ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

SABRİ HİZMETLİ
RAMAZAN BOYACIOĞLU
ADİL DAĞISTAN
K. TUNCER ÇAĞLAYAN
ZÜLAL KELEŞ
HALUK SELVİ
E. SEMİH YALÇIN
İSMAİL YILDIRIM
TÜLAY ALİM BARAN
VAHDET KELEŞYILMAZ
AHMET VEHBİ ECER
CEMAL AVCI
BERNA TÜRKDOĞAN
REFİK TURAN
BEKİR TÜRKMEN
AYŞE NİHAL İSHAKOĞLU
GÖRKEM GÜNAL
OSMAN TURGUT
HALİL AVŞAR
EMRAH CEYHAN
ELİF AYDIN
ERDAL ÇAPUK
SEVCİHAN ÖZER
EMEL KOYUNCU
YURDAGÜL YÜKSEL

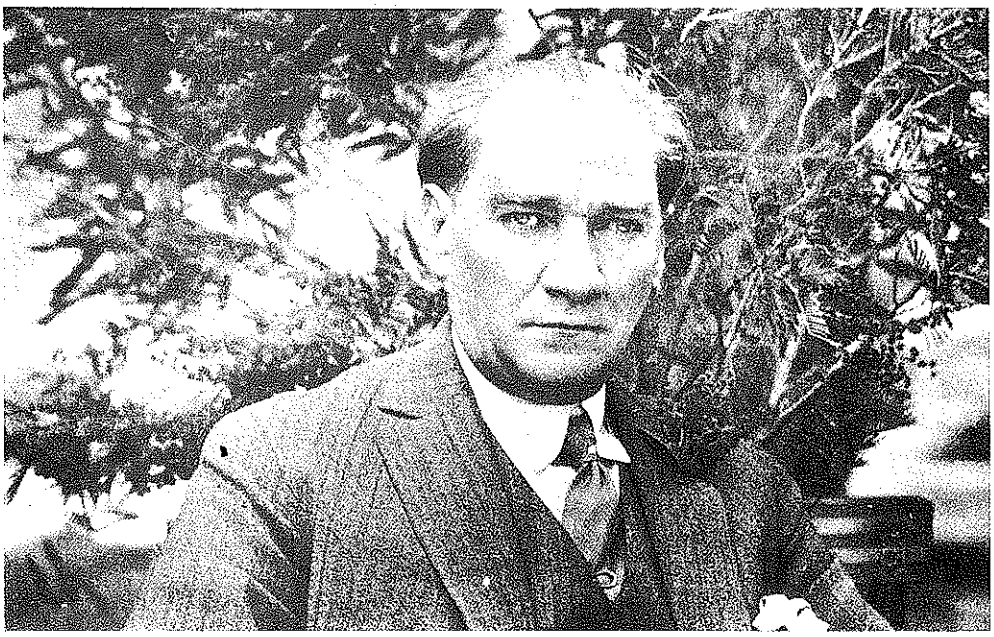
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: XV **TEMMUZ 1999** **Sayı: 44**

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

SABRİ HİZMETLİ
RAMAZAN BOYACIOĞLU
ADİL DAĞISTAN
K. TUNCER ÇAĞLAYAN
ZÜLAL KELEŞ
HALUK SELVİ
E. SEMİH YALÇIN
İSMAİL YILDIRIM
TÜLAY ALİM BARAN
VAHDET KELEŞYILMAZ
AHMET VEHBİ ECER
CEMAL AVCI
BERNA TÜRKDOĞAN
REFİK TURAN
BEKİR TÜRKMEN
AYŞE NİHAL İSHAKOĞLU
GÖRKEM GÜNAL
OSMAN TURGUT
HALİL AVŞAR
EMRAH CEYHAN
ELİF AYDIN
ERDAL ÇAPUK
SEVCİHAN ÖZER
EMEL KOYUNCU
YURDAGÜL YÜKSEL

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: XV **TEMMUZ 1999** **Sayı: 44**

Levent Sabuncu Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

PROF. DR. SABRİ HİZMETLİ : Mustafa Kemal Atatürk'ün İslâm Tarihi Anlayışı 457

DOÇ. DR. RAMAZAN BOYACIOĞLU : Bilim, Din ve Atatürk.....487

DOÇ. DR. ADİL DAĞISTAN : Türk Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türk-Fransız Yakınlaşmasında Claud Farrere'nin Rolü - Le Role De Claude Farrere Dans Le Rapprochement Turco-Français Dans Les Annèes De La Guerre d'Independance Turque 501

YRD.DOÇ DR. K TUNCER ÇAĞLAYAN: Büyük Ermenistan Projesi ve İngiltere 513

YRD. DOÇ. DR. ZÜLAL KELEŞ : Cafer Tayyar Paşa 529

DR. HALUK SELVİ : İstanbul Hükûmetinin Kuva-yı Milliye Hareketini Bölme Teşebbüsü: Jandarma Umum Kumandanı Kemal Paşa'nın Batı Anadolu Gezisi ve Sonuçları 547

DOÇ. DR. E. SEMİH YALÇIN : Cumhuriyetin İlanında Emeği Geçenler.....567

Levent Sabverdi Arşivi

YRD. DOÇ. DR. İSMAİL YILDIRIM : Cumhuriyet Dönemi Demiryolu İnşaatlarının Mali Kaynakları ve İlk İç Borçlanmalar 1923-1950.....603

DR. TÜLAY ALİM BARAN : İstanbul Basınında Cumhuriyetin İlanına Tepkiler ve Yorumlar.....627

DR. VAHDET KELEŞYILMAZ : Türk Ordusundan Bir Vefa Örneği ve Teşkilât-ı Mahsûsa Belgeleri.....645

KONFERANSLAR

YRD. DOÇ. DR. AHMET VEHBİ ECER : İkinci İnönü Zaferinin Türk Milletine Kazandırdığı Moral Güç.....651

UZMAN CEMAL AVCI : 75. Yılında Türkiye Cumhuriyeti.....673

UZMAN YRD. BERNA TÜRKDOĞAN : Atatürk'ün Türk Gençliği Hakkındaki Düşünceleri.....683

İNEBOLU KAHRAMANLIK GÜNÜ PANEL KONUŞMALARI 8.6.1998

PROF. DR. REFİK TURAN : Milli Mücadelede İnebolu - Kastamonu - Ankara Hattı.....693

YRD. DOÇ. DR. BEKİR TÜRKMEN : Atatürk'ün Eğitime Verdiği Önem ve İnebolu'da Eğitim Durumu.....701

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ ÖDÜL YARIŞMASINDA YAYINLANMASI UYGUN BULUNAN ESERLER

AYŞE NİHAL İSHAKOĞLU : Işığa Doğru.....711

GÖRKEM GÜNAL : Atatürk'ün Özlemleri.....717

OSMAN TURGUT : 76. Yıla Doğru 725

HALİL AVŞAR : Cumhuriyet Felsefesi: Çağdaşlaşma 733

EMRAH CEYHAN : Atatürk'ün Kazandırdığı Değerler ve Atatürkçülükten Beklentilerimiz.....745

ELİF AYDIN : Atatürk'ün Barışçı Politikası 751

ERDAL ÇAPUK : Atatürk ve Gençlik.....757

SEVCİHAN ÖZER : Atatürk ve Türk Tarihi 761

EMEL KOYUNCU : Atatürk'ün Ekonomi Mucizesi.....771

UZMAN YURDAGÜL YÜKSEL'İN ANISINA

UZM. YURDAGÜL YÜKSEL : Atatürk ve Roosvelt 777

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XV TEMMUZ 1999 Sayı: 44

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN İSLÂM TARİHİ ANLAYIŞI

Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ

1- TARİH ANLAYIŞI

Atatürk'ün (1881-1938) tarih anlayışında, devrindeki dünya tarihçilik anlayışı ile Osmanlı tarihçiliğinin etkileri olduğu görülmektedir. O, hem faydacı (öğretici, pragmatik) tarihçilik ve modern tarihçilik anlayışlarını savunmuş hem de **"Türk Tarih Tezi"**nin oluşması işi ile doğrudan ilgilenmiştir[1]. İslâm tarihi hakkındaki bilgilerinde bu anlayışlarının tesiri olmuştur.

Mustafa Kemal Atatürk tarihi, geçmişteki olayları yer, zaman ve yapıcılarını belirterek ve kaynaklarına dayalı olarak, sebep-sonuç ilişkisi içerisinde inceleyen bir ilim kabul eder. Tarihin hayal mahsulü olamayacağını, fakat gerçekleri aynen aksettirdiğini söyler, bilimsel ve tarafsız yaklaşımla yazılmasını ister. Tarihi yazanın tarihi yapana sadık kalmasının gerektiğini vurgular.

Atatürk **"bilimsel tarihçilik"**ten yanadır. **"Tasviri bilgiler ilmi"** olarak gördüğü tarihin **"gerçeğin yansıdığı ayna"** olduğunu ifade eder. Tarihçileri de **"ilkeli, gerçekçi, bilimsel ve tarafsız anlayış"**la tarih yazmaya çağırır. Ona göre, bu ilkeler ve yöntemlerle tarih yazmak, tarih

1 Azmi Süslü, *Türk Tarihçiliği ve Atatürk*, **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu (3-6 Ekim 1995)**, Gazi Magosa - Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, c. I, Ankara 1998, s. 323.

Levent Sahverdi Arşivi

yapmak kadar zordur. Tarihi yazan tarihi yapana sadık kalmazsa aranan hakikat insanı şaşırtacak bir durum alır.

O, başlıca özelliklerini böylece zikrettiği tarihin hangi anlayış ve yöntemle yazılması gerektiğini şu sözleriyle açıklar:

"Biz tarihi yazdığımız zaman, olayların ve eylemlerin yapılarını birlikte ararız. Eğer bunu yapamazsak, bilinmeyen birşeyle karşı karşıya olduğumuzu ve bilginin bizi yanılttığını kabul ederiz. Havâriler ihdas etmeye çalışmayalım. Bu bizim tipimiz değil. Biz mutlak gerçeği arayıp bulmaya çalışmalıyız ve onu tanıtmaya gayret sarfetmeliyiz."

"Bir milletin ne yapabileceğini göstermek için tarih en güvenilir rehberdir"[2].

Atatürk bu sözlerini tarih yazan ve yapan birisi olarak söyler; tarih tecrübesi ve bilgisiyle de söylediklerini temellendirir. Taklitçi tarihçiliğe karşı olduğunu ve sosyolojik tarihçiliği benimsediğini belirtir.

Atatürk'ün tarih anlayışı ana hatlarıyla böyledir. Şimdi bir yandan onun tarih bilgisi ve ilgisinden; diğer yandan da İslâm Tarihi ve Türk İslâm Tarihi anlayışından belki de ilk olarak sözedeceğiz. Hilafet ve İslâm Devleti kurumlarına bakışını ortaya koyacağız.

2- M. KEMAL ATATÜRK'ÜN TARİH BİLGİSİ VE İLGİSİ

Atatürk'ün İnkılâplarında, **"tarih"**in (geçmişin) önemli etkisi vardır. Millî Mücadele hareketini de derin tarih bilgisi ve tecrübesi ışığında yürütmüştür. Her konuşmasında ve açıklamasında tarihten sözetmeyi, örnekler vermeyi âdet haline getirmiş; tarihten, ibret alınmasını ve istifade edilmesini tavsiye etmiştir.

---

2 Akil Aksan, **Citations de Mustafa Kemal**, Ankara 1982, s. 82-83.

Levent Şahverdi Arşivi

"Diyebilirim ki bugünkü uyanışı düne, geçmişe borçluyuz. Herhalde babalarımızın, analarımızın, eğiticilerimizin ruh ve dimağlarımızın gelişmesinde verimli etkileri vardır."

"Baylar, açıklamak istiyorum ki, ilk esin, ana-baba kucağından sonra okuldaki eğiticinin dilinden, vicdanından, eğitiminden alınır"[3].

"Başlangıçta ayaklanma ve ihtilâl biçiminde görülen hareket yerini devrime bırakır. Fransız İhtilâli de bu dönemlerden geçmiş ve ulusun, toplumun vicdanında yerleşmiştir. Onun için evrensel olmuştur".

"Baylar, işte bugün 1789 Temmuzu'nun 14. gününü burada kutluyoruz ve bu, Fransızlar'ın ulusal bayramı olduğu kadar henüz özgürlüklerine kavuşmamış ulusların da sevinecekleri bir gündür".

"Türk tarihinde de istilâcı orduların İzmir'den denize dökülmesi, bizim ulusal tarihimiz için dünya tarihinde yepyeni bir dönüm olacaktır. Bu da artık istilâ için hiçbir memleketin özgürlük ve bağımsızlıklarını yok etmeğe olanak bulunamayışıdır. Eğer haksızlığa uğramış Asya ve Afrika milletleri, bizim millî mücadelemizden bir ibret dersi almışlarsa, kendileri için pahalıya da mal olsa, bu yola gireceklerdir. Özgürlük ve bağımsızlıktan yoksun bir ulus için, yaşamanın ne anlamı, ne de zevki vardır"[4].

Mustafa Kemal Atatürk, verilen örneklerde görüldüğü üzere, tarihçilikte yaygın olan üç metotla (düz anlatım, örnekleme, benzetme) görüşlerini açıklamıştır. Soru sorma ve karşılaştırma metotlarını ise daha az kullanmıştır.

Mustafa Kemal tarihe yakın ilgi duymuş ve hayatı boyunca onunla uğraşmıştır. Tarih yazan ve yapan birisi olarak onun engin tarih bilgisine

---

3 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II** (1959), s. 197.

4 Atatürk'ün, Fransızlar'ın, 14 Temmuz 1789 Rönesans ve Reform hareketini kutladıkları 14 Temmuz Millî bayramı dolayısıyla yaptığı bu konuşmanın yalınlaştırılmış metni için, bkz; Şerafettin Turan, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1989, s. 10; asıl metin: **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, III**, (1961), s. 81.

Levent Sahverdi Arşivi

ve ilgisine sahip olmasında şaşılacak bir durum yoktur. İlkokul öğretmenlerinden Mustafa Bey nasıl onun matematiği sevmesine etki ettiyse, Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi (1865-1913), Namık Kemal (1840-1888), Ziya Gökalp (1876-1924), H.G. Wells, (1866-1946), L. Caetani (1869-1935) gibi bilim ve düşünce adamları da hem onun genel tarih, İslâm Tarihi ve Türk Tarihi anlayışlarına hem de devrimci ve toplumsal görüşlerinin oluşmasına tesir etmişlerdir. İslâm tarihi alanında A. Hilmi'nin "Tahlili ve Tenkidi TARİH-İ İSLAM", "ALLAH'I İNKAR MÜMKÜN MÜDÜR?" isimli eserlerini dikkatle okuduğu ve yazarın kimi görüşlerini paylaştığı, onları çeşitli konuşmalarında kullandığı anlaşılmaktadır. Kültür, medeniyet, Türk tarihi ve millî tarih konularında ise Ziya Gökalp ve Namık Kemal'den önemli ölçüde etkilendiği genellikle paylaşılan bir görüştür[5].

Atatürk çok kitap okuyan şahsiyetlerden biri olmuştur. Tarih, İslâm Tarihi ve Türk tarihiyle ilgili kitaplar daha çok ilgisini çekmiştir. Yakın çevresinin söyledikleri ile özel kütüphanesinin kataloğu bunu göstermektedir. O, başta Türk ve İslâm devletleri tarihi olmak üzere, çeşitli milletlerin tarihini, Avrupa felsefe ve uygarlık tarihini, ilk kültür ve uygarlıklar tarihini, dinler ve diller tarihini çeşitli kitaplarda okumuş ve incelemeştir. Elde ettiği bilgilerden Millî Mücadele Hareketi ve Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda yararlanmıştır.

Tarihi, hayat boyunca başvurulacak bir ders kitabı olarak gören Mustafa Kemal'in tarih ilmine yönelmesinde Manastır Askerî Tarih Öğretmeni Mehmet Tevfik (Bilge) etki etmiştir. Ondaki bu tarih ilgisi giderek artmış ve ömrünün sonuna kadar sürmüştür[6]. Ancak Atatürk'ün tarihe yakın ilgi duymasında, askerî kişiliğinin yanında, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ve dünyanın içinde bulunduğu genel durum, Balkan Harbi, I. Dünya Harbi ve Millî Mücadele'yi bizzat yaşaması; Tanzimat hareketi, Meşrutiyet ida-

5 Atatürk'ün Düşünce yapısını Etkileyen faktörler konusunda Ş. Turan'ın adıgeçen eserine bakılmasını öğütleriz.

6 Leman Şenalp, **Atatürk'ün Tarih Bilgisi, Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu** (9-11 Eylül Ankara), Ankara 1596, c. II, s. 717.

Levent Şahverdi Arşivi

resi gibi önemli tarihi gelişmelere şahit olması vb. olaylar etkili olmuştur. Yani XIX. yüzyılın fikrî, siyasî, idarî, felsefî ve askerî hadiseleri onda tarih merakını geliştirmiştir[7]. Millî tarih, Milliyetçilik, Türkçülük, Lâiklik, Çağdaşlık, Vatan ve Özgürlük gibi kavramların Atatürk'ün düşünce yapısında yerleşmesinde okuduğu tarih kitaplarının tesiri çok olmuştur. Lise ve Harp Akademisindeki öğrenimi sırasında ve onu izleyen yıllarda Fransız Devrimi, Avrupa Felsefe ve Kültür akımları, Jön Türklük vesair konuları; Montesquieu, N. Kemal, Tevfik Fikret, Mustafa Celaleddin, L. Cahun, H.G. Wells, L. Caetani, A. Hilmi gibi şahısların kitaplarını zevkle okuyup incelemiş; söz konusu kavramları bunlar çerçevesinde açıklamış ve yorumlamıştır. Hilâfetin zararlı bir kurum oluşu ve Arap alfabesinin Türkçe'nin yapısına uygun düşmediğine dair görüşlerinin kaynakları da bu şahıslar ve kitaplardır.

Atatürk genel beşer tarihi ve Türk tarihi alanlarında daha ziyade De Guignes, R. Grousset, Stanlley, Delaporte, Wells, Maspero, Montesquieu, L. Caetani, Hammer ve benzeri batılı yazarların eserleriyle, Ziya Gökalp, Necip Asım (Yazıksız) Ahmet Cevdet, A. Hilmi (Şehbanderzade), Ahmet Refik ve N. Kemal gibi Türk yazarların kitaplarından istifade etmiştir[8].

Tarih boyunca milletlerinin kaderine tesir etmiş büyük devlet adamları gibi; Atatürk de hayatında tarihe büyük önem vermiştir. Askerî kariyerinde ve İnkılâplarında tarihin istisnai yeri apaçık görülmektedir. Şüphesiz o, tarihten istifade etmek, ders almak istemiştir ve bunda başarılı olmuştur. Zaten Atatürk tarih bilmeden tarih yazmanın mümkün olmayacağının bilincindeydi.

Aslında Atatürk okul sıralarından itibaren tarih ile ilgilenmiş ve özel olarak onunla meşgul olmuştur. Özel kütüphanesinde bulunun 4.289 kitaptan dörtte birine yakınının (885) tarih kitaplarını oluşturması onun tarih ilmiyle olan yakınlığını gösteren bir başka husustur.

---

7 Bu konuda geniş bilgi için bkz: L. Şenalp, **a.g.m.**, s. 718-727.

8 Atatürk'ün tarihçilik anlayışı ve fikir dünyasını etkileyen unsurlar için bkz; L. Şenalp, **a.g.m.**, 720 vd.; Süslü, **Türk Tarihçiliği ve Atatürk**, s. 340-342.

Levent Sahverdi Arşivi

Türk tarihini başlangıcından itibaren ortaya çıkarmayı amaçlayan **"Türk Tarih Tezi"**[9]ni savunması, 12 Nisan 1931'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (1935'de Türk Tarih Kurumu adını aldı)'ni kurması, Anadolu eski uygarlığının (Hititler'den itibaren Türk uygarlıklarının) ortaya çıkarılması, Türk topluluklarının tarihi durumları ve birbirleriyle ilişkilerinin belirlenmesi, İslâm Tarihine Türk Tarihinin etkisinin incelenmesi, amaçlarıyla ve bilimsel yöntemlerle **"tarih kitapları"** yazılmasını emretmesi, dolayısıyla **"Türk Tarihinin Ana Hatları"** tarihi eserlerin yazılması, 1932'de Türk Dil Kurumunu kurması, 1935'de ise Ankara'da Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi'nin kurulmasına karar vermesi, söylev ve demeçlerinde daha ziyade tarihe yer vermesi, Nutuk gibi bir eser meydana getirmesi onun tarih bilgisi ve ilgisinin başlıca göstergeleridir.

"Bugünkü intibahımızı düne, maziye medyunuz" diyen Mustafa Kemal, devrimlerini gerçekleştirirken tarih bilgisini en hassas anlarda en etkili silah olarak kullanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Hilâfet ve Saltanatın birbirinden ayrılması ve saltanatın kaldırılması üzerine yaptığı konuşmalar bunun en çarpıcı örneğini oluşturmaktadır. Atatürk genel tarih ve İslâm tarihi bilgisi sayesinde Meclis üyelerini bu nazik konuda aydınlatmayı ve ikna etmeyi başarmıştır.

Tartışmaların en hararetli bir anında söz alarak, İslâm Tarihindeki engin ve derin bilgisiyle, saltanat ve hilâfetin mahiyetlerini, tarih boyunca fonksiyonlarını, halife ve sultan sıfatları altında Osmanlı padişahlarının davranışlarını ikna edici delillerle ve çarpıcı örneklerle Meclis üyelerine anlatmış; Meclisteki din bilginlerine de İslâm dini hakkındaki bilgisinin çok doğru olduğunu söyleyebilmiştir[10].

---

9 Atatürk'ün Türk Tarih Tezi hakkında bkz; Azmi Süslü; **a.g.m.**, s. 337-340; Afetinan, *Atatürk ve Tarih Tezi*, **Belleten**, Ankara 1939, sayı 10, cilt III, s. 243 vd.; Bekir Sıtkı Baykal, *Atatürk ve Tarih*, **Belleten**, Ankara 1971, c. XXXV, sayı 140, s. 539-540.

10 Atatürk'ün Tarih bilgisi ve ilgisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; Bekir Sıtkı Baykal, *Atatürk ve Tarih*, **Belleten**, Ankara 1971, c. XXXV, sayı 140, s. 532-540; Sabri Hizmetli, *Atatürk ve Tarih*, **Askeri Tarih Bülteni**, Ankara 1993, sayı 35, yıl 18, s. 13-20.

Levent Şahverdi Arşivi

3- M. KEMAL ATATÜRK'ÜN İSLÂM TARİHİ ANLAYIŞI

Mustafa Kemal Atatürk, İslâm tarihini okumuş, öğrenmiş ve değerlendirmiştir. Gerek **Nutuk**'ta gerekse **"Söylev ve Demeçleri"**nde İslâm tarihine dair görüşlerini ifade etmiştir. Özellikle Cumhuriyetin ilanından sonra, **"Teşkilat-ı Esasîye Kanunu"** ve **"Tevhid-i Tedrisat Kanunu"**, doğrultusunda, **"kaaldırma"** (ilga) ve **"yeniden yapma"** (ibda) ilkeleri çerçevesinde Çağdaş Türkiye'nin Yapılanması'nda İslâm Tarihi ve Osmanlı Tarihinden sözetme gereği duymuştur. Millî devlet, millî külltür ve millî egemenlik konuları mevzubahis olduğunda da Türk İslâm Tarihi ve Arap İslâm tarihleri, örnekleme ve açıklama, karşılaştırma ve sentez yapma amaçlarıyla, çeşitli yönlerden ele alınmıştır.

Mustafa Kemal'in İslâm tarihi ile ilgili görüşleri, esas itibariyle, **"İslâm Dini"** ve **"İslâm Peygamberi"** konularını kapsar. Ancak saltanat ve hilâfet kanunlarının Çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'ndeki durumları müzakere edilirken Atatürk gerek Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde gerekse yurt gezilerinde yaptığı konuşmalarda İslâm tarihinin **"raşid halifeler devri"**ni ve **"Osmanlı Devleti Dönemi"**ni **"hilâfet-saltanat"** ekseninde değerlendirmiştir. Ancak o, İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'den, **"Mazhar-ı nübüvvet ve risalet olan Efendimiz"** sözcüğünde olduğu gibi, övgü ve saygıyla sözederken, yaaptığı işleri iftiharla açıklarken, İslâm Tarihinin önemli iki konusunu oluşturan hilâfet ve saltanat hakkında Cumhuriyet'in ilanından sonra olumlu ve takdiredici ifadeler kullanmamıştır.

a- Atatürk'ün İslâm Dini İle İlgili Görüşleri

Mustafa Kemal, İslâm'ı bilen ona bağlı olan bir insandır. Bir çok konuşmasında İslamiyeti övmüş; akıl, mantık ve ilim dini olduğunu belirtmiştir[11].

"Din vardır ve lâzımdır. Temeli çok sağlam bir dinimiz var. Malzemesi iyi; fakat bina, uzun asırlardır ihmale uğramış. Harçlar dö-

11 Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**; Ankara 1971, s. 206.

Levent Sahverdi Arşivi

küldükçe yeni harç yapıp binayı takviye etmek lüzumu hissedilmemiş. Aksine olarak birçok yabancı unsur - tefsirler, hurafeler binayı daha fazla hırpalamış. Bugün bu binaya dokunulamaz, tamir de edilemez. Ancak zamanla çatlaklar derinleşecek ve sağlam temeller üstünde yeni bir bina kurmak lüzumu hasıl olacaktır.

"Bizim dinimiz en makul ve en tabiî bir dindir. Ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabiî olması için, akla, fenne, ilme ve mantığa tetabuk etmesi lazımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen mutabıktır".

"Türk Milleti daha dindar olmalıdır, yani bütün sadeliği ile dindar olmalıdır demek istiyorum. Dinime, bizzat hakikate nasıl inanıyorsam, buna da öyle inanıyorum. Şuura aykırı ilerlemeye mâni hiç bir şey ihtiva etmiyor... (1923)

"Milletimiz, din ve dil gibi kuvvetli iki fazilete maliktir. Bu faziletleri hiçbir kuvvet, milletimizin kalb ve vicdanından çekip alamamıştır ve alamaz (1923)"[12].

"... İslâmiyetin ilk parlak devirlerinden mâzi mahsulü olan sakim âdetler bir zaman için kendini göstermeye, nüfuz ikaına muktedir olmamışsa da, biraz sonra İslâm hakâyıkına temessük, İslâm esaslarına tevfik-ı hareket etmekten ziyade, mâzinin miraslarından olan âdet ve itikadları, dine karıştırmaya başlamışlardır. Bu yüzden İslâm cemiyetlerine dahil birtakım kavimler, İslâm oldukları halde sükûta, sefâlete, inhitata mâruz kaldılar. Mâzilerinin bâtıl itiyad ve itikadlarıyla İslâmiyeti teşvik ettikleri ve bu suretle hakikat-ı İslâmiye'den uzaklaştıkları için, kendilerini düşmanlarının esiri yaptılar."

"Bizim dinimiz milletimize aşağılık, miskin ve hor görülmeyi tavsiye

12 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Ankara 1959, 2. Baskı, II, 66-67; s. 90, III, 70.

Levent Şahverdi Arşivi

etmez. Aksine Allah da Peygamber de insanların ve milletlerin yücelik ve şereflerini muhafaza etmelerini emreder"[13].

Atatürk, İslâm dininin siyasallaştırılması; siyasi anlayışların ve esasların dinileştirilmesi, hilâfetin saltanata dönüştürülmesi konularına da temas eder ve şöyle der:

"Din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletlerin devamına imkan yoktur. Yalnız şurası var ki din, Allah ile kul arasındaki bağlılıktır. Softa sınıfının din simsarlığına müsaade edilmemelidir. Dinden maddî menfaat temin edenler, iğrenç kimselerdir. İşte biz, bu vaziyete muhalifiz ve buna müsaade etmiyoruz... (1930)"[14].

"... İslâm dinini, yüzyıllardan beri alışageldiği üzere bir siyaset aracı durumundaan uzaklaştırmak ve yüceltmek gerekli olduğu gerçeğini görüyoruz. Kutsal ve ilâhi inançlarımızı ve vicdani değerlerimizi, karanlık ve kararsız olan ve her türlü menfaat ve ihtiraslara görünüş sahnesi olan siyasetlerden ve siyasetin bütün kısımlarından bir an önce ve kesin olarak kurtarmak milletin dünyevi ve zuhrevi mutluluğunun emrettiği bir zarurettir. Ancak bu suretle İslâm dininin yüceliği belirir"[15].

Alıntılanan görüşlerinde görülmektedir ki Atatürk, İslâm'a içtenlikle bağlıdır ve Din'in özgün haliyle korunup yaşanılmasını istemektedir. İslâm'ın akıl, ilim, fen ve mantık dini olduğunu, insanlara ve milletlere kimlik ve kişilikleriyle yaşama anlayışı telkin ettiğini belirtmektedir. Bu sebeple, Türk Milleti'nin dinini öğrenmesi ve daha dindar olması gerektiğini söylemektedir.

Ancak Din'den uzaklaşmaya ve din istismarı yapmaya şiddetle karşıdır. Siyasî ve şahsî nedenlerle din istismarı yapılmasına, Din'in siyasete

---

13 **Söylev ve Demeçler**, 11, 90; Ethem Ruhi Fığlalı, **Atatürk ve Din**, Millî Eğitim Ankara 1981, s. 134-135.

14 E. R. Fığlalı, **a.g.m.**, s. 135.

15 **TBMM Zabit Ceridesi**, devre II, cilt VII, s. 3.

Levent Sahverdi Arşivi

alet edilmesine asla tahammülü yoktur. Müslüman oldukları halde çöken ve yıkılan milletlerin, geçmişlerinin yanlış alışkanlıklarına ve inançlarına İslâm'ı dayanak yaptıkları ve İslâmî gerekçelerden uzaklaştıkları için, yokolduklarını söyler. Din'in hurafelerden ve bâtıl inançlardan arındırılmış olarak insanlara sunulmasını ister.

Bu bakımdan Atatürk din eğitim-öğretiminin çok ciddi olarak ele alınması gerektiği, kadın ve erkek olsun bütün vatan evladının Dini'ni öğrenmesini zaruri olduğu düşüncesindedir. Ülkede yüksek din bilginleri yetiştirecek kurumlar olmasını zaruri görmektedir[16]. Nitekim kendisi bu işle yakından ilgilenmiş; İmam Hatip Okulları ve İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin açılmasını sağlamıştır. Böylece devlet eliyle, resmi kültür ve eğitim-öğretim politikası doğrultusunda, din görevlisi ve din bilgini yetiştirilmesine gayret etmiştir.

b- Atatürk'ün Hz. Muhammed Hakkındaki Görüşleri

M. Kemal, İslâm Peygamberi Hz. Muhammed hakkında oldukça hürmetkâr ve sitayişkâr ifadeler kullanır. Onun insanlık tarihinin en seçkin ve dahi kişisi olduğunu söyler. Daveti ve tebliğ hizmeti mücadelesi hakkında geniş bilgiler verir. İşte O'nun Hz. Peygamber'le ilgili görüşlerinden bir kesit:[17]

"Son peygamber olan Muhammed Mustafa (S.A.S.) 1394 yıl önce Rûmi Nisan ayı içinde Rebiulevvel ayının Onikinci Pazartesi gecesi sabaha doğru tan yeri ağarırken doğdu. Gün doğmadan... Bugün o gündür. İnşallah büyük tesadüftür. Gerçekten Arap tarihiyle bu akşam doğum gününün yıldönümüne rastlıyor. Hz. Muhammed, çocukluk ve gençlik günlerini geçirdi. Fakat henüz Peygamber olmadı. Yüzü nurlu, sözü ruhani, olgunluk ve görünüşte eşsiz, sözünde doğru, yumuşak huylu ve insanlıkta ötekilere üstün olan Muhammed Mustafa önce bu özel vasıflar ve seç-

16 Atatürk'ün bu konudaki görüşleri için bkz; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, I1, 90.
17 (Bkz; **Nutuk - Söylev**, II. Cilt, Ankara T.T.K. Yayınları 1989, s. 1840): **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, s. 106-108.

Levent Şahverdi Arşivi

*kinliğiyle kabilesi içinde **"Muhammedü'l-emin"** oldu. Muhammed Mustafa, Peygamber olmadan önce kavminin sevgisine, saygısına, güvenine ulaştı. Ondan sonra ancak kırk yaşında nübüvvet ve kırküçüncü yaşında risâlet geldi. Fahriâlem Efendimiz sonsuz tehlikeler içinde bitmez sıkıntı ve zorluklar karşısında yirmi yıl çalıştı ve İslâm dinini yerleştirmek için peygamberlik görevini yapmayı başardıktan sonra cennetin en yüksek tabakasına ulaştı. Kendisinin irşadına ulaşmış olan müslümanlar ve özellikle seçkin sahabe pekçok gözyaşı döktüler. Fakat insanlık gereği olan bu üzüntülü durumun faydasız olduğunu hemen anlayan anlayışlı kişiler, Peygamberin arkasından ağlamak değil, ümmetin işlerini bir an önce güzel yürütmeye ulaştıracak tedbiri almak inancıyla toplandılar. Resûl-i ekrem'e halife olacak bir emir seçilmesi söz konusu edildi. Hz. Peygamber, dostu olan Hz. Ebubekir'den şahsen çok hoşlanırdı. Son nefeslerini yaşarken Ebubekir'in kendisine halef olmasının uygun olacağını değişik şekillerde işaret de buyurmuşlardı."*

Atatürk bu söylevinde İslâm Peygamberi'nin hayatını ve dini tebliğ çalışmalarını veciz bir şekilde ortaya koymaktadır. Siyer kitapları ve İslâm tarihi kaynaklarının genel anlatımı çerçevesinde kalan bu açıklaması ile Hz. Peygaamber'in hayatını ve ilk devir İslâm tarihini teferruatıyla bildiğini göstermektedir. Ancak O'nun bilgilerinin de bir takım kaynakları vardır.

c- M. Kemal Atatürk'ün İslâm Tarihiyle İlgili Görüşleri

Atatürk'ün İslâmiyet, İslâm Peygamberi ve de İslâm tarihi hakkında tatminkâr bir bilgiye sahiptir. Kumandanlık yaptığı cephelerde, yurt gezilerinde, Millî Mücadele faaliyetlerinde ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapmış olduğu konuşmalarda bu düşünceye ulaşmaktayız. Mustafa Kemal'in Kur'an, Sünnet ve İslâm hakkındaki bilgisini nereden elde etmiştir? Hangi Tefsir, Hadis ve İslâm tarihi kitaplarını okumuştur? Hangi din bilginlerinin görüşlerinden ya da danışmanlığından istifade etmiştir? vb. sorulara şu anda şöyle cevap verebiliyoruz: Bilinen şudur ki; onun bu konudaki görüşleri kitabidir ve isabetlidir. Filibeli Ahmet Hilmi, Ahmet

Levent Sahverdi Arşivi

Cevdet Paşa, Namık Kemal gibi bir takım Doğulu ve **"Federal Bir Dünya Devleti"** adlı eserin sahibi İngiliz tarihçi Wells, Stanley, L. Caetani gibi Batılı yazarlara ait İslâm tarihi kitaplarını okumuş olduğu açıktır. Gerek 1 Kasım 1922'de **"Saltanat-ı Milliyenin tahakkukuna dair Büyük Millet Meclisi'nde cereyan eden celsede"** (Hilâfet ve Saltanatın birbirinden ayrılmasıyla ilgili gündem oturumunda) gerekse 3 Mart 1924'de Teşkilât-ı Esasiye Kanunu hakkındaki tartışmalar esnasında yaptığı konuşmalar onun genel insanlık tarihi, İslâm ve Türk tarihlerini iyi bildiğini açıkca göstermektedir. İşte bir örnek:

Beyler! Yine bilinmektedir ki: Dünya yüzünde yüz milyonluk bir Arap kütlesi vardır ve bunların Asya'ya ait kısmı Cezîretü'l-arab'da yoğun olarak varlıklarını sürdürürler. Nübüvvet ve risalete mazhar olan Fahriâlem Efendimiz bu Arap kütlesi içinde, Mekke'de dünyaya gelmiş mübarek bir vücut idi.

Ey arkadaşlar! Tanrı birdir, büyüktür, ilâhî âdetlerin görüşlerine bakarak diyebiliriz ki, insanlar iki sınıfta, iki çağda incelenebilir. İlk çağ insanlığın çocukluk ve gençlik çağı, ikinci çağ, insanlığın erginlik ve olgunluk çağıdır. İnsanlık birinci çağda tıpkı bir çocuk gibi, tıpkı bir genç gibi yakından ve maddi vasıtalarla kendisiyle ilgilenilmeyi gerekli görür. Allah, kullarının gerekli olan olgunluk noktasına ulaşmasına kadar, içlerinden vasıtalarla, kullarıyla ilgilenmeyi ilâhî gereklilik saymıştır. Onlara Hz. Adem (A.S)'den itibaren kaydedilmiş, kaydedilmemiş sonsuz denecek kadar çok peygaamber ve elçi göndermiştir. Fakat peygamberimiz aracılığıyla en son dini ve medeni hakikatları verdikten sonra artık insanlıkla aracı yoluyla temasta bulunmaya gerek görmemiştir. İnsanlığın anlama derecesi, aydınlanma ve olgunlaşması her kulun doğrudan doğruya ilâhî ilhamlarla temas yeteneğine ulaştığını kabul buyurmuştur. Bu sebebledir ki Hz. Peygamber, peygamberlerin sonuncusu olmuştur ve kitabı, en mükemmel kitaptır[18].

18 Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, 1927, s. 418; sadeleştirilmiş metin, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, s. 106.

Levent Şahverdi Arşivi

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN İSLÂM TARİHİ ANLAYIŞI

Atatürk'ün Millî Mücadele yıllarında, daha çok İslâm tarihi ile ilgili kitaplar okuduğu gözlenmiştir. O günlerde karargahında vazifeli olan H. Edip Adıvar da Millî Mücadele'yi anlatan Romanı'nda onun İslâm tarihinin ilk dönemlerini anlatan kitaplar okuduğunu yazmaktadır[19]. Afetinan'ın yazdıkları da bu doğrultudadır[20].

Mustafa Kemal'in İslâm tarihi alanında başvuru kaynaklarının başında Şehbanderzade Ahmet Hilmi'nin **"Tarih-i İslâm"** isimli eseri gelmektedir. Eseri dikkatle okuyan ve yazarın kimi görüşlerini paylaşan Atatürk'ün üzerinde durduğu konular A. Hilmi'nin de eserinde önemini vurguladıklarıdır. İslâm'ın akıl ve ilim dini olması, Hz. Muhammed'in eşsiz kişiliği ile İslâm'a damgasını vurması, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in yaşantıları ve uygulamaları ile **"raşid halifeler"** olarak tanımlanmaya layık oldukları, hilâfet meselesi onların başlıcalarıdır.

A. Hilmi'nin hürriyet, ilim, ortaçağ hayatından çağdaş yaşama geçme gibi temel problemlerle ilgili görüş ve düşünceleriyle Atatürk'ün düşünce ve uygulamaları arasında da genelde bir uyum bulunmaktadır.

Ancak Atatürk'ün İslâm Tarihi ve Hilâfet konularındaki görüşlerinin oluşmasında L. Caetani'nin 1905-1912 yılları arasında 5 cilt halinde yayımlanan **"Annali dell İslâm"** isimli 5 ciltlik eserinin daha çok etkili olduğu söylenebilir. Hüseyin Cahit Yalçın'ın Malta'da tutukluyken Türkçeye çevirdiği ve 1924-1926 yıllarında 9 cilt halinde bastırılan bu eser, tıpkı A. Hilmi'nin eserleri gibi Atatürk'ün özel kütüphanesinde mevcuttur[21]. L. Caetani, bu eserinde Hz. Muhammed'in İslâm dininin kalbi durumunda olmadığını, nübüvvetinin de kişisel gayretleri ve bazı sosyal-politik hadislerin mahsulü olduğunu iddia ettiği gibi İslâm Peygamberi'ne ve risaleti'nede saldırılarda bulunmaktadır. Atatürk İslâmiyeti, Hz. Peygamber'in Mekke'de ve Medine'deki hayatını, gazvelerini, hilâfet me-

---

19 H. E. Adıvar, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, 1962, s. 146 vd.
20 Afetinan, **İstiklâl Savaşı'nda Tarih Bilgisinin Rolü**, Atatürk Hakkında Konferanslar, 1946, s. 15.
21 L. Caetani, **Annali dell İslâm** (İslâm Tarihi), çev. Hüseyin Cahit, IX. cilt, İstanbul 1924-1926.

Levent Sahverdi Arşivi

selesini yazıp değerlendirirken L. Caetani'den çok istifade etmiş ve etkilenmiştir. Onun görüşlerinden bazılarını da kendine özgü anlatımla kullanmış ve yorumlamıştır. İşte bir örnek:

"Kur'an'dan öğrendiğimize göre, Muhammed hiç değişmeden yaşamış bir insan değildi; o da hayat ve hadislerin zaruri icapları karşısında âdeta hergün değişmiştir."

"Muhammed, ibtida Allah'ın resulüyüm diyerek ortaya çıkmamıştır; bunu düşünmemiştir. Bu düşünce, senelerce mücadele ettikten sonra kendisinde hasıl olmuştur"[22].

4- TÜRK - İSLÂM TARİHİ ANLAYIŞI

Atatürk'ün İslâm Tarihi alanında önemle vurguladığı konuların başında İslâm tarihine Türk tarihinin etkisi ve Türkler'in İslâm ümmeti içerisindeki yeri gelmektedir. Güçlü Türk milliyetçiliği duygusu ile Türk Tarihi'ni, Türk Milleti'nin kültür ve uygarlığını okuyup öğrenmeyi en önemli uğraşlarından biri yapmıştır. Unutulan ve iyice incelenmemiş olan Türk Tarihi'nin ve uygarlığının gerek İslâm'a geçişten önceki, gerekse sonraki durumunun araştırılmasını ve bilimsel yöntemle ortaya konulmasını istemiştir.

Atatürk'e göre Türk Milleti'nin tarihi ve uygarlığı İslâm dünyası içine gidikten sonra kendi benliğini yitirmiş; yüzyıllar boyunca bayraktarlığını yaptığı İslâm milletleri ve medeniyeti tarihi bünyesinde erimiştir. Meydana getirdiği kültür ve uygarlık eserleri doğrudan kendi varlığına değil, Araplar ve Farslar gibi uluslardan oluşan **"İslâm ümmeti"**ne mal edilmiş; bunlarda kendisine en ufak bir pay verilmemiştir. Böylece Tarihî ve kültürel

22 Bu görüşlerin metni için bkz; Ş. Turan, **a.g.e.**, s. 35, L. Caetani'nin İslâmiyet, İslâm Peygamberi ve Hilâfet hakkındaki yazdıkları müslüman âlimlerce eleştirilmiş ve reddedilmiştir. Bkz.: M. Asım Köksal, **Müsteşrik Caetani'nin Yazdığı İslâm Tarihindeki İsnad ve İftiralara Reddiye**, İstanbul 1987.

Levent Şahverdi Arşivi

varlıkları yitiren Türkler aşağılık duygusuna kapılmıştır. Osmanlılar devrinde tarihçiliğin, Tanzimat'a kadar **"Ümmet Tarihi"** anlayışına dayanması, dolayısıyla Türkler'in Tarihi'nin İslâm milletlerinin tarihinden ayrı tutulmaması, onunla birleştirilmesi de bunda etkili olmuştur.

Atatürk'e göre Osmanlılar döneminde ve genel İslâm tarihçiliğinde ne İslâm'dan önce Türk Tarihi'ne ne de müslüman olduktan sonra Türkler'in uygarlık alanındaki başarılarına, hatta İslâm'a yaptıkları büyük hizmetlere yer verilmiştir. Ne yapılmışsa, İslâm ve medeniyeti adına yapılmış sayılmış; Türkler'e ait herşey İslâm Tarihi ve medeniyeti içinde erimiş gitmiştir. Türk asıllı tarihçiler de **"milli tarih"** anlayışı ile ortaya çıkıp Türk Tarihine sahip çıkamamışlar ve seslerini duyuramamışlardır. Bu durum Tanzimat devrine kadar böyle sürmüştür.

Tanzimat dönemine gelindiğinde tarih anlayışında ve tarih yazıcılığında birtakım değişiklikler olmuştur. Bu değişim tam anlamıyla bir **"millî tarih"** yazıcılığı anlayışını getiremediyse de bir **"devlet tarihi"** düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Yani bir **"Osmanlı Devleti", "Osmanlıcılık", "Osmanlı Türk Devleti"** anlayışı gelişti. Müslüman uluslar ve müslüman olmayan topluluklara bir bakıma eşit haklar verilmesinin ve dünyadaki milliyetçilik hareketlerinin bunda önemli tesiri olmuştur.

Tanzimat devrinde ve sonrasında, işte bu **"devlet tarihçiliği"** ve **"Osmanlılık anlayışı"** çerçevesinde, milli tarih şuuru oluşmuş ve benimsenmiş; İslâm Tarihi de Türk Tarihi de okulların müfredatında yer almıştır.

XIX. yüzyılda ulusculuk akımlarının güçlü bir şekilde ortaya çıkması ve XX. yüzyılda Osmanlı'yı oluşturan ulusların ayrı ayrı devletler kurmasına, **"millî tarih"** anlayışına sahip **"Türk aydınları"**nın milliyetçilik bilimiyle Türk tarihini incelemeye yönelmesine kadar, Türk Tarihi ve Türkler'in İslâm ve Osmanlı tarihlerindeki yeri gerçekci bir yaklaşımla ele alınmamıştır. Üstelik, yüzyıllar boyunca İslâm'a hizmet edip bayrakdarlığını yapmaları, İslâm'ın dinamiklerinden birini temsil etmeleri se-

Levent Sahverdi Arşivi

bebiyle, Türkler ve Türk tarihi Hristiyan dünyanın saldırısına uğramış, sürekli olarak kötülenmiş ve aşağılanmıştır. Din taassubu, kin ve intikam duygularıyla ve bunda gizlenen siyasi amaçlarla kalem kullanan Hristiyan yazarlar Türk İslâm Tarihine çok çirkin iftiralarda ve en ağır suçlamalarda bulunmaktan kaçınmamışlardır.

Bütün bunları bilen ve olumsuz sonuçlarını gören birisi olarak Mustafa Kemal Atatürk, Türk Tarihi'ne özel olarak eğilinmesini ve Türk Milleti'nin gerçek tarihinin tüm yönleriyle ortaya çıkarılmasını istemiştir. Böylece Türk Gençliği, geçmişinin parlaklığı şuuru ile bugününe bakarak, dünya uygarlık tarihindeki yerini görecek, herkesin önünde alnı dik olarak yürüyecek ve geleceğe daha iyi hazırlanıp güvenle bakabilecektir. Atatürk bu konudaki düşüncesini şöyle ifade etmiştir:

"Büyük devletler kuran ecdadımız, büyük ve şumüllü medeniyetlere de sahip olmuştur. Bunu aramak, tetkik etmek, Türklüğe ve cihana bildirmek bizler için bir borçdur. Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır."

"Şimdiye kadar memleketimizde neşrolunan tarih kitaplarının çoğunda ve onlara mehaz olan Fransızca tarih kitaplarında Türkler'in dünya tarihindeki rolleri şuurlu veya şuursuz olarak küçültülmüştür. Türkler'in ecdat hakkında böyle yanlış malûmat alması, Türklüğün kendini tanımasında, benliğini inkişaf etmesinde zararlı olmuştur"[23].

"Türkler'i bütün dünyaya geri bir millet olarak tanıtma görüşü bizim de içimize girmiştir. Dörtyüz çadırlık bedevi bir kabileden bir imparatorluk ve millet tarihini başlatmak suretiyle imparatorluk zamanında Türkler'in görüşü de bu merkezdeydi. Evvela millete, asil bir soya mensup olduğunu, bütün medeniyetlerin anası olan ileri bir milletin çocukları olduğunu öğretmeliyiz. Büyük işleri ancak büyük milletler yapar. Eğer bir millet büyükse kendisini tanıtmakla daha büyük olur."

23 Hakkı Dursun Yıldız, **Atatürk ve Türk Tarihi**, s. 732-734; S. Hizmetli, **a.g.m.**, s. 19.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk Türk Tarihi hakkında düşündüklerini kavramsal ve kurumsal düzeylerde hayata geçirmeyi başarmıştır. Büyük bir istek ve gayretle bizzat **"Büyük Nutku"** yazması, Türk Tarihini ve Türk İslâm tarihini yazmak ve bilimsel metotlarla açığa çıkarmak üzere Türk Tarihi Tetkik Encümenini kurması, özel bir Türk ocakları **"Türk Tarihi Tetkik Heyeti"** teşkil ettirmesi (1931), **"Türk Tarihi'nin Ana Hatları"** (1930, 606 sayfa), **"Türkler'in Medeniyete Hizmetleri"** isimlerindeki eserlerin yazdırılması; Ortaokul ve Liselerde **"Tarih"** adlı ders konularak Türk Tarihinin okutulması **"Türk Tarih Tezi"**nin kabul edilmesi, 1932'den itibaren Türk Tarih Kongreleri ve Türk Ocakları Kurultayları düzenlenmesi, Türk Tarihi ve Türk İslâm medeniyetiyle ilgili kitapların tercüme ettirilmesi Türkiyât Enstitülerinin kurdurulması vb. bu düşüncenin hayata geçirilişinin somut örneklerini oluşturmaktadır.

"Türk çocuklarında kabiliyet, her milletten üstündür. Türk kabiliyet ve kudretinin tarihteki başarıları meydana çıktıkça, büsbütün Türk çocukları kendileri için lazım gelen atılım kaynağını o tarihte bulacaklardır"[24].

5- M. KEMAL ATATÜRK'ÜN İSLÂM DEVLETİ ANLAYIŞI

Mustafa Kemal, Hz. Peygamber ve Raşid Halifeler devirlerinin adil yönetimlerle geçtiğini belirttikten onra, Muaviye b- Ebi Sufyan'la birlikte istibdatçı hükümdarlar döneminin başladığını söyler. Muaviye'nin birtakım hilelerle Hz. Ali'ye üstünlük sağlaması ve hükümranlığı ele geçirmesiyle de dinin siyasete alet edilme sürecinin başladığını; istibdat, istismar ve ihtiraslarını desteklemek için de hükümdarların ulema sınıfını kullandıklarını ifade eder. Ancak *"gerçek ulema, dini bütün alimler hiçbir zaman boyun eğmediler. Onların emirlerini dinlemediler, tehditlerinden korkmadılar"* der.

---

24 "Atatürkçülük" (Birinci Kitap) **Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, s. 358.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün bu tespit ve değerlendirmeleri tarihi realiteye uygundur. Onları aynen paylaşıyoruz ve ekliyoruz: Hilâfetten (Muaviye'nin oğlu Yezid'in veliaht tayin edilmesiyle) Saltanata geçilmesiyle birlikte **"Din"** devletin himayesine girmiş; pek çok konuda sultanların buyrukları ve fermanları **"mutlak otorite"** kabul edilmiştir. Gerçek ulema dışındaki ilmiye sınıfı da buna ses çıkarmamış; hatta bu yöndeki uygulamalara alet olmuşlardır. Ayrıca saltanata geçişle birlikte **"taklitçi müslümanlık"** dönemi başlamış, İslâm kültürü müminlerin düşüncelerine ve yaşantılarına yön vermeğe başlamıştır. Müslüman hanedanlar zaman zaman birtakım Kur'an ve Sünnet'in hükümlerini, siyasi emelleri için kullanmaktan, Din'i siyasete alet etmekten kaçınmamışlardır. Yani Din'in siyasallaştırılması sürecine girilmiştir.

İşte Mustafa Kemal'in bu konuda söyledikleri:

"Beyler! Gerçek ulema ile dine zararlı ulemanın birbirine karıştırılması Emeviler zamanında başlamıştır. Hz. Peygamber'in saadetli zamanında, Peygamberin vefatından sonra, Raşit Halifeler zamanında, hep doğrudan doğruya, Hz. Peygamber'in yol göstermesiyle İslâm olan Râşit halifelerin aydınlatılmasıyla kurtuluşa eren halk kütleleri arasında gerçek temizlik, içten saygı, yüce bir bağlılık vardı. Ta ki Muaviye ile Hz. Ali karşı karşıya geldiler. Sıffin olayında Muaviye'nin askerleri Kur'an-ı mızraklarına diktiler ve Hz. Ali'nin ordusunda böylece kararsızlık ve zayıflık oluşturdular. İşte o zaman dine bozgunculuk ve müslümanlar arasına nefret girdi. O zaman hak olan Kur'an haksızlığı kabule araç yapıldı. En zorba hükümdarlardan olan Muaviye'nin nasıl bir hile ile hilafet sıfatını takındığını biliyorsunuz. Ondan sonra bütün istibdatçı hükümdarlaar hep dini alet edindiler. İstibdat ve ihtiraslarını desteklemek için hep ulema sınıfına başvurdular. Gerçek ulema, dini bütün alimler hiç bir zaman bu zorba hükümdarlara boyun eğmediler. Onların emirlerini dinlemediler, tehditlerinden korkmadılar.

Üçbuçuk dört yıl öncesine kadar hayatta olan Osmanlı hükümdarları da aynı şeyleri yapmışlardır. Son Osmanlı hükümdarı Vahdettin'in dav-

Levent Şahverdi Arşivi

ranışları gözünüzün önündedir. Onun emriyle bile bile ölüme götürülen milleti kurtarmak isteyenler âsi ilan edildi. Onun emriyle millet ve vatanı kurtarmak için kan döken aziz ordumuzun, isyancılar sürüsü olduğuna dair fetvalar veren ulema kıyafetli kişiler çıktı...

Dört Halife'den sonra din sürekli siyaset aracı, çıkar aracı, istibdat aracı yapıldı. Bu durum Osmanlı tarihinde böyleydi. Abbasiler, Emeviler zamanında böyleydi. Böyle âdi ve sefil hilelerle hükümdarlık yapan halifeler ve onlara dini alet yapmaya tenezzül eden sahte ve îmansız âlimler tarihte daima rezil olmuşlar, rezil edilmişler ve daima cezalarını görmüşlerdir..."[25]

Mustafa Kemal, Hilâfet ve Saltanatın Kaldırılması münasebetiyle yaptığı konuşmalarda devlet anlayışını açıklamıştır. Yüzyıllar boyunca müslüman milletler ve devletlerin siyasî yönetim şekli olan halifeliğin artık; TBMM, bağımsız bir Türk devleti varken, egemenlik kayıtsız şartsız milletin iken varsayılamıyacağını belirtmiştir. Siyasî ve idarî yönden yok saydığı bu makamın ilmî ve dinî yönden de meşruiyetini yitirdiğini ifade etmiştir:

"İlmî ve dinî bakış noktasına gelince bizim hükümet şeklimiz şer'î ve dinî hükümlerin tarif ettiği mahiyettedir. Halife yahut hilâfet makamı, yalnız Türrkiye Devleti ve Türkiye İslâm halkıyla sınırlanmış bir makam olsaydı, o zaman varolan şekil içinde bunun ifade tarzını düşünebilirdik. Fakat böyle değildir. Bu makam bütün İslâm âlemini kapsayan bir makamdır. Buna göre o makama yalnız Türkiye halkının görev ve yetki vermesi güç ve yetkisi dışındadır[26]*. Fakat bu makama doğrudan doğruya bir yetki vermeye kalkışacak olursak bu yetkinin uygulama alanı İslâm âlemini kapsar, Halife İslâm âleminin üzerinde bizim vereceğimiz görev ve yetki uygulamak zorundadır. Uygulayamazsa zaaten anlamı yoktur. Uy-*

25 Atatürk'ün 20.03.1923 tarihinde İzmit'te yaptığı konuşma. Konuşmanın asıl metni için bkz: **Atatürk Söylev ve Demeçleri**, C. II, s. 63-64; Sadeleştirilmiş metni için ise R. Boyacıoğlu, **a.g.m.**, s. 120-121.

26 Aytaç, **a.g.m.**, s. 64-65.

Levent Sahverdi Arşivi

gulamak için ya onlar buna uyacak veya reddedeceklerdir. Uymak veya red ikisi sebepten olacaktır. Birisi bağımsız olan müslüman devletler müdahaleyi, kendi bağımsızlıklarına müdahale olarak algılayacaklar ve bunu reddedeceklerdir. Nitekim Afgan emiri yapmış olduğumuz sözleşmede bir iki noktayı kendi bağımsızlığına müdahale sayarak kabul etmemiş ve demiştir ki: ***"Ben hiç bir suretle milletimin bağımsızlığına kimseyi karıştırmam. Benim namaz kılacağım camideki hatibe ve hatibin irâd edeceği hitabete dahi ait olsa"*** *Öteki İslâm âlemi ise, baştan aşağıya kadar esaret durumundadır*[27]*. Fas, Tunus, Cezayir, Trablus (Libya), Hind ve bütün bu ülkelerde yaşayan dindaşlarımız vicdanî hürriyetlerine ve bağımsızlıklarına sahip değillerdir*[28]*. Bunlara bu geniş yetkiyi uygulatabilmek için önce onların hürriyetlerini elde etmek, yani onları esaret zinciri altında bulunduran devletlere karşı savaş açmak gerekir*[29]*. İngiltere, Fransa, İtalya vs. devletlere savaş açmak ve bu savaşlarda başarılı olmak gerekir*[30]*. Halife olan kişinin bunları yapabilmesi için, bir gücü gerekir. Eğer o güç Türkiye Devleti'nin gücü olursa, 8 milyonluk Anadolu halkının görevi bütün cihana karşı savaş açması ve bunları kurtarması olacaktır ki, böyle bir görevi 8 milyon Anadolu halkına yüklemek mümkün değildir. Böyle bir görev yapmak gekirse, 70 milyon müslümandan oluşan Hindistan'ın yapması gerekir. Görev vermek Türkiye Devleti'nin görevinin üzerinde bir şey olur. Ancak İslâm âlemi hür ve bağımsız şartlar içinde bir araya gelir. Kabul ederlerse toplanır ve Halifenin durumunu tesbit eder. Öyleyse bizce yapılacak bir şey kalmamıştır efendim"*[31].

Bu yaklaşımı ile Mustafa Kemal Halifeliğin artık meşruiyetini yitirdiğini, Türk Milleti için böyle bir idare şeklinin söz konusu olmadığını belirtmekte; millî egemenliğin esas olduğu, halkın hür iradesinin hakim kılındığı; adalet, ehliyet, iyiliği öğütleyip kötülükten sakındırma gibi ilkelerin üstün kılındığı bir devleti savunmaktadır.

---

27 **a.g.e.**, s. 72-73.
28 **a.g.e.**, s. 65.
29 **a.g.e.**, s. 73.
30 **a.g.e.**, s. 73.
31 **a.g.e.**, s. 73.

Levent Şahverdi Arşivi

6- M. KEMAL ATATÜRK'ÜN HİLÂFET'E BAKIŞI

Hilâfet, İslâm dini ya da Kur'an ve Sünnet'e dayanan **"dinî bir müessese"** değildir. Ortaçağ'da (VII. yüzyılda) müslüman toplumun Arap yarımadasında ihdas ettiği bir siyasi-idari kurumdur. Belki dünyadaki en yeni politik ve yönelsel sistemlerden biridir. Kisralık, Kayserlik, Meliklik, Reislik ve Krallık yönetimlerinin egemen olduğu bir dünyada, **"Seçim esasına"** dayanan bir yönetim düzeni geliştirmek çok büyük bir yeniliktir. Ancak gerek yapısal gerekse işlevsel olarak halifelik **"dinî veya mukaddes"** bir kurum olmadığı gibi, halife de kutsal ya da karizmatik-dinî niteliklere sahip birisi değildir.

Atatürk'ün hilâfet hakkındaki görüş ve değerlendirmeleri tarihi bir seyir içindedir; giderek gelişmiş ve değişmiştir. 1918-1922 yılları arasında, Millî Mücadele devrinde kumandanlık zamanında hilâfet makamına olumlu yaklaşmış ve onu, bizim de az önce işaret ettiğimiz şekilde, bir idare ve hükümet şekli olarak tanımlamıştır[32]. Bazı konuşmalarında ise hilâfetin kutsal olduğunu söylemiş ve ona dua etmiştir:

"En son duam şudur ki, istekleri gerçekleştiren Büyük Allah, sevdiği Hz. Muhammed hürmetine bu kutsal vatanın sahibi ve savunucusu, kıyamete kadar Hz. Muhammed'in dininin en sadık koruyucusu olan necip milletimiz ile saltanat ve yüce hilâfeti korusun ve mukaddesatımızı düşünmekle sorumlu olan heyetimizi başarılı kılsın! Amin"[33].

Atatürk, *"Büyük Milletin ve mukaddes hilâfetin tek ve gerçek direği bulunan saltanat-ı hümayunlarını Allah afetlerden korusun"* ifadesinde görüldüğü gibi, hilâfetin ve saltanatın korunmasını, hukukunun sağlamlaştırılmasını Millî Mücadele hareketinin hedeflerinden biri olarak takdim etmiştir[34].

Ancak, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı ve Cumhuriyet'in ilanından sonra yaptığı konuşmalarda Atatürk, aynileştirdiği Hilâfet ve sal-

---

32 Bakınız; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, c. I., Ankara 1961, s. 13, 69.
33 **a.g.e.**, c. I, s. 3.
34 Atatürk'ün bu yönlerdeki sözleri için bkz; **a.g.e.**, c. I, s. 3-17.

Levent Sahverdi Arşivi

tanat makamları ile halife ve sultan hakkında hiç de olumlu şeyler söylememiştir. Hatta Meclis'te hilâfet ve saltanat konuları tartışılırken *"... İkide birde Yüce Meclis'in hilâfet ve saltanat, halife ve sultan meseleleriyle uğraşmasında İslâm dünyası için sakıncalar vardır. Bu sakıncaları şimdiye kadar fiiliyatiyle gördük. Bunu bizden zorla almak isterlerse her türlü savaşını yaparız"*[35] sözleriyle artık hilâfet ve saltanatın süresini tamamladığını; bu kurumun işlevliğini sürdürmesine aramanın ise sakıncalı bir iş olduğunu ifade etmiştir. O günün halifesi ve sultanı Vahdeddin hakkında söyledikleri ise çok kötüleyici ve aşağılayıcıdır:

"Yazık ki şimdi Hilâfet ve Saltanat makamını işgal eden zat, bu millet için hain bir adamdır... Çünkü Halife ve Padişah sıfatını takınmış olan kimsenin bu milleti iğfal, ifsat etmek için bizzat işgal eylediği bir takım bozguncu teşkilat vardır. Bu teşkilatta, o bozgunculuklarda kendisinde cesaret gören bir adam hükümsüzdür, hükümsüz olacaktır. Bizi reddetmek akıl kârı değildir..."[36]

Bu durumda Atatürk'ün hilâfet ve saltanat ile ilgili görüşlerini Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı öncesi ve sonrası diye ikiye ayırarak ele almak doğru bir yaklaşım olacaktır.

Mustafa Kemal'in *"İslâm milletleri için en önemli işlerden biridir"* dediği hilâfete bakışı, **"geleneksel bakış"** (Ehl-i Sünnet)'ın aynıdır. Yani halifenin seçimle iş başına geldiğini; halifelikle ilgili tartışmaların yararlı olduğunu; Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in ilk halifeler seçilmeleri de isabetli karar verildiğini ifade eder. Dört halifenin erdemliliğini ve hilafetteki meşruluklarını, halife oluş sıralamasına göre kabullenir[37].

---

35 **a.g.e., I**, 62.

36 **TBMM GİZLİ CELSE ZABITLARI**, c. I., s. 135 vd.; Ayrıca bkz.: **Nutuk**, 422; Ramazan Boyacıoğlu, Atatürk'ün Hilâfetle İlgili Görüşleri, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c. XIII, sayı 37, s. 102-104, Mart 1997, Ankara.

37 Atatürk'ün hilâfetle ilgili görüşlerinin geniş bir değerlendirmesi için bkz: A. Sanhoury, **Le Califat**, Paris 1924, S. Ramazan Boyacıoğlu, **a.g.m.**, s. 99-137; Kemal Aytaç, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Din Politikası Üzerine Konuşmalar**, Ankara 1986; Ethem R. Fığlalı, *"Nutuk'ta İslâm Tarihi ile ilgili Motifler"*, **Atatürk Araştırma Merkezi, Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu** (9-11 Eylül 1991 Ankara), I, s. 279-285, Ankara 1996.

Levent Şahverdi Arşivi

Hz. Muhammed sağlığında bir kişiyi halefi tayin etmediği için halife tayini serbest seçimle olmuştur. Ancak, Atatürk'ün ifadesiyle bu seçim işi o kadar kolay olmadı. Tersine çok danışmalara, çok tartışmalara ve bir takım ihtilaflara sebep oldu. Yine Atatürk'ün ifadesiyle seçim işinde üç değişik görüş ortaya çıktı. Birinci görüşe adayın kifayet dirayetinin esas alınması; ikinci görüşe göre İslâm'a yardım edenlerden biri halife olmalıydı; üçüncü görüşe göre ise halife tayininde Peygamberle yakınlık gözönünde bulundurulmalıydı. Birinci görüş Mekkeli muhacir sahabilerin, ikinci görüş Medineli ensâr sahabilerin, üçüncüsü ise bazı Haşimoğullarının görüşü idi.

Mustafa Kemal, hilâfet meselesi üzerinde ayrıntılı bir biçimde durmuştur. Halifelik ve saltanatı kaldırma girişimini delillendirmek ve kendi durumunu güçlendirmek isteyişinin bunda etkili olabileceğini sanıyoruz. Atatürk'ün hilâfet ve halife ile ilgili söylediklerini açıklamak ve yorumlamak yerine, okuyucuyu doğrudan O'nun sözleriyle başbaşa bırakmayı uygun buluyoruz:

"Buna göre toplanıp resmen bir seçim yapmaktan başka bir iş kalmamış olduğuna hükmolunabilirdi. Oysa, bu seçim işi o kadar kolay olmadı. Tersine seçim meselesi çok danışmalara, çok tartışmalara ve çok esaslı ihtilaflara yer verdi. Seçim işinde önemli olarak üç değişik görüş ortaya çıktı. Bu görüşlerden birisi Hilâfet makamına hak kazanmak, ümmetin işlerini gözetebilmek için gerekli olan güç ve yeteneğin (kifayet) kural edinilmesi. Buna göre Hilâfet makamı en güçlü, en etkili ve en reşit kavmin olacaktı. Bu görüş sahabe sınıfının idi. İkinci görüş o güne kadar İslâm'a yardım eden kavmin hilâfete layık sayılmasıydı. Bu Ensar'ın görüşüydü. Üçüncü görüş ise, akrabalık gücünü gerektirdi. Buda Haşimilerin görüşü idi. Bu üç görüşten oy birliğiyle birini tercih etmek ve seçim işini sonuçlandırmak mümkün olmadı. Sonunda, parçalanma ve fetretin hemen önüne geçmek gerektiğine inanan Hz. Ömer'in etkisiyle Hz. Ebubekir'e biat olundu. Görülüyor ki, ilk Halife'nin seçiminde genel eğilimin doğal yoğunlaşmasından çok, kişisel etki, belirlemeyi şekillendirmiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

Beyler! Bu muhalefet ve tartışmaların yersiz olduğunu zannetmeyelim. Gerçekten Hilâfet işi, İslâm milletlerince en büyük bir iştir. Çünkü beyler! Peygamber Hilâfeti, İslâm halkı arasında bir bağ olan bir emirliktir. İslâm halkının tek kelimesi üzerine toplanmalarını sağlayan bir emirliktir. Emirlik ise Allah'ın bir sır ve hikmetidir ki kurulması daima ezici güç ve kuvvete bağlıdır, ondan sonra asıl amacı da, fesadı def, beldelerin asayişini koruma ve cihat işlerinin düzeni ile kamunun işlerini güzelce düzeltip sonuçlandırmaktır. Bu da ancak ezici güç ve kuvvete bağlıdır. Allah'ın töresi bu şekilde akıp gelmiştir. Buna göre yukarıda açıkladığım üç değişik görüşten birincisinin, ki gücü ve etkisi olan kavmin, milletin hilâfete varis olması noktasındaydı, diğer görüşlere tercih edilip üstün gelmesi doğaldır ve Hz. Ebûbekir'in etki ile hilâfet makamını alması uygun oldu...

Ebûbekir'in son anları yaklaşınca kendi seçimindeki zorlukları hatırlayıp Hz. Ömer'i vasiyetname ile bizzat seçip millete takdim eyledi. Hz. Ömer'in hilâfeti döneminde İslâm ülkesi olağanüstü denecek hızla genişledi. Zenginlik arttı. Oysa, bir milletin için de mal ve zenginlik oluşması insanlar arasında bünyedeki hastalıkların oluşmasını ve bu da ihtilaf ve fitnenin çıkışına sebep olan, bu varlık alemi fesadını gerektiren durumlardandır. İşte bu nokta, Hz. Ömer'in zihnini karıştırıyordu. Bir de Hz. Ömer hatırlıyordu ki Resul-ü Ekrem, sırlarını söylediği saygın sahabelerine şunu demişti: ***Ümmetim düşmanlarına üstün gelecek, Mekke, Yemen, Kudüs ve Şam'ı fethedecek, Kisra ve Kayser'in hazinelerini bölüştürecektir. Fakat ondan sonra aralarında fitne, ihtilal ve gizli düşmanlık ortaya çıkarak geçmiş hükümdarların yoluna gireceklerdir.***

Hz. Ömer bir gün Hz. Hüzeyfe b. Yeman (r.a)'a deniz gibi dalgalanacak fitneyi sorduğu zaman, aldığı cevapta: ***"Senin için ondan korku yok senin dönemin ile onun arasında kapalı bir kapı vardır"*** *dedi. Hz. Ömer sordu:*

– Bu kapı kırılacak mı, yoksa açılacak mı?

Huzeyfe ***"kırılacak"!*** *dedi.*

Levent Şahverdi Arşivi

*Hz. Ömer: **"Öyleyse artık kapanmaz"** dedi ve üzüldü. Gerçekten kapının kırılması mukadderdi. Çünkü İslâm devleti genişlemiş ve iş çoğalmıştı. Bu emirlik şekli ve bu yönetim tarzı ile her yerde tam adaletin uygulanması zorlaşmıştı. Hz. Ömer, bunu anlayıp sıkılıyor ve Allah'a yalvararak diyorki:*

– Ya rab! Ruhumu al!

*Ömer, bir gün ağlarken sebebi soruldu: **"Nasıl ağlamayayım ki, Fırat kenarında bir oğlak yitse korkarım ki Ömer'den sorulur"** diye cevap vedi.*

*Evet, Hz. Ömer (r.a.) artık hilâfet adı altındaki emirlik şeklinin bir devlet yönetimine yetersiz olduğunu, bir kişinin kendi erdeminde, kendi kudretinde ve hatta kendi yüceliğinde olsa da bir devletin yönetimine yetersiz olduğunu bütün genel anlamıyla anlamıştı. Hatta bu endişe ile Hz. Ömer kendisinden sonra artık bir halife düşünemez oldu. Kendisine oğlunu tavsiye ettikleri zaman **"bir evden bir kurban yeter"** dedi. Abdurrahman b. Avf'ı çağırdı: **"Ben seni veliahd eylemek istiyorum"** dedi. Abdurrahman, **"Vallahi ben de asla bu işe girmem"** dedi. Sonunda Ömer en akıllı noktaya temas etti. Emirlik, devlet ve milleti, danışmaya sevketti. Ömer'den sonra şûradakiler ve bütün halk, mescidi ağzına dek doldurdu. Orda bazı dikkate değer durumlarla yine ümmetin yönetimini, seçtikleri bir halifeye bıraktılar. Hz. Osman, halife oldu. Fakat kırılmaya mahkum olan kapı artık kırılmıştı. İslâm devletinin her tarafında bin türlü dedikodu ve hoşnutsuzluk başladı. Zavallı Osman, zavallı ve çaresiz bir duruma düştü."*

"Halife, İslâm toplumunu bir tek noktada toplayacak; Halife bütün İslâm âleminin hukukun, haysiyetini, şerefini, refahını, saadetini koruyacak ve korumaya gücü yetebilecektir. Halife İslâm âlemine her nereden gelirse gelsin her türlü saldırıyı engelleyecek, reddedip atabilecek ve bunun için güçlü ordulara ve herşeye sahip olacaktır. Buna göre bütün bu saydıklarımızı yapmış, yapabilmiş, yapan, yapabilen müslümanların Halifesi olması gerekir. Eğer Hilâfet demek bütün İslâm âlemini kapsayan

Levent Sahverdi Arşivi

bir yönetim noktası demekse, tarihte bu hiçbir zaman vâki olmamıştır ve vâki değildir. Bütün İslâm âleminin bir noktadan sevk ve yönetimi Halife adında bir adam tarafından sevk ve yönetimi vâki değildir. Peygamberin zamanından sonra dört kişiyi bir tarafa bırakalım. Hz. Ali zamanında Sıffin savaşından sonra İslâmi âlemi halife adı altında ***"müminlerin emri"*** *adı altında iki kişinin yönetimi içerisinde kalmıştır. Bir taraftan Hz. Ali, halifeyim diye yönetimde bulunmuştu. Bir taraftan da Muaviye yine Halife'yim diye yönetimde bulunmuştu. Abbasi halifeleri zamanında bir taraftan Halife'yim diye Bağdat'ta bir takım hükümdarlar yönetiminde bulunuyordu*[38] *bir tarafta da Emevi hilâfeti*[39]*. Bugün zamanımızda da Fas'ta, Sudan'da halifeler vardır. Onlar da kendilerine "müminlerin emri" diyorlar. O halde bu, tarihte sabit değildir ve bundan sonra da bütün İslâm âlemini, hilâfet makamı adı altında bir noktada bağlayıp yönetmenin mümkün olabileceğini kabul etmek doğru değildir. Şimdi Mısır, Hint, Türk, Batı vs. müslümanların tümünü kendi çevresinin şartlarından ve kendi çevresinin geleneklerinden kopartılacak ve ümmet adı altında bir noktada birleşebilecek... Buna imkân tasavvur etmek doğru bir şey değildir"*[40].

M. Kemal meseleyi tarihi yönden değerlendirdikten sonra şeriat açısından da değerlendirir. Bu konuda şu açıklamada bulunur:

"Diğer bir prensip, şer'an ve dinen hilâfet denilen şey yoktur. Bildiğiniz gibi bir defa Peygamber'in kendisi demiştir ki: "Bende otuzyıl sonra krallıklar olacak! bu bir hadistir. O halde hilâfet vardır. Hilâfet olacaktır. Hilâfet devam edecektir, demek Peygamber'in hadisine aykırı bir şeyin gerçekleşmesini istemek demektir.

Diğer bir şey mesela Ömer, Halife olduğu zaman kendisine ***"Resulullah'ın Halifesi"*** *demişler. Kendisi ilk hutbesinde demiş ki "böyle bir sıfat bende yoktur ve olamaz. Böyle bir sıfat yoktur. Halife yoktur. Siz mü-*

---

38 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, II, 289-292; K. Aytaç, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Din Politikası Üzerine Konuşmalar**, Ankara 1986, s. 70-71.

39 Aytaç, **a.g.e.**, s. 66; R. Boyacıoğlu, **a.g.m.**, s. 124-125.

40 **a.g.e.**, s. 71.

Levent Şahverdi Arşivi

minlersiniz ve bende sizin emirinizim." Zaten Peygamber'in vefatından sonra Halife seçmek için hiç bir kimsenin kayfasına bir fikir gelmemiş. Emaret, emir, hilâfet adı altında vuku bulan teşekküller emânettir ve hükümetten ibarettir. Yani hilâfet demek bir hükümet demektir. Hükümet demek olunca hükümetin nasıl olması söz konusu olur. Yani şeriatın esaslarına göre şu ya da bu şekilde bir hükümet tesbit olunmuş mudur? Biliyorsunuz ki böyle birşey tesbit olunmamıştır. Herhangi bir hükümet meşru olur ya da olmaz. En zorba davranan hükümetlere en kötü hareket eden hükümetlere din alimleri meşrudur (yasal) demiştir. Yalnız dini esaslarda, yönetimin ne gibi noktalara dikkat etmesi gerekeceğine dair kesin açıklamalar vardı ki, onlardan bir tanesi şûraya (danışma aittir) bir tanesi adalete aitdir. Bir tanesi ulü'-l-emre itaate aittir. Öyleyse sosyal bir toplumun işlerini yönetecek bir hükümetin şûrası olacak ve o şûra adaletle iş yapacak olursa tamamen dine ve şeriata uygun bir hükümet kurulmuş olur. Ulü-l-emirden de maksat âmir demek değildir. Âmirler demektir. Âmirler demek ihtisaslı kişiler demektir. İş beceren kişiler demektir. O halde iş beceren kişilerden bulunan insanlardan oluşan bir şûra, adalet dairesinde ve şeriat'ın istediği derecede hükümeti yönetir. Bizim hükümetimiz tamamen bu esasları içerir. Buna göre başkaca halife sözkonusu olamaz. Buna rağmen TBMM kendisinden başka bir müslümanların halifesi seçti ve bir hilâfet makamı oluştu. Bunu açıklamak gerekirse şöyle düşünmek gerekir. Bütün İslâm âlemi esir durumdadır. Arzu edilir ki bunlar ayrı ayrı çalışsınlar ve kendi millî egemenliklerini ele alsınlar. İşte bunlara bu konuda teselli ve ümit kaynağı olmak üzere bir irtibat noktası başlarına bağımsız olduktan sonra hemen birleşip bir makamın yönetimi altına girmek isteyeceklerini düşünmek uygun mudur? O da başka... Demek oluyor ki, biz yalnız onların kurtulması için ortak rabıta noktası gösteriyoruz ve bu hususta adeta dinî ve tarihî ya da vicdanî bir görev yapmış oluyoruz bu makamı korumakla"[41].

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı gibi M. Kemal'e göre hilâfet demek bir hükümet demektir. Hükümetin temelini de şûra (danışma), adalet ve ulu'l-emr denilen amirlere yani yetenekli kişilere uymak oluş-

41 Aytaç, **a.g.e.**, s. 66, 70-72; Boyacıoğlu, **a.g.m.**, s. 124.

Levent Sahverdi Arşivi

turmaktadır. Böylece, hilâfetin dini makam değil, siyasal bir sistem; adalet, ehliyet, meşveret esasları temelinde insanları idare etme şekli olarak anlamıştır. **"Ulu'l-emr"** kavramının anlayış ve yorumu ise çağdaş kavrayış ve açıklamalara tamamen uygundur.

Atatürk, konuyla ilgili olarak 29 Ekim 1923'te, Cumhuriyet'in ilan edildiği gün bir Fransız muhabire de benzer açıklamalarda bulunur:

"Aldığımız bütün tedbirler bir cümle ile özetlenebilir. Millî egemenliği ilan ettik. Kelimeler üzerinde oynamayalım. Bugünkü Türk hükümeti az çok Cumhuriyettir. Bu bizim hakkımızdır. Fenalık nerede? Kaynaklarımızı hatırlayınız.

"Tarihimizin en mutlu dönemi hükümdarımızın halife olmadıkları zamandır. Bir Türk padişahı hilâfeti her nasılsa kendisine maletmek için nüfuzunu, itiyadını, servetini kullandı. Bu sırf bir tesadüf eseridir. Peygamberimiz, öğrencilerine dünya milletlerine İslâmiyeti kabul ettirmelerini emretti. Bu milletlerin hükümeti başına geçmelerini emretmedi. Peygamberimizin zihninden asla böyle bir fikir geçmemiştir. Hilâfet demek, idare, hükümet demektir. Gerçekten görevini yapmak, bütün Müslüman milletleri yönetmek isteyen bir Halife, bunu nasıl başarır? İtiraf ederim ki bu şartlar içinde beni Halife seçseler, derhal istifamı verirdim.

Fakat tarihe gelelim, gerçeği inceleyelim. Araplar Bağdat'ta bir hilâfet oluşturdular ama Kurtuba'da bir halife daha ortaya çıktı. Ne İranlılar, ne Afganlılar, ne Afrika müslümanları, İstanbul halifesini asla tanımadılar. Bü ün İslâm milletleri üzerinde yüce ruhani görevi yapacak yegane halif fikri hakikatten değil, kitaplardan çıkmış bir fikirdir. Halife hiçbir zaman Roma'daki Papa'nın Katolikler üzerindeki kuvvet ve iktidarını gösterememiştir.

Biz Halife'yi eski ve muhterem bir geleneğe saygıdan bıraktık. Halife'ye saygımız vardır. Gerek kendisinin, gerekse ailesinin ihtiyaçlarını sağlıyoruz. İlave edeyim ki, İslâm âleminde Türkler halifenin maddi ihtiyaçlarını fiilen sağlayan tek millettir: Dünya çapında bir hilâfeti tercih

Levent Şahverdi Arşivi

edenler şimdiye kadar her türlü katılımdan kaçmışlardır. O halde neyi savunuyorlar"[42].

Mustafa Kemal Atatürk'ün arzusu istikâmetinde Hilâfetin 3 Mart 1924'de Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kaldırılması olayı dünyada büyük akisler yapmıştır. **"Türkler'in İslâm'dan kopması, uzaklaşması, İslâm'a cephe alması; ya da İngilizler'in oyunu, veyahut ictihat; hilâfeti halk oyu ile seçilen Meclis'le birleştirme, millî devlet tesisinin gereği kabul etme"**[43] hilâfetin kaldırılmasıyla ilgili değerlendirmelerin başlıcalarıdır.

Kanaatimizce hilâfetin saltanattan ayrıldıktan sonra kaldırılmasında önemli olan etkenler;

a- XX. yüzyılda **"millî devlet"** ve **"millî hâkimiyet"** kurma anlayışının dünyadaki yaygınlığına uygun olarak, Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları, **"Millî bir Türk Devleti"** kurmayı, Türk milliyetçiliğini ümmetçiliği ya da Osmanlılığa tercih etmeyi kararlaştırmışlardır.

b- Hilâfeti, hükûmet ve Cumhuriyet anlamında anlamışlar; halifenin de başlangıçta olduğu gibi seçimle işbaşına gelmesi düşüncesini savunmuşlar; dolayısıyla millî iradenin hakim olduğu ve devlet başkanının seçimle işbaşına geldiği bir siyasî yönetim biçimini tercih etmişlerdir.

c- Çok yaşlanmış, eski kuvvet ve kudretini yitirmiş Hilâfet Makamının Çağdaş İslâm Dünyasının ve Türkiye'nin ihtiyaçlarına cevap veremeyeceği kanaatine varmışlardır.

d- "redd-i miras-ı Osmanî" ilkesi doğrultusunda ve İslâm'ı Türkler'in çağdaşlaşması ve uygarlaşması önünde engel görenlere olumlu imaj vermek amacıyla, hilâfet ve saltanat gibi kurumların varlığını Çağdaş Türk Devleti ve milleti için zararlı kabul etmişlerdir, şeklinde sıralanabilir.

---

42 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, III, s. 69-70; R. Boyacıoğlu, **a.g.m.**, s. 125.

43 M. Kemal Öke, **Hilâfet Hareketleri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 108-133, Ankara 1991; A. Sanhoury, **Le Califet**, S. Akgün, *Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde Halifelik Örgütünün Yetersizliği*, A.Ü.D.T.C.F. **Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. XIV, s. 63 vd.; Ankara 1983; M. İkbal, **İslâm'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu**, (Ç. A. Asrar), s. 153 vd. İstanbul 1984.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK, BİLİM VE DİN

Doç. Dr. Ramazan BOYACIOĞLU*

İslâmda, Müslümanlarda Bilim ve Din

İslâm dünyasında Emevi hanedanının yıkılması ve Abbasîlerin yönetimi ele geçirmesiyle idarî, askerî, siyasî ve ilmî sahalarda çok büyük değişmeler olmuştur. Bu dönem İslâm kültür ve medeniyetine damgasını vuran çok önemli bir süredir. İslâm dünyasında çok çeşitli kurumlar ve bilimler bu dönemde şekillenmiştir. Filolojik, dinî, sosyal ve tabii bilimler sahasında ilk çalışmaların bir kısmı Emeviler döneminde başlamışsa da, bu çalışmaların sistemli bir şekilde ele alınarak her birinin ayrı bir bilim dalı haline gelmesi Abbasiler döneminde olmuştur. Bu dönemde yapılan fetihler sonucunda, geniş bir alana yayılan Müslümanlar Eski Yunan, İran ve Hint kültürlerine büyük ilgi duymuşlar ve eski dünyanın bilimsel ve felsefî eserlerini, Arapçaya çevirme ihtiyacını hissetmişlerdir. Bu sahada yapılan ilk çalışmalar, Abbasi Halifesi Me'mun döneminde (813-833), Beytü'l-Hikme kuruluncaya kadar fazla verimli olmamış ve kişisel bazı çalışmalardan öteye gidememişti. Emeviler döneminde yalnızca tıp, kimya, astronomi alanında yapılan çalışmalar, Abbasi halifesi Mansur döneminde (754-775) genişleyerek cebir, geometri, mantık ve felsefe alanlarını da içine almıştır.[1]

Daha sonra Selçukluların tarih sahnesine çıkmasıyla, bu bilimsel çalışmalara daha da hız verilmiştir. Özellikle Selçuklu sultanı Melikşah zamanında (1073-1092), Nizamülmülk'ün kurduğu medreselerle ve medrese

*Cumhuriyet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Öğretim Üyesi

1 Selahattin Çaymar, **Ya'kûbi ve Tarihçiliği**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998, s.1

Levent Sahverdi Arşivi

sisteminin gelişmesiyle, yüksek öğretim çok verimli bir şekilde teşkilatlanmıştır.[2]

Emeviler, Abbasiler ve Selçuklular döneminde yapılan tercümeler ve açılan medreseler sayesinde, dünya çapında bilim adamları yetişmiştir. Bunlardan birkaç örnek verecek olursak: **Tıp ve felsefe alanında**, Razi (doğ. 865), İbn Sina (980-1073), İbn Rüşt (1126-1198), İbn Zuhr (ö. 1161), Ebu'l-Kasım el-Zehravi (ö. 1009); **matematik ve astronomi alanında**, el-Harezmi (ö. 846), en-Neyrizi (ö. yaklaşık 922), İbn Heysem (ö. 1039) İbnü's-Semh (ö. XI. yy), İbnü's-Saffar (ö. XI. yy), İbn Ebi'r-Rical, Cabir b. Eflah ve el-Bitruci (ö. XII. yy); **simya alanında**, Cabir b. Hayyam, şair Ebu'l-Atahiyye, el-Biruni, (ö. 1048); **botanik ve zooloji alanında**, Ebu Hanife ed-Dineveri (ö. 895). Daha bunlar gibi her alanda bilim adamları yetişmiştir.[3]

Bu bilim adamları, öteki milletlerden değişik konularda yaptıkları tercümeleri ve kendi özel çalışmaları sayesinde ortaya koydukları bilimlerle, şöhret bulmuşlar ve bunların yazdıkları eserler, yıllarca Batıda ders kitabı olarak okutulmuştur.[4]

Osmanlı devletinin ilk çağlarında da, bu bilimsel çalışmalara mümkün olduğu kadar değer verilmiştir. Kanunî zamanına gelinceye kadar, bilim ile dinî ilimleri uzlaştıran gerçek araştırmacılar varlıklarını korumuşlardır. Fatih Sultan Mehmet, yaptırdığı medresede kelam ve felsefe derslerinin okutulmasını, vakfiyesine yazdırmıştır. Ama sonra gelen cahiller, önceki bilginlerin eserlerini ve yaptıkları çalışmaların asıllarını araştırıp sormadan, red ve inkar etmişlerdir. Bu cahil kişiler, bilginlerin yaptığı çalışmaları felsefe bilimleri diye kötüleyip yermişlerdir. Böylece felsefe ve bilim, gereksiz görülüp medreselerden kaldırılmıştır. Bundan sonra Os-

2 Aydın Sayılı, Ortaçağ İslâm Dünyasında İlmi Çalışma Temposundaki Ağırlaşmanın Bazı Temel Sebepleri, **Araştırma Dergisi,** (D.T.C.F. Felsefe Araştırma Enstitüsü), I, Ankara, 1964, s. 32

3 **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi** III, İstanbul 1986, III, s. 523-54

4 Bu konuda geniş bilgi için bkz., Mahmut Karakaş, **Müsbet İlimde Müslüman Alimler**, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara 1991

Levent Şahverdi Arşivi

manlı ülkesinde, bilimsel çalışma durmuş ve bunları okutacak kimse de kalmamıştır.[5]

Medrese programlarından müsbet ve tabii bilimlerle felsefe tamamen çıkarılınca; medresede yalnızca fıkıh, hadis, tefsir gibi islamî ilimlerle, dil ve edebiyat öğretimi kalmıştır.[6]

Hristiyan Avrupa aynı dönemde bilimle felsefeyi, dinin hizmetkârı sayarken; İslâm dünyasında aklî ve naklî ilimler, veya evâil ilimleri ve islamî ilimler sınıflandırılması yapılmış; İslâmî ve nakli ilimlere "ulûm-u memduha (övülmüş ilimler)" , aklın ortaya koyduğu ilimlere de "ulûm-ı mezmume (yerilmiş ilimler)" adları takılmıştır.[7]

Oysaki Yüce Allah, Kuran'daki değişik ayetlerde akıla önem vermiş ve aklın kullanılmasını istemiştir. Buna örnek verecek olursak, Kur'an'da, bazı olmuş veya olacak olaylar anlatıldıktan sonra, "akıl erdirmiyor musunuz?", "belki aklınızı çalıştırırsınız", "keşke aklınızı çalıştırsanız" gibi ayetler; ya da "akıllarını çalıştıranlar için yer yüzünde ibretler vardır", "onlar akıllarını çalıştırmıyorlar mı?" şeklinde açıklamalar; ya da, inanmayanlarla ilgili olarak "...onlar sağırlar, dilsizler ve körlerdir. Onun için akıllarını çalıştırmıyorlar" 2/171 gibi ayetler; yahut " O, geceyi, gündüzü, güneşi, ayı ve yıldızları kendi emriyle sizin hizmetinize verdi. Şüphesiz bunda aklını çalıştıran toplumlar için deliller vardır." 16/12 gibi, tam 47 değişik ayette aklın kullanılması istenmiştir.

Yine Kur'an, insanları, ilk inen ayette görüldüğü gibi okumaya, araştırmaya ve bütün bilimleri öğrenmeye yönlendirmektedir. Kur'an'da bilimle ilgili olarak, ya da yine değişik ayetlerde bilimle ilgili kelime sayısının altıyüzün üzerinde olduğu görülmektedir. Buna birkaç örnek verecek olursak:

---

5 Kâtip Çelebi, **Mizanu'l-Hakk fi İhtiyari'l-Ahakk**, Tercüman 1001 Temel Eser, Yayına haz. Orhan Şakir Gökyay, İstanbul 1980, s.20-21

6 Sayılı, **a.g.m.**, s.34

7 **A.g.m.**, s.32

Levent Sahverdi Arşivi

"...De ki, hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?..." 39/9

"...Rabbim, benim ilmimi artır, de" 20/14

"...Eğer bilmiyorsanız bilim (zikir) ehline sorunuz" 16/43

" Kulları içinde ancak bilim adamları, Allah'tan (gereğince) korkarlar..." 35/28

"Allah, melekler ve âdil olan ilim adamları tanık olmuşlardır ki, O'ndan başka ilah yoktur..." 3/18

"Fakat onlardan, ilimde uzmanlaşmış olanlar ve inananlar, sana indirilene ve senden önce indirilene inananlar, namazı kılanlar, zekatı verenler, Allah'a ve ahiret gününe inananlar...İşte onlara büyük ödül vereceğiz" 4/162

"...Önceden kendilerine ilim verilenlere, o (Kur'an) okununca derhal yere kapanırlar" 15/107

"...Kendilerine ilim verilenler, onun (Kur'an'ın) gerçekten Rabbin tarafından geldiğini bilsinler ve ona inansınlar..." 22/54

"İşte insanlar için verdiğimiz bu örneklere, ilim adamlarından başkaları akıl erdiremezler" 29/43

Ayrıca, yine Kuran'dan, insanları değişik bilimleri öğrenmeye sevkeden bir kaç ayet örnek verecek olursak, mesela:

Astronomi ile ilgili olarak, "Şüphesiz göklerin ve yeryüzünün yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, düşünen bir topluluk için pek çok deliller vardır."2/164, ya da "Göklerin ve yerin yaratılışında gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde akıl sahipleri için deliller vardır" 3/190. "O, gökleri, gördüğünüz gibi direksiz yarattı."31/10, veya "Üstlerindeki göğe bakmazlar mı ki, onu nasıl bina etmiş ve donatmışız?"50/6 vs. ayetler vardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Astrolojiye örnek olarak ise," Sana hilallerden sorarlar: Deki: Onlar insanlar ve hac için zaman ölçüsüdür."2/18, veya, "Ay için birtakım menziller tayin ettik..."36/39, ya da, "Ne güneş aya yetişebilir ne de gece gündüzü geçebilir..."36/40, yahut, "Güneş ve ay bir hesaba göre hareket eder" 55/5 vs.

Geometriye örnek olarak: "...Sonra göğe doğru yönelerek yedi gök olarak onları düzenlemiştir."2/29, veya, "Allah göğü bina edip yükseltmiş ve ona şekil vermiştir" 30/28 vs.

Mekaniğe örnek olarak: "..İzni ile denizde yüzüp giden gemileri, nehirleri, belli yörüngelere yürüyen ay ve güneşi gece ile gündüzü sizin emrinize veren Allah tır."14/32-33, ya da, "Üzerinizde kanat çırpan dizi dizi kuşları görmezler mi?"67/19, veya, "Göğü O yükseltti ve ölçüyü (mizan) koydu" 55/7vs.

Fiziğe ya da Kimyaya örnek olarak, bir ayette, "Yeşil ağaçtan sizin için ateş çıkaran Odur"36/80 derken, başka ayetlerde, "...Rabbimiz! Sen bunu (gökleri, yeri ve aralarındakileri), boşuna yaratmadın."3/191 şeklinde, ya da, "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri biz boş yere yaratmadık..."38/27 şeklinde, başka bir ayete ise, "Sizin için hayvanlardan da alınacak ders vardır. Bağırsağındakiler ile kan arasından, içenlere halis ve içimi kolay süt içiririz. Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden hem içki hem de güzel güzel gıdalar edinirsiniz..."16/66-67, yine başka bir ayette, "Sonra buhar (gaz, duman) halinde olan göğe yöneldi."41/11 vs. denilmektedir.

Her şeyi sudan yarattığı, "Allah bütün canlıları sudan yaratmıştır. Kimi karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayakla yürür, kimi dört ayakla yürür. Allah'ın her şeye gücü yeter" 24/45

Doğumlara örnek olarak, "Yerin yetiştirdiklerinden, kendilerinden ve daha bilmediklerinden çiftler yaratan Allahın şanı çok yücedir."36/36, veya, "Allah sizi yerden bir bitki gibi yetiştirmiştir."71/17vs.

Levent Sahverdi Arşivi

Botaniğe örnek olarak, " Orada (Yeryüzü) her güzel çiftten bitkiler yetiştirdik."50/7, "Biz ona (Yeryüzüne) su indirince harekete geçer kabarır her güzel çiftten bitkiler yetiştirir".22/5vs.

Jeolojiye örnek olarak, "Allah yedi gök ve o kadar da yerden yaratmıştır."65/12, "De ki, Yeryüzünde dolaşın , Allahın yaratmaya nasıl başladığını bir görün..."29/20, "Biz yeryüzünü bir beşik dağları birer direk (kazık) kılmadık mı?"78/6-7, "Biz, (Yeryüzüne) demiri de indirdik ki onda büyük bir güç, insanlar için yararlar vardır."57/25vs.

Uzuvlarla ilgili olarak, "...kulak, göz, kalp; bunların hepsi yaptığından sorumludur" 17/36.

Psikoloji ile ilgili olarak, "Sana ruh hakkında soru soruyorlar. Deki: Ruh, Rabbimin işlerindedir. Size ancak az bir bilgi verilmiştir."17/85.

Coğrafya konusunda, "Hiç yeryüzünde dolaşmadılar mı?Ki, orada akıl edecek kalpleri, işitecek kulakları olurdu."22/46, "Yeryüzünü size boyun eğdiren O' dur. Öyleyse yerin sırtlarında dolaşın..."67/15, "Yeryüzünde dolaşabilesiniz diye, orada, yollardan, geniş geçitlerden geçebilmeniz için onu size yayan O'dur."71/19-20,vs.

Arkeloji ile ilgili, "Yeryüzünde dolaşıp kendilerinden önce geçmiş kişilerin sonlarının nasıl olduğuna bakmazlar mı?"30/9

Tarih konusunda ise, Kuran ayetlerinin üçte birini, geçmiş ümmetlerin kıssaları oluşturur.

Filoloji konusunda, "Dillerinizin ve renklerinizin değişik olması..."30/22, ayeti ile, "...İnsana bilmediklerini öğretti. Kalemle öğretti."96/4 ayeti diğer edebi ilimleri de içine alır.

Genel genetik ile ilgili olarak, "İnanmayanlar, gökler ve yeryüzü yapışıkken onları ayırdığımızı ve bütün canlıları sudan yarattığımızı görmezler mi?"21/30, "..Sen yeryüzünü kupkuru (ölmüş) görürsün; fakat Biz,

Levent Şahverdi Arşivi

üzerine yağmur indirdiğimizde o, kıpırdanır, kabarır ve her çeşitten iç açıcı bitkiler verir."22/5, "...Yine benim iznimle anadan doğma körü ve alacalıyı iyileştiriyordu..."5/110.

Felsefe ile ilgili, pek çok ayet vardır. Bunlar, bakmayı, tedbir almayı, kainatı, varlıkları, nesneleri, geçmiş bilimleri düşünmeyi emreder. Birkaç ayet örnek gösterecek olursak. "Göklerin ve yeryüzünün hükümranlığına Allahın yarattığı her şeye...bakmıyorlar mı?"7/185, ayrıca, "Ufuklarda ve kendi nefislerinde ayetlerimizi göstereceğiz."41/53, ayrıca "Onlar görmediler mi?.."30/22,23,24,25,46 , ya da, bazı insanların söylediklerine cevap olarak, "Dünya hayatından başka gerçek yoktur. Ölürüz, yaşarız. Bizi ancak zaman yok eder, dediler. Bu konuda onların hiçbir bilgisi yoktur. Onlar yalnızca zannediyorlar"45/24vs.

Zamanın rölatif (izafî) olduğu ile ilgili, Kur'an'da üç değişik ayet vardır. Bunlardan birinde şöyle denilmektedir: "Senden acele azab istiyorlar. Allah sözünden asla dönmeyecektir. Rabbin katında bir gün, saydıklarınızdan bin yıl gibidir."22/47. İkinci bir ayette ise şöyle denir: "Gökten yere kadar buyruğu (işleri) O yönetir. Sonra o buyruk, sizin hesabınıza göre, bin yıl tutan bir gün içinde O'na yükselir."32/5. Üçüncü bir ayette ise, "Birisi, yüksek derecelere sahip olan Allah katından, inkarcılara gelecek ve engelleyicisi olmayan bir azabı soruyor. Melekler ve Ruh, miktarı ellibin yıl olan bir günde O'na yükselirler"70/1-4, denilmektedir.

İşte Kur'an ya da İslâm, insanları bilime ve bilimin her çeşidini öğrenmeye teşvik ederken; zamanla Kur'an'dan ve İslâm'dan uzaklaşılmış, böylece müslüman ülkelerdeki insanlar bozulmuşlar ve bilimsel çalışmalar da durmuştur. Bu yüzden, devletin ve milletin ilim ve irfan yuvası olan medreseler, tekkeler ve zaviyeler zamanla önemini yitirmişler; dahası, bu tür kurumlar, asker kaçaklarına ve tembellere, sığınak; boşa ömür tüketenlere de barınak olmuşlardır.[8]

8 Medreselerle ilgili olarak bkz., Ramazan Boyacıoğlu, "Beyanü'l-Hak'ta Ulema, Siyaset ve Medrese", **Cumhuriyet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, II, Sivas 1998, II, s. 72

Levent Sahverdi Arşivi

Bunun sonucu olarak da, geçmişte her biri birer uygarlık örneği olan İslâm beldeleri, zamanla harabe halini almıştır. Eskiden, önüne gelen her güce meydan okuyacak kadar kahramanlık gösteren o müslümanların torunları, zamanla, sefalet bataklıklarına düşmüşler ve korkunç bir şekilde tembelliğe doğru yuvarlanmışlardır. İslâm ülkeleri geniş bir mezaristana, müslümanlar ise canlı ve miskin birer cenazeye dönmüşlerdir. Bu dönemde insanlar artık hurafe ve bidatlara inanmışlar; ölülerden, cahil şeyh ve dervişlerden medet umar olmuşlar;[9] Kur'an'dan ve İslâm'dan uzaklaşabilecekleri kadar uzaklaşmışlar ve basit ilmihal bilgileriyle yetinmişlerdir. Sonunda, bilimsel çalışmadan yoksun kalan Osmanlı Devleti, Batı'ya muhtaç olmuş; Batı ise, onun çökmesi için elinden geleni yapmış ve onu, hasta adam ilan etmiştir. XX. Yüzyılın başlarında, varlığı ile kurumları ile zaten çökmüş bulunan ve hasta adam denilen Osmanlı devleti, Birinci Dünya Savaşına girmekle de, sonunu hazırlamıştır.

Atatürk'ün Din Anlayışı

Bundan sonra, zavallı ve perişan Müslüman Türkleri, içerisine düştükleri bu durumdan, Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları, kurtaracaklardır. Önce ülkenin kurtuluşu için, İstiklâl mücadelesini başlatan Atatürk, İstiklâl mücadelesinin zaferle neticelenmesinden sonra, ülkenin kalkınması ile birlikte, Türk milletinin siyasal, sosyal, ekonomik ve diğer alanlarda olduğu gibi, dinî ve ilmî yönden de aklın ve çağdaş bilimin gerektirdiği şekilde ilerlemesi için, bir takım icraatlara girişmiştir. Büyük bir komutan, büyük bir devlet adamı, büyük bir inkılâpçı olan Atatürk'ün, dini bilgilerinin de yeterli olduğu anlaşılmaktadır. Atatürk'ün, din konusunda yaptığı açıklamalarından, bunu çok iyi bir şekilde anlıyoruz.[10] Ata'nın karşı çıktığı din ise, hurafelerden ve bidatlardan oluşan; akla, mantığa ve bilime yer vermeyen bir din anlayışıdır ki, zaten bu anlayış da İslâm değildir. Bu konu ile ilgili olarak Atatürk:

"Türk milleti daha dindar olmalıdır, yani bütün sadeliği ile dindar ol-

9 Hurafeler ve batıl inançlarla ilgili geniş bilgi için bkz., Mehmed Şemseddin (Günaltay), **Hurafattan Hakikata Hurafeler ve İslâm Gerçeği,** Yayına haz.,Ahmet Gökbel, İstanbul 1997

10 Bu konu ile ilgili olarak bkz. Osman Zümrüt, **Atatürk'ün İslâm Dini Anlayışı,** Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 1998

Levent Şahverdi Arşivi

malıdır demek istiyorum. Dinime, bizzat hakikate nasıl inanıyorsam, buna da öyle inanıyorum. Şuura muhalif (anlayışa ters), terakkiye mani (ilerlemeye engel), hiçbir şey ihtiva etmiyor (içermiyor). Halbuki Türkiye'ye istiklalini veren (bağımsızlığını sağlayan) bu Asya milletinin içinde daha karışık, sun'i (yapay), itikat-ı batıla'dan (batıl inançlardan) ibaret bir din daha vardır. Fakat bu cahiller, bu acizler sırası gelince, tenevvür edecekler (aydınlanacaklar). Onlar ziyaya (aydınlığa, ışığa) takarrüp edemezlerse (yaklaşamazlarsa) kendilerini mahv ve mahkum etmişler demektir. Onları kurtaracağız."[11]

Yukarıdaki cümlelerden de anlaşıldığı gibi Atatürk, batıl inançlardan oluşan dine karşı olduğu gibi, aşağıdaki konuşmasından da anlaşılacağı gibi, hurafe ve bid'atlara de karşıdır; ölülerden, yalancı evliyalardan yardım isteyenlere de karşıdır, kısacası cehalete karşıdır. Bu konuyla ilgili olarak şunları dile getirir:

"Efendiler! Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asri (çağdaş) ve bütün mana (anlam) ve eşkaliyle (biçimleriyle) medeni (uygar) bir heyet-i ictimaiyye (toplum) haline îsal etmektir (ulaştırmaktır). Bu hakikati kabul etmeyen zihniyetleri (kafaları) tarumar etmek (dağıtmak) zaruridir. Şimdiye kadar milletin dimağını (beynini) paslandıran, uyuşturan bu zihniyette (düşüncede) bulunanlar olmuştur. Herhalde zihniyetlerde (kafalarda) mevcut hurafeler kamilen (tümüyle) tardolunacaktır (uzaklaştırılacaktır). Onlar çıkarılmadıkça dimağa (beyine) hakikat nurlarını (gerçek aydınlığı) infaz etmek (sokmak) imkansızdır. Ölülerden istimdat etmek (yardım istemek) medeni bir heyet-i ictimaiye için şeyndir (ayıptır).

Bugün ilmin, fennin, bütün şümulüyle (kapsamıyla) medeniyetin muvacehe-i şulepaşında (aydınlığı karşısında) filan veya filan şeyhin irşadiyle (yol göstermesiyle) saadet-i maddiye ve maneviyye (maddi-manevi mutluluk) arayacak kadar iptidai (ilkel) insanların, Türkiye camia-i me-

11 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri** III, Ankara 1981, s.70

Levent Sahverdi Arşivi

deniyesinde (uygarlık topluluğunda) mevcudiyetini (varlığını) asla kabul etmiyorum.

Efendiler ve Ey millet! İyi biliniz ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar (birine bağlanmış) memleketi olamaz. En doğru, en hakiki (gerçek) tarikat (yol), tarikat-i medeniyedir (uygarlık yoludur). Medeniyetin emir ve talep ettiğini yapmak insan olmak için kafidir (yeterlidir)[12].

Atatürk başka bir konuşmasında da ilimle ilgili olarak şöyle demektedir:

"Efendiler! Dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet (başarı) için en hakiki mürşid ilimdir, fendir. İlmin ve fennin haricinde (dışında) mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalâlettir"[13].

Atatürk, başka bir konuşmasında, yaptığı inkılâpların dine uygun olduğunu anlattıktan sonra, dinimizin son din ve mükemmel din olduğunu açıklar:

"Hangi şey ki akla, mantığa, menfaate-i ammeye (halkın yararına) muvafıktır (uygundur), biliniz ki o bizim dinimize de muvafıktır. Bir şey akıl ve mantığa, milletin menfaatine, İslamın (müslümanın) menfaatine muvafıksa (uygunsa) kimseye sormayın. O şey dindir. Eğer bizim dinimiz aklın, mantığın tetabuk ettiği (uygun düştüğü) bir din olmasaydı ekmel olmazdı, ahir din olmazdı"[14]

Yukarıda bahsettiğimiz gibi yüce Allah da Kur'an'da 47 yerde aklı ve mantığı çalıştırmamızı emreder. On yedi değişik yerde ise düşünceyle ilgili ayet vardır. Yine yüzlerce ayette ilim kelimesi ya da ilim kelimesinden türemiş kelimeler kullanılmıştır.

---

12 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri** II, s. 214-215.
13 **A.g.e.**, s. 194.
14 **A.g.e.**, s.127.

Levent Sahverdi Arşivi

Atatürk, yine dinle ilgili olarak, arkadaşlarıyla yaptığı konuşmalarından birinde, din hakkında ne düşündüğü sorulduğu zaman, dinin varlığını ve gerekliliğini belirttikten sonra, dine yabancı unsurların, yani hurafe ve bidatların girdiğini, ama zamanla bunların giderilerek yeniden sağlam temeller üzerine oturacağını şöyle dile getirmiştir:

"Din vardır ve lazımdır. Temeli çok sağlam bir dinimiz var. Malzemesi iyi, fakat bina, uzun asırlardır ihmale uğramış. Harçlar döküldükçe yeni harç yapıp binayı takviye etmek lüzumu hissedilmemiş. Aksine olarak, birçok yabancı unsur (tefsirler, hurafeler), binayı daha fazla hırpalamış. Bugün bu binaya dokunulamaz, tamir de edilemez. Ancak zamanla çatlaklar derinleşecek ve sağlam temeller üstünde yeni bir bina kurmak lüzumu hasıl olacaktır."[15]

Atatürk'ün Adalet Bakanı olan Seyyid Bey, 3 Mart 1924'te, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, yaptığı tarihî konuşmasında, İslam konusunda ve İslâm'ın akıla verdiği önem konusunda şunları dile getirmiştir:

"Beyler, İslâmiyet çok yüce bir dindir. Eğitimi, ilerlemeyi çok sever. Akıldan, mantıktan hiç ayrılmaz. Yeryüzünde İslâm dini kadar özgürlüğü seven, ilerlemeyi seven bir din yoktur. Dinin bütün hükümleri, büyüklük ve yüceliklerle doludur. Ulaşmak istediği amaç, ahlakın güzelliklerini, insanlığın erdemlerini kurmak ve sağlamaktır. Hz. Muhammed, doğruluğundan şüphe edilmeyen bir hadisinde, 'Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim', diyor ve bir hadisinde de, 'aklı,Tanrı belgesi' olarak açıklıyor... Zaten Kur'an da baştan başa, aklı ve akıllı kişileri ve anlayış çabukluğunu yüceltiyor. Onun için İslâmiyet, akıl ve mantıkla birliktedir... İslâmiyet, eğitimle birliktedir. Bilim ve eğitimden hiçbir zaman ayrılmaz. Hepiniz bilirsiniz 'Bilim, Çin'de olsa da gidiniz, öğreniniz' ve 'Beşikten mezara kadar bilim öğreniniz' hadislerini hepiniz bilirsiniz... Tirmizi'nin Süneni'nde şöyle bir hadis vardır: 'Hikmet (bilgi), mü'minin aramakta olduğu öz malıdır. Onu nerede bulursa, onu almağa herkesten çok hak sahibidir."

15 Muzaffer Erendil, **İlginç Olaylar ve Anekdotlarla Atatürk**, Ankara 1998. s.153.

Levent Sahverdi Arşivi

Seyyid Bey, konuşmasının başka bir bölümünde de şunları dile getirmiştir:

"Bir zamanlar Avrupa, bilgisizlik karanlığında iken; Doğu, uygarlık yollarında hayli ilerlemişti. O zamanlar dünyada en ilerlemiş ve en uygar yerler İslâm ülkeleri idi. Bütün Avrupa, kısacası İngilizler, bütün ilimleri ve tekniği, şimdi İspanya denilen Endülüs'ten almışlardır. Amerikalı Üniversite Profesörü Draper, İlimle Dinin Çatışması adlı bir kitap yazmıştı. Bu adam, bu kitabında, 'Bir kafada, bir akılda, din ile bilim birleşmez. Bir kimse bilim adamı ise, dindar değildir; dindar ise, bilim adamı değildir' diyor. Fakat yine kendisi, bu kitabında açıkça; 'Benim bu kitapta dinden maksadım İslâm dini değildir. Özellikle Katolik dinidir, İslâm dini değildir' diyor... Tereddütsüz diyebilirim ki, bugünkü İslâm dini başka, Peygamberin zamanındaki İslâm dini başkadır. Gerçek İslâmiyet, yaratılıştan gelen mantıklı bir dindir. Hayalleri, yanlış düşünceleri, boş inançları hiç sevmez, özellikle nefret eder..."[16]

Seyyid Beyin çok uzun konuşmasından verdiğimiz bu kısa bilgiden sonra, Atatürk'ün konumuzla ilgili açıklamalarına devam edecek olursak; Atatürk geri kalmışlığımızı ise şu şekilde dile getirmiştir:

"Ehl-i İslâmın duçar olduğu zulüm ve sefaletin elbette bir çok müsebbipleri vardır. Alem-i İslâm, hakikat-ı diniye (dinsel gerçekler) dairesinde (içerisinde) Allahın emrini yapmış olsaydı, bu akıbetlere (sonlara) maruz kalmazdı. Allahın emri çok çalışmaktır. İtiraf edeyim ki, düşmanlarımız çok çalışıyor. Biz de onlardan ziyade çalışmaya mecburuz. Çalışmak demek, boşuna yorulmak, terlemek değildir. İcabat-ı zamana göre ilim ve fen ve her türlü ihtiraat-ı medeniyyeden (uygarlığın buluşlarından) azami derecede istifade etmek zaruridir... Bizim dinimiz milletimize hakir (bayağı), miskin ve zelil (aşağılanan) olmağı tavsiye etmez. Bilakis Allah da Peygamber de insanların ve milletlerin izzet (yücelik) ve şerefini muhafaza etmelerini (korumalarını) emrediyor."[17]

---

16 **T.B.M.M.Zabıt Ceridesi,** VII, 3.3.1340 (1924) s.58-60; Geniş bilgi için bkz., Hazırlayan ve Sadeleştiren Prof. Dr. Reşat Genç, **Türkiye'yi Lâikleştiren Yasalar,** Ankara 1998, s.147-151

17 Erendil, **a.g.e.**,. s. 91-92.

Levent Sahverdi Arşivi

Yine Atatürk, düşmanlarımızın bizi, dinin etkisi altında olduğumuzdan geri kaldığımızı söylemelerine karşılık şu konuşmayı yapmıştır:

"Düşmanlarımız, bizi, dinin taht-ı tesirinde kalmış olmakla itham ve tevakkut (duraklama) ve inhitatımızı (çöküşümüzü) buna atfediyorlar. Bu hatadır. Bizim dinimiz hiç bir vakit kadınların erkeklerden geri kalmasını talep etmemiştir. Allahın emrettiği şey, müslüm ve müslümenin (inanan kadın ve erkeğin) beraber olarak iktisab-ı ilm ü irfan eylemesidir (ilim ve irfan elde etmesidir); kadın ve erkek, bu ilm ü irfanı aramak ve nerede bulursa oraya gitmek ve onunla mücehhez olmak (donanmak) mecburiyetindedir"[18]

Atatürk, kadınlarla ve kadınların okuması ile ilgili olarak da şu görüşlerini dile getirmiştir:

"Kadının en büyük vazifesi analıktır. İlk terbiye verilen yerin ana kucağı olduğu düşünülürse, bu vazifenin ehemmiyeti layıkıyla anlaşılır. Milletimiz kuvvetli bir millet olmağa azmetmiştir. Bugünün levazımatından biri de kadınlarımızın her hususta yükselmelerini temindir. Binaenaleyh (bundan dolayı) kadınlarımız da alim ve mütefennin (teknik bilgi sahibi) olacaklar ve erkeklerin geçtikleri bütün derecat-ı tahsilden (öğretim basamağından) geçeceklerdir. Sonra kadınlar, hayat-ı ictimaiyede (sosyal hayatta) erkeklerle beraber yürüyerek birbirinin muin ve müzahiri (yardımcıları) olacaklardır"[19].

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, İslam dini gelişi itibarıyla bilime önem vermiş, nakli ve akli ilimler arasında ayrım yapmamış, her ikisini de aynı değerde tutmuştur. İlk dört halife döneminden itibaren Emeviler, Abbasiler ve diğer dönemlerde bilim ve ilim alanında pek çok sayıda çalışmalar yapılmış, eserler telif edilmiştir.

---

18 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri** II, s. 86
19 **A.g.e.**, s 85-86.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu alanda özellikle Abbasiler döneminde, Beytü'l-hikme'lerin kurulması ve Yunan felsefesinden yapılan tercüme hareketleriyle doruk noktasına çıkmıştır. Ancak daha sonra siyasal nedenler başta olmak üzere, daha pek çok sebeplerden dolayı bilimler arasında ayrımlar yapılmış; naklî ilimler, aklî ilimlere tercih edilmiştir. Bunun sonucunda din istismarcıları ortaya çıkmış ve insanların, gerçek dinle hiç ilgisi olmayan hurafelere ve bidatlara sapmalarına neden olmuşlardır. Bütün bunlar, Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu ulu önder Atatürk'ün, Türkiye Cumhuriyetini kurmasına kadar devam etmiştir. Atatürk devleti kurduktan sonra, yapmış olduğu diğer inkılâplar yanında din konusunda da, batıl inançlar ve hurafelere karşı uğraş vermiştir. 1930 yılında, müslümanlar gerçek dinlerini öğrensinler diye, Kur'an'ı Türkçeye, Yeni Harfler ile tercüme ettirmiş ve ayrıca, Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili bir kitabı çevirtmiştir.[20] Böylece, İslâm'ın bilime vermiş olduğu gerçek değeri, yeniden ortaya koymaya çalışmıştır. Tekke, zaviye ve medreseleri kapatıp, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile çağdaş eğitim müesseselerini kurarak, Türkiye'nin bilim alanında ilerlemesini sağlamıştır.

Son cümle olarak, Atatürk'ün yapmış olduğu inkılâplar, bilime ve akla uygundur; vatanın ve milletin menfaati için yapılmıştır. Öyleyse, bilime ve akla uygun olan, vatanın ve milletin yararına yapılmış olan her şey, İslâma uygundur; vatan ve millet yararına yapılan bütün çalışmaları, İslâm teşvik eder.

20 A.g.e. III, s.85

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI YILLARINDA TÜRK-FRANSIZ YAKINLAŞMASINDA CLAUD FARRERE'NİN ROLÜ

Doç. Dr. Adil DAĞISTAN*

Türk Kurtuluş Savaşı yıllarında, Fransız kamuoyunun Türkiye lehine dönüş yapmasında, askerî, iktisadî ve siyasî sebepler etkili olmuştur. Ancak, Türk - Fransız yakınlaşmasında etkili olan bir başka faktör de iki ülke arasındaki entellektüel yakınlık olmuştur. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde Amerika ve İngiltere'ye oranla en fazla yabancı okula sahip olan devlet Fransa idi. Her eğitim görmüş Türk, yabancı dil olarak Fransızca bilirdi. Ayrıca Anadolu İhtilâlcileri batılı fikirlerini genellikle Fransa'dan almışlardı. Bunun sonucunda başta Atatürk olmak üzere Türk aydınları ile pek çok Fransız ayadın ve subayları arasında içten dostluklar kurulmuştu. İşte Pierre Loti, Claude Farrère, Berthe George Goulis, Franklin Bouillon, Colonel Mougin Türkler'i anlayan ve destekleyen Fransızlar'dan bazılarıdır.

İlki 1902'de, sonuncusu 1950'de olmak üzere, altı defa Türkiye'yi ziyaret eden Farrère, eserlerinde ve verdiği konferanslarda Türkler, Avrupalılar'a anlatmaya çalışmıştır. Türkler'i yalan nedir bilmeyen, ancak parasızlık ve iyi niyetlerden dolayı kendilerini tanımadıklarını ve dolayısıyla Yunanlılar'ın, Rumlar'ın ve Ermeniler'in sürekli sömürülerine maruz kaldıkları dile getirilmiştir.

Türkler'i birazcıkta olsa tanıyan bir avrupalının Türkler'i sevmemesinin mümkün olmadığını, ancak her Fransız'ın antikite hatıraları ve kolejlerin ön yargıları nedeniyle Türkler'in yanlış tanıtıldığını, nitekim kendisinin de 1902'de Fransa'dan Tük düşmanı olarak ayrıldığını ifade etmektedir.

---

* Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi.

Levent Sahverdi Arşivi

LE ROLE DE CLAUDE FARRERE DANS LE RAPPROCHEMENT TURCO-FRANÇAIS DANS LES ANNÈES DE LA GUERRE D'INDEPENDANCE TURQUE

Doç. Dr. Adil DAĞISTAN*

Dans les années de la Guerre d'indépendance turque, le rôle des facteurs militaires, économiques et politiques étaient considérable dans la composition de l'opinion publique française à l'égard de la Turquie. Mais, il existe aussi un autre élément qui a d'ailleurs contribué au développement des relations entre les deux pays: Le rapprochement dans le domaine intellectuel. Comme on le sait bien, dans l'Empire Ottoman, c'est la France, en tant que pays étranger, qui possédait le plus nombreux d'écoles étrangères par rapport aux Etats - Unis et l'Angleterre. Le plus grand nombre des turcs qui avaient une certaine éducation savaient d'ailleurs parler le français à un niveau élevé D'autre part, les révolutionnaires anatoliens, tels que M. Kemal et ses compagnons, avaient pour laa plupart acquéri leurs idées occidentales de la France. De ce fait, nous signalons le témoignage d'une amitié sincère entre les lettrés et des officiers français et leurs homologues turcs, en tête Mustafa Kemal. Voici quelques personnages qui ont bien compris les turcs et leur ont portés leurs sountients: Pierre Loti, Claude Farrère, Berthe George Gaulis, Franklin Bouillon, Colonel Mougin.

Nous voulons d'abord brièvement connaître M. Claude Farrère. Né en 1876. Ce fameux auteur français était un officier marin tout comm Pierre Loti. Avec Pierre Loti, ils on visité la Turquie en 1902, par la suite il a visité ce pays à maintes reprises jusqu'en 1950.

Se plaçant aux premiers rangs des écrivans étrangers aimant la Turquie, M. Farrère est connu par ces ouvrages principaux.

* Maître Assistant, à l'Institut d'Histoire Révolutionnaire Turque de l'Université Hacettepe.

Levent Şahverdi Arşivi

L'homme qui Assassina (Paris, 1907), Fin de la Turquie (Paris 1913), Loti (Paris 1929), l'extraordinaire Aventure d'Ahmet Pacha Djémaleddin (Paris 1921), Les Quatres Dames d'Angora (Paris 1933), La Nuie en Mer (Paris 1928), Turquie Ressuscitée (Paris, 1930), La Bataille (Paris, 1921), Le Chef (Paris, 1930), Mes Voyages en Méditervanée (Paris 1926). En autre il a écrit un bon nombre d'articles et tenu des conférences sur les Turcs aussi bien en France qu'en d'autres pays européens. Lors d'une conférence tenue à Paris au mois de fevrier du 1922 il dit. "Les Turcs n'ont pas d'argent, de journaux non plus comme leurs ennemis en ont. Ils ne savent même pas mentir." Puis il continue de la manière suivante: "Le turc n'a jamais pu ni su parler à l'Europe, et à l'Amerique encore moins. Et ses ennemis l'ont calomnié à loiser. Comment ceux-ci n'auraient-ils pas eu souvent raison, auprès gens mal informés, et le Turc fort?[1].

Farrère n'a jamais cessé de dire que les européens, les Grecs, les Arméniens etc. avaient toujours exploité abusivement les Turcs en profitant de leurs bonnes volontés et bonnes qualités. Nous voyons d'ailleurs que. M. Farrère fait dire ceux-ci à l'un de ses héros dans "L'homme qui Assassina": "... les Turcs! Condamnés à mort. Moribonds déjà. Si bien qu'autour d'eux, les charognards pullulent. Vous savez ce qui en est: dès que le blessé saigne, les corbeaux pleuvent du ciel. Pour le blessé Turc, les corbeaux de la première heure ont été les Grecs. Ensuite les Syriens sont venus, et puis les Arméniens, les Persans, les Juifs. Tous s'escrimèrent à qui mieux du bec et des ongles. Et la chlair turque se déchira, s'arracha lambeau par lambeau.

Petit lambeau par petit lambeau: les cobeaux ne manquaient pas d'appétit; mais ils manquaient d'envergure. Ils pratiquaient convenablement l'usure, la petite semaine, l'hypothèque et la saisie. Mais rien d'autre. Les grands moyens leur faisaient peur. Cependant, la curée devenait tapageuse. On l'entendait de loin. Un beau jour, l'Europe commença à s'inquiéter. L'Europe d'aujord'hui, colonel, est un oiseau très vorace; plus vorace, fich-

1 Claude Farrière, **Les Berux Voyages**, Stanboul, Conférence, Paris, 1er octobre 1922, No: 20, P. 360.

Levent Sahverdi Arşivi

tre! qu'un corbeau; plus grand aussi, plus large. Quelque chose comme un fort vautour ou un condor des Andes. Et ce condor-là, qui planaait sur le Turc depuis cent ans, s'est tout d'un coup abattu sur hui. Alors ça n'a pas traine"[2].

Farrère rattachait à deux raison son apologie des Turcs: la raisons d'intérêts français et la raison sentimentaler.

Il explique ses raisons d'intérêt ainsi "Dans le Proche Orient entier les d'intérêts français sont liés à ceux des Turcs, même ils y sont réunis, soudés inséparablement. Tous les pas que la Turquie avait du cédé, ont toujours constitué une perte pour la France. Toutes sortes de progrès faits par les bulgars, les serbes ou les grecs ont toujours été... un recul pour nous les français", dit-il.

Quant aux raisons sentimentales, d'après Farrère, a pour un français ou un autre européen qui surmonte ses préjugés héréditaires et reconnait un petit peu les droits dans l'orient. Il est impossible de ne pas aimer les turcs et détester les autres. Il nous dit qu'il se produisait un tel changement en lui quand il était parti pour la Turquie. Comme chaque français ayant absolvé collège où l'on est nourri des souvenirs d'Antiquité et des préjugés modernes, j'étais parti de la France en été de 1902 avec une tête et un coeur entièrement remplis d'hostilité contre les Turcs. Main en automne de 1904, puand ne suis parti de la Turquie j'étais un ami tout à fait sincère des turcs. Tous mes amis, les officiers français, qui avaient séjourné en Turquie pendant peu de temps avaient quitté la Turquie tout contents et en amis des turcs comme moi. Il n'y a aucune exception en ce sujet dit-il.

Dans l'avant-propos de son ouvrage "L'extraordinaire Aventure d'Ahmet Pacha Djémaleddine" M. Farrère écrit comme ce qui suit: "Si J'essayais de dissiper l'équivoque? Si J'essayais de faire comprendre à mes compatriotes pourquoi j'aime les Turcs et pourquoi je n'aimais pas leurs ennemis? Si j'essayais d'expliquer à taute la France pourquoi des hommes

2 C. Farrère, **L'homme qui Assassina**, Paris, 1907, PP. 43-44.

Levent Şahverdi Arşivi

tels que Pierre Loti, tels que Pierre Mille, tels qu'on Édouard Herriot, tels que Paul de Cassagnac, tels que Me. Ribot, de Monzie, Rouillon, que sais-je? Tels que moi-même! –gens, ce la me semble, légèrement différents les uns des autres, on m'accordera cela!– s'entendent néanmoins pour crier tous ensemble et sur tous les tons: "la défaite turque actuelle serait une défaite française; la victoire grecque serait un recul pour la civillisation..."

Our... si j'essayais?

Pourquoi non? Le public français est assurément d'une ignorance en géographie qui rend la tâche assez rude. Mais, cette ignorance, n'est-ce pas un devoir impérieux de lutter contre elle, –surtout lorsqu'elle risque, –et c'est le cas,– d'entraînes l'opinion nationale à des manifestations qui vont droit à l'encontre des intérêts français les plus évîdents?

Essayons donc!"[3].

La journal 'La Souverameté Nationale du 8 Juin 1922 (Hakimiyet-i Milliye) parlait de M. Claude Farrère comme, après Pierre Loti, le plus fameux, le plus distingué apologiste des Turcs en Europe et mattait l'accent sur son sens équitable et juste et de son refus et mépris contre les oppressions et la violence.

Le Général Pellé, ambassadeur de la France auprès du sultan, parvint à organiser une entrevue entre Mustafa Kemal Pacha et Claude Farrère, cet homme qui était tant aimé en Turquie, le 19-21 Juin 1922 à İzmit.

Dans ces jours-là, ambassadeur de la France, M. Pellé avait invité M. Farrère à İstanbul. Nous sommes persuadés que le but essentiel de cette invitation était de rassurer cet entretien entre M. Kemal Pacha et Claude Farrère, afin d'établir un certain rapprochement entre Paris et le nouveau gouvernement d'Ankara et de recueuillir des informations sur la force de l'armée turque.

---

3 C. Farrère, **l'Extraordinaire Aventure d'Achmet Pacha Djémaleddine**, Paris, 1921, PP. IV-VI.

Levent Sahverdi Arşivi

Enfin, le 19 Juin 1922, un destroyer commandé par colonel Joubert réussit à percer le blocus anglo-grec et transporta M. Farrère à İzmit. Le public fit des démonstrations ardentes déjà jamais connues en sa faveur, voyant les applaudissements ardents des gens, pour remercier, M. Farrère répondit en ces termes turcs: Vive la Turquie! Vive Mustafa Kemal!

Par la suite M. Farrère écrit de la manière sugivante en ce qui concerne cette visite d'İzmit: "... Cette visite d'İzmit ne vise que de mieux connaître et de saluer ce grand homme qui est un patriote sans précédent et d'assister à un réunion amicale et pacifiste faite entre mon pays et une Turquie indépendante par l'initiative des autorités et signée par euxmêmes"[4].

Le discours prononcé par Mustafa Kemal, lors de cette entrevue est bien remanquable. Voici ce discours qui est édité à la fois par M. Farrère:

Messieurs,

"Je considère comme un devoir d'exprimer ici, publiquement, les sentiments que j'éprouve de voir au millieu de nous en toute intimité M. Claude Farrère, l'ami si précieux de la Turquie et du peuple turc.

"Notre cher et respectable ami, je suis très heureux et content de vous recevoir, sur le sol turc libre et indépendant, ne fût-ce qu'en ce coin retiré. Cete joie n'est pas seulement personnelle, mais aussi elle a un caractère national.

"Cher hôte, vous pouvez être sûr qu'en cet instant, de ce golfe d'Ismidt à la citadelle de Kars, des côtes de la Mer Noire aux oasis de l'Arabie, le coeur de notre nation bat pour notre précieux ami avec le même sentiment d'amitié et d'admiration.

---

4 Sur la visite de M. Farrère à İzmit Voir Avni Öztürk, Nicomédia-İzmit Tarihi, İst. 1969. P. 191-200. Et aussi Le Grand İnconnu de Farrère par hui-même sur cette même visite.

Levent Şahverdi Arşivi

"Messieurs, M. Claude Farrère a prouvé de la façon la plus éclatante qu'il était le véritable et sincère ami de la Turquie. Alors que notre peuple était en butte à des moments critiques, alors que toutes les injustices du monde pleuvaient sur nous, on entendait une voix obstinée, et rien qu'ene, qui s'élevait jusqu'aux cieux contre ces persécutions. Cette voix, c'était celle de Claude Farrère, que nous sommes heureux de voir ici présent.

"Et puis, notre ami est Français. Il est un des illustres enfants de cette nation très noble qui a fait des révolutions et qui a versé son sang pour faire connaître au monde la liberté et l'indépendance. On attendait d'ailleurs qu'une personne, qui a tant d'attaches cordiales avec la Turquie et la nation turque, demande à visiter la Turquie en ce moment où ce pays vivait des heures si pénibles. Notre ami l'a très bien compris, (et comme l'on s'y attendait) il a pris la peine de venir ici, après avoir visité Constantinople.

"J'ignore les impressions que notre ami a recueillies durant les quelques jours qu'il a passés en cette ville; mais il a dû certainement être témoin des afflictions qui remplissent le cœur de nos pauvres et malheureux compatriotes de là-bas, vivant encore sous les menaces et les baïonnettes de nos ennemis. Cette Constatation a dû causer une impression très pénible et très douloureuse à Claude Farrère.

"S'il avait terminé son voyage à Constantinople, ce voyage eût été incomplet. Pour voir le véritable aspect que présente la Turquie, il fallait en effet aller, non pas dans une ville soumise à l'esclavage, mais dans un milieu qui est heureux de garder son indépendance.

"Messieurs, le peuple turc est le descendant d'une race qui a vécu libre et indépendante depuis des siècles et qui a considéré l'indépendance comme une candition essentielle de sa vie. Ce peuple n'a pas vécu, ne peut pas vivre et ne vivra jamais sans son indépendance. Mais une clique, qui avait tenu en sa main la destinée de ce peuple l'avait en quelque sorte dé-

Levent Sahverdi Arşivi

routé tant par sa mauvaise administration, vénale et arbitraire, et des ennemis, décidés à détruire la Turquie, avaient exercé sur cette elique une perfide et néfaste influence.

"Notre peuple versait des larmes devant son indépendance compromise et son existence menacée. On l'avait renu incapable de discerner ses amis de ses ennemis. Il restait plongé devant ce spectacle dans une morne stupeur. Nos ennemis, qui attendaient l'occasion de nous donner le coup de grâce, voulurent profiter de cette stupeur et ils crurent le moment propice arrivé. Ils prirent leur parti. L'action commença. Les masques étaient déjà jetés. La Turquie allait être morcelée. Les Turcs allaient être esclaves, misérables, humiliés, dispersés. C'était le but. Et, pour atteindre ce but, on prit tous les moyens imaginables. Surtout, certains gouvernements, certains hommes d'Etat d'Occident insistaient pour qu'on n'épargnât rien; ils insistent encore. Il n'est point de sophismes auxquels ils n'ont eu recours pour justifier devant le monde leur cruauté et pour cacher aux yeux de leur propre nation leurs intentions réelles. Rien n'était plus facile que d'inventer toutes sortes de calomnies. Les hommes en question essayèrent de tromper l'opinion mondiale en répétant la formule qui consiste à soutenir que les Turcs sont sauvages, cruels, réfractaires à toutes les exigences de la civilisation, formule injustement inventée par ceux pui sont eux-mêmes sauvages, agresseurs et envahisseurs. Ils crurent qu'ils réussiraient dans cette entreprise. Ils ne jugèrent pas nécessaire de recourir à d'autre moyens, car ils supposàient que la Turquie était privée de toute ressource vitale. Ils sont aujourd'hui durement déçus dans leur espoir. C'est certain. En effet, il est impossible de changer la vérité et d'y substituer les mensonges ingénieux de gens dont le cerveau est troublé par la seule ambition. Jusqu'aujourd'hui nul n'y a réussi. Si l'on s'adresse à la conscience des peuples après toutes ces horreurs, je ne doute pas que les nations nobles et vraiment civilisées ne condamnent à la longue et ne flétrissent l'oeuvre cruelle de ces politiciens. Si l'opinion mondiale hésite encore à l'heure qu'il est, je l'excuse. Parce que l'influence de ces politiciens empêche que l'on puisse comprendre tout d'un coup le vrai caractère des calomnies chaque jour inventées contre la Turquie.

Levent Sahverdi Arşivi

Messieurs, malgré sa disette et sa misère, malgré toute l'horreur de la tourmente au sein de laquelle l'ont précipité ses annemis déclarés ou hypocrites, l'énergie et la sagesse dont le peuple turc a fait preuve depus trois ans en prenant dans ses mains sa propre destinée; la capacité qu'il a manifestée dans le domaine de l'instruction publique pour faire de ces enfants (Ici le maréchal montre les écoliers qui l'écoutent) des hommes éclairés dignes de leur patrie; la compétence, enfin, dont il a fait preuve dans le règlement des questions économiques avec la conviction qu'elles constituent la base même de son existence, et cela quoipue notre pays subit un blocus à peu près total; surtout le courage et la force qu'il a montrés dans la formation d'une puissante et régulière armée dot les succès se répètent à l'est et à l'ouest et qui –personne ne doit en douter– se répèteront[5]; tout cela ne prouve-t-il pas que nos ennemis se sont trompés lourdement quand ils croyaient que cette nation était à bout de toute ressource vitale?

"Mais, messieurs, les politiciens d'Occident dont je parlais ferment les yeux pour ne pas voir la vérité; ils se détournent des faits et refusent de voir le haut exemple que la noble nation turque a donné à toutes les nations qui ne veulent pas mourir.

"Messieurs, peut-on concevoir une cruauté aussi sauvage que ce désir d'anéantir une nation consciente de son existence, qui discerne l'esclavage de la liberté, qui préfère la mort à l'asservissement, et qui a prouvé cette conscience et ce discernement par des faits?

"Pour arriver à leurs fins, nos ennemis inventent chaque jour de nouveaux prétextes. Ils veulent irrévocablement écraser la Turquie, anéantir toute sa population innocente, enfants et femmes y compris, après leur avoir fait subir les totures les plus cruelles et les outrages les plus révoltants. Dans ce but ils animent, d'une part, la barbarie de ces Grecs qu'ils ont poussés sur notre sol sacré, et, de l'autre, multiplient calomnies et men-

5 Claude Farrère, **Turqui Ressuscifée**, Pais, 1930, PP. 145-154.

Levent Şahverdi Arşivi

songes pour abuser les peuples qui ont commencé à découvrir l'innocence et la noblesse de la cause turque. Tactique vraiment habile. Les soldats en font souvent usage. Mais contre l'ennemi, et sur les champs de bataille. J'ai dit: "contre l'ennemi". Or, certains hommes d'Etat et certains gouvernements d'Occident font usage de cette tactique pour troubler et tromper ceux qui les prennent pour des amis, qui les croient justes et équitables, et qui les considèrent des apôtres de la paix.

"Je dois particulièrement insister sur ce point que le gouvernement de la Grande Assemblée Nationale de Turquie use et usera sans aucune défaillance des droits incontestés reconnus à toute nation et tout Etat libres en vue de sauvergarder et d'assurer l'existence et l'indépendance de l'Etat.

"Certains gouvernements d'Occident, bien que ne désiranat pas mettre fin à l'état de guerre avec la Turquie et ne se décidant pas à renoncer à soutenir l'ennemi qu'ils ont lancé sur la sainte terre turque, proposent de faire faire une enquête par leurs officiers puisse promèneraient dans notre pays comme si ces gouvernements étaient réellement neutres.

Je ne puis concevoir un acte plus illogique et plus impudent que celuilà. Peut-on s'imaginer qu'un état indépendant tolère jamais l'ingérence dans ses affaires intérieures d'autres états comptant encore parmi ses ennemis?

"Si ces hommes d'Etat ne veulent pas reconnaître l'indépendance de cet état turc, de ce peuple de Turquie indépendant depuis des siècles, de ce peuple qui a été le symbole même de l'indépendance tant et tant de siècles durant, nous ne pouvons y répondre qu'en exprimant notre étonnement. Nous attirons aussi l'attention loyale du monde entier sur la cautèle de ces politiciens.

O ma pauvre nation! Tu serais condamnée au plus grand des châtiments –à la mort,– parce que tu ne veux pas te soumettre à l'esclavage!

Levent Şahverdi Arşivi

Non, messieurs, non! Le monde entier doit constater que cette nation mérite de vivre.

"La Grande Assemblée Nationale de Turquie remplira la tâche qu'elle a assumée; elle la couronnera par la victoire.

Messieurs, nous aurions été très heureux si nous avions pu recevoir chez nous notre cher et respectable ami Claude Farrère à un moment où notre pays aurait joui des bienfaits de la paix. Si aujourd'hui nous nous battons, la faute n'en est pas à nous. Nous aurion pu, en des jours meilleurs, lui montrer chaque coin et recoin de notrre pays, lui faire connaître de près nos compatriotes qui partout cultivent leurs champs et paissent leurs troupeaux avec une grande résignation et beaucoup d'innocence, cependant une grande foi, un sublime sentiment de fierté pour leur indépendance. Alors notre cher ami aurait aimé davantage encore la Turquie et le peuple turc et il aurait été mieux à même d'apprécier combien cruels et inhumains sont ceux qui attaquent l'indépendance d'une telle nation.

Messieurs, les vrais amis sont sujets à des tourments de la part de ceux qu'ils aiment; c'est surtout l'obligation d'écouter leurs doléances. J'aurais ardemment désiré pouvoir parler de choses gaies à notre ami, au lieu de l'attrister de ces vérités amères. Mais je le prie de m'en excuser. Nous luttons pour leur vie et nous sommer affligés de voir que tout le monde civilisé reste l'impassible spectateur de ce drame funèbre..."[6]

Ultérieurement, M. Kemal Pacha donna à cet ami des Turcs qui les défendait à chaque occasion, une lettre traduite en Français, comprenant son discours expliguant largement la force, l'intention et les projections sur l'avenir de la nouvelle Turquie que les français ne connaissaient que très vaguement. M. Kemal accueillit M. Farrère à İzmit en attendant que ce dernier pourrait contribuer au développement des relations entre les deux

6 C. Farrère, **Turquie Ressuscitée**, Paris, 1930, pp, 145-154.

Levent Sahvardi Arşivi

pays, et lui faisait au départ le cadeau du fouet qu'il avait utilisé lors de la guerre de Sakarya.

D'ailleurs, dés son retour en France, M. Farrère ne cessait pas d'écrire sur la légitimité et la sublimité de la guerre d'indépendance turque visant l'opinion publique française.

Pour conclure, nous pouvons dire que M. Farrère a bien expliqué à l'opinion publique française la guerre d'indépendance turque, et même il a été l'un des trop rare écrivains qui aient fait connaître M. Kemal Pacha aux français[7].

7 C. Farrère, **Le Grand Inconnu, Gaulois**, Paris 18 Juillet 1922.

Levent Sahverdi Arşivi

BÜYÜK ERMENİSTAN PROJESİ VE İNGİLTERE

Yrd. Doç. Dr. K. Tuncer ÇAĞLAYAN*

Giriş

Ermeni meselesi, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin parçalanmasından veya zaafa düşmesinden menfaati olan Rusya, İngiltere ve Fransa tarafından uluslararası gündeme sokulmuştur. Çar Petro zamanından itibaren sıcak denizlere inmeyi amaçlayan Ruslar, doğu Anadolu'da Ermenileri kendi tarafına çekerek onların vasıtasıyla nüfuzlarını Akdeniz'e kadar uzatmayı hesap etmişlerdi. 1877-78 harbinde ağır bir yenilgi alan Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısındaki zayıflığını fırsat bilen Ermeniler Rusya'dan himaye istemiştir. Nitekim Ayestafanos anlaşması ve müteakiben 1878'de gerçekleştirilen Berlin Kongresi'nde Ermeniler ilk kez uluslararası gündeme girmiştir.[1]

Fransızlar da Akdeniz'in doğusunda kendilerine bir nûfuz sahası oluşturma gayreti içersine girmişti. Bu gayretin temel vasıtası dinî propagandaydı. İlginçtir ki, Fransa 19. yüzyılda lâik devlet yapısına sahip olmasına rağmen Hristiyanlığın kutsal topraklarında bulunan Katolik kilisesine ait dinî kurumların koruyuculuğunu üstlenmek istemiştir. Ermeniler arasında da katolikliğin propagandasını yaparak Ermeniler üzerinde nüfuz kurmaya çalışacaktır. İngiltere ise 19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasından yana tavır koymakla be-

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

1 Bu kongrenin sonunda imzalanan anlaşmanın 61. maddesine göre Osmanlı Devleti, Ermenilerin içinde yaşadıkları şartların iyileştirilmesi ve emniyetlerinin temin edilmesi için gerekli ıslahatları yapacaktı. Bu konu ile ilgili geniş bilgi için bakınız Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi,** Belge Yayınları, 2. Baskı İstanbul, 1987, s. 217-251. Ayrıca M. K. Öke, **Ermeni Sorunu, 1914-1923,** Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1991, s. 78-81.

Levent Sahverdi Arşivi

raber Osmanlı Devleti üzerindeki emperyalist menfaatlerini temin için Ermeni meselesini yeri geldikçe destekleme yoluna gitmiştir.

Aslında meselenin temelinde Avrupalı güçlerin Osmanlı Devleti'ni paylaşamamaları yatmaktadır. Kendi aralarındaki rekabet neticesinde Osmanlı Devleti'nin paylaşımı ile birbirlerinin daha avantajlı duruma geçmesinden korkmuşlardır. Bilhassa İngiltere, Rusya'nın İstanbul ve boğazlara hâkim olma arzusunu tereddütle karşılamıştır. İngiltere, boğazlara hâkim olan Rusya'nın, en kıymetli sömürgesi olan Hindistan'a giden yolu doğu Akdeniz hattında tehdit etmesinden korkmuştur.[2] Bu münasebetle, Osmanlı Devleti'ni fiilen parçalayamadıkları için İngiltere, Fransa ve Rusya, Osmanlı Devleti içersinde bulunan gayr-i müslim unsurların koruyuculuğunu üstlenerek Osmanlı Devleti'nin üzerinde nüfuz kurma yoluna gitmişlerdir. İşte bu bağlamda Ermeniler de batılı güçlerce kullanılan bir unsur oldu. Birinci Dünya Savaşı esnasında Ermeniler İtilâf devletlerince, bilhassa İngiltere ve Rusya tarafından, kendi menfaatleri için kullanılmaya devam etti. Savaş sonunda ise Ermenilerin geleceğine dair İngiliz devlet adamları arasında fikir ayrılıkları ortaya çıktı ki bu fikir ayrılıkları bu çalışmanın ağırlığını oluşturacaktır.

1. I. Dünya Savaşı'nda Ermeni Meselesi ve İngiltere

I. Dünya Savaşı başladığında Anadolu'nun doğusunda bir Ermeni devletini tesis etme projesi uluslararası gündemde yoktu. Hatta bu proje Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar da gündeme gelmedi. 1916 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya'nın imzaladıkları Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayan Sykes-Picot Andlaşması'na göre Ermenistan me-

2 Rusya ile İngiltere ondokuzuncu yüzyılın sonlarında Asya'da rekabet etmekteydi. Bu rekabet içersinde Osmanlı Devleti'nin önemli bir yeri vardı. Rusya'nın sıcak denizlere inmesini ve kendisine karşı güçlenmesini istemeyen Londra, Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı tampon olarak kullanıyordu. Bu münasebetle Osmanlı Devleti'ni 1853-56 Kırım harbinde, 1878 Berlin Kongresi'nde Rusya'ya karşı desteklemiştir. Ne zamanki 1878'de Kıbrıs'a ve 1882'de Mısır'a yerleşip doğu Akdeniz'de kontrolü tamamen eline alınca Rusya'nın boğazlara hakim olmasından artık tedirgin değildir. Almanya'nın İstanbul'da siyasî ve askerî nüfuzunun artmasıyla da Osmanlı Devleti'nin taksim edilmesine artık sıcak bakmaktadır. Elie Kedourie, **England and the Middle East: The Destruction of the Ottoman Empire 1914-1921**, Bowes and Bowes, London, 1956, s.10.

Levent Sahverdi Arşivi

selesi zaten halledilmişti. Büyük Emenistan olarak tasavvur edilen Anadolu coğrafyasının doğu ve kuzeyi bu anlaşma ile Rusya'ya bırakılırken Çukurova bölgesi ise Fransızlara bırakılmıştı. Diğer bir ifade ile üzerinde Büyük Ermenistan kurulması düşünülen Anadolu Türk Yurdu Ruslar ve Fransızlar arasında İngiltere'nin teşvik ve tasdikiyle kağıt üzerinde zaten paylaşılmıştı.[3]

Bu paylaşıma imza koymuş olan İngiltere, Osmanlı Hükümeti'nin meşru sebeplere dayalı olarak 1915 yılında Ermenileri techir etmesini Ermenilerin Türkler tarafından katledilmesi şeklinde propagandaya dönüştürmüştür. İngiltere, bu propagandayı gerek kendi kamuoyunu gerek Avrupa kamuoyunu ve gerekse savaşa henüz dahil olmamış olan Amerikan kamuoyunu Osmanlı Devleti ve Türk Milleti aleyhine yönlendirmek için kullanmıştır.[4]

Ermeni meselesinin İngiliz Emperyalizmi için önemini gösteren İngiliz devlet adamlarının kendi aralarında ki yazışmalarında kullandıkları ifadeler İngiliz arşivinde görülebilir.[5] Bu mesele ile ilgili olarak çok net bir örnek Bakü'nun Osmanlı ordusunca zaptını müteakip Londra'da cereyan

---

3 Sykes-Picot anlaşması için bakınız C. Hurtewitz, **Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record, 1914-1956,** New York, 1956, s.18-22, Kamuran Gürün, The Armenian File, K.Rüstem &Bro ve Weidenfeld & Nicolson ltd, Londra, Nicosia-İstanbul, 1985, s. 221-2. Ayrıca Y. H. Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi,** Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, (3. Baskı), cilt III, kısım 4, s. 1-32.

4 Bir savaşta çarpışan taraflar için askerî kuvvetin, silah üstünlüğünün önemi kadar propagandanın ya da M. Kemal Öke'nin tabiriyle sözel kurşunlarında öneminin farkında olan İngiltere Ağustos 1914'te Wellington House olarak tanınan bir basın bürosu açarak propaganda faaliyetlerine başlamıştır. Ayrıca 1916 Aralık ayında Dışişleri Bakanlığına bağlı olarak Enformasyon Dairesi kurulur. Bu propaganda ünitelerinde uzman gazetecilerin yanısıra tanınmış yazar, bilim adamı, istihbarat elemanı ve siyasetçilerde çalışmaktadır. M. K. Öke, **Ermeni Sorunu 1914-23,** Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s.94.

5 İngiltere için Osmanlı Devleti bünyesinde bulunan sadece Ermeniler değil Araplar ve yahudilerde propaganda amaçlarına hizmet edecek unsurlardır. Fakat bilhassa Ermeniler, İngiltere'ye çok iyi propaganda malzemesi sağlamıştır. 1915 yılında Osmanlı hükümeti Ruslarla işbirliği yapan Ermenileri techire tabi tutmuştur. Bu hadiseyi İngilizler çarpıtarak Türklerin Ermenileri katlettiğini ve zavallı Ermenileri Osmanlı zulmünden kurtarmanın İngiltere'nin görevi olduğu şeklinde karşı tarafı zalimleştiren kendisini ise mazlumun hamisi olan devlet konumuna getiren propagandalar geliştirmiştir. Bu propaganda çalışmalarına güzel bir örnek **The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire** (Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'nda Maruz Kaldıkları Muameleler) adlı kitaptır. Blue Book olarak da bilinen bu kitabı aslında A. Toynbee yazmış ama daha etkili olması için Lord Bryce imzası altına attılmıştır. İngiliz Wellington House tarafından 1915 yılında yayınlanan bu kitap gerçekten olup olmadığı kontrol edilmemiş uydurma katliam hikayeleri ile doludur. Öke, **age,** s. 96-97, Gürün, **age,** s. 36-43.

Levent Şahverdi Arşivi

eden krizdir. Şehrin 16 Eylül 1918 tarihinde Türk ordusuna düşmesinden evvel şehre gelip emrindeki bir grup subay ve asker ile savunmaya yardım eden İngiliz General Dunsterville, şehrin düşmesinden Ermenileri sorumlu tutmuştu. Dunsterville'ye göre Ermeniler cephede üzerlerine düşen vazifeyi yapmamışlar, Türk tarafından açılan ateşle beraber cepheden kaçmışlar, onların korkaklığı neticesinde şehir kaybedilmişti.[6] Bakü'den çekiliş hususunda İngiliz Savaş Bakanlığı basına hükümet adına bir açıklama yapar. Bu açıklamaya göre şehrin düşmesinden birinci derecede korkakça davranan Ermeniler sorumludur. Bu açıklama neticesinde İngiliz basını manşetten Ermenilerin şehrin savunmasında hainlik yaptıkları, İngilizleri sattıkları şeklinde haber yayınlarlar.[7] Bu tip yazıların İngiliz basınında yer alması İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda görevli bazı Orta Doğu uzmanlarını çok rahatsız eder. Mesela Sir Mark Sykes,[8] basında çıkan haber ve yorumları rahatsız edici bulduğunu şu ifadelerle belirtmiştir:

> Basında çıkan bültenin muhtevası doğrudur. Ancak kullanılan uslüp Ermenilerin tamamına azamî zarar verecek tarzdadır. Bakü gibi mahalli bir bölgede geçen bir olay bütün Ermeni ırkının kötü olduğuna dair bir izlenim vermemeliydi. Ayrıca bu tarz haberler Ermeniler arasında bizim Ermeni siyasetimizi terk ettiğimiz şeklinde şüpheler uyandıracağı gibi kamuoyuna da Türklerin Ermenilere karşı yaptıkları katliamın pek de gereksiz olmadığı gibi bir izlenim vermektedir. Yapılan zararın düzeltilmesi için İngiliz Hükümeti'nin Ermeni siyasetinin değişmediği ve bir grup serserinin davranışlarıyla da değişmeyeceği mahiyetinde bir basın bildirisi ile açıklanmalıdır.[9]

Diğer bir tenkid Arnold Toynbee'den gelmiştir. Sykes ile benzer ifadeler kullanan Toynbee, farklı bir noktaya dikkat çeker: Toynbee'ye göre

---

6 **FO** (İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na ait belge) 371/3404/172728/W/44, 16 Ekim 1918, İngiliz Askerî İstihbarat Dairesi Başkanı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanı'na, Mezopotamya'daki İngiliz orduları Başkomutanı'ndan General L. C. Dunsterville'nin Baku'nun boşaltılmasına dair raporu. Ayrıca L. C. Dunsterville, **The Adventures of Dunsterforce**, London: Edward Arnold, 1920, s.236-7.

7 20 Eylül 1918 tarihli **The Times**: British Leave Baku: Defection of the Armenians (İngilizler Bakü'den çekildi: Ermenilerin İhaneti), **Daily Mail**: Armenian Treachery to British (İngiltere'ye Ermenilerin İhaneti), **Daily Express**: British Betrayed at Baku: Armenian Treachery with the Turks (Bakü'de İngilizler ihanete uğradı: Ermenilerin Türklerle işbirliği) başlıklarını kullanmışlardır.

8 Sir Mark Sykes, İtilâf Devletlerinin Osmanlı Devleti'ni kağıt üzerinde 1916 yılında paylaşmalarını temin eden Sykes-Picot anlaşmasının baş mimarlarındandır.

9 **FO** 371/3404/160092/W/44, 2 Eylül 1918, Sykes'ın tutanağına bakınız.

Levent Şahverdi Arşivi

bu haberler Ermenilerin savaş esnasında taraf değiştirmelerine sebep olabilirdi. Eğer bu gerçekleşirse İngiliz menfaatleri bundan büyük zarar görebilirdi. 1918 Haziran'ından itibaren Türkler ve Almanlar şimdiye kadar başarısız olmakla beraber bütün dünyada Ermeni kamuoyunu kendi taraflarına çekmek için ciddi bir gayret içersindeydi. Toynbee'ye göre Ermeniler "zenginlikleri ve entellektüelleri ile dünyada uluslararası büyük bir güçtü". Savaş boyunca Ermeniler, İngiltere ve müttefiklerinden yana tavır almıştı. Fakat Türkiye ve Almanya'nın Kafkasya'yı işgal etmesi ve Ermenilerin kaderlerini ellerine almaları ama bu arada küçük Ermeni Cumhuriyeti'nin kurulmasına müsade etmeleri sebebiyle Ermeniler Türk-Alman ittifakına meyil edebilirlerdi.[10] Yine Toynbee'ye göre İngiliz basınında neşredilen haber ve yorumlar bu meyili güçlendirebilirdi. Ayrıca bu haberlerin İngiliz Hükümeti'nin onayıyla çıktığı düşüncesinden hareketle Ermeniler, İngiltere'nin, Ermenistan'ın aleyhine Türkiye ile ayrı barış yapmaya hazırlandığı kanaatine varabilirlerdi. Toynbee'nin son olarak dikkat çektiği bir husus ise Türklerin Orta Doğu'daki nüfuzlarının tekrar güçlenmesiydi. Bu meseleyle ilgili düşüncelerini Toynbee şöyle ifade etmiştir:

> Ermeniler aleyhine çıkan haberler, İngiliz ve dünya kamuoyunda anti-Türk anlayışın zayıflamasına sebep olabilir. Türk'ün centilmen (beyefendi) ve tebaası olan milletlerin adi (lanetli) oldukları saçma inancını kırmak çok zor oldu. Bu haberler bu inancın tekrar kuvvetlenmesine sebep olacak ve ayrıca siyonistler, Arablar ve de Ermenilerin prestij kaybetmesine sebep olacaktır. Türklerin Ermenilere yaptıkları muameleler, İngiliz Hükümeti'nin, İngiliz ve dünya kamuoyunda "Türk meselesini" radikal şekilde halletmemizin gerekliliğine inandırmada en büyük silahdır. Eğer Ermenistan hürriyetine kavuşursa Suriye, Mezopotamya ve Filistin de hürriyete kavuşacaktır. Eğer Ermenistan'ın bağımsızlık talepleri zayıflarsa diğer vilayetlerin talepleri de tenkide açık olacaktır.[11]

Basında çıkan haberlerin zararlarının giderilmesi için Toynbee, Sykes gibi basına yeni bir açıklama yapılarak İngiliz Hükümeti'nin Ermeni me-

10 **FO** 371/3404/162647/W/44, 26 Eylül 1918, A. Toynbee'nin tutanağına bakınız.
11 **Aynı belge.**

Levent Sahvedi Arşivi

selesine bakış açısının değişmediğinin vurgulanmasını teklif etti. Bu değerlendirmeler neticesinde İngiliz Dışişleri Bakanlığı, muhtevası basına yansıyan, hükümetin politikasında bir değişiklik olmadığını bildiren bir mektubu Dışişleri'nden bu konuyla ilgili daha önceden bir açıklama isteyen Lord Bryce'a gönderdi.[12] Dışişleri bu arada Savaş Bakanlığı'na bir not göndererek dış politikanın önemli hususlarında herhangi bir açıklama yapmadan önce yazılı olarak kendilerinden fikir alınmasını bildirdi.[13]

Sir Mark Sykes ve Toynbee'nin değerlendirmeleri dikkate alınırsa Ermeni meselesi, İngiliz Hükümeti için savaşın sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına meşruiyet sağlaması açısından büyük önem arz etmektedir. İngiltere'nin Osmanlı Devleti aleyhine kullanabileceği iyi bir propaganda malzemesidir. Birinci Dünya savaşında Ermeni meselesinin iç yüzü burada yoğunlaşmaktadır.

Savaş devam ederken patlak veren Rus ihtilâli, Ermenilerin farklı bir misyon üstlenmelerine de sebep olacaktır. İhtilâl neticesinde diğer Rus cephelerinde olduğu gibi Kafkas cephesi de dağılmış ve Türk ordusu kaybettiği toprakların yanısıra Kafkasya'nın tamamını ve daha doğusunu ele geçirme şansı bulmuştur. Mesela İran ve Afganistan'da yönetimler savaşta tarafsızlıklarını korumak istemekte fakat halkları ekseriyetle Türk-Alman ittifakına katılmayı arzu etmekteydi. İngiltere'nin korkusu, Türk ordusunun doğuya ilerlemesi karşısında bu devletlerin Türk-Alman ittifakı yanında tarafsızlıklarını bozmasıydı. Böyle bir gelişme olması halinde bundan en fazla zararı görecek devlet olan İngiltere, Türk ordusunun ilerlemesini engellemek için bazı projeler geliştirmiştir. Ermenilerin Gürcülerle beraber silahlandırlıp İngiliz subayları nezaretinde Türklere karşı istihdam edilmesi bu projelerden biridir. Fakat bu proje General Dunsterville ko-

12 **FO** 371/3404/164439/W/44, 30 Eylül 1918. Mektubu Dışişleri Bakanı A. Balfour adına hazırlayan Toynbee mektubta evvela Ermenilerin İtilâf devletlerine sadakatlerinden dolayı maruz kaldıkları ızdırapları takdir ettiklerini ifade eder ve Hükümetin Ermeni politikasının değişmediğini vurgular.

13 **FO** 371/3404/160092/W/44, 21 Eylül 1918.

Levent Sahverdi Arşivi

mutasında oluşturulan İngiliz askerî heyetinin Tiflis'e ulaşamaması münasebetiyle başarısız olmuştur.[14]

Savaşın son yılında Kafkas cephesinde başarılı olan Türk orduları Bakü'ye girdikten sonra Dağıstan'da Mohaçkala'ya kadar ilerlemiştir.[15] Bu arada güney Azerbaycan da Türk ordusunun hâkimiyeti altındadır. İngiliz devlet adamları Türk ordusunun daha doğuya yapacağı muhtemel bir harekatı karşısında acizdir. Fakat bu sıralarda Filistin ve Suriye'deki Osmanlı mağlubiyetleri ve Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi neticesinde İstanbul'un tehdit altına girmesi Osmanlı Hükümetini ateşkes istemek zorunda bırakmış dolayısıyla İngilizler doğu cephesinde rahatlamıştır. Nitekim imzalanan Mondros Mütarekesi gereğince Türk ordusu Kafkasya'da ele geçirdiği yerlerden geri çekilmek zorunda kalmıştır.

2. Savaşın Sonunda İngiltere ve Ermeni Meselesi

Savaşın sona ermesiyle İngiltere, kazanan tarafın lider devleti olarak dünyanın yeni siyasî haritalarının çizilmesinde büyük rol üstlendi. Savaş sonunda üç büyük imparatorluk, Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı ve hatta buna Rusya'yı da dahil edersek dört imparatorluk parçalanmıştır. Bu münasebetle İngiltere ve müttefiki olan Fransa, İtalya, Amerika ve Japonya emperyalist menfaatleri paralelinde dünyanın geniş bir coğrafyasına yeni bir düzen vermek için çok zaman harcamıştır. Diğer devletler gibi İngiltere'de Ocak 1918'te Paris'te toplanacak olan Barış Konferansı öncesi çeşitli konularda kendi politikalarını tespit etmek için çalışmalar yapmıştır.

İngiliz devlet adamları bu makalenin konusu olan Ermenistan meselesinde takip edecekleri siyaseti tespitte zorlanmıştır. Aslında savaş devam ederken propaganda malzemesi yaptıkları Ermenilerin geleceği

---

14 Bu ve diğer projeler hakkında geniş bilgi için bakınız K. Tuncer Çağlayan, **British Policy Towards Transcaucasia 1917-1921**, (İngiltere'nin Kafkasya Siyaseti), Basılmamış Doktora tezi, Edinburgh Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Orta Doğu Çalışmaları Bölümü, 1997, s.67-137.

15 Osmanlı ordusunun Kafkasya operasyonları için bakınız Nasır Yüceer, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı,** Atase Yayını, Ankara: Genelkurmay Basım evi, 1996, s.83-158.

Levent Sahverdi Arşivi

Sykes-Picot'ta Rusya ile Fransa'ya bırakılmıştı. Fakat Bolşevik İhtilâli neticesinde Rusya savaştan çekilince Doğu Anadolu'nun durumunun ne olacağı meselesi gündeme gelmişti. Bu gelişme neticesinde Doğu Anadolu Türk toprakları üzerinde Büyük Ermenistan kurulması meselesi de İngiltere ve müttefiklerinin gündemine girer. Aksi takdirde savaş esnasında İngilizlerin Ermenilere gösterdiği ilgi savaş sonunda bitecek ve İngiliz devlet adamlarının da bu konuya kafa yormaları gerekmiyecekti.

2.1. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın Görüşleri

İngiltere'nin dış politikasının tespitinde Dışişleri Bakanlığı genellikle birinci derecede rol almıştır. Bilhassa onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllarda İngiliz dış politikasının tespiti Dışişleri Bakanlığının insiyatifine terk edilmiştir.[16] Bu münasebetle Ermenistan meselesine dair Dışişleri'nin görüşlerini incelemek faydalı olacaktır.

Dışişleri Bakanlığı siyasi istihbarat dairesinin hazırlamış olduğu bir raporda Büyük Ermenistan ile ilgili önemli değerlendirmeler vardır. Bu raporda Ermenilerin talep ettiği Kafkas Ermeni Cumhuriyeti, altı vilâyet, Çukurova ve Karadeniz'de Trabzon vilâyetinden oluşan coğrafyanın mevcut Ermeni nüfusu ile kıyaslanamayacak derecede büyük olduğu ifade edilmiştir. Diğer bir deyişle bu rapor Anadolu nüfusu içersinde ki Ermeni nüfusunun çok küçük bir azınlık olduğunu söylemekteydi. Yine bu rapora göre, bu genişlikteki coğrafyada kurulacak Ermenistan bağımsız bir Ermeni devleti olamayacak fakat sadece büyük bir devletin himayesinde ayakta durabilecek bir yapı olacaktı. Bu yapının uzun dönemli ve büyük meseleleri olacaktı ki bunlardan bir tanesi hakları korunması gereken Kürtlerin varlığı idi. Ayrıca raporda Kafkas Ermeni Cumhuriyeti Ermenileri ile Anadolu Ermenilerinin birleşmesi şüpheli görünmekteydi.[17]

---

16 Gordon A. Craig, "The British Foreign Office From Grey to A. Chamberlain", G. A. Craig ve F. Gilbert **The Diplomats**, Princeton: Princeton Üniversitesi Yayını, 1953, s.15-16.

17 **CAB** (İngiliz Kabinesine ait belge) 29/69/G.T.-6216, 1 Kasım 1918, Dışişleri Bakanlığı Siyasi İstihbarat Bölümünce Kabine için hazırlanmış "The Future Settlement of Transcaucasia with Special Regards to British Interests" (İngiliz menfaatleri açısından Transkafkasya'nın Hali) başlıklı memorandum. Aynı memoradum **IOR**: L/P&S/18/C.189 tasnif numarası ile Hindistan Bakanlığı arşivinde de görülebilir.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu konuyla ilgili olarak farklı bir yaklaşım Dışişleri Bakanlığı siyasî istihbaratına danışmanlık yapan Sir Mark Sykes ile Arnold Toynbee'den geldi. Sykes'a göre bölgede üç Ermeni bölgesi oluşturmak mümkündü. Klikya ve civarı A bölgesini oluşturacak ve bu bölgeye asgari dış yardım yapılacaktı. İkinci olarak doğu ve kuzey Anadolu'da Kürd-Ermeni B bölgesi olacaktı ki burada herkesin eşit haklara sahip olacağı ve A bölgesini himaye eden devletin koruyuculuğunda bir devlet kurulacaktı. Üçüncü olarak Kafkas Ermeni Cumhuriyeti bölgesi idi. Bu bölgenin Anadolu Ermenistan Devletine katılması sonraya bırakılabilirdi. Toynbee, Sykes'ın bu çözümüne bazı itirazlarda bulundu. Toynbee'ye göre Ermeniler bu çözümü üç farklı idarî yapıya bölünecekleri korkusuyla kabul etmeyeceklerdi. Bu çözüme alternatif olarak Toynbee üç bölgeyi tek bir birimde toplamayı, Sykes'ın B bölgesi için teklif ettiği rejimin bu bütüne uygulanmasını teklif etti. Klikya ve Kafkas Ermeni Devleti de karışık bir nüfusa sahip olduğundan hekesin eşit haklara sahip olacağı bir Ermeni yönetimi ihtiyacı karşılayacaktı. Ayrıca Ermenistan bir dönem Avrupalı bir gücün yönetimi altında kalıp dış yardım alırsa, Ermeniler kendilerine mahsus enerjileri yardımıyla diğer etnik unsurların üzerinde yükselecek, bölgeden göç eden Ermenilerin dönmesiyle de Ermeni nüfusu azınlıktan kurtulacaktı. Sykes, Toynbee'nin bu görüşüne olumlu bakar ve ilginç bir yorumda bulunur. M. Sykes'a göre bölgede yaşayan Kürtlerin çoğunluğu Alevi idi ki bunların Hristiyanlaştırılıp Ermenileştirilmesi kuvvetle muhtemeldi. Fakat bunun gerçekleşmesi uzun bir süreç içesinde ve hâmi bir devletin idaresi altında mümkündü.[18] Bu görüşler dikkate alındığında ağırlıklı olarak Dışişleri Bakanlığı Büyük Ermenistan projesini desteklemekteydi.

2.2. Şark Komitesindeki Görüşler

İngiltere'nin Orta Doğu politikalarının tespit edilmesinde büyük rol oynayan Şark Komitesi Büyük Ermenistan hakkında farklı mülahazaların tartışıldığı bir zemin olmuştur. Üyelerinin çoğunluğu aynı zamanda İngiliz

18 **FO** 371/3407/174037/W/44, 18 Ekim 1918, Hindistan Bakanlığı'ndan Dışişlerine, Kürdistan'daki durum ile ilgili bir değerlendirme. Belge üzerinde Toynbee'nin ve Sykes'ın tutanaklarına bakınız.

Levent Sahverdi Arşivi

Kabinesi'nin de üyesi olan Komite'nin aldığı kararlar genellikle Kabine'de de kabul edilmiştir. Dünya Savaşı sonunda dünyanın yeni siyasî haritalarını çizecek olan Paris Barış Konferansı öncesinde İngiltere'nin Orta Doğu'ya dair takip edeceği siyaseti tespit için 1918 sonunda ve 1919 başlarında bu komite düzenli aralıklarla toplanmıştır.

Büyük Ermenistan ve diğer Kafkas Cumhuriyetlerinin durumu 2 Aralık'ta komite de ele alınır. Türkiye'nin doğusunda bir Ermenistan devletinin kurulmasının gerekliliği hususunda komite üyeleri arasında fikir birliği vardır. Komite başkanı olan Lord Curzon bu ihtiyaç için üç sebep ileri sürer: Birincisi, sağa sola sürülmüş olan Ermenilere milli bir devlet sağlamak; ikincisi, Kafkasya'yı aşarak Orta Doğu ve Asya'da büyük bir tehlike oluşturabilecek Pan-Turanist hareketine engel olmak; ve nihayet herhangi bir devletten (Rusya ve Fransa'dan) gelecekte muhtemel bir saldırıya karşı tampon oluşturmak.[19]

Lord Curzon'un bu görüşleri genelde kabul görmekle beraber Büyük Ermenistan'ın sınırları hususunda komitede farklılık ortaya çıktı. Lord Curzon konuya ilişkin konuşmasına başlarken Ermeni vilâyetleri olan Sivas, Elazığ ve Diyarbakır'ın ekseriyetinin Sykes-Picot'a göre Fransız nüfusuna düştüğünü ama Rusya savaştan çekildiği için onun payına düşen Erzurum, Van, Bitlis ve Trabzon vilâyetlerinde ise tassarruf hakkına sahip olduklarını ifade etti. Curzon, dışişleri uzmanlarının Büyük Ermenistan[20] kurulması fikrinde olduklarını söylemekle beraber bu toprakların büyük oranda Ermenilerce meskun olduğu görüşünün yanlış olduğunu söyleyip sözlerine şu şekilde devam etti:

19 **CAB** 27/247E.C. Şark Komitesi'nin 40. toplantı tutanakları, 2 Aralık 1918.

20 Lord Curzon dışişleri uzmanlarının ifade ettiği Büyük Ermenistan sınırlarını komite üyelerine şu şekilde tasvir eder: Akdenizin doğusunda Mersin'den başlar, Torosları takiben Sivas'ı dahil ederek Karadeniz'e uzanmakta ve iki önemli liman şehri olan Giresun ile Trabzon'u dahil etmekte; doğuya doğru Erzurum, Bayezıd, Muş, Bitlis ve Van'ı ihtiva etmektedir. Güney sınırında da İskenderiye Körfezi güneyinden başlayıp Antalya'nın Antep'in, Diyarbakır ve Siirt'in kuzeyinde Kürdistan sınırlarına uzanmaktadır. Doğu Anadolu'da kurulması düşünülen bu Ermeni devletine Kafkas Ermenistanınında dahil olacağı beklenmekteydi.

Levent Şahverdi Arşivi

> Bu bölgenin başlıca Ermeniler tarafından iskan edildiğini düşünmek çok büyük hata olacaktır. Kanaatimce hiç birimiz bölgedeki nüfusun oranı hakkında kesin bir rakama sahip değiliz. Fakat benim fikrim özellikle savaş ve katliamlar sebebi ile meydana gelen göçleri de dikkate alırsak bölgedeki Ermeniler şu anda çok küçük bir azınlıktır. Buna karşılık Türkler, Kürtler, Afganlılar ve diğer Asya kökenli insanlar ezici bir çoğunluğa sahiptir. İfade etmek istediğim husus şudur ki Ermenilerin talep ettikleri topraklar mevcut nüfus oranlarının çok üstündedir.[21]

Büyük Ermenistan projesine itirazını bu şekilde ifade ettikten sonra Lord Curzon Ermeni devletinin Klikya bölgesinde kurulmasını ve Doğu Anadolu'daki Ermenilerin buraya kaydırılmasını teklif etti. Lord Curzon'a göre bu küçük bölgede dahi Ermeniler azınlıkta kalacaktı. Fakat hiç olmazsa Büyük Ermenistan'a göre oranları daha fazla olacaktı. Curzon'un bu görüşlerine dışişleri bakan yardımcısı Lord Robert Cecil iştirak etmediğini bildirdi. Kendisininde doğruluğundan şüphe ettiği bazı nüfus oranlarını komiteye sunarak Ermenilerin bölgede çoğunluk olduğunu iddia etti.[22] Ayrıca büyük Ermenistan'ın kurulmasının İngiltere için bir ihtiyaç ve mecburiyet olduğunu şu sözlerle ifade etti:

> Ermenistan'ın bir parçasını Türklere geri mi vereceksiniz? Ermenilerin uğradıkları katliamların sonrasında böyle bir şey yapılmamalı. Yani siz kuzeydeki Ermenileri güneye nakledeceksiniz ve kuzeyi tekrar Türklere vereceksiniz. Bu Ermenilere haksızlık olacağı gibi Türklerin Kafkas Türkleri ile doğrudan bağlantısı olmasını sağlayacaksınız ki bizim önlemeye çalıştığımız Pan-Turanism bu şekilde kuvvetlenecektir. Bizim istediğimiz şey Karadeniz'den Akdeniz'e uzanan bir bariyerdir. Bu sebeple ben büyük Ermenistan projesi taraftarıyım.[23]

Görüldüğü üzere Cecil, büyük Ermenistan'ı sadece Ermenilerin men-

21 **CAB** 27/247E.C. Şark Komitesi'nin 40. toplantı tutanakları, 2 Aralık 1918.

22 **Aynı belge.** Lord Cecil komiteye sunduğu nüfus oranlarında savaş öncesinde bölgedeki Ermenilerin % 35, Türklerin % 25, Kürtlerin % 20 ve hristiyan ve diğer unsurların % 20 olduğunu belirtti. Cecil'e göre bu oranlar Ermenilerin en azından savaş öncesinde bölgede çoğunlukta olduklarını göstermekteydi.

23 **Aynı belge.**

Levent Sahverdi Arşivi

faatine değil İngiliz menfaatlerine de hizmet edeceği düşüncesiyle savunmaktaydı. Cecil'in bu itirazına cevaben Curzon Karadeniz'de önemli bir liman şehri olan ve büyük Ermenistan projesine dahil olarak gösterilen Trabzon'un Ermeni şehri olup olmadığını sorguladı ve devam etti:

> Sanki sadece altı vilâyetten oluşan Ermenistan'dan konuşuyor gibisin. Fakat büyük Ermenistan altı vilâyetten daha geniş. Trabzon hiç bir zaman Ermenistan için düşünülen altı vilâyetten biri olmamıştır, bu şehir Türk toprağının bir parçasıdır ve bir Türk limanıdır. Büyük Ermenistan projesi, içinde Ermenilerin çok küçük bir azınlık olduğu toprakların, Ermenilere verilmesini gerektirecektir.[24]

Lord Cecil ise Trabzon ve diğer Ermeni olmayan yerlerin tabii olarak Ermenileştirilmesi gerektiğini ve bunun içinde Ermenistan'ın bir mandater devlete ihityacı olduğunu ifade ederek büyük Ermenistan projesinden daha iyi bir seçenek göremediğini belirtir.

Cecil'in mandater devlet teklifine kimsenin itirazı yoktur lakin Ermenistan'ın sınırlarında olduğu gibi mandaterin kim olacağı hakkında da derin bir anlaşmazlık ortaya çıkar. İngiltere, Fransa ve Amerika tartışılan devletlerdir. Lord Curzon'a göre Ermenistan'ın mandaterliğini alan devlet Kafkas cumhuriyetlerinin de mandaterliğini üstlenmelidir. Fransa'nın bu geniş coğrafyanın mandaterliğini üstlenmesi halinde bölgede çok güçlü konuma geleceğini ve İngiltere'nin bölgedeki varlığını tehdit edeceğini düşünen Curzon bu ülkenin bölgedeki devletçikler için mandater olmasına karşı çıkar. Lord Robert Cecil, Curzon'un Ermenistan ve Kafkaslar için tek mandater devlet görüşüne katılır. Fakat mandaterin Fransa olmasını teklif eder. Fransa eğer payına düşen Klikya'nın devamı olarak büyük Ermenistan ve Kafkasları alırsa karşılığında Suriye ve kuzey Mezopotamya'daki haklarından (Musul'dan) taviz verebilirdi. Lord Curzon, Fransa'nın bu bölgeye yerleştirilmesinin İngiltere'nin bölgedeki hayatî menfaatlerini tehdit edeceği sebebiyle buna sert şekilde karşı çıkar. Bu tartışmalar uzar ve Ermenistan'ın sınırları ve mandater devlet hakkında görüş birliğine bu toplantıda varılamaz.[25]

---

24 **Aynı belge.**
25 **Aynı belge.**

Levent Şahverdi Arşivi

Bu hususlaki tartışmalar sonraki toplantılarda devam etti. 9 Aralık'ta yapılan bir Şark Komitesi toplantısında Lord Curzon yine Fransa'nın bölgeye yerleştirilmesine karşı çıktığı gibi Kafkas Ermeni Cumhuriyeti'nin de Anadolu'da kurulması planlanan Ermenistan Cumhuriyeti'nden ayrı olması gerektiğini söyledi. Bunun için iki sebep ileri sürdü: Birincisi, Rus yönetimi altında yaşamış olan Ermeniler ile Türk yönetimi altında yaşamış olan Ermeniler arasında sosyal ve siyasal farklar vardı. Bu farklılıklar iki taraftaki Ermeni toplumların birarada yaşamasını engelleyecek kadar kuvvetli idi. İkinci olarak da "Türk Ermenistan'ının" Fransız mandasına verilmesi halinde Fransa'nın nüfusu Kafkaslara kadar uzanacaktır ki bu İngiltere için kabul edilemez bir durumdur. Curzon'a göre Fransa İngiltere'nin tarihî düşmanı idi. Savaşta stratejik sebeplerden dolayı aynı cephede savaşılmıştı.[26] Dışişleri bakan yardımcısı Cecil, Curzon'un Kafkas Ermenistan'ının ayrılması görüşüne derhal karşı çıktı. Cecil'e göre Anadolu Ermenileri ile Kafkas Ermenileri arasında bir fark yoktu. Kafkas Ermeni Cumhuriyeti'ni Almanlar ve Türkler kendi menfaatlerine göre kurmuştu. Tarihte böyle bir devlet yoktu. Bu suni devlet içerisindeki Ermenilerin arzusu Anadolu Ermenileri ile beraber yaşamaktı. Bu bölgeyi aldığı takdirde Fransa'nın Anadolu ve Kafkaslardan yapacağı bir saldırı kolayca etkisiz hale getirilebilirdi. Çünkü Karadeniz ve Hazar'da deniz üstünlüğüne sahip İngiltere, Fransa'nın bölgeye göndereceği bütün lojistik desteği keseceği gibi Hazar'dan ileriye bir adım atmasını da engelleyebilirdi. Cecil'in bu düşüncesi komitedeki komutanlarca kabul edilmedi. Genelkurmay Başkanı General H. Wilson eğer Hazar denizindeki limanlar İngiliz denetiminde olmazsa Hazar'ın hâkimiyetinin mümkün olamayacağını ifade etti. Bu görüşe deniz kuvvetlerinden Amiral G. P. Hope'de iştirak etti.[27] Yine bu toplantı da bir önceki toplantı gibi karar alınmadan sona erdi.

Bir sonraki toplantı olan 16 Aralık toplantısı ise sert tartışmalara sahne oldu. Lord Curzon bir taraftan Fransız mandasında küçük Ermenistan projesini savunurken diğer taraftan Lord R. Cecil Klikya'dan Karadeniz ve Kafkaslara uzanan Fransız mandasında büyük Ermenistan pro-

26 **CAB** 27/24/E.C., 9 Aralık 1918, 42. Şark Komitesi Toplantısı Tutanakları.
27 **Aynı belge.**

Levent Sahverdi Arşivi

jesini savunmaktaydı. Bu iki görüşün çatışmasında savunma bakanlığı ve ordu Curzon'un yanında tavır koyarken Hindistan Bakanı E. S. Montagu ve Dışişleri Bakanı A. J. Balfour, Cecil'in düşüncesine katılmaktaydı.[28] Buna rağmen Lord Curzon o zamana kadar yapılan tartışmaların ışığında Kabine'ye sunmak üzere hazırladığı 13 maddelik Ermenistan, Azerbaycan, Gürcüstan ve Dağıstan ile ilgili karar teklifinde bulundu. Bu tekliflerden 4. ve 13. maddeler doğrudan Ermenistan ile ilgili idi. Bunlar:

> 4. Rus Ermenistan'ının Türk Ermenistan'ından ayrı bir siyasi yapıya sahip olup olmayacağını esas olarak mahallî halkın tavrı belirleyecektir.
>
> 13. Eğer Anadolu'da büyük Ermenistan veya Kafkasya'da küçük Ermenistan kurulursa ve Cemiyet-i Akvam yada halk tarafından Ermenistan'ın himayeliği için bir devlet davet edilirse İngiltere bu davetten uzak kalmak için azamî gayret göstermelidir. Bu durumda Amerika'yı yada 1916 Sykes-Picot antlaşmasında değişiklik yapmak kaydıyla Fransa'yı İngiltere desteklemelidir.[29]

Bu kararlar 23 Aralık'ta yapılan İngiliz Emperyal Kabine toplantısında da kabul edildi. Bu şekilde komite de kabul edilen maddelerden anlaşılacağı üzere Anadolu'da büyük Ermenistan'ın mı yoksa küçük Ermenistan'ın mı kurulacağı hususunda net bir karara varılamadı. Bu sorunun cevabı 16 Ocak 1919 tarihinde resmen başlayacak olan Paris Barış Konferansı'na bırakıldı.

---

28 **CAB** 27/24/E.C. Şark Komitesi'nin 43. Toplantı Tutanakları, 16 Aralık 1918. Bu toplantıya aşağıdaki şahıslar iştirak etmiştir:
Lord Curzon, Hükümet üyesi ve Komite Başkanı
Korgeneral J. S. Smuts
A. J. Balfour, Dışişleri Bakanı
E. S. Montagu, Hindistan Bakanı
Lord R. Cecil, Dışişleri Bakan Yardımcısı
Sir L. Mallet, Dışişleri'nde bürokrat
L. Oliphant, Dışişleri'nde bürokrat
Sir A. H. Grant, İngiliz Hindistan Hükümeti Dışişleri Bakan Yardımcısı
Korgeneral Sir H. V. Cox, Hindistan Bakanlığı Askerî Sekreteri
J. E. Shuckburgh, Hindistan Bakan Yardımcısı
Koramiral G. P. W. Hope, Deniz Kuvvetleri Komutan Vekili
Korgeneral Sir G. M. W. MacDonogh, Genelkurmay Başkan Yardımcısı
Tuğgeneral W. Thwaites, Askerî İstihbarat Başkanı
Yarbay W. H. Gribbon, Savaş Bakanlığı
Yarbay L. Storr, Komite Sekreteri.

29 **Aynı belge.**

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç

Savaşın başlarında Ruslar doğu Karadeniz ve doğu Anadolu'yu büyük oranda işgal edince Ermeniler bölgede siyasi bir varlık olabileceklerini ümit ederek sevinmişlerdi. Ancak Rus ihtilalini müteakip Türk ordusunun Kafkasya'ya ilerleyişi karşısında sevinçleri hüzne dönüşmüştür. Savaş sonunda Osmanlı Devleti'nin mağlub olması onları tekrar heyecanlandırmış, Akdeniz'in doğu köşesinden başlayıp Karadeniz'e ve Kafkaslara uzanan büyük Ermenistan'ın kurulması, Ermenilerin genel arzusu olmuştur. Bu arzularının gerçekleşeceğinden şüpheleri de yoktur. Çünkü Ermeniler, İngiltere ve müttefikleri için Osmanlı ülkesinde iç isyan çıkartmalarının, Ruslarla beraber hareket etmelerinin ve bu yüzden maruz kaldıkları sıkıntıların karşılığı olarak büyük Ermenistan'ı hakettiklerine inanıyordu. Kendilerinin büyük Ermenistan'ı tesis etmek için güçleri yetersiz olduğundan İngiltere ve müttefikleri bu projeyi hayata geçirmekle mükellefti.

Büyük Ermenistan projesine sempatisi olmakla beraber İngiltere bu projenin fiili manada hayata geçirilmesinde hiç bir somut adım atmaya taraftar değildir. Dış politikaya İngiliz emperyalizminin penceresinden bakan Londra bölgede bazı gerçeklerin çok iyi farkındaydı. Bu gerçekler, bölgedeki Ermeni nüfusunun çok az olması, dolayısıyla büyük Ermenistan kurulduğu takdirde 40-50 yıl gibi uzun bir dönem batılı bir gücün himayesine ihtiyaç duymasıydı. Diğer bir deyişle, büyük Ermenistan İngiliz bütçesine çok masraf açacaktı. Bölgedeki müslüman ahali Ermeni yönetimini kabul etmeyecek, onları itaat altına almak için büyük bir askerî kuvveti bölgede tutmak gerekecekti. Osmanlı Devleti'nin İngiltere'nin payına düşen petrolce zengin Arap toprakları ve Almanlardan alınan diğer sömürgeler İngiltere için bir hayli yeterliydi. Gideri çok fazla ama geliri olmayan büyük Ermenistan projesi İngiltere'nin ciddiyetle ele alacağı bir mesele değildi.

Şark komitesindeki tartışmalara dikkat edilirse esasta tartışılan konu Fransa'nın nüfuzunun nereye kadar olacağıdır. Büyük Ermenistan projesi gerçekleştiği takdirde Fransız kontrolü Kafkaslara kadar uzanacaktır.

Levent Sahverdi Arşivi

Küçük Ermenistan ise bu kontrolü daha güneyde kesecektir. Büyük Ermenistan projesini hararetle destekleyen Lord Robert Cecil dahi meseleye İngiliz emperyalizmini güçlendirme noktasından bakmaktadır. Cecil'in bu projeyi desteklemesinin amacı bu proje karşılığında daha önceden Fransa'ya bırakılmış olan Suriye ve Musul'u İngiltere'ye kazandırmaktır. Yoksa Ermenilerin menfaatini kollamak değildir.

Paris Barış Konferansı öncesinde Ermenistan'ın büyüklüğü veya küçüklüğü hususunda net bir karar alamayan İngiliz Hükümeti bir hususta kesin kararlıdır. Anadolu'da ister büyük isterse küçük Ermenistan kurulsun İngiltere hiç bir şekilde mandaterlik kabul etmeyecektir. Ermeni tarihçilerinin de çok tenkit ettiği bu siyasetle İngilizler savaşta çok iyi propaganda malzemesi olarak kullandıkları Ermenilere savaş sonrasında sırt dönmüştür.[30]

30 A. H. Arslanian, "Britain and the Transcaucasian Nationalities During the Russian Civil War" R. G. Sunny, **Transcaucasia: Nationalism and Social Change**, Ann Arbor: Michigan Üniversitesi, 1983, s.293.

Levent Sahverdi Arşivi

CAFER TAYYAR PAŞA

Yrd.Doç.Dr. Zülal KELEŞ*

A- AİLESİ VE EĞİTİMİ

Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarında önemli görevler üstlenen ve Milli Mücadele Dönemi'nin "Trakya Milli Kumandanı" olan Cafer Tayyar Paşa, 1877'de Kosova Vilayeti'ne bağlı olan Priştine Sancağı'nda doğdu. "Çolakoğulları" lakabıyla tanınan Anadolu kökenli bir ailedendir.

Babası Emin Efendi, gönüllü olarak Osmanlı Ordusuna katıldı. Genç yaşında Süvari Yüzbaşısı rütbesine terfi etti. Alay komutanı olarak katıldığı 1877-78 Türk Rus Savaşı'nda Plevne'de şehit oldu. Babası'nın şehit düştüğü sırada dünyaya gelen Cafer Tayyar Paşa, 10 yaşındayken Annesini de kaybetti[1].

Büyük Ağabeyi İsmail Hakkı Bey 1872'de doğmuştur. Harp Okulu mezunudur. Çocukluk ve gençlik yıllarında Cafer Tayyar Paşa'nın yetişmesinde etkili olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti Mensubu olan İsmail Hakkı Bey, çeşitli askeri ve idari görevlerde bulunmuş, 1918'de Bursa Valisi iken vefat etmiştir.

Cafer Tayyar Paşa'nın diğer Ağabeyi Ahmet Hamdi Bey 1875'de doğdu. O da diğer kardeşleri gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyesiydi. Harp Okulu'nu bitirdikten sonra askeri okullarda öğretmenlik yaptı. Mayıs 1920'de Cafer Tayyar Paşa'nın Trakya'daki faaliyetleri ve İttihat ve Terakki

---

* Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Öğretim Üyesi.

1. Cafer Tayyar Paşa, Hatıratı, s.1. Adı geçen Hatırat Cafer Tayyar Paşa'nın, Osmanlıca olarak kaleme aldığı kısa hatırattır. Oğlu İsmail Hakkı Bey tarafından faydalanmak üzere bize verilmiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

Cemiyeti üyesi olduğu için tutuklandı. Sekiz ay tutuklu kaldıktan sonra Anadolu'ya geçen Ahmet Hamdi Bey 1948 yılında İstanbul'da ölmüştür[2].

Cafer Tayyar Paşa, eğitimine Drama İdadi-i Mülkiye Mektebinde başladı. Şehit asker çocuklarının askeri okullara yatılı olarak kabulleri için çıkarılan bir İrade-i Seniyye üzerine kardeşleri Manastır Askeri İdadisi'ne, Cafer Tayyar Paşa da Manastır Askeri Rüştiye Mektebine kayboldu. Eğitimini Manastır Askeri İdadisi'nde sürdürdü[3].

Cafer Tayyar Paşa, Manastır Askeri İdadisini başarıyla bitirdikten sonra 1 Mart 1898'de İstanbul'da Harp Okulu'na kayboldu. Süvari Teğmeni olarak Kurmay sınıfına seçildi. 9 Ocak 1902'de Üsteğmen oldu. 4 Ocak 1902'de Harp Okulu'ndan ilk on kişi arasına girerek mezun oldu[4].

Cafer Tayyar Paşa'nın Okul arkadaşları arasında Ali Fethi Okyar, Hafız Hakkı, Ali Fuat (Erdem) Kara Vasıf (Karakol) gibi şahsiyetler bulunuyordu[5]. Dönemin diğer sivil ve asker aydınları gibi öğrencilik yıllarında "hürriyet ve yenilik hareketleriyle" ilgilendi. Kendi deyimiyle "faal bir teşkilata girmemekle beraber fikri yapısı bu dönemde olgunlaştı"[6].

B- CAFER TAYYAR PAŞA'NIN I. DÜNYA SAVAŞINA KADAR ASKERİ VE SİYASİ FAALİYETLERİ

Harp Okulu'ndan Kurmay Yüzbaşı Rütbesiyle mezun olan Cafer Tayyar Paşa, Stajını yapmak üzere merkezi Selanik'te olan III. Ordu emrine

2 Elimizde Ahmet Hamdi Bey'in hatıralarından parçalar bulunmaktadır.

3. Cafer Tayyar Paşa, **a.g.h.** s.1. Cafer Tayyar Paşa'nın Hatıratı ve notları arasında rastlayamadığımız, ancak Oğlu, İ. Hakkı tarafından bize verilen bilgiye göre O'na Tayyar ismini bir hocası vermiştir. İdadi'ye geç kayıt yaptıran Cafer Tayyar Paşa'nın ismi sınıf listesinin sonuna yazılmıştır. Yapılan ilk imtihanlardaki başarısı sonucu ismi sınıf listesinin ikinci sırasına yalnızca Hocalarından biri (?) "Bizim Cafer Tayyeran etti, Ben O'na Tayyar diye hitab edeceğim" dediği için Tayyar ismini de almıştır.

4. Cafer Tayyar Paşa, **a.g.h.** s.1:T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyoğrafileri, Ankara 1972, s.129.

5. Ali Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam** (yayına Hazırlayan Cemal Kutay) İstanbul 1980, s.6. Fethi Tevetoğlu "Ali Fethi Okyar'ın Günlük Hatıraları" **TTK Belgeler Dergisi,** Ankara 1988, s.16.

6. Cafer Tayyar Paşa, **a.g.h.**, s.3 ve notlarından (Notları ve belge suretleri ilerde uygun bir arşive verileceğinden numaralandırılmamıştır.)

Levent Şahverdi Arşivi

verildi. İlk görevi Üsküp'te bulunan "Yetmişikinci Nizamiye Alayı'na bağlı Üçüncü Tabur, İkinci Bölük Kumandanlığı" idi. Bu sırada Makedonya Bölgesi son derece karışıktı. Bulgar, Sırp Rum ve Arnavut çeteleri birbirleriyle ve Türklerle çarpışmaktaydı. Cafer Tayyar Paşa eşkiya takibinde görev aldı.

Komonova'da Bulgar çeteleriyle çarpıştı. 12 Mayıs 1905'te Yemniya Tepelerinde güçlü bir Sırp Çetesini yenilgiye uğratarak ilk askeri başarısını gerçekleştirdi[7]. Komonova, Eğri Palanka ve Karatova Kazalarının Eşkıya Takibi Müfettişliğine atandı. Bölgedeki Sırp ve Bulgar çetelerinin etkisiz hale getirilmesinden sonra Üsküp Topçu Alayı'na gönderildi ve stajını burada tamamladı. Cafer Tayyar Paşa, Eşkıya takibindeki hizmetleri nedeniyle 5 Haziran 1905'te Dördüncü Rütbeden Osmani ve 14 Aralık 1905'te Dördüncü Rütbeden Mecidi Nişanları ile ödüllendirildi[8].

25 Mart 1906'da kolağası olan Cafer Tayyar Paşa, Kosova Mıntıka Kumandanlığı, Kurmay Başkanlığına tayin edildi[9]. Makedonya'da çıkması muhtemel olan bir ihtilalde komitelerin faaliyetlerini engellemek amacıyla tedbirler almak üzere Köprülü'de Enver Paşa ile görev yaptı. Bu arada İttihat ve Cemiyeti'ne üye olarak Cemiyet'in Üsküp Şubesi'nin kuruluşunda görev aldı. Bölgede Cemiyet'in teşkilatlanmasında aktif olarak çalıştı[10]. 24 Şubat 1908'de Binbaşı Rütbesiyle Onyedinci Nizamiye Alayı Birinci Takip Taburu Kumandanı oldu.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra[11] uygulamalardan memnun olmayan Arnavutlar, özellikle Avusturya ve Rusya'nın da teşvikiyle ayaklanmaya başladı. Cafer Tayyar Paşa, Metrovice Tümeni Kurmay başkanı olarak Ar-

---

7. Cafer Tayyar Paşa, **a.g.h.**, s.1.
8. T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Taltifat 41, 19 Şevval 1323/1078; C.T. Paşa, **a.g.h.**, s.1.
9. Genkur. Bşk. **a.g.e.**, s.129. Kolağası, Yüzbaşı ile Binbaşı arasında bir rütbe olup, iki yıl hizmet veren yüzbaşılara verilmekteydi.
10. C. Tayyar Paşa, **a.g.h.**, s.3. Kazım Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti**, (Yayına Hazırlayan Cemal Kutay), İstanbul, 1982, s.210 Eric Jan Zürcher, **Milli Mücadele'de İttihatçılık** Çeviren Nüzhet Salihoğlu, İstanbul, 1987, s.180.
11. Cafer Tayyar Paşa'nın Kanuni Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulması sırasındaki faaliyetleri için bakınız: Zülal Keleş, **Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), A.Ü. Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1993.

Levent Sahverdi Arşivi

navutların isyanını bastırmakla görevlendirildi. Metrovice, İpek ve Gosniye bölgelerindeki isyanlara karşı yapılan harekatı idare etti. Bu sırada İttihat ve Terakki Muhalefeti'nin etkisiyle 31 Mart Vakası mey Şevket Paşa'ya asi Arnavutların İstanbul'a müdahale etmesini engelleyeceğine dair teminat vererek bulunduğu bölgede bu görevi üstlendi. İstanbul'a giden Hareket Ordusu, kısa sürede duruma hakim oldu. II. Abdülhamit tahttan indirilerek V. Mehmet Reşat padişah oldu[12]. II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi O'na sempati duyan Arnavut halkının İttihat ve Terakki'yi duydukları düşmanlığı artırdı. Arnavut milletvekilleri, Avusturya, Karadağ ve İtalya'nın da teşvikiyle isyan büyüdü. Hükümet isyanı sonlandırmak amacıyla ıslahat tedbirleri almaya başladı[13]. Cafer Tayyar Paşa, 1909 Ağustos ayına kadar İpek çevresi ve Ragova'daki isyancı Arnavutlara karşı yapılan harekatı idare etti. 7 Ağustos 1909'da Tasviye-i Rütep Kanunu ile rütbesi Kolağası'na indirildi[14].

Cafer Tayyar Paşa, 8 Eylül 1909'de Aydın Eşkıya Takip Kumandanlığı, Takip Müfrezesi Komutan Yardımcısı oldu. Burada Rum çetelerine karşı başarılı mücadele verdi. 18 Ekim 1909'da Aydın Divan-ı Harb Üyesi oldu. 26 Ocak 1910'da Ödemiş Divan-ı harb Reisliğine tayin oldu. Bu sırada Almanya'da eğitim almak isteğiyle istifa ettiyse de izin verilmemesi üzerine Genelkurmay Başkanlığı 3. Şube emrine alındı. 27 Nisan 1910'da Binbaşı Rütbesine terfi etti.

1910'da Arnavutluk'taki olayların artması üzerine Hükümet bölgede örfi idare ilan etmişti. Cafer Tayyar Paşa'nın İpek Sancağı Mutasarrıfi olan Ağabeyi İ. Hakkı Bey de olaylarda yararlanmıştı. Cafer Tayyar Paşa, Kosova Mürettep Kolordusu'nda görevlendirdi. Kolordu Kurmay Heyeti'nde bulunan Kazım Karabekir ve Aziz Samih Beylerle Arnavutların etkili olduğu Çilova Boğazı'nın açılışında görev aldı. Kazım Karabekir Paşa ile

12. Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkilabı Tarihi** (3. Baskı) C.I. Kısım 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, s.213. Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, Ankara, 1984, s.32.
13. Süleyman Külçe, **Osmanlı Tarihinde Arnavutluk**, İzmir 1944, s.365-369, M. Basri, Arnavutluk ve Buhrani Osmani, 1329.
14. Cafer Tayyar Paşa, **a.g.h.**, s.3, Genkur. Bşk. **a.g.e.**, s.129.

Levent Şahverdi Arşivi

dostlukları burada başladı[15]. İsyanın bastırılmasından sonra Yakova Divan-ı Harb Başkanı, 15 Temmuz 1910'da Kosova Divan-ı Örfi Başkanlığına getirildi[16].

Cafer Tayyar Paşa, 4 Ağustos 1910'da İpek Sancağı Mutasarrıflığı'na atandı. 19 Ekim 1910'da İpek Kumandanlığı da O'na verildi[17]. Hükümet isyanlar sırasında oluşan zararları gidermeye çalışırken Karadağ sınırında yaşayan Malisörlerin[18] isyanı başladı. Cafer Tayyar Paşa Kosova Mürettep Kolordusu 4. Tümen Kurmay Başkanlığına atandı. 15 Mayıs – 16 Haziran 1911 arasında yapılan beş büyük çarpışmada bizzat birliğinin başında Malisörlerle çarpıştı. Salica, Kaprişka ve Barana bölgeleri Malisörlerden aldı. Malisörler Karadağ'a sığındıysa da Hükümet'in genel af ilanı vb. imtiyazlar vermeye başlaması üzerine geri dönmeye başladılar[19]. Cafer Tayyar Paşa Dahiliye Nazırı Halil Bey ile görüş ayrılığı üzerine İpek'teki görevlerinden istifa etti. Genelkurmay Başkanlığı 4. Şubesi emrine verildi. 14 Ekim 1911'de Rumeli'de Mustahfız Taburlarının kurulmasında görev aldı[20].

Bu sırada Arnavutluk'ta yeni bir isyan başladı. İsyanın merkezi İpek ve Yakova Sancakları idi. Hükümet (Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın isteğiyle) tecrübesinden dolayı Cafer Tayyar Paşa'yı yeniden İpek Sancağı Mutasarrıf ve Kumandanlığı'na atadı (29 Aralık 1911). Cafer Tayyar Paşa'ya göre Hükümet'in Arnavutluk'ta uyguladığı siyaset yanlıştı. Her isyan sonunda verilen tavizler, özellikle genel af ilanı yeni isyanlara sebep oluyordu. O'na göre bölgenin idaresinde "adil, fakat kuvvete dayanan" bir sistem uygulanmalıydı. Aslında Malisörlere verilen imtiyatlar yeni bir isyana sebep olmuştu. İsyanlar İtalya, Rusya, Avusturya ve Karadağ tarafından da destekleniyordu[21].

---

15. S. Külçe, **a.g.e.**, s.383.
16. Cafer Tayyar Paşa, **a.g.h.**, 15.6 ve notlarından.
17. Süleyman Külçe, **a.g.e.**, s.400. Genkur. Bşk., a.g.e., s.130.
18. Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, C.II, k.1, s.35, Malisörler hıristiyan (Katolik) Arnavutlar dır.
19. Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, C.II, k.1, s.42-45.
20. Cafer Tayyar Paşa, notlarından. Mustahfız, Tanzimat Sonrası 40 yaşını geçen vatandaşların, muazzaf ve redifliktен sonraki askerlik hizmetidir. Ayrıca 20 yaşından küçük gönüllülerde katılabiliyordu.
21. Cafer Tayyar Paşa, **İpek Dosyası Belgeleri**, s.15. Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, C.II, k.1, s.261.

Levent Sahvedi Arşivi

Cafer Tayyar Paşa, İpek'de Örfi İdare ilan ederek emniyeti sağlamak için tedbirler aldı. Islahat programı dahilinde yollar, okullar, resmi binalar yapımına hız vererek, idari düzenlemeler yapmaya çalıştı[22]. Bu sırada Ordu tam anlamıyla siyasetin içindeydi. İttihat ve Terakki karşıtı, Hürriyet ve İtilaf Yanlısı Subaylar "Halaskaran Grubu"nu kurdular. Hürriyet ve İtilaf Fırkası hükümet değişikliği için Arnavutların isyanını kullanmak istiyordu. Arnavutların isyanını bastırmakla görevlendirilen 1. ve 21. Tümenlerdeki subaylar asi Arnavutlarla anlaştılar. Cafer Tayyar Paşa'yı da kendileriyle işbirliği yapması için ikna etmeye çalıştılar. Cafer Tayyar Paşa, onlara yaptıklarının yanlış olduğunu anlatmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Hükümet istifa etti, yerine kurulan Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti, Arnavutluk'ta ıslahat yapmaya başladı. Cafer Tayyar Paşa, olayların Arnavutluk'un Osmanlı Devleti'nden ayrılma noktasına doğru gittiğini, olayların ve halkın isteklerinin bitmeyeceğini anlamıştı[23]. 3 Ağustos 1912'de İpek Sancağı Mutasarrıf ve Kumandanlığı görevlerinden istifa ederek ayrıldı. İstanbul'da 3. Seferberlik Şubesi'ne tayin edildi.

Mart 1912'den itibaren Balkan Devletleri arasında anlaşmalar yapmakta idi. Osmanlı Devleti'nin Balkan Devletleriyle ilişkileri gerginleşirken, ordudaki ikilik, halk arasındaki siyasi kargaşa sebebiyle iç ortamında oldukça bozuktu. Ordu sayıca olmasa da donanım ve disiplin bakımından yetersizdi. Balkan Savaşı 17 Ekim 1912'de başladı.

Cafer Tayyar Paşa, Balkan Savaşı'nda Osmanlı Doğu Ordusu, 16. Kolordu Kumandanlığı, Kurmay Başkanlığına atandı. Doğu Ordusu Edirne, Kırklareli, Paşmaklı civarında görevlendirildi. Doğu Ordusu taaruza geçtikten hemen sonra Kırklareli civarında büyük kayıp vermiş, geri çekilmeye başlamıştı[24]. Ordu Vize ve Lüleburgaz'a çekilip toparlanmaya çalışırken 1 Kasım 1912 günü cepheye ulaşan Cafer Tayyar Paşa'ya Pınarhisar-Kırklareli arasındaki mevzilerden, diğer birliklerin geçişini

22. Cafer Tayyar Paşa, **İpek Dosyası belgeleri**, 11, 12, 22, 26.
23. Cafer Tayyar Paşa, **İpek Dosyası**, s.105-108.
24. Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, C.II, k.2, s.21.

Levent Sahverdi Arşivi

"himaye" görevi verildi. Görevini tamamladıktan sonra Doğu Ordusu'ndan oluşturduğu bir "piyade alayı" ile Osmanlı Ordusu'nun Bulgarlar'a önemli kayıplar verdirdiği Vize muharebelerine katıldı. Ordu umumi ricat emriyle Çatalca'ya çekildi[25]. Buradaki düzenleme ile Cafer Tayyar Paşa, Doğu Ordusu 2. Kolordu Kurmay Başkanlığına getirildi. 28 Ocak 1913'te Batı Ordusu'nda görevlendirildi. Buradaki ilk görevleri hakkında açık bilgiye sahip değiliz[26]. Lüşne'de Sırplar'la çarpışmış, burada tifüs hastalığına yakalandıktan sonra 20 Mayıs 1913'te İstanbul'a döndü. İstanbul'da "Üsküdar Ciheti Kumandanlığı" görevine getirildi (14 Haziran 1913). Ancak Cihet Komutanlıkları kaldırılınca 10 Aralık 1913'te İstanbul'da Askeri mahkeme üyesi oldu. Kısı bir süre sonra İzmir'deki 4. Kolordu Kurmay Başkanlığı'na tayin oldu.

Cafer Tayyar Paşa'ya Balkan Savaşı sonunda iki yıl kıdem verilmiş, 9 Aralık 1914'te Kaymakam (Yarbay) rütbesine terfi etmiştir.

C- 1. DÜNYA SAVAŞI SAVAŞI'NDAKİ FAALİYETLERİ

1. Çanakkale Cephesi

Cafer Tayyar Paşa, Osmanlı Devleti fiilen savaşa girdiği sırada Birinci Tümen Kumandanlığı'na tayin edildi. Bir süre Tümen'in eğitimi ve eksikliklerini tamamlamak amacıyla[27] İstanbul'da kaldıktan sonra Çanakkale (Seddülbahr) Cephesinde görevlendirildi. Ancak cepheye ulaştığında emrindeki tümenin iki alayı yeni oluşturulan Asya Grubu'na verilmiş, 124. Alay da II. Kolordu emrine verilerek bölünmüştü. Cafer Tayyar Paşa, bu uygulamaya karşı çıkmış, Seddülbahr cephesindeki tah-

25. Cafer Tayyar Paşa, **a.g.h.**, s.8: T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri Balkan Harbi (1912-1913) Edirne Kalesi Etrafındaki Muharebeler**, C.II, Kısım 3, Ankara 1980, s.69-70.

26. Genelkurmay Başkanlığı, Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE Arş), 4/9556, Klasör (KI) 711, Dosya (D), 11, Fihrist (F), 16.

27. ATASE Arş. 5/179, K!, 3868, D.61, F.3, 3-10.

Levent Sahverdi Arşivi

kimatın yetersiz olduğunu görerek II. Kolordu Komutanı ile tartışmıştı. O'na göre tahkimatın yetersizliği yanında cepheye yeni gelen her birlik taaruza geçilerek daha etrafını tanımadan eritiliyordu. Burada taaruzu karşı taaruzla karşılamak ve tahkimatı güçlendirmek kayıpları azaltacaktı. Aslında, cephedeki bazı Türk subaylar da Cafer Tayyar Paşa ile aynı görüşte idi[28]. I Tümen 124. Alay'ın vermiş olduğu ağır kayıp sonunda Tümenin bütün birlikleri tekrar Cafer Tayyar Paşa'nın idaresine verildi. Aynı zamanda Seddülbahr cephesindeki tahkimatın Cafer Tayyar Paşa tarafından yönlendirilip yaptırılması emri de verildi[29].

Ağustos 1915 sonlarında Anafartalar ve Seddülbahr cephelerinde savaş eski hareketliliğini kaybetmiş, siper çatışmaları yapılmaya başlanmıştı. Cafer Tayyar Paşa komutasındaki I. Tümen'in bağlı olduğu "14. Kolordu ve sağ cenah kumandanı" Trommer Paşa tebdili hava olarak Edirne'ye gidince O'nun görevleri vekaleten Cafer Tayyar Paşa'ya verildi[30].Ancak, 9 Eylül 1915'te yürüttüğü görev Albay Konengiesser'a verildi. Cafer Tayyar Paşa yürürlükteki nizamnameye göre Kolordunun en kıdemli Tümen komutanı olarak kendisinin yürütmesi gereken bu görevlerin bir alman subayına verilmesine sinirlenerek ordudan ayrılmak istedi. İtirazları sonunda 31 Eylül 1915'te tekrar 14. Kolordu ve I. Mıntıka komutanlıklarına vekaleten adandı.

Cafer Tayyar Paşa Çanakkale Cephesi'ndeki hizmetlerinden dolayı üç yıl "kıdem zammı" alarak 14 Aralık 1915'te Albay oldu. Gelibolu Yarımadası'nın İtilaf Devletleri tarafından tahliyesi tamamlandıktan sonra (9 Ocak 1916) İstanbul'a döndü.

2. Kafkas ve Irak Cephelerindeki Faaliyetler

Cafer Tayyar Paşa, İstanbul'da I. Tümen'e yeniden savaş gücü ka-

28. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, I. Dünya Harbinde Türk Harbi C.V.3. Kitap Çanakkale Harekatı (Haziran 1915-Ocak 1916), Ankara 1980, s.164, 619.

29. Genkur Bşk., T.S.K.T, Çanakkale Harekatı, s.171.

30. Cafer Tayyar Paşa, Çanakkale Dosyası Belgelerinde 26.08.1331 tarihli Cenub Grubu Erkan-ı Harbiye 3. Şube 7/389 numaralı emirname sureti.

Levent Şahverdi Arşivi

zandırmaya çalıştı. Kafkas Cephesi'nde Rusların Muş, Tatvan, Bitlis'i işgal edip Erzurum'u da almaları sonunda Çanakkale Cepheleri'nden dönen birliklerin bölgeye gönderilmesine karar verildi. II. Ordu'ya bağlı I. Tümen komutanı olarak Kafkas Cephesine gitti (Haziran 1916). Emrindeki I. Tümen Çapakçur ve Oğnut'ta Ruslara karşı başarılı savunmalar yaptı. Cephede Oğnut Bölgesi'ndeki aşiret alayları ve milisler de Cafer Tayyar Paşa'nın emrine verilmiştir. 27 Temmuz–1 Ağustos 1916 tarihleri arasında verilen mücadele sonucu Cafer Tayyar Paşa idaresindeki I. Tümen olağanüstü başarı göstererek Ruslara üç binden fazla kayıp verdirmiştir[31].

Cafer Tayyar Paşa, 2-3 Eylül 1916'da Mürettep Kolordu Kumandanlığı'na tayin edildi. Karir dağları, Göynük ve Çorsan bölgesinin tahkimi ve savunmasında görev aldı. Cephedeki yeni düzenlemeyle II. kolordu kumandanlığına atandı (25 Eylül 1916). II. Kolordu, Mustafa Kemal Paşa komutasındaki II. Ordu'ya bağlıydı.

Cafer Tayyar Paşa 8 Nisan 1917'de Irak Cephesi'nde 18. Kolordu komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın isteği ile karşılıklı görev değişikliğini kabul ederek 18. Kolordu kumandanı oldu[32]. 18. Kolorduya bağlı birlikler Dicle yakınlarındaki Tıkrit bölgesinde İngilizlere karşı eldeki imkanları ölçüsünde başarılı savunma yaptı. 18. Kolordu ihtiyaç sevkiyatındaki zorluklar vb. sebeplerle Tıkrit'ten Cebel-i Harameyn mevkine yerleştirildi. Haziran 1918 sonlarında 18. Kolordu lağvedildi.

Cafer Tayyar Paşa 14 Temmuz 1918'de "Kuzey Kafkas Kumandanlığı"na atandıysa da 6 gün sonra, Talat Paşa'nın isteği ile İstanbul'da bulunan I. Kolordu komutanlığına getirildi[33]. Bir tarafta I. Kolordu birliklerine düzenlemeye çalışırken İstanbul'da asayişin sağlanması, Boğazlardan geçişin kontrolü gibi görevleri yerine getirdi. Firariler ve kurulan çetelerin faaliyetlerine karşı tedbirler aldı[34].

---

31. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **I. Dünya Harbinde Türk Harbi**, II. Cilt, 2. Kısım Kafkas Cephesi 1916-1918, Ankara 1978, s.119-135.
32. Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimizin Esasları**, İstanbul 1951, s.24.
33. ATASE Arş. 5/179, Kl. 38 448, D.68, F.1, 1-4.
34. ATASE Arş. 5/179, Kl.2, D.127, F.124-124-3, 124-4 Aynı Arş. 1=179, K.3881, D.118, F.80, 81, 90, 90-1.

Levent Sahverdi Arşivi

14 Eylül 1918'de İngiliz, Fransız ve Sırp Birlikleri Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Bulgaristan'a karşı gelen taaruza geçmişti. Durumun nazikliğinden dolayı savunmasız durumda bulunan Doğu Trakya'ya asker gönderilmesine karar veren Harbiye Nezareti, Cafer Tayyar Paşa komutasındaki I. Kolorduyu bölgeye gönderdi (29 Eylül 1918). Cafer Tayyar Paşa, emrindeki birliklerin ihtiyaçlarını temin etmeye ve savunma tedbirleri almaya çalıştı[35]. Bu sırada Bulgaristan'ın mütareke imzalamasından sonra Almanya ve Osmanlı devleti de mütareke imzaladı.

D. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLERİ

Cafer Tayyar Paşa, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı gün İstanbul'daydı. Burada askeri ve sivil şahsiyetlerle görüştü[36]. Yapılan görüşmeler sonunda Türkiye'nin Avrupa'daki son toprağı olan Doğu Trakya (Edirne Vilayeti)'nin savunmasının önemi üzerinde duruldu. 2 Kasım 1918 günü İstanbul'da bulunan Trakya ileri gelenleri toplanarak Trakya'nın kaderini görüştüler. Bu görüşme ile Trakya-Paşaeli Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin ilk nüvesi oluşturulmuştur[37]. Cafer Tayyar Paşa aynı gün Edirne'ye gitmek üzereyken Ağabeyi İsmail Hakkı Bey'in ölümünü haber alarak Bursa'ya gitmiş, cenaze töreninden sonra Edirne'ye dönmüştür.

2 Aralık 1918'de resmen kurulan Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi Cemiyeti[38] ile işbirliği yaptı. Cemiyet üyelerinin büyük kısmı, siyasi yollarla mücadeleden yanaydı. Az bir kısmı silahlı savunmadan başka bir çare olmadığının bilincindeydi. Balkan savaşı sonrasında Bulgaristan sınırında kalan Batı Trakya'yı da birlikte düşünüyorlardı.

Cafer Tayyar Paşa, Doğu Trakya'nın Yunan işgali ihtimaline karşı hazırlıklara başladı. Mondros mütarekesi hükümlerine göre terhis edilmeleri

35. ATASE Arş. 5/179, K.3848, D.68, F.1.4.
36. Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.I, Ankara 1973, s.145.
37. Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, C.I., Ankara 1965, s.124.125.
38. ATASE Arş. 1/1, Kl.51, D.200, F.F.1, Vakit gazetesi, 2 Aralık 1918, Sayı 399, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

gereken erlerin terhisini geciktirmeye çalıştı. Silah ve cephaneyi mümkün olduğunca elde tutmaya gayret etti. Doğu Trakya'daki İngiliz kontrol subayları ve İstanbul Hükümeti'nin emirlerine rağmen Jandarma teşkilatını takviye etti. İç asayişi sağlamak amacıyla yeni birlikler oluşturuldu[39]. Buradan geçişi bir süre için Trakya'ya alınan Tekirdağ'daki XIV. Kolordu Komutanlığına atanmış olan Kazım Karabekir Paşa ile görüştü. Görüşmelerinde İstanbul'un güvenliği açısından Edirne'nin savunmasının önemi konusunda görüş birliğine vardılar[40]. Kazım Karabekir Paşa'nın Doğu Anadolu'ya gidişinden sonra Hükümet O'nun emrindeki 55. Tümeni de Cafer Tayyar Paşa'nın idaresine bırakmıştı. Doğu Trakya'da I. Kolordudan başka birlikte kalmamıştır.

Bu arada İstanbul Hükümeti Cafer Tayyar Paşa'ya İtilâf Devletleri temsilcilerine yardımcı olması konusunda baskını sürdürmekte idi. Cafer Tayyar Paşa'nın Yunanistan'dan gelen Trakya Demiryolu Muhafaza Taburu'nun yerli Rumları silahlandırma hatta Türk subaylarına harekete varan taşkınlıkları sebebiyle değiştirilmesi için İtilâf Devletleri nezdinde ve Osmanlı Hükümeti'ne yaptığı başvuruları sonuçsuz kaldı[41].

Bu arada Paris Barış görüşmelerinde İzmir ve çevresi ile ilgili tartışmalar sona ermiş "İzmir'i işgal hakkı" Yunanistan'a verilmişti. 15 Mayıs 1919 günü İzmir'in işgalinden sonra Doğu Trakya'nın akıbeti de belirginleşti. Cafer Tayyar Paşa, Doğu Trakya'nın İstanbul'a yakın olmasından dolayı her türlü ihtiyacını buradan sağlamak zorundaydı. Bu nedenle İstanbul Hükümeti ile ilişkilerini sürdürmüş, Hükümeti Edirne'ye yardımcı olmaya ikna etmeye çalışmıştır. Yunanlıların Faaliyeti ve İzmir'in işgalinden sonra Trakya'yı da işgal etmelerinin İstanbul'u tehlikeye düşüreceğini anlatan raporunu Harbiye Nezareti'ne göndererek seferberlik ilan etmek için yetki istemişse de beklediği desteği alamamıştır[42].

---

39. ATASE Arş. 1/1400, Kl.284, D.115, F.10, 14: Aynı Arş. 1/179, Kl. 282, D.36, F.1, 1-2: aynı Arş. Kl.261, D.1, F.32. Aynı Arş. 5/1400, Kl. 286, D.36, F.66.
40. Cafer Tayyar Paşa, **a.g.h.**, s.13, Kazım Karabekir, **a.g.e.**, s.3, S. Tansel, **a.g.e.**, C.I. s.145,
41. ATASE Arş. 5/1400, K.268, D.36, F.49, 52.
42. ATASE Arş. 1/1, Kl.13, D.5, F.26-5.

Levent Sahverdi Arşivi

İzmir'in işgalinden sonra Anodulu'ya geçerek Milli Mücadeleyi başlatan Mustafa Kemal Paşa ile işbirliği halinde Trakya'daki Mücadeleyi sürdürmeye çalıştı[43]. Mustafa Kemal Paşa ile Cafer Tayyar Paşa'nın işbirliği Trakyalıların maneviyatını güçlendirdi. Sivas Kongresi'nde Anadolu ve Rumeli'deki Müdafaa–ı Hukuk Cemiyetleri birleştirildi. Sivas Kongresi'ne Edirne'den temsilci gönderilmemiş ancak Kongre Kararlarına uyulacağı bildirilmişti. Trakya Paşaeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin bir şubesi olarak çalışmaya başladı. Cafer Tayyar Paşa, I. Kolordu'ya bağlı Tümen komutanlarından görev bölgelerinde milli teşkilatlanmanın gerçekleştirilmesini ve resmi görevlilerle halkın yardımını sağlamalarını istedi. Ancak halkın büyük kısmı ve bazı idareciler Trakya'da silahlı savunma yapılmasına karşıydı. Milli teşkilatlanmaya engel oldular. Özellikle Tekirdağ Mutasarrıfı büyük zorluklar çıkarmıştır. Bu durum Trakya'daki Mücadele'yi olumsuz olarak etkiledi. Cafer Tayyar Paşa'nın bütün çabalarına karşılık teşkilatlanma tam anlamıyla başarılı olamadı.

16 Mart 1920 günü İstanbul'un resmen işgali üzerine Cafer Tayyar Paşa İstanbul'la irtibatını büyük ölçüde keserek, aynı gün yayınladığı Kolordu emriyle Doğu Trakya'da seferberlik ilan etti. İstanbul'la olan telgraf hattı kapatıldı, buradan gelen yayınlara sansür koydurdu[44]. 19 Mart 1920'de Edirne Selimiye Camii'ndeki Miting'den sonra toplanan askeri ve mülki görevliler arasında Trakya'nın savunmasında izlenecek yol tartışıldı. 31 Mart - 2 Nisan 1920 tarihlerinde gerçekleştirilen Lüleburgaz Kongresi'nde "Trakya'da iç ihtilal ve yabancı işgaline karşı müdafaa mukavemet" kararı alındı. Cafer Tayyar Paşa'nın görevi savunma kararını askeri komutan olarak uygulamaktı. Kongrenin aldığı karar TBMM'nin açılış hazırlıklarını yürütmekte olan Mustafa Kemal Paşa'ya bildirildi. Aynı Kongre'de Cafer Tayyar Paşa TBMM'ne Edirne Milletvekili seçildi[45].

---

43. Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1981, C.III, s.903-909.

44. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl 7, Sayı 24, vesika: 606: T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Dolap 1, Kutu 7-3, Dosya 19, F.17-1.

45. T. Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, C.I, s.217-219.

Levent Sahverdi Arşivi

Kolordu'nun seferberlik ilanıyla artan ihtiyaçlarını sağlamakta zorlanan Cafer Tayyar Paşa, İstanbul Hükümeti ile ilişkisi olan Edirne'lilerin teşviki ve Trakya-Paşaeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin aldığı karar neticesi İstanbul'a gitti[46]. Ancak İstanbul'da bulunduğu sırada beklediği yardımı alamadığı gibi Kolordu Komutanlığı'ndan da azledildi. Cafer Tayyar Paşa'ya TBMM tarafından "Rumeli Umum Komutanlığı" ünvan ve selahiyeti verildi. Edirne'nin savunmasıyla ilgili derin tartışmaların yapıldığı Edirne Kongresi'nde Cafer Tayyar Paşa'ya "Trakya Milli Kumandanı" ünvanı verildi[47].

İstanbul Hükümeti tarafından I. Kolordu Komutanlığına atanan Muhittin Bey, Edirne Kongresi kararlarına rağmen açıkça seferberlik ilan etmedi. Muhittin Bey, Milli Mücadele'ye taraftar olmasına rağmen İstanbul'la irtibatın devam etmesini Trakya'nın Savunması için gerekli olduğuna inanıyordu. İstanbul'la olan telgraf hattını açarak ilişkilerini devam ettirdi. İstanbul basınının Milli Mücadele aleyhindeki yazıları halkın silahlı mücadele azmini kırdı. Muhittin Bey sonunda seferberlik ilan etti. 14 Mayıs 1920 tarihli Kolordu seferberlik emriyle 1316 doğumluları Jandarma birliklerinde toplanmaya çağırdı, doğrudan Kolordu'ya almadı. Bu durum Muhittin bey ile Cafer Tayyar Paşa'nın mücadele konusundaki fikir ayrılıklarını ortaya koydu. Milli Komutan Cafer Tayyar Paşa ile O'na bağlı çalışması gereken Kolordu Komutanı savunma planları üzerinde de anlaşamadı, emir komuta zinciri gerçekleşmedi[48]. Bu durum Doğu Trakya'nın savunmasını olumsuz yönde etkiledi. Milli Mücadele'nin belli bir plan üzerinde gerçekleşmemesine neden oldu. Mustafa Kemal Paşa'nın Trakya harekatını mümkün olduğunca uzatılması yönündeki emrine rağmen I. Kolordu Komutanı'nın Yunan saldırısı başlamadan önce verdiği emirle başarısızlık durumunda Ordu birliklerinin Bulgaristan'a geçmesini planladığını açıklaması da sonucu etkiledi.

---

46. Cumhurbaşkanlığı Arş. Dolap 1, Kutu 7-3, Dosya 19, F.17-3, ATASE Arş. 1/4282, K.554, D.2., F.60.
47. ATASE Arş. 1/4283, Kl.613, D.16, F.11; Aynı Arş. 5/1400, K.74, D.49, F.1-19: Tayyar Paşa, **a.g.h.**, s.14:Bıyıklıoğlu, **a.g.e.** c.I, 273.
48. ATASE Arş. 5/1400, Kl.74, D.49, F.1-19, 1-20: Aynı Arş. 5/1400, Kl. 279, D.38. F.204.

Levent Sahverdi Arşivi

Yunan Ordusu, 20 Temmuz 1920'de taaruza geçti. Marmara kıyısında başlayan çıkarma ile Ereğli ve Sultanköy'e giden Yunan Ordusu, aynı anda Tekirdağ kıyılarına da çıkarma yapma imkanı buldu. Tekirdağ'daki 55. Tümen, kısa sürede dağıldı. 55. Tümen'in yenilgisi 60. Tümeni de zor durumda bıraktı. 23 Temmuz 1920 günü Kolordu Karargahında toplanan Cafer Tayyar Paşa ve Muhittin Bey I. Kolordu'yu Babaeski'de toplayarak savaşı sürdürme kararı aldılar. Cafer Tayyar Paşa, durumu değerlendirmek amacıyla Kolordu Süvari Takımının bir kısmıyla sivil olarak Havsa-Babaeski yönüne keşfe gitti. Bu sırada bir Yunan Piyade Bölüğü ve bir süvari takımının ateşi arasında kaldılar. Açılan ateş sonucu attan düşen Cafer Tayyar Paşa, yanındakiler tarafından öldü sanılarak baygın bir şekilde bırakılmış Bostanlı Köyü halkı tarafından Yunanlılara teslim edilmiştir. İki gün Edirne'de tutulduktan sonra Atina'ya gönderilmiştir[49].

Cafer Tayyar Paşa'nın esaret hayatı oldukça sıkıntılı geçti. Attan düştüğü sırada başından aldığı darbe sebebiyle rahatsızlığı devam ettiğinden dolayı Atina'da bir hastanaye yatırılmıştı. Burada Yunan Gazetecileriyle yaptığı görüşmede Anadolu'daki Milli Mücadele'nin başarısından emin olduğunu ve Yunanistan'ın İngiltere'nin "maşası" olarak Anadolu'da bulunduğunu ifade ettiğinden nisbeten iyi olan hastane günlerinden sonra sıkıntılı bir esaret dönemi geçirmiştir[50]. Esareti, Lozan'da (30 Ocak 1923) yapılan anlaşma gereği karşılıklı esir değişimi sonucu 4 Haziran 1923'te sona erdi.

E- MİLLİ MÜCADELE SONRASI ASKERİ VE SİYASİ FAALİYETLER

Cafer Paşa'nın esaretten dönüş tarihi TBMM'nin yeniden seçilmek üzere dağıldığı günlere rastlanmıştı. Mustafa Kemal Paşa Meclis'teki oda-

49. ATASE Arş. 5/1400, KI.2131, D.8, F.8, Aynı Arş. 5/1400, KI. 741, D.42, F.34: Millet Gazetesi, 15.04.1948, s.115.
50. ATASE Arş. 1/4282, KI.1044, D.154, F.26, HTUD, Yıl: 15, Sayı 57, Vesika 1317.

Levent Şahverdi Arşivi

sında kendisini ziyaret eden Cafer Tayyar Paşa'yı esareti ve Trakya harekatının başarısızlığından dolayı teselli etmiş ve O'nu Trakya'daki seçimleri idare etmekle görevlendirmişti[51]. Yapılan seçimlerde Cafer Tayyar Paşa TBMM'de İkinci Dönem Edirne Milletvekili olarak yer aldı[52].

Cafer Tayyar Paşa, 12 Ağustos 1923 günü, M. Kemal Paşa ile T.B.M.M.'deki odasında yaptıkları özel görüşme sonunda 7. Kolordu Komutanlığı'na atandı. Bu sırada Musul Meselesi gündemdeydi. Bu nedenle Diyarbakır'da güçlü birliklerin bulundurulması gerektiğini ifade eden M. Kemal Paşa, bölgede güvenilir birinin bulunması gerektiğini bu sebeple kendisini düşündüğünü belirtmişti. Cafer Tayyar Paşa, Musul'un Mondros Mütarekesi'ne aykırı olarak işgal edildiğini, kendisinin de Musul'u almasının mümkün olabileceğini, bu konudaki sorumluluğun kendisine bırakılmasını istedi. M. Kemal Paşa'da bunu uygun bulduğunu ve O'na bu konuda güvendiğini belirtti. Cafer Tayyar Paşa'nın Milletvekilliği de devam edecekti[53].

Cafer Tayyar Paşa, "üstlendiği tarihi vazife" dolayısıyla bir yandan Kolordu'yu düzene koymaya çalışırken, bir yandan da yerel halkla temasa geçerek bölgede Devlet nüfuzunu yerleştirmeye çalıştı. Burada bulunduğu sırada 24.09.1923 tarihinde Generalliğe (Mirliva) terfi etti. 7. Kolordu'nun sorumluluğundaki bölge oldukça genişti[54]. Musul'a hareket düzenlemeye hazırlanırken İngilizlerin teşviki ile Nasturilerin isyani başladı[55]. Hükümet İsyanı bastırma görevini Cafer Tayyar Paşa'ya verdi. Kısa sürede isyan bastırıldı. Cafer Tayyar Paşa, Nasturi isyanını daha çok milli kuvvetlerle gerçekleştirdiğini, hareket sırasında Musul'a yönelmek için Ankara'yla görüştüğünü ancak bu sırada yeni bir savaşı göze alamayan Türkiye Cum-

51. ATASE Arş. 5/1400, KI.2131, D.8, F.7, Cafer Tayyar Paşa, **a.g.h.**, s.17.
52. Cafer Tayyar Paşa, **Milli Mücadele Dosyası Belgelerinden**, M.Kemal Paşa'nın Milletvekili seçimi dolayısıyla gönderdiği telgraf sureti.
53. Cafer Tayyar Paşa, **a.g.h.**, s.18., Ferudun Kandemir, Hatıraları ve Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay, İstanbul 1960, s.121: Bülent Demirbaş, "Musul Kerkük Sorunu ve Misak-ı milli" **Güneş Gazetesi** 29 Kasım 1990
54. ATASE Arş. 5/1400, KI.2210, D.1, F.3.
55. Mehmet Nuri, "Musul Meselesi, Chamberlain'in Beyanatı ve Nasturi Manevrası"', **Hakimiyet-i Milliye** 20.03.1925, s.2: Reşat Hallı, **Türkiye Cumhuriyeti'nde ayaklanmalar**, 1924-1938, Ankara 1972, s.22.

Levent Sahverdi Arşivi

huriyeti Hükümeti'nin kendisine izin vermediğini zaman zaman dile getirmiştir[56].

Bu sırada Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa ve Refet Paşa gibi Ordu Komutanı ve Milletvekili olan şahsiyetler milletvekilliğini tercih ederek Ordudaki görevlerinden istifa etmişlerdi. Cafercih etmesi istendiğinde milletvekilliğini tercih ederek 3 Kasım 1924'te Kolordu Komutanlığı'ndan ayrıldı[57]. İki ay Halk Fıkrasından istifa etmeden Milletvekilliğini sürdürdükten sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na üye oldu. Partiye katıldığı ilk günkü konuşmasında muhalefetin görevinin ülkede demokrasinin yerleşmesine hizmet etmek olduğunu ve yıkıcı bir muhalefetten yana olmadığını ifade etmiştir. Rauf Bey ve Kastamonu Milletvekili Halit Bey'in de bulunduğu bir toplantı da Parti üyelerinden bazılarının gündeme getirdiği "Alay kumandanlarıyla irtibat tesisi" fikrine karşı çıkarak, Ordu ile siyasetin ayrı tutulması gerektiğini aksi takdirde kendisinin partiden ayrılacağını belirterek bu konuda kesin tavır almıştır[58].

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 3 Haziran 1925'te Hükümet tarafından kapatıldı. Fırka Programındaki "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası efkar-ı itikadat-ı diniyyeye hürmetkardır" ifadelerinin Doğu Anadolu'da çıkan Şeyp Sait İsyanı'nı körüklediği şeklinde yorumlanmıştır[59]. Cafer Tayyar Paşa ve arkadaşları bağımsız olarak milletvekilliğini sürdürdüler. İzmir'de M. Kemal Paşa'ya karşı yapılması planlanan suikast hazırlığı ortaya çıkarılınca suikastın arkasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası olduğu iddiası üzerine Cafer Tayyar Paşa, Kazım Karabekir ve Ali Fuat (Cebesoy) gibi Parti mensuplarıyla yargılandı. 27 Haziran 1926'da beraat ettiler[60].

---

56. Rauf Orbay, **a.g.h.**, s.122, Güneş Gazetesi, 29.11.1990, s.13.
57. **Nutuk**, C.II, s.857-859: Cumhurbaşkanlığı Arş, Dolap 5, Kutu 47/1, D.61, F.12.
58. Cafer Tayyar Paşa, Notlarından: **Kılıç Ali, İstiklal Mahkemeleri Hatıraları**, İstanbul 1997, s.74-75.
59. Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, İstanbul 1960, s.163: Ali Fethi Okyar, a.g.h., s.531.
60. Kılıç Ali, **a.g.h.**, s.74: Azmi Nihat Erman, **İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri**, İstanbul 1971, s.126-127: A. Fuat Cebesoy, **a.g.h.**, C.II, s.201-029.

Levent Şahverdi Arşivi

Cafer Tayyar Paşa'nın milletvekilliğini süresi 1 Kasım 1927 tarihinde sona erdi. 9 Ocak 1928'de Ordudan da emekli edildi[61]. Bir daha aktif siyasete dönmeyen Cafer Tayyar Paşa, 3 Ocak 1958'de İstanbul'da vefat etmiş, Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Kanaatimize göre O görevini titizlikle yerine getirmeye çalışan vatanperver bir komutan, iyi bir aile reisi, dürüst bir şahsiyettir. Kazım Karabekir Paşa'nın "Taktik kabul etmeyen adam..." sözleri Cafer Tayyar Paşa'nın baskıya gelemeyen karekterini anlatmaktadır. Bu nedenle soyadı olarak Ailesinin Lakabı olan "Çolakoğulları"nı almak isterken Kazım Karabekir'in "Hiç eğilmeden Eğilmez soyadını al" tavsiyesiyle bu soyadı almıştır.

61. Gn.Kur.Bşk., Komutanların Biyografileri, s.130.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İSTANBUL HÜKÛMETİ'NİN KUVÂ-YI MİLLÎYE HAREKETİNİ BÖLME TEŞEBBÜSÜ:

JANDARMA UMUM KUMANDANI KEMAL PAŞA'NIN BATI ANADOLU GEZİSİ VE SONUÇLARI

Dr. Haluk SELVİ

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Mondros Mütarekesi'nin imzalanması Osmanlı Devleti'nin idarî teşkilâtında büyük değişikliklere sebep olmuş, savaşın uzamasından sorumlu tutulan İttihad ve Terakki Fırkası'na mensup idareciler hızlı bir şekilde yönetimden uzaklaştırılmışlardı. Bundan sonra Osmanlı Devleti hükûmetlerini, İtilâf Devletlerine, özellikle İngiltere'ye yakın olduğuna inanılan ve onların istediği kişiler kurmuşlardır. Birinci Damad Ferit Paşa Hükûmeti'nin 4 Mart 1919'da kurulması böyle bir teşebbüsün neticesidir ve bu hükûmet Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası mensuplarından oluşmuştur.

Damad Ferit Hükûmeti ilk iş olarak, İttihad ve Terakki Fırkası'na mensup olanları takibe başlamış ve siyasî yollardan Osmanlı toprak bütünlüğünü sağlamayı hedeflemişti. Hükûmetin bu konudaki bütün çabalarına rağmen, İzmir 15 Mayıs 1919'da Yunan askerî kuvvetleri tarafından işgal edilmiş, bu işgal hükûmetin istifasına sebep olmuştu. Fakat yeni hükûmeti kurma görevi yine aynı şahsa verilmiş, 19 Mayıs'ta kurulan yeni hükûmet diğerinden pek farklı olmamıştı.

İzmir'in işgali ve hükûmetin büyük bir acz içerisinde olması Anadolu halkını harekete geçirmiş ve çeşitli şekillerde bu işgali protesto etmelerine

* Celal Bayar Ünv. Fen. Ed. Fak. Tarih Bölümü.

Levent Sahverdi Arşivi

sebep olmuştur. Ayrıca, Yunanlıların Batı Anadolu'da hızlı bir şekilde ilerlemeleri ve işgallerine devam ederek Urla, Çeşme, Torbalı, Menemen, Manisa, Aydın, Tire, Ayvalık ve Bergama'yı ele geçirmeleri, bölgede büyük bir mezalime başlamaları Batı Anadolu halkını işgallere karşı koymaları gerektiği konusunda birleştirmişti. Bu fikir etrafında toplananlar çeşitli cemiyetler kurarak ve Kuvâ-yı Milliyeyi teşkil ederek çalışmalarını sürdürdüler.

Aslında, Batı Anadolu bölgesinde daha İzmir işgal edilmeden önce milli teşkilâtlanmaya gidilmiş, 6 Kasım 1918'de İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti gayri resmî olarak kurulmuş, 14 Aralık 1918'de resmî hüviyete kavuşmuştu. Cemiyet, 17 Mart 1918'de büyük kongresini İzmir, Aydın, Denizli, Manisa, Muğla, Balıkesir ve ilçelerinden katılan yüzlerce delege ile yaptı. Bu kongrede, Aydın Vilâyeti, Karesi ve Menteşe sancaklarının yüzde sekseninin Türk olduğu ve Türk halkının bu bölgeyi gerekirse silahla savunacağı bildiriliyordu. Cemiyet, Hürriyet ve İtilâf Fırkası taraftarlarınca ittihatçılıkla itham edilmiş, İzmir'in işgalinden sonra merkezini İstanbul'a taşımak zorunda kalmıştı[1].

İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, İzmir ve civarındaki Yunan işgaline mani olamamış, fakat özellikle Büyük Kongre'de alınan kararlarla Batı Anadolu'da Kuvâ-yı Millîye'nin temelini oluşturmuştur. İzmir'in işgali ve bölgedeki Rum vahşeti Kuvâ-yı Millîye'yi fikir sahasından eylem safhasına geçirmiştir. Bölgede millî teşkilâtın temelini daha önceki tarihlerde dağlarda çetecilik yapan, Yunan işgali ile birlikte şehre inerek halkı etrafında toplayan efeler teşkil eder. Demirci Mehmed Efe, Yörük Ali Efe ve Gökçen Hüseyin Efe bölgedeki millî kuvvetlerin başındaki efelerdendir. Bunlarla beraber, bu bölgeye gelen Osmanlı subay ve erlerini bünyesinde toplayan düzenli birlikleri de unutmamak gerekir. Albay Bekir Sami Bey, Albay Kâzım (Özalp), Albay Mehmet Şefik (Aker) burada faal bir şekilde çalışan asker idarecilerdir. Ayrıca buradaki mülkî

1 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler (1859-1952)**, İst.1952, s.481-483; Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, c.V, İst.1968, s.1630-1634.

Levent Şahverdi Arşivi

idareciler ve sonradan gelen siviller (Celal (Bayar) gibi) de millî teşkilâtlanmada etkili olmuşlardır. Asker ve sivil idareciler daha çok ittihatçı olarak suçlanacaklardır[2].

Batı Anadolu halkı bu şekilde bir teşkilâtlanmaya giderken Doğu Anadolu'da da hızlı bir millî teşkilât kendisini gösteriyordu. Buradaki teşkilâtlanma Büyük Ermenistan ve Rum Pontus devletlerinin kurulmasına karşı oluşmuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkarak bu hareketin başına geçmesi hükûmeti daha çok endişelendirmişti. Çünkü, M.Kemal Paşa'nın, hükûmeti ve hatta devletin idare tarzını değiştirebileceğine inanılıyordu. Batı Anadolu Kuvâ-yı Milliye hareketi için aynı şeyleri söylemek mümkün değildi, bu harekete baş olabilecek birisi yoktu ve dağınık bir şekilde idare ediliyordu. Bu sebeple Batı Anadolu'daki hareket İstanbul için daha zararsız görülüyordu[3].

Anadolu halkının millî bir birlik etrafında toplanmaya başlaması ve hareketin başarıya ulaşacağı fikrini İttihad ve Terakki Fırkası'nın tekrar idareyi ele geçireceği şeklinde değerlendiren Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası taraftarları her fırsatta bu harekete engel olarak, hareket içerisinde fitne çıkararak başarısızlığa uğratmaya çalışmıştır. Bu tip fırkacılık mücadeleleri hareket içerisinde çözülmesi çok zor olan problemler ortaya çıkaracaktır.

Damad Ferid Hükûmeti, Osmanlı askerî kadrolarının hızlı bir şekilde kendisine karşı teşkilâtlandığını görüyor ve buna çözüm yolları arıyordu. Harbiye Nazırı Şakir Paşa, Şile, Bursa, Aydın havalisinde asker kaçaklarının sık sık eşkiyalık yaptıklarına dikkat çekerek İstanbul'dan gönderilen jandarmalarla bunun önüne geçebileceğini umuyor, Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey 2 Mayıs 1919'da 20.000 olan jandarma sayısının 27.000'e yükseldiğini ve 35.000'e yükseleceğini, ayrıca jandarmanın maddî durumunun da iyileştirileceğini söylüyordu[4]. Böylece İstanbul Hükûmeti'nin

2 Kâzım Özalp, **Millî Mücadelede**, I, Ankara, 1988; M.Şefik Aker, **İstiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidali**, c.II, Ankara 1937; Bayar, **Ben de Yazdım**, c.V-VI, İstanbul, 1968.
3 Sina Akşin, İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele, I, İst., 1992,
4 Akşin, **İstanbul Hükûmetleri**, I, s.247.

Levent Sahverdi Arşivi

Anadolu'da hangi güce dayanacağı ortaya çıkıyor, Dahiliye Nezareti'ne bağlı olan Jandarma Umum Kumandanlığı onlar için ayrı bir önem kazanıyordu.

Nisan ayı içerisinde düzenlenmiş olan Jandarma Teşkilât Projesi, Jandarma Genel Müfettişi General Foulon ile ortaklaşa uygulanmaya konulmuş, bu uygulama subay ve erlerin yardımıyla vilâyetlerde tatbike başlamıştı[5]. Dahiliye Nazırının vaadettiği maaş zammı 26 Temmuz 1919'da gerçekleştirilmiş, yüzbaşıya kadar olan jandarmalara yüzde yüz zam yapılmıştı[6]. Doğu Anadolu'da subaylara ve memurlara beş-altı aydan beri para bulunamazken[7] Dahiliye Nezareti'nin böyle bir karar alması hükûmetin jandarma teşkilâtına ne kadar önem verdiğini göstermesi açısından önemlidir. Jandarma teşkilâtıyla ilgili diğer önemli bir gelişme de Jandarma Umum Kumandanı Kemal Bey'in rütbesinin miralaylıktan mirlivalığa yükseltilmesiydi[8]. Bu terfi ile Batı Anadolu'ya önemli bir görevle gönderilecek olan Kemal Bey'in konumunun sağlamlaştırılması amaçlanmış olabilirdi[9].

Hükûmet asayişi sağlamak için jandarma konusunda bu kararları alırken doğuda M.Kemal Paşa'nın, batıda Demirci Mehmed Efe ve Hacı Şükrü Bey'in millî faaliyetleri devam ediyordu. Hükûmet, 21 Nisan 1919'da millî teşkilâtlanmaya karşı kesin tavır alıyordu. Hükûmete göre, hükûmetten ayrı olarak bölgesel direnişlerin hiçbir faydası olmadığı gibi zararı da vardı. Zirâ, İtilâf Devletleri tehditlerini, bu olayları bahane ederek

---

5 **Sabah**, 15 Temmuz 1335/1919, No:10655.
6 **Sabah**, 27 Temmuz 1335/1919, No:10667.
7 ATASE, K.815, D.11/69, F.5; B.O.A. DH.ŞFR. 95/140
8 Miralay Ali Kemal Bey, İttihat ve Terakki Fırkası'nın Erkân-ı Harbiye Dairesi'nden siyaseten emekliye ayırdığı subaylardandı. 17 Kasım 1918'de çıkarılan bir kararla göreve dönmesi sağlanmıştı. Bu da mütarekeden sonra kurulan hükümetlerin İttihat ve Terakki Fırkası'na karşı yeni bir teşkilât oluşturma girişimlerinin sonucu idi. (Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, I, s.215)
9 Damad Ferid Paşa Hükümeti'ne yakınlığı ile bilinen Sabah Gazetesi bu haberi okuyucularına şu şekilde duyuruyordu: " Umum Jandarma Kumandanı Miralay Kemal Bey'in rütbesi mirlivalığa terfi buyurulmuştur. Müşîrünileyh fart, zekî ve irfan ile mütemeyyiz ricâl-i askeriyemizden olup vazife-i mevdualarında ikdam ve mesâi-i fevkalâdeleri meşhud olmakda bulunduğundan şu suretle taltifleri mucib-i memnuniyettir." (**Sabah**, 30 Temmuz 1335/1919, No:10670. Ayrıca bkz. İleri, 31 Temmuz 1335/1919, No:560/178.

Levent Sahverdi Arşivi

gittikçe artırıyorlardı. Ayrıca Kuvâ-yı Millîye teşkilâtlanması bir yandan Ege'deki eşkiyalık, efelik, zenginlerden haraç almak, kısaca hükûmete ve düzene başkaldırma geleneğiyle öte yandan İttihatçılığın komitecilik, aşırı milliyetçilik yönüyle İstanbul için son derece zararlıydı. Ege'deki bazı varlıklı Hürriyet ve İtilâf çevrelerinden merkeze gelen şikayetler bunu gösteriyordu[10].

Batı Anadolu bölgesinde daha önce zorba olan zeybekler, Kuvâ-yı Millîye'ye karışır karışmaz halk zeybek reislerinin taraftarı olmuştu. Jandarma kuvvetleri de bu bölgede vazifelerini terkederek kimi millî kuvvetlere kimi zeybek çetelerine karışmış olduklarından hükûmetin icrâ kuvveti de kalmamıştı. Bu durum Denizli Jandarma Tabur Komutanı Binbaşı Hamdi'nin Jandarma Umum Kumandanlığı'na bir şikâyet raporu göndermesine sebep oldu. Binbaşı Hamdi 16 Temmuz 1919 tarihli raporunda, jandarma depolarında mevcut silah ve cephanenin Kuvâ-yı Milliye tarafından alındığını, Demirci Mehmed Efe'nin ahaliden zorla para ve erzak topladığını, Kuvâ-yı Milliye'nin bu tutumunun memlekette asayişin yok olmasına ve anarşinin baş göstermesine sebep olduğunu, bundan dolayı hükûmetin bölgede hiçbir tesirinin ve icrâ gücünün kalmadığını, bu harekette bir parti parmağının olabileceğini bildiriyordu[11]. Bu tür raporlardan ve şikayetlerden sonra Demirci Mehmed Efe ve Hacı Şükrü Bey hakkında tutuklama kararı çıkarılmıştı.

Denizli ve çevresinden bu şikâyetler gelirken, Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey'in etkisi altında olduğu bilinen Uşak Kaymakamı, Kuvâ-yı Milliye'ye taraftar olan Yüzbaşı Süleyman Sururi ve arkadaşlarını İstanbul'a göndermek üzere tutuklatmıştı. Birkaç gün sonra Uşak Jandarma Ku-

10 Dahiliye Nezareti 10 Temmuz 1919'da Konya Valiliği'ne gönderdiği bir telgrafta, Müdafaa-i Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin teşkilâtlanmasına kesinlikle izin verilmeyeceğini, hükûmetin siyasî yollarla milletin hakkını müdafaa etmeye çalıştığını bildiriyordu. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (B.O.A. DH.ŞFR.) 101/19-50). 19 Temmuz'da da Aydın, Balıkesir, Manisa havalisine gönderilen telgrafta, Kuvâ-yı Millîye'nin kesinlikle dağıtılması istenmişti (İstiklâl, 20 Temmuz 1335/1919/1919, No:206).

11 M.Şefik Aker, **57.Tümen ve Aydın Millî Cideli**, II, s.183-185. 57.Tümen Komutanı Şefik Bey bu raporu verdikten sonra şöyle diyor: Hulâsa: Bunu söylemek lâzımdır ki, hükûmatı mahalliyenin kuvayı milliye aleyhindeki iş'aratı da hükûmeti merkeziyeyi o zaman kuvvei milliyeyi dağıtmak emrini vermeye saik olan sebeplerden biri olabilir", (Aker, **a.g.e.** s.185.)

Levent Sahverdi Arşivi

mandanı Yüzbaşı İsmail Bey ve Kuvâ-yı Milliye taraftarları Uşak'ta idareye el koyarak tutukluları serbest bırakmışlardı[12]. Haziran ve Temmuz ayları içerisinde meydana gelen bu tür hareketlere karşı İstanbul Hükûmeti'nin bir kuvvet göndereceği söyleniyordu[13].

İstanbul'a bu şikâyetler ulaşırken Damad Ferid Paşa, Osmanlı Devleti'nin haklarını savunmak için Paris Barış Konferansı'nda bulunuyordu. 15 Temmuz 1919'da, eli boş olarak İstanbul'a döndüğünde Ege Bölgesi ile Doğu Anadolu'nun merkezle irtibatının koptuğunu görmüş, yeni çözüm yolları aramaya başlamıştı. İlk olarak 23 Temmuz'da yeni hükûmetini kurmuş, Dahiliye Nazırlığı'na Adil Bey'i, Harbiye Nazırlığı'na da Nazım Paşa'yı getirmişti. Bundan sonra Anadolu'da incelemelerde bulunmak üzere çeşitli heyetler oluşturuldu. Heyetler, Doğu Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in Batı Anadolu'da Demirci Mehmed Efe ve Hacı Şükrü Bey'in hareketlerinin menşeî ve mahiyeti hakkında bilgi verecek ve bunların yakalanarak İstanbul'a gönderilmesini temin edeceklerdi[14].

Bu tahkik hey'etlerinin Anadolu'ya gönderilmelerinin kararlaştırıldığı 26 Temmuz 1919 tarihinde Jandarma Umum Kumandanı Kemal Paşa'nın da Batı Anadolu'ya gönderilmesine karar verildi. Kemal Paşa'nın görevi, daha önce Uşak ve Denizli taraflarından gelen şikâyetleri incelemek, bölgedeki jandarma kadrolarını tamamlamak, Kuvâ-yı Milliye hakkında hükûmete bilgi vermek ve bölgedeki halka nasihat etmekti[15].

Bu son madde Millî Mücadele açısından önemli bir noktaydı. Özellikle Millî Mücadele tarihi için önemli bazı kaynaklar Kemal Paşa'nın Batı Anadolu'ya gönderilmesinin, bu bölgedeki Kuvâ-yı Millîye hareketinin M.Kemal Paşa'nın hareketiyle birleşmesini önlemek için olduğunu kay-

12 ATASE. K.325, D.14/7. F.2, 2-1; HTVD. Yıl:2 (Mart 1953), Sayı:3, Vesika No:46.

13 Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklının Kuvayı Milliye Hatıraları, Ankara, 1967, s.35.

14 B.O.A. Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH. KMS.) 54-3/24; Meclis-i Vükela Mazbataları (M.V.) 216/86.

15 Aker, **57.Tümen ve Aydın Millî Cideli**, II, s.188; Mehmet Arif Bey, **Anadolu İnkılâbı** (1919-1923), İstanbul, 1992, s.21; **Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvâ-yı Milliye Hatıraları**, s.28-29; Bayar, **Ben de Yazdım**, s.7, 2266-2268; Ahmet Akif Tütenk, **Millî Mücadelede Denizli**, İzmir, 1949, s.31.

Levent Şahverdi Arşivi

detmektedir. Dahiliye Nazırı Adil Bey'in Batı Anadolu Kuvâ-yı Milliyesine yakınlaştığına dikkat çeken Sina Akşin'e göre, Erzurum Kongresi ile sistem için zararlı olabilecek bir duruma gelen doğudaki hareket batıdakinden çok daha farklı idi. Batı Kuvâ-yı Milliyesi'nin ise siyasal sistem için hiçbir zararı yoktu ve bu hareketin İstanbul Hükûmeti tarafına çekilmesi gerekiyordu[16]. Bu bölgede Galip Hoca takma adı ile millî teşkilâtlanma için çalışan Celal (Bayar) Bey bu konuda şu yorumu yapıyor: "....Aydın cephesinde olduğu gibi İstanbul Hükûmeti, özellikle Dahiliye Nazırı Adil Bey Balıkesir ve bölgesi Kuvâ-yı Milliyecilerle güya dostâne münasebet kurmak için uğraşıyordu. Jandarma Umum Kumandanı Kemal Paşa Kuvâ-yı Milliye'yi avlamak, imkân görürse vurmak için Balıkesir ve Denizli'ye gönderilmişti. ... Ege Kuvâ-yı Milliyesi'ni ele geçirmek, mümkün olduğu taktirde Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile birleşmelerine mâni olmak amacıyla İstanbul Hükûmeti namına hareket eden Jandarma Umum Kumandanı Ali Kemal Paşa'nın cepheleri ziyareti ve rolünden bahsetmiştim..:"[17]. Aşağıda görüleceği üzere bu fikirlerde isabet olduğu anlaşılacaktır.

Bu şartlar altında, Jandarma Umum Kumandanı Ali Kemal Paşa bir ay sürecek olan seyahatine 6 Ağustos 1919'da başladı. Kemal Paşa'nın yanında enistesi erkân-ı harp kaymakamı Mustafa Reha Bey de bulunuyordu[18]. 7 Ağustos'ta Bandırma'ya ulaşan Kemal Paşa, burada halkın ileri gelenleriyle görüştükten sonra ertesi gün Balıkesir'e geçti. Balıkesir Belediyesi'nde Hareket-i Millîye Redd-i İlhak Cemiyeti idarecileri Hacim Muhittin (Çarıklı), Vehbi (Bolak), Yörükzâde İbrahim ve Vasıf (Çınar) beylerle bir görüşme yaptı. Bu görüşmede, Balıkesir Hey'et-i Merkeziye

16 Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele**, I, s.493-496.

17 Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, c.VIII, s.2474 ve 2515.

18 İleri, 6 Ağustos 1335/1919, No:566/184; Sabah, 7 Ağustos 1335/1919, No: 10678; İstiklâl, 7 Ağustos 1335/1919, No:224. İstanbul basını bu geziyi çok yakından takip etti. Bu A.Kemal Paşa'nın Batı Anadolu'ya gerçekleştirdiği ilk teftiş gezisi değildi. O, Haziran ayında da bu bölgede idi. 6 Haziran'da Alaşehir Jandarma Kumandanı Yusuf Ziya Bey ile görüşmüştü. (Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, İzmir, 1955, s.177. Nusret Bey'e göre Ali Kemal Paşa Babıâli taraftarı idi). Ödemiş'te, hükûmet aleyhine çalışan Celal (Bayar) Bey ve Edip Bey'in tutuklanması için kuvvet toplanmış, fakat Ödemiş Jandarma Tabur Kumandanı Tahir Bey'in kasten pasif davranması sonucu başarılı olamamıştı. (Bayar, Ben de Yazdım, c.VI. s.1735-1737).

Levent Sahverdi Arşivi

mensupları Paşa'ya maksatlarının İstanbulca yanlış anlaşıldığını, kendilerinin Yunanlıların tardından başka bir amaçlarının olmadığını anlattılar. 9 Ağustos'ta yapılan ikinci toplantıda, amaçlarını Paşa'ya tekrar anlatmışlar, Kemal Paşa da onlara yardım edeceğini vaad ederek gayelerini takdir etmiş, yalnız Uşak'ta hükûmet aleyhine meydana gelen olayları anlamadığını söyleyince oradakiler, bu olayın Uşak Kaymakamının yanlış bir düşüncesi ve inadı sonucu olduğunu açıklamışlardı[19]. Kemal Paşa bu görüşmelerden sonra, 9 Ağustos 1919'da Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta, Bandırma ve Balıkesir havalisinde bulunan ahalinin saltanat makamına ve hükûmete karşı sadık olduğunu, gayelerinin memleketi, ahalinin can, ırz ve malını Yunan mezaliminden korumaktan ibaret olduğunu yazıyordu[20]. 13 Ağustos 1919 tarihli raporunda, Sultan Vahdettin'in Morning Post muhabiri ile 15 Temmuz'da yaptığı ve Türkçe gazetelerde yayınlanan, halkın babası olduğu ve onların kendisine güvendiği, Ege bölgesindeki mücadelenin Yunan mezaliminden kaynaklandığı şeklindeki beyanatının halk üzerinde tarif edilemeyecek derecede iyi bir etki yaptığını, Akhisar ve Salihli çevresinde asayişin normal olduğunu, Yunanlıların bu bölgede çok fazla Müslüman kanı döktüğünü, Kuvâ-yı Milliye'nin Karesi'deki gibi olduğunu, ahalinin bir kısmının cephede Yunan tecavüzlerine karşı koymakla, diğerlerinin köylerinde işleriyle meşgul bulunduğunu belirterek mülkî memurların eksikliğinden, askerlerin ötede beride köylü kıyafeti ile perişan bir şekilde dolaşmakta olduğundan ve bunların halk üzerinde kötü etki yaptığından bahsediyordu. Kemal Paşa bu telgrafında ayrıca Uşak hadisesi üzerinde duruyor, Uşak'taki durumun önemli bir olay olmadığını ve kendisinin meseleyi halledebileceğini söylüyordu[21].

13 Ağustos 1919 akşamı Uşak'a gelen Umum Jandarma Kumandanı Kemal Paşa, şehirde durumun sakin olduğunu, Kuvâ-yı Milliye'nin daha önce uğradığı yerlerdeki gibi teşkilâtlandığını görmüş ve Uşak'taki

19 **Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvâ-yı Milliye Hatıraları**, s.28-29.
20 İleri, 11 Ağustos 1335/1919, No:572/190.
21 B.O.A. DH.KMS. 53-3/1, lef.4-5.

Levent Şahverdi Arşivi

şikâyete sebep olan olayı araştırmaya başlamıştır.[22] Kemal Paşa yaptığı geniş araştırmadan sonra, batıda Yunan işgalinin başlamasıyla Uşak'ta millî müfreze tarafından gözaltına alındığını, bunların eşrafı da hükûmet binasına getirerek görüştüklerini, bunu yapanların başında Jandarma Mülâzımı Giridli Tahsin Efendi'nin bulunduğunu, bu muameleye tahammül edemeyen Uşak Kaymakamının durumu İstanbul'a rapor ederek Burdur'a gitmek üzere olduğunu görmüştü. Bu durumu Dahiliye Nezareti'ne rapor eden Kemal Paşa, o tarihten itibaren Uşak'ta hükûmet işlerinin ve telgraf haberleşmesinin tamamen millî kuvvetlerin kontrolünde olduğunu ve yaptığı görüşmeler sonunda bu muamelelere bundan sonra kimsenin müdahale etmeyeceğini, kasaba ve kazada sükûn ve inzibatın tesis edildiğini, fakat bunun Kuvâ-yı Milliye'nin tamamen halledildiği anlamına gelmemesi gerektiğini, bunun ancak Yunan işgal hareketi durdurulduğunda mümkün olabileceğini belirttikten sonra şöyle diyordu:

" ....Mülâzım Tahsin Efendi'nin Uşak'a muvasalatında orada bulunan ve ilk teşkilâtın başlangıcından beri bu işlerle meşgul olduğu anlaşılan Mevki' Kumandanı Binbaşı İsmail Hakkı Efendi de hemen kendisine iştirak etmiş ve beş-altı gün evvel Alaşehir Mevki' kumandanı bulunan Yüzbaşı Süleyman Sururi Efendi' yi oraya getirmişler, Tahsin Efendi'nin cepheye hareketinden sonra Uşak ve havalisinde bu hareketi kendileri bilfiil idare etmekte bulunmuşlar ve yardımların toplanması ve sarfına nezaret etmek üzere de mahalli eşraftan oluşan on dört kişilik bir millî hey'et teşkil eylemişlerdir. Şimdiye kadar Uşak Kazası'na beş taksitle verilmek üzere yüzbin lira millî emanet kaydettirilmiş ve bugün birinci taksiti olan otuz bin lira işbu hey'et tarafından toplanıldığı maruzdur"[23].

Kemal Paşa'nın Uşak'ta bulunduğu 13 Ağustos 1919 tarihinde İstanbul Hükûmeti'nde önemli bir değişiklik gerçekleştirilmiş, Harbiye Nazırı Nazım Paşa Kuvâ-yı Millîye'nin dağıtılması için gerektiği şekilde çalışmadığı gerekçesiyle görevinden alınarak yerine, "Kuvâ-yı Millîye'nin

22 B.O.A. DH.KMS. 53-3/1, lef.3.
23 B.O.A. DH.KMS. 53-3/1, lef.7-8-9.

Levent Sabverdi Arşivi

hakkından geleceğini" iddia eden Süleyman Şefik Paşa tayin edilmiştir[24]. Yine aynı gün Dahiliye Nazırı Adil Bey, Denizli Mutasarrıflığı'ndan Alaşehir'de toplanacak kongreye engel olunmasını ve millî teşkilâtın hemen dağıtılmasını istemişti[25]. Hükûmetin aldığı bu kararlar Kuvâ-yı Milliye taraftarlarının moralini bozduğu gibi, bu bölgede bulunan Jandarma Umum Kumandanı Kemal Paşa'nın durumu da zorlaştırmıştı.

Hükûmetle Kuvâ-yı Milliye'nin ilişkilerinin böyle kritik bir döneme girdiği zamanda, 15 Ağustos 1919'da Denizli'ye gelen Kemal Paşa buradan Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta, Dinar'da Uşak kaymakamıyla görüştüğünü, önemli bir hadise olmadığını, son geçtiği yerlerde Saltanat makamına ve hükûmete karşı bir hürmetsizliğin olmadığını, yalnız hükûmetin şimdiye kadar dertlerini dinleyecek bir kişi göndermemesinden dolayı maksatlarının yanlış anlaşıldığını ve bundan üzüntü duyduklarını, şekavetin yüzde seksen azaldığını ve hükûmetin işlerine hiçbir şekilde müdahale edilmediğini bildirmişti[26].

Kemal Paşa, Denizli'de ilk olarak Hey'et-i Milliye binasına gitmiş, âzâlarla görüşmüş ve onlara padişahın selamını iletmiştir. Bu görüşme esnasında Kemal Paşa oradakilere, Yunanlılarla çarpışmaktan vazgeçmelerini,bu teşebbüslerinin boşuna olduğunu söylemişti. âzâdan Belveli Yusuf Bey, Aydın'ın yandığını, Padişaha ve hükûmete yalvarmalarının bir netice vermediğini, bu hâlin kendilerinin gözden çıkarıldıkları anlamına geldiğini belirterek bu yüzden silaha sarıldıklarını, kendilerini bundan vazgeçirecek hiçbir kuvvet ve fert olamayacağını ifade etmişti. Kemal Paşa bu sert cevap karşısında oradakileri sakin olmaya davet etmişti. Paşa'nın bu ziyareti ve tavsiyeleri aynı gün Köşk' teki Kuvâ-yı Milliye Kumandanlığı'na bildirilmişti[27].

---

24 Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, Ankara, 1987, s.234-235; **Sabah**, 15 Ağustos 1335/1919, No:10686.

25 **Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvâ-yı Millîye Hatıraları**, s.242.

26 B.O.A. DH.KMS. 53-3/1, lef.6.

27 Tütenk, **Milli Mücadelede Denizli**, s.31.

Levent Şahverdi Arşivi

Kemal Paşa, Denizli'deki bu görüşmeden sonra Kuvâ-yı Milliye liderleri ile görüşmek üzere 16 Ağustos 1919'da Nazilli'ye geçti. Aynı gün Alaşehir Kongresi açılmış ve bölgedeki millî teşkilâtı merkezî bir idareye bağlamayı hedeflemişti. Bu sırada Denizli ve ilçelerinden bazı Kuvâ-yı Milliye muhalifleri tarafından Jandarma Umum Kumandanı Kemal Paşa'ya çekilen telgraflarda, livayı teşriflerinden duyulan memnuniyet bildirilmiş, Padişaha ve hükûmete hürmet ve ta'zimlerinin iletilmesi istenmişti. İstanbul'da meydana gelen olaylar ve Denizli ve çevresindeki bu hareketlilikten şüphelenen Demirci Mehmed Efe ve Hacı Şükrü Bey, Celal Bey ile görüşerek Kemal Paşa'yı bir müddet için gözaltında tutmaya karar verdiler. Kurtulmasına şart olarak da, 5000 tüfek, 15.000 sandık cephane, 1000 bomba, 4 makineli tüfek, bir kudretli cebel takımı, bin atım cephanesiyle beraber kendilerine teslimini istediler. Bu cephanenin kendilerine teslimi ve Kemal Paşa'nın bunu temin etmesinin imkânsızlığını bilen Celal Bey, böylece olayın mahiyetinin farklı bir şekilde gösterilmesini hedeflemiş olmalıydı[28]. Bu tutuklama ile Kemal Paşa'nın İstanbul Hükûmeti'nin propagandasını yapmasına izin verilmeyerek Nazilli'de 16/17 Ağustos 1919'da "zeybekçe" esir edildi.

Nazilli'deki durum Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Binbaşı Hacı Şükrü Bey tarafından Çine'de bulunan 57.Tümen Komutanı Albay Şefik Bey'e bir telgrafla bildirildi. Hacı Şükrü Bey bu telgrafında, Demirci Mehmed Efe ile kendisi hakkında çıkarılan tutuklama emrini ifaya ve hareket-i milliyenin fikrini, düşüncesini incelemeye gelen Jandarma Umum Kumandanı Kemal Paşa'yı Mehmet Efe ile birlikte Nazilli'de istirahat ve ikamete mecbur ettiklerini, bunun için bazı şartlar ileri sürdüklerini, bu isteklerini iletmek üzere Paşa'nın erkân-ı harp subayı Mustafa Reha Bey'in İstanbul'a gönderildiğini söyledikten sonra şöyle diyordu:

".....Bu adamcağız Kuvâ-yı Milliye'nin takip eylemekte olduğu pürüzsüz ve saf gayeyi kendi kalp ve vicdanları gibi bazı araz ile şaibedar zannediyormuş. Bu mecburî ikameti esnasında herhalde kanaatini tashih

28 Bayar, **Ben de Yazdım**, c.VII, s.2266-2269.

Levent Şahverdi Arşivi

edeceğine şüphe yoktur. Allah İstanbul hükûmetine akıl ve insaf versin. Bu havalide binlerce namus pâyımâl edildi, onbinlerce insan kurşuna dizildi, birçok köyler yakıldı, yıkıldı, yüzbinlerce müslüman açıkta aç ve çıplak, sefaletle pençeleşiyor. Memlekette hiç bir şey olmamış gibi İstanbul sakin ve samit dururken harekâtımızın ne gibi esasa matuf olduğunu bu paşa eski usulde jurnalcılık şeklinde te'dibiyeyi eminim ki zâtı âliniz de tasvib buyurursunuz"[29].

Albay Şefik Bey de ancak böyle bir hareket tarzıyla İstanbul Hükûmeti'ni uyarabileceğine inandığından tutuklamayı uygun görmüş, Hacı Şükrü Bey'in telgrafını alır almaz Kemal Paşa ile görüşmek için 18 Ağustos 1919'da Nazilli'ye gelmişti. Şefik Bey Kemal Paşa ile yaptığı görüşmede, İstanbul Hükûmeti'nin Kuvâ-yı Milliye aleyhinde olmasının doğru olmadığını, İtilâf Devletlerinin askerî durumu sebebiyle açıkça yardım yapamasa da el altından yardım etmesi gerektiğini belirterek İstanbul'a bu konuda bir rapor yazmasını Kemal Paşa'dan istemiştir. Kemal Paşa da Balıkesir ve Uşak'tan Kuvâ-yı Milliye lehine İstanbul'a gönderdiği telgrafları göstererek Kuvâ-yı Milliye'ye yardım edilmesi gerektiğini İstanbul'a bildirdiğini, fakat İstanbul'un bunu anlamak istemediğini, kendisinin durumu anlatmak için İstanbul'a gitmek üzere serbest bırakılmasını istemiş ve Dahiliye Nezareti'ne bir rapor yazarak oradakilere okumuştur[30].

Şefik Bey, bu görüşmeden sonra, 16 Ağustos 1919'da Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta, Kemal Paşa'nın tutuklanması işini araştırdığını, bunun Demirci Mehmed Efe ve Hacı Şükrü Bey hakkında İstanbul Hükûmeti'nin çıkardığı tutuklama kararına bağlı olduğunu, bu şahısların vatanın müdafaası için hayatlarını ortaya koymuşken hükûmetin böyle bir karar almasının garip olduğunu, Dahiliye Nezareti ile anlaşıncaya kadar Paşa'yı Nazilli'de tutacaklarını bildirmiştir. Harbiye Nazırı S. Şefik Paşa bu telgrafa gönderdiği 20 Ağustos tarihli cevapta, Kemal Paşa'dan hiç bahsetmemiş, Efe'nin gizlice İstanbul'a gelerek kendisi ile gö-

29 Aker, **57.Tümen ve Aydın Millî Cidali**, II, s.186-188.
30 Aker, **57.Tümen ve Aydın Millî Cidali**, II, s.189.

Levent Şahverdi Arşivi

rüşmelerini (!) kesinlikle şu sıralar Yunanlılara taarruzda bulunulmamasını istemiştir[31].

Jandarma Umum Kumandanı Kemal Paşa ise Şefik Bey'e gösterdiği telgraf metnini 20 Ağustos 1919'da Dahiliye Nezareti'ne gönderdi. Kuvâ-yı Milliyeyi haklı gösteren ve bölgedeki şikâyetlerin sebebini açıklayan bu telgrafı önemine binâen aynen vermeyi uygun buluyoruz:

Dahiliye Nezaret-i Celilesine

Tarih-i Keşîdesi: 21 Ağustos 1335/1919 Mahreci: Nazilli

16 Ağustos Cumartesi Nazilli'ye geldim. Derakab ahali ve Kuvâ-yı Milliye ile temas ettim. Bu havalide pek büyük nüfuza mâlik olan Demirci Mehmed Efendi ve Aydın'ı ikinci defa kurtaran Ali Haydar ve rüfeka-yı muhteremi Hüseyin Efendiler diğer refiki Nazilli eşrafından Ali Galip Efendi ve Hacı Şükrü Bey'le görüştüm. Burası onyedi gün Yunan işgali altında kalmış, bu ahali tarif olmayan fenalığı gözleriyle görmüş ve hepsi bundan madden ve ma'nen müte'essir olmuş kimseler olduklarından sırf tarihte emsali geçmeyen bu fecayi'in tekrar etmemesi ve can ve ırz ve namuslarının muhafazası için pek kuvvetli bir şekilde ittihat ve ittifak eylemiş olup başkaca hiçbir çeşit maksatları bulunmadığını kasemle yemin ederim. Hele zât-ı akdes-i hazret-i padişahîye ve hükûmet-i seniyyelerine sadakat ve bağlılıkları her türlü tasvir ve tasavvurun üzerinde olup hükûmete hâşâ muhalefet şöyle dursun belki bütün kuvvetleriyle ona zahir olmakta ve hiçbir vakit bu havalide bu derece tesis edemeyen asayişi dahi mükemmel bir şekilde tesis eylemişlerdir. Bunların tek maksadları ayaklar altına alınan ırz ve namuslarını muhafaza eylemektir. Ancak hükûmetin bunlara ma'nen olsun hiçbir yardımda bulunmaktan başka her türlü araçla ve bilhassa Payitahtın bazı meş'um gazeteleriyle aşağılamaya kalkışması fevkalâde mucib-i ye'sleri olduğundan ancak hükûmetle aralarında yani kendi tabirleri vechle baba ile evlâd arasında hüsn-i te'lifi ve kendi iyi niyetleri ve vatanperanelerinin öz baba telâkki ettikleri padişahlarını ve

31 Aker, **57.Tümen ve Aydın Millî Cidali**, II, s.189-193.

Levent Sahverdi Arşivi

hükûmet-i seniyyeye arz ve iblâğıyla bir yanlış anlaşılmanın izâlesine aracı olmam için birkaç gün kadar burada kalmamı benden ricâ eylemişler ve tarafımdan da bu yolda kabul ve va'ad edilmiştir. Binâenaleyh buradaki Kuvâ-yı Milliyeyi teşkil eden hamiyetdar ahali hakkında bazı vatan haini kimselerin dedikoduları neticesi olarak hükûmetçe bir kötü fikir beslenmekte ise bunun kat'iyyen yanlış olduğu şehadetimiz olduğu üzere tekrar arz ve temin eder ve hükûmete bu gibi şayiaların asıl ve esası olmadığını arz eylerim. 20 Ağustos 1335/1919

Umum Jandarma Kumandanı Ali Kemal"[32]

Jandarma Umum Kumandanı Ali Kemal Paşa'nın Nazilli'de tutuklandığını haber alan Dahiliye Nazırı Adil Bey, emrindeki idare amirlerinden kumandanın hemen serbest bırakılması için teşebbüste bulunmalarını istemişti[33]. Bu emir üzerine Denizli Mutasarrıfı Faik Bey hemen harekete geçmiş, Nazilli Müftüsü ve hey'et-i millîye ileri gelenleriyle görüşerek Paşa'nın serbest bırakılması için Kuvâ-yı Milliye Kumandanlığı nezdinde teşebbüste bulunmalarını talep etmiş, fakat bundan bir netice alamamıştı[34]. Bundan sonra herşeyi gözü alan Faik Bey, yanına Denizli Ahz-ı Asker Kalem Reisi Miralay Tevfik Bey'i alarak 22 Ağustos'ta Köşk'te bulunan Kuvâ-yı Milliye karargâhına gitti. Burada bulunan Demirci Mehmed Efe ve Hacı Şükrü Bey'le görüştü[35].

Bu görüşme esnasında Faik Bey, yapılan muamelenin çirkinliğini, padişaha ve hükûmete muhalif olmadıkları halde bu hareketin maksatlarının anlaşılmasına sebep olacağını söyleyince oradakiler bu muamelenin ne hükûmete ve ne de paşanın şahsına olmadığını, amaçlarının bir miktar silah ve cephane elde etmek olduğunu, hükûmetin kendilerini teşhir ve tev-

32 B.O.A. DH.KMS. 53-3/1, lef.10-14.
33 Bayar, **Ben de Yazdım**, c.VII., s.2275.
34 B.O.A. DH.KMS. 53-3/1, lef.19.
35 Bayar'a göre Faik Bey Köşk'e gelmiş, fakat Faik Bey'i hiç sevmeyen Demirci Mehmet Efe onunla görüşmeyi reddetmişti. Hatta Faik Bey dönüşte istasyonda karşılaştığı Celal Bey'e, "Bütün bu işler senin başının altından çıkıyor. Kemal Paşa'yı bıraktırmazsan ben sana gösteririm. Başına neler gelir?" demişti. (Bayar, **Ben de Yazdım**, c.VII, s.2275-2276). Elimizde bulunan ve Faik Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 27 Ağustos 1919 tarihli telgrafta Faik Bey, Köşk'te Kuvâ-yı Milliye erkânı ile görüştüğünü ve bu görüşmenin teferruatını anlatmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

kif etmelerinden dolayı müteessir olduklarını, paşayı bir-iki gün içinde serbest bırakacaklarını ifade etmişlerdi. Bunun üzerine Faik Bey onlara Kemal Paşa'nın onların isteklerini yerine getirecek mevkide olmadığını, hükûmetin hareket-i milliye hakkında iyi düşüncelere sahip olduğunu ve Yunanlılara taarruzdan vazgeçmeleri gerektiğini söylemişti. Faik Bey bu teşebbüsünde de başarılı olmayınca eli boş olarak Nazilli'ye dönmüş ve Nazilli'de göz altında bulunan Ali Kemal Paşa ile kısa bir görüşme yapabilmiştir. Bu görüşmede Kemal Paşa'nın rahat olduğunu fakat yapılan muameleden dolayı biraz üzgün olduğunu görmüştü.

Ali Kemal Paşa'nın serbest bırakılmasına çok önem veren Faik Bey son bir teşebbüste bulunmuş, araya Demirci Mehmed Efe üzerinde nüfuzu bulunan Tavaslı Hüseyin Ağa'yı koymuş ve paşanın kısa süre sonra serbest bırakılacağına inandığını Dahiliye Nezareti'ne bildirmişti. Faik Bey 27 Ağustos tarihli bu raporunda önemli noktalar üzerinde duruyor; Nazilli'nin tamamen Kuvâ-yı Milliye'nin nüfuzu altında bulunduğunu, hükûmetin bir şekilden ibaret olduğunu, Nazilli Kaymakamının değiştirilmesi gerektiğini aksi taktirde Kuvâ-yı Milliye'nin etkisini günden güne içerilere doğru genişleteceğini ve bunun sonunda hükûmetin pek büyük tehlikelerle karşı karşıya kalacağını bildiriyordu[36].

Faik Bey Nazilli'den Denizli'ye döndüğü gün, yani 23 Ağustos 1919'da Dahiliye Nezareti'ne başka bir telgraf daha göndermişti. O bu telgrafında, teşkilât-ı milliyenin "müdafaa-i vatan ve muhafaza-i ırz ve can endişesinden" doğduğunu, bu hareketin saltanata ve hükûmete bağlı olduğunu, hükûmete muhalefeti düşünmediklerini, hükûmetin de aynı fikirde olduğunu bu bölgedekilere tebliğ etmesi gerektiğini bildirmiştir[37].

Bütün bu uyarılara kulak asmayan Dahiliye Nazırı Adil Bey, 23 Ağustos 1919'da, Ali Kemal Paşa'nın 20 Ağustos tarihli telgrafına yazdığı cevapta, ahalinin Padişaha ve hükûmete bağlılıklarının bilindiğini, hükûmetin hedefinin de vatanın bütünlüğünü sağlamak olduğunu, fakat buna sapa ve çıkmaz yollardan ve herkesin kendi istediği gibi dav-

36 B.O.A. DH.KMS. 53-3/1, lef.20.
37 B.O.A. DH.KMS. 53-3/1, lef.16.

Levent Sahverdi Arşivi

ranmasıyla gidilemeyeceğini, hükûmetin siyasî teşebbüsleri sonucu bir hey'etin Yunan hareketini sınırlandıracağını, hükûmetin emirlerine kesinlikle uyulması gerektiğini, daha önce hükûmet emirlerine karşı gelenler hakkında hiçbir işlem yapılmayacağını, bundan sonra kimsenin kendi başına hareket etmemesini bildirerek görüşmelerde bulunmak ve icab edenlere gerekli tebliğin yapılması için Kemal Paşa'nın hemen İstanbul'a gelmesini istiyordu[38].

Adil Bey bu telgrafının bir yerinde ".....vatanımızı müdafa'a için toplanan erbab-ı hamiyetten vatanın müdafaası hususunda ne suretle istifade edebileceğimizi buradan ayrılırken zât-ı vâlânıza söylemiştim. O suretle hem maksadı temine kâfi, hem de siyasî mahzurlardan tamamen uzakdır..." diyordu. Bu sözler İstanbul'da Batı Kuvâ-yı Milliyesi hakkında alınan bazı gizli kararlar olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

İstanbul ile bu yazışmalar olurken 25 Ağustos 1919'da Demirci Mehmed Efe Nazilli'ye çağrıldı. Demirci Mehmed Efe'nin özellikle yalnız gelmesi isteniyordu. Bu sefer işin içine Denizli ve Nazilli'de İttihad ve Terakki Fırkası'na düşmanlığı bilinen Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası'na mensup İlhami Bey ve Doktor Mazhar Bey karışmışlardı. Bunlar Ali Kemal Paşa ile birlikte Demirci Mehmed Efe ile görüşerek Efeyi padişahçılık konusunda ikna etmişler ve İttihatçıların padişah aleyhine olduğuna inandırmışlardı. Hatta Demirci Mehmed Efe'ye "Umum Aydın ve Havalisi Kuvâ-yı Milliye Kumandanı" ünvanını vererek bunu bir mühüre kazdırmışlar ve efenin boynuna takmışlardı. Böylece onu kendi taraflarına çekmişlerdi. Bundan sonra Demirci Mehmed Efe bu bölgede milli teşkilât için çalışan Kâzım Nuri'yi tutuklatmış, Saraçoğlu Şükrü ve Celal (Bayar) beylerin bu bölgeden uzaklaştırılmasını sağlamıştı. Hacim Muhittin Bey, Celal Bey'e Akhisar Cephesi Milli Alay Kumandanlığı'nı teklif ederek bu görevi kabul ettirmişti[39].

Hacim Muhittin'in "Biz, vatanî olan bu meselede fırkacılığı merdut görüp el birliği ile çalışmak istedikçe herifler bizi zorla sevk ediyorlar...

38 B.O.A. DH.KMS. 53-3/1, lef.17-18.

39 Bayar, **Ben de Yazdım**, c.VII, s.213-216; **Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvâ-yı Milliye Hatıraları**, s.52.

Levent Şahverdi Arşivi

Bizansın son günleri aynen tekerrür ediyor!" tarzında anlattığı bu olay İstanbul Hükûmeti'nin bölgedeki amaçlarını göstermesi açısından son derece önemlidir. Celal Bayar, Hacim Muhittin Çarıklı ve 57.Tümen Komutanı Albay Şefik beyler hatıralarında bu konuya çok geniş yer ayırmışlar ve o zaman bu olay içerisinde bulunan şahitleri dinleyerek eserlerinde yer vermişlerdir. Bu üç kaynaktan şu özet bilgileri verebiliriz:

Nazilli'de Hürriyet ve İtilâf Fırkası mensubu İlhami Bey (Bayar'a göre İstanbul'un casusudur) ve onun Denizli'deki kolu Doktor Mazhar Bey; Denizli Mutasarrıfı Faik Bey ve Ahz-ı Asker Reisi Tevfik Bey ile beraber Jandarma Umum Kumandanı Kemal Paşa'nın bu bölgeye geldiğini, Demirci Mehmed Efe ile görüşeceğini haber alınca uzun zamandır bekledikleri Kuvâ-yı Millîyeyi içinden çökerterek ele geçirme zamanının geldiğine inandılar. Özellikle İstanbul'un Ege'deki Kuvâ-yı Milliye aleyhine aldığı şiddetli kararlara rağmen Kemal Paşa'nın Nazilli'ye kadar gelerek Demirci Mehmed Efe ile görüşmek istemesi dikkat çekicidir ve cesaret isteyen bir harekettir. Orduyu o muhitte temsil eden Şefik Bey'i ortadan kaldırmak, planlarını uygulayabilmek için şarttı. Bu uğurda yaptıkları teşebbüsler sonuç vermeyince Şefik Bey'in Demirci Mehmed Efe ile, o da olmayınca Hacı Şükrü Bey ile aralarını açmaya çalıştılar ve Demirci Mehmed Efe'ye verdikleri pâye ile bunu başardılar. Bundan sonra bölgede büyük nüfuzu olan Demirci Mehmed Efe'yi Mustafa Kemal Paşa aleyhine ve İstanbul Hükûmeti lehine doldurmaya başladılar. Jandarma Umum Kumandanı Ali Kemal Paşa Nazilli'de İlhami Bey ile yaptığı görüşmeler sonunda onun kendi menfaati peşinde koşan bir insan olduğunu anlamış, Nazilli'de tutuklu bulunduğu süre içerisinde herkesi İstanbul Hükûmeti lehine çevirmeyi başarmıştı. Kemal Paşa'ya göre Nazilli ve çevresindeki halk hareketinin başında saf bir efe vardı, İttihad ve Terakki taraftarları bu efeyi kendi amaçları uğrunda kullanıyorlardı, bu efelerin padişaha isyan etmeleri imkânsızdı. Esas büyük tehlike Sivas'ta başlayan hareketti ve bu sebeple bu harekete uymamak, Sivas Kongresi'ne delege göndermemek gerekiyordu. Aynı tarihlerde bu bölgede bulunan ve Mustafa Kemal Paşa aleyhine propaganda yapan İstanbul Merkez Kumandanı Ahmet Fevzi Paşa'nın çalışmaları da bu fikirleri doğruluyordu.

Levent Sahverdi Arşivi

Ali Kemal Paşa böylelikle üzerine düşen görevi yapmış oluyordu. Bu sırada içtimada bulunan Alaşehir Kongresi'nin de Nazilli Hey'et-i Merkeziyesi'ne yaptığı müracaatlar sonunda Alaşehir Kongresi Reisi Hacim Muhittin Bey Nazilli Hey'et-i Merkeziyesi'ne gönderdiği 26 Ağustos 1919 tarihli telgrafında, Ali Kemal Paşa'nın bu bölgeye inceleme yapmak için geldiğini ve bunu tamamlayabilmesi için serbest bırakılmasını istiyordu. Hacim Muhittin Bey olayın iç yüzünü 2 Eylül'de bizzat Kemal Paşa'nın kendisinden öğrenerek Hürriyet ve İtilâfçıların çevirdikleri dolapları görecektir[40]. Ali Kemal Ağustos ayının son gününde serbest bırakıldı.

Ali Kemal Paşa'nın Nazilli'de tutuklu bulunduğu günlerde İstanbul'da büyük bir endişe vardı. Gazetelerde paşanın durumu hakkında değişik rivayetler yer alıyordu. Bu geziye büyük önem veren İstanbul gazeteleri Paşanın Nazilli'de bulunduğunu ve bir müddet daha kalacağını Dahiliye Nezareti'nden aldıkları bilgiye dayanarak veriyorlardı[41]. Bu endişelere Sabah Gazetesi 31 Ağustos 1919'da son vermiş, Paşanın üç-dört güne kadar İstanbul'a döneceğini yazmıştı[42].

Ali Kemal Paşa'nın serbest bırakıldığını haber alan Dahiliye Nezareti, 1 Eylül'de Denizli Mutasarrıflığına gönderdiği telgrafta, Paşanın ne zaman İstanbul'a dönebileceğini soruyor, dönüş yolu üzerinde gerekli tedbirlerin hemen alınmasını, bu işin çok önemli olduğunu bildiriyordu[43].

2 Eylül'de Denizli'den İstanbul'a hareket eden Kemal Paşa, Dinar'dan Afyonkarahisar'a oradan da trenle 4 Eylül'de İstanbul'a gelmiştir[44]. Haydarpaşa garında kalabalık bir grup tarafından karşılanan Ali Kemal Paşa burada gazetecilerin gezisi hakkındaki sorularını cevaplamıştır. Onun gazetecilere verdiği demeç şu şekilde özetlenebilir:

Kuvâ-yı Milliye'nin amacı sadece Yunanlıların memleketlerinden çıkarılmasından ibarettir ve mensuplarını Yunanlılardan çok acı çeken bölge

40 **Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları**, s.46 ve 52.
41 **İstiklâl**, 22 Ağustos 1335/1919, No:230; 28 Ağustos 1335/1919, No:234.
42 **Sabah**, 31 Ağustos 1335/1919, No.10702.
43 B.O.A. DH. KMS. 53-3/1, lef.21.
44 **İstiklâl**, 4 Eylül 1335/1919, No:241; **Sabah**, 5 Eylül 1335/1919, No:10707.

Levent Şahverdi Arşivi

halkı oluşturmaktadır. Reislerini bazı nüfuzlu efeler ile ordudan istifa etmiş olan bazı subaylar vücuda getirmektedir. Bunlar aslâ eşkıya değildirler. Asayişi ihlal eden hiç bir şey yoktur, muntazam teşkilâtları vardır. Kumandanları Demirci Mehmed Efe, Hacı Şükrü Bey ve Yörük Ali Efe'dir. Yörük Ali yirmi yaşında olduğu halde yüz kişiye bedeldir. Asker bu işe katiyen karışmamaktadır. Halk bu mücadeleyi bizzat yapmaktadır. Padişaha ve hükûmete sâdıktırlar. Hiçbir siyasi meslek tanımayıp yalnız vatanları için çalışıyorlar. Kuvâ-yı Milliye efradı ve kumandanları ile uzun uzadıya görüşerek onlara hükûmetin durumunu ve padişahın onları düşündüğünü söyledim. Kuvâ-yı Milliye kesinlikle mahallî hükûmete müdahale etmemektedir. Yalnız Uşak'ta bazı olaylar meydana geldiyse de durum eski halini almıştır. Fırka propagandası diye bir şey yoktur, fırka meselesi olmadığı gibi, sosyalistlik gibi diğer meseleler de yoktur. Mustafa Kemal Paşa ile Kuvâ-yı Milliye arasında bir münasebet kurulmuş değildir. Hıristiyanlara çok iyi davranıyorlar. İtalyanlar bölgede herhangi bir tecavüze kalkışmamışlardır[45].

Kemal Paşa'nın İstanbul'a getirdiği haberlerin İstanbul Hükûmeti için önemi oldukça fazlaydı. Özellikle Batı Anadolu Kuvâ-yı Milliyesi'nin Mustafa Kemal Paşa ile ilişkiye geçmemiş olması, halkın padişaha ve hükûmete bağlılığının bulunması Damad Ferid Hükûmeti'nin bu bölge üzerindeki planlarının uygulanabilirliliğini gösteriyordu. Akşin bu konuda şu yorumu yapıyor: "Damad Ferid Hükûmeti'nin Batı Anadolu ulusal hareketiyle iyi ilişkileri sonuna dek devam edecektir. Böylece Milne'in isteğine uyarak 8 Ağustos'ta ulusal hareketin dağıtılmasını isteyen hükûmet, bir ay geçmeden Anadolu'daki ulusal hareketin bütünleşmemesi uğrunda bu hareketin bir bölümüne alkış tutmak zorunluluğunu duymuş oluyordu... Hazırlanan tasarıya göre Kuvâ-yı Milliye jandarmaya dönüştürülecekti[46].

---

45 İkdam, 6 Eylül 1335/1919, No:8109. Times Gazetesi de 17 Eylül 1919 tarihli sayısında Kemal Paşa'nın izlenimlerini hiçbir yorum katmadan vermiştir. Ayrıca, bazı gazetelerde Ali Kemal Paşa'nın tekrar Batı Anadolu'ya gideceğini yazmışlarsada bu haber doğru çıkmamıştır. (**Sabah**, 12 Eylül 1335/1919, No:10714).

46 Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I,s.497-498.

Levent Sahverdi Arşivi

Dikkati çeken başka bir nokta, Ali Kemal Paşa'nın gerek İstanbul'a gönderdiği telgraflarda, gerekse İstanbul gazetelerine verdiği demeçte, Batı Anadolu Kuvâ-yı Milliyesi'ni devamlı övmesiydi. Bu veriler bize bunun da planlı bir parçası olduğunu gösteriyor. Çünkü, Batı Anadolu halkı devamlı surette hükûmetin ilgisizliğinden ve İstanbul'un kendilerini yanlış anladığından şikayetçi idi. Özellikle kamuoyunun kendilerini çete olarak göstermesine tahammülleri yoktu ve bu sebeplerden dolayı İstanbul Hükûmeti'nden uzaklaşmışlardı. Onların bu fikirlerinin ortadan kaldırılması ve İstanbul'a yakınlaştırılmaları gerekiyordu. Gönderilen telgraflar ve verilen demeçlerle bunun temin edilmesi hedeflenmiş olabilirdi.

İstanbul Hükûmeti açısından çok önemli olan bu gezi sezonunda, Batı Kuvâ-yı Milliyesi idarî teşkilatında bölünmeler başladı. Bölgedeki Hürriyet ve İtilafçıların da etkisiyle saf efeler siyaset içerisine çekilmiş, bunların hükûmete bağlanması pahasına düşman karşısındaki milli cephe parçalanmıştır. Halkta Yunanlılara karşı taarruz etmeme hissi uyandırılarak onların kolayca bölgeyi işgal etmeleri sağlanmıştır. Kemal Paşa'nın seyahatinden sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyeleri devamlı olarak Demirci Mehmed Efe'yi kendi taraflarına çekerek ve Kuvâ-yı Milliye'yi içeriden yıkarak, gerçek anlamda mücadeleye atılmış olanları Demirci Mehmed Efe'den uzaklaştırmışlardır. Celal (Bayar) Bey, Akhisar Milli Alay Kumandanlığı görevini almak zorunda kalmış, Hacı Şükrü Bey'in Kuvâ-yı Milliye Kumandanlığı görevine son verilmişti. 57.Tümen Kumandanı Albay Şefik Bey de bu suretle devre dışı bırakılmış, onun istifa etmek istemesine sebep olunmuştur.

İstanbul Hükûmeti'nin bu planlarına karşılık Sivas Kongresi'nden sonra Hey'et-i Temsiliye tarafından 23 Ekim 1919'da Batı Anadolu'da 23.ve 57. Tümenlerin idareleri Albay Refet (Bele) Bey'e verilmiş, Kasım ayında 12.Kolordu Kumandanlığı'na Albay Fahrettin Bey atanmış, böylece bölgede milli bir cephe oluşturulmaya çalışılmıştır[47]. Bölgede düzenli orduya geçişle birlikte İstanbul Hükûmeti'nin bu hesapları boşa çıkarılmıştır.

47 **Türk İstiklâl Harbi**, C.II, Batı Cephesi 2.Kısım, s.108.

Levent Şahverdi Arşivi

CUMHURİYETİN İLÂNINDA EMEĞİ GEÇENLER

Doç. Dr. E.Semih YALÇIN*

GİRİŞ

Cumhuriyet, dilimize Arapça "Cumhur" kelimesiyle girmiştir. Cumhur, halk, ahali, büyük kalabalık anlamlarını ihtiva eder. Toplu bir halde bulunan kavim yahut millet demektir. Bu tanımdan hareketle Cumhuriyet[1] veya Cumhuri Devlet ifadesi ise, iktidarın millete, umûma ait olduğunu öngören devlet şekli anlamına gelmektedir. Cumhuriyeti bir devlet şekli olarak ilk defa ortaya çıkaran ve uygulayan Romalılardır. Romalılar devlet idaresini ağırlıklı olarak hukukî esaslara bağlamaya çalışmışlardır. Daha sonraki dönemlerde batıda Platon'dan itibaren birçok düşünür, devlet şekilleri ve özellikle de Cumhuriyet idaresi üzerinde durmuşlar ve bu konuda kıymetli eserler vermişlerdir. Bu isimler arasında Cicero, Bodin, Machiavelli, Lapradelle, Rousseau, Volter, Kant, Jellinek sayılabilir.

Modern dönemlerde ise Cumhuriyet, demokrasi ile bir arada mütalaa edilmiş, halkın serbestçe iradesini kullanması, kendisini idare edenleri serbestçe seçmesi anlamı ile birlikte değerlendirilmiştir.

Tarihte kurulmuş Türk Devletleri'nde bugünkü modern anlamıyla Cumhuriyet idaresinin bir müessese veya rejim olarak mevcudiyetinden bahsetmek oldukça zordur. Ancak, Cumhuriyet rejiminin bir gereği olan "seçim", sistem olarak mevcuttur ve hemen hemen bütün Türk Devletleri'nde uygulanmıştır.

---

* Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

1 Cumhuriyet kelimesi, Şemsettin Sami'nin Kamus-ı Türkî'sinde "Bir reis-i müntahibin taht-ı riyasetinde bulunan", Ferit Develioğlu'nun Osmanlıca-Türkçe Sözlüğünde "Seçimle bir başkanın başında bulunduğu devlet idaresi", Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğünde "Milletin egemenliğini kendi elinde tuttuğu ve bunu belirli süreler içinde seçtiği ve milletvekilleri aracılığı ile kullandığı devlet biçimi" olarak tarif edilmektedir. (bkz. Şemsettin Sami, Kamus-ı Türkî, Dersadet, 1317, s.482.; Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara, 1986, s.177.; Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1988, s.263.).

Levent Sahverdi Arşivi

Türklerde kurultay, bir danışma meclisi niteliğini daima muhafaza etmiştir[2]. Kurultay Han'ın sülalesi yok olmuş ise, han olmak niteliğine haiz bir beyi han olarak seçebilirdi. Tahta çıkmak hakkına haiz olan taht varisinin hukuken han makamını işgal etmek için mutlaka beylerin uygun görmesi yani kurultayın tasvip ve tasdiki şarttı. Bu gelenek, Asya Hun'ları devrinden Osmanlı Sülalesi devrine kadar hiç değişmemiştir[3]. Han veya Hakanın kurultaylarda seçilmesi, eski ve köklü bir Türk geleneğidir.

İslâmiyet'in kabulünden sonra kurulan Türk-İslâm Devletleri'nde de durum bundan çok farklı değildir. Eski Türk devlet teşkilâtlarında ekseriyetle var olan kurultay ve hanların seçim yoluyla işbaşına gelmesi, Türklerin, Cumhuriyetin temel unsurlarından olan demokrasi anlayışına yabancı olmadıklarının delili olarak gösterilebilir.

Fransız İnkılâbının mahsulü olan Cumhuriyet fikri, millet iradesine kıymet veren bir siyasî düzen ve rejim olarak batıda yeni bir model olarak 19. yüzyıldan itibaren kabul görmüştür. Türkiye'de ise Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ile yeni kurulan Türk Devleti'nin hükûmet şekli olarak 1923 yılında benimsenmiştir.

Yeni devlet düzeni olarak Cumhuriyet rejiminin ülkemizde tatbiki meselesini en üst seviyede düşünen kişi ise hiç şüphesiz Mustafa Kemal Atatürk'tür. Mustafa Kemal Paşa' nın zihninde Cumhuriyet fikrinin oluşumu sadece 28-29 Ekim 1923 gecesi **"Yarın Cumhuriyeti ilân edeceğiz"** sözleriyle ortaya çıkmış bir vakıa değildir. Türk İnkılâp Tarihi'nin kaynakları incelendiğinde, yeni ve müstakil bir devlet ve devlet şekli olarak Cumhuriyet fikrinin Mustafa Kemal Paşa' nın kafasında 1905-1906 yıllarında belirgin hale gelmiş olduğu görülür.

Mustafa Kemal Paşa'nın zihninde bu düşüncenin oluşmasını şu sebeplere dayandırmak mümkündür;

---

2 Bahaeddin Ögel, **Türklerde Devlet Anlayışı** (13.yy sonuna kadar), Ankara, 1982, s.68.
3 Sadri Maksudi Arsel, **Türk Tarihi ve Hukuk I,** İstanbul, 1947, s.267 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunlardan birisi Fransız İnkılâbıyla ortaya çıkan fikirlerin tesiri, diğeri Osmanlı son dönemi aydınlarımızın "Bu devlet nasıl kurtulur?" sorusuna cevap bulmak amacıyla yaptığı fikrî ve siyasî tartışmalar ve nihayet Namık Kemal ve Ziya Gökalp gibi entellektüellerimizin Mustafa Kemal Paşa üzerindeki tesiridir. Ancak, Meşrutiyet, Mütareke ve Millî mücadele dönemlerinde Mustafa Kemal Paşa' nın zihninde şekillenen Cumhuriyet fikrinin kendisine ait bir orijinalitesinin olduğunu da göz ardı etmemek tarihi bir hakikatin ifadesinden başka bir şey değildir.

Mustafa Kemal Paşa bilindiği gibi daha 1905 yılında **"...yıkılmak üzere bulunan bir imparatorluktan önce bir Türk devleti çıkarma"** düşüncesindeydi[4]. O, kafasındaki yeni devlet düzenini, Misâk-ı Millî sınırları dahilinde ve batılı manada olduğunu çeşitli vesilelerle açıkça ifade etmiştir[5]. Türk milletinin yenileşme tarihinde önemli bir dönüm noktası olan II. Meşrutiyet Hareketi, Türkiye'yi modern bir ülke haline getirmek isteyen Mustafa Kemal Paşa'yı tatmin etmemiş, **"İnkılâbı ikmâl etmek lazım... Biz bunu yapabiliriz"**[6] diyerek meşrutî idarenin ötesinde ve ondan daha ileri manada bir İnkılâp hareketinin gereğine işaret etmiştir. Atatürk'ün kastettiği bu temel inkılâbın adı ise Cumhuriyet' tir.

Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele hareketine başladığı günden itibaren sadece büyük bir asker olmadığını aynı zamanda büyük bir devlet adamı olduğunu fiilen ispat etmiştir. Mücadelesi sırasında yanında bulunan arkadaşlarını inkılapçı ve cumhuriyetçi bir anlayışla bizzat yetiştirmiş; Anadolu hareketinin başladığı günden itibaren Türkiye'de bir Cumhuriyet rejiminin tesisini düşünmüştür. Bu düşüncesini hissedenlerin bir kısmı kendisinden ayrılmış, bununla birlikte daha ilk günden düşündüğü inkılâp ha-

4 Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, İstanbul, 1967, s.108.

5 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.; Sadi Borak, **Bilinmeyen Yönleriyle Atatürk**, İstanbul, 1966, s.22.; Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Cilt I, Ankara, 1938, s.130-132.; Münir Hayri Egeli, **Atatürk'ün Bilinmeyen Hatıraları**, İstanbul, 1954, s.34-35.; Enver Ziya Karal, Atatürk ve Cumhuriyetin Duyurulması, **Türk Dili**, s.278, Kasım 1974, s.837-838.; Şükrü Tezer, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, Ankara, 1989, s.132.

6 Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Ankara, 1968, s.75 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

reketlerinin hiçbirini hemen tatbike girişmemiş, askerî ve siyasî zaferler kazanıldıktan sonra Cumhuriyete geçmiştir[7].

İlk BMM'nde Cumhuriyetin İlânıyla İlgili Gelişmeler

23 Nisan 1920'de toplanan ilk BMM, olağanüstü zamanların ortaya çıkardığı siyasî zorunlulukların etkisiyle vazife gören bir kurucu meclis niteliğinde idi[8]. Bu yapıda kurulan yeni meclis, milletin tek temsilcisi sıfatıyla yasama ve yürütme yetkilerini uhdesinde toplamış ancak, bir devlet başkanlığı adıyla ayrı bir teşkilatlanma biçimine başlangıçta gerek görmemiş ve BMM, mevcut haliyle bir "Meclis Hükûmeti"[9] sistemi vücuda getirerek millî mücadele hareketini sevk ve idare etmiştir. BMM'nce alınan ve "Padişah ve Halife, altında bulunduğu tazyikten kurtulduğu zaman, meclisin tanzim edeceği esaslar dairesinde vaziyetini alır" şeklindeki karar; esasında mevcut siyasî düzeni millî hâkimiyet prensibine dayandırarak Cumhuriyete yönelinmesine imkan ve fırsat vermiştir. Adı önceden konulmayan Cumhuriyet rejimine bir takım merhaleleri kat etmek suretiyle kademeli olarak geçilmesinin sebepleri arasında; dönemin olağanüstü şartları ihtiva etmesinin yanı sıra, BMM'nin fikrî ve siyasî anlamda tezatlarla dolu bir meclis yapısına sahip olması sayılabilir. Bunun yanı sıra Mustafa Kemal Paşa, millî mücadele hareketini ve onu temsil eden Büyük Millet Meclisi'nin bütünlüğünü bozmamak amacıyla Cumhuriyet idaresiyle ilgili fikrini o günlerde açık bir şekilde telaffuz etmemiştir. Meclisteki değişik grupları Misâk-ı Millî çerçevesinde birleştirmeye çalışmış ve bu amaçla şeklen de olsa bazı tavizler vermeye mecbur olmuştur[10].

TBMM bünyesinde Cumhuriyetin ilânını hazırlayan gelişmelerden birisi de 1909 Kânun-ı Esasisi'nin yerine, yeni anayasanın kabul edil-

---

7 Asım Us, **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım**, İstanbul, 1964, s.114-115.

8 Hamza Eroğlu, **Atatürk ve Cumhuriyet**, Ankara 1989, s.29.; İsmet Giritli, **Atatürk Cumhuriyeti**, İstanbul, 1988, s.45 vd.; İlk BMM'nin çalışmaları ve yapısı hakkında geniş bilgi için bkz. Samet Ağaoğlu, **Kuva-yı Milliye Ruhu**, İstanbul, 1944; Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet II. Grup**, İstanbul, 1995.

9 Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul, 1964, s.242.

10 Bu tavizler konusunda bkz.; Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1953, s.461-463.

Levent Sahverdi Arşivi

mesidir. Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanan bir teşkilât programı esas alınarak, hilafet ve saltanat makamlarından bahsedilmeksizin, 20 Ocak 1921'de "Teşkilât-ı Esasiye" adıyla ilk anayasa yürürlüğe konulmuştur[11]. Bu anayasaya göre, hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Halkın kendi mukadderatını kendisine tayin etmek hakkı verilmiştir. Kanun yapma ve icra yetkisi TBMM'de toplanmıştır. Bu özellikleriyle 1921 Anayasası "reisicumhursuz bir Cumhuriyet" kurmuştur[12].

20 Ocak 1921 Teşkilâtı Esasiye Kanunu üzerinde cereyan eden görüşmeler ve özellikle Atatürk'ün Mecliste birliği sağlamak için 10 Mayıs 1921'de kurduğu "Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Grubunun" programı Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhuriyeti ilân edeceği kanaatinin doğmasına yol açmıştır. Grubun programında "Hükûmet Teşkilâtının Teşkilâtı Esasiye'ye göre şimdiden tespit ve izharı" maddesinin bulunması muhalifleri endişelendirmişti. Çünkü muhalefete göre bu madde, Hilâfet ve Saltanat aleyhine, Cumhuriyet'in ilânına zemini hazırlıyordu. Bu endişeyle hareket eden muhalefet direnmesini daha da artırmış ve Atatürk'ün Meclis Reisi sıfatıyla "İcra Vekilleri Heyeti seçiminde namzet gösterme selâhiyeti"ni geri aldırmayı 8 Temmuz 1922 tarih ve 244 sayılı kanunla yapılan değişiklikle sağlamıştır. Bu değişikliğe göre; "İcra Vekilleri Heyeti ile İcra Vekilleri Büyük Millet Meclisi tarafından rey-i hafi ve ekseriyet-i mutlâka ile intihap olunur" kararı geçerli olmuştur.

İkinci TBMM'nin Açılması ve Cumhuriyetin İlânıyla İlgili Gelişmeler

Mustafa Kemal, Cumhuriyetin ilanı için iki meselinin halline intizar ediyordu. Bunlardan biri Lozan Sulh Muahedesinin İmzalanması, diğeri de Birinci Büyük Millet Meclisinin seçiminin yenilenmesine karar vererek da-

---

11 Düstur, 3.Tertib, Cilt I, s.196.

12 Ali Fuat Başgil, **Esas Teşkilat ve Siyasî Rejim Milletlerin Hukuki Hayatı Serisinden Türkiye** (Kollektif Eser), İstanbul,1940, s.12 (Eroğlu, **Atatürk ve Cumhuriyet**, s.35 ve 15 nolu dipnottan iktibas).; Hamza Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi**, İstanbul, 1982, s.270.; Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, Ankara, 1981, s.180-181.

Levent Sahverdi Arşivi

ğılması ve ikinci Millet Meclisinin faaliyete geçmesiydi[13]. İlk TBMM 1 Nisan 1923'de seçimin yenilenmesine karar vererek dağılmıştır. Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa yeni meclis toplanıncaya kadar yetişmek üzere bir kısım uzman arkadaşlarından yeni bir anayasa taslağı hazırlamalarını istemişti. Zaman zaman kendisinin de katıldığı bu çalışmaları düşünce ve direktifleriyle yönlendirmiştir. Bu toplantılarda yapmış olduğu konuşmalarda, millî hükûmetin mahiyetinin Cumhuriyet olduğu halde onu kesin olarak ifade ve ilân etmemenin devlet idaresinde zaaf meydana getirdiğini, ilk fırsatta Cumhuriyeti ilân ederek bu zaafı ortadan kaldırmanın gereğine işaret etmiştir[14].

Bu gelişmelerin ardından Cumhuriyetin ilânı meselesi ciddi anlamda ilk defa 10 Eylül 1923'de Mustafa Kemal Paşa'nın meclisteki küçük odasında ele alındı. Hazırlattığı anayasa taslağını oldukça eksik bulmuş, muhtemelen bu toplantının bir gün öncesinde 9 Eylül'de konuyla ilgili olarak bizzat kendisi çalışmıştı. Yunus Nadi, Sabri (Toprak) ve Falih Rıfkı Atay'ın hazır bulunduğu müzakerede Mustafa Kemal Paşa kendisinin hazırladığı anayasa maddelerinin değişiklik tekliflerini okudu. Mustafa Kemal Paşa'nın hazırladığı taslağın ilk maddesi; " Türkiye, Cumhuriyet usûlü ile idare olunur"[15] şeklindeydi.

Mecliste meydana gelen bu küçük toplantıdan sonra Cumhuriyet'in ilânına giden tarihi seyrin hızlanarak devam ettiği görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa, 22 Eylül'de Viyana'da çıkan Neue Treie Presse gazetesinin Ankara'da bulunan muhabirine verdiği demeçte[16] "Cumhuriyet" kelimesini kullanarak 1921 Anayasasında yapılmasını düşündüğü değişiklikleri açık bir şekilde dile getirmiştir. Yurt içinde ve yurt dışında yankısı oldukça fazla olan bu demeçten sonra Halk Fırkası da harekete geçerek 5 Ekim'de parti büyük divanını toplamış ve anayasada yapılacak değişikleri tespit etmek üzere bir "İhtisas Heyeti" seçmiştir[17].

---

13 Feridun Fazıl Tülbentçi, **Cumhuriyet Nasıl Kuruldu**, İstanbul, 1955, s.37.
14 EROĞLU, **Atatürk ve Cumhuriyet**, s.39.
15 Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul,1984, s.374-375.
16 TÜLBENTÇİ, s.38;**Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Eylül 1923.
17 TÜLBENTÇİ, s.43.; EROĞLU, s.44.

Levent Şahverdi Arşivi

Gerek ilk BMM'nin dağılmasında sonra kurulan heyet ile HF'nin seçtiği İhtisas Heyeti Mustafa Kemal Paşa'nın kontrolünde çalışmalarına devam ederken İsmet İnönü ve 14 arkadaşının hazırladıkları önerge sonucu, 13 Ekim 1923'de anayasaya konan ek bir madde ile **Ankara** yeni devletin başkenti olmuş ve böylece Cumhuriyetin ilânı için önemli bir adım daha atılmıştır[18].

Cumhuriyetin İlânında Adı Geçenler

İkinci meclisin seçiminden sonra Ali Fethi Okyar İcra Vekilleri Heyeti Reisi sıfatıyla üç buçuk aydan beri işbaşındaydı. Ancak yukarıda bahsedildiği gibi Vekiller Heyeti'nin kuruluş şekli ahenkli çalışmaya imkan bırakmıyordu. Bu durumdan rahatsız olan Ali Fethi Bey, durumu Mustafa Kemal Paşa'ya bildirerek 27 Ekim 1923'de istifa etmiştir[19]. Ali Fethi Bey'in istifasından sonra yeni bir vekiller heyeti kurma yolunda çalışmalar başladıysa da hükûmet oluşumunun meclis tarafından doğrudan doğruya seçim yolu ile yapılması, bir hükûmet krizine sebep olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, hükûmet kurulmasını da güçleştiren bu kanun hükmünün 27 Ekim 1923 günü yarattığı durumdan faydalanmayı bilmiştir. Filhakika, o gün istifa etmiş olan hükûmetin yerine bir yenisini seçme gayretlerinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, Halk Fırkası Grubu, Atatürk'ten 29 Ekim 1923 günü kabine buhranını çözümlemesini istemeye mecbur kalmıştır. Bu isteğe uyan Atatürk, yürürlükteki Anayasa'nın aksaklıklarını belirtmiş ve hazırlamış olduğu değişiklik tasarısının kabulüne Fırka Grubunu ve dolayısıyla Meclisi ikna ederek Cumhuriyetin ilânını sağlayan yolu açacaktır.

---

18 İsmet İnönü, **Hatıralar**, II.Kitap, Ankara,1987, s.166vd.; Ş.Süreyya Aydemir, **Tek Adam, Mustafa Kemal 1922-1938**, C.III, İstanbul, 1983, s.141.

19 AYDEMİR, c.III. s.151.

Levent Sahverdi Arşivi

Atatürk, Cumhuriyeti ilân edeceğini 28 Ekim 1923 akşamı Çankaya'da misafiri olan şu şahıslara açıklamıştır[20].

Kemalettin Sami Paşa[21], Halit Paşa[22], Kâzım Özalp, Fethi Okyar,

---

20 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II,Kültür Bakanlığı Yay.,Ankara,1989, s.427. Bundan sonraki dipnotlarda adları ve biyografileri verilen ve ekserisi 1870 ile 1880'lerde doğmuş bulunan ve Cumhuriyetin ilânında adı geçen bu 38 kişiden bugün hiçbirisi hayatta değildir. Bir kısmının Cumhuriyet'in ilânından hemen sonraki yıllarda ölmüş olmaları, biyografileri için gerekli bilgileri toplamayı nispeten güçleştirmektedir. Çeşitli kaynaklarda aynı şahıs için değişik doğum tarihlerine rastlanan durumlarda TBMM Tercüme-i Hâl Kağıtları esas alınmıştır.

21 **Kemalettin Sami Paşa**, 1884 yılında Sinop'ta doğmuştur. Babası Abdurrahman Sami beydir. 1905 yılında Mühendishane-i Berrî-i Hümayun, 1908'de de Harp Akademisinden mezun olan Kemalettin Sami bu arada Almanca ve Fransızca öğrenmiştir. Akademiden mezun olduktan sonra, 4. Ordu emrine verilerek 1910 yılına kadar çeşitli alaylarda kurmay stajını yapmış, bu arada Erzincan'daki 17. Tümen Kurmayında, Aşiret Alayları Tensik Komisyonunda görev almış ve 9 Haziran 1912'de Almanya'ya öğrenime gönderilmiştir. 3 Ekim 1912 - 15 Aralık 1913 tarihleri arasında Yanya Kolordusu Birinci Şube Müdürü olarak görev yaparken yaralanarak sağ kolu sakat kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında, Kemalettin Sami Eylül 1915'e kadar Çanakkale Kuzey Grubu kurmayında hizmet görmüş ve yaralanması üzerine Genelkarargâh İstihbarat Şubesine nakledilmiştir. Haziran 1918 ayı içinde ataşemiliterlik, ordu kurmay başkanlığı ve ordu menzil müfettişliği gibi, bir kaç gün arayla değiştirilen çeşitli görevlere atandıktan sonra 20 Haziran 1918'de 10. Kafkas Tümeni Komutan Vekilliğine getirilmiştir. Kemalettin Sami Paşa 22 Kasım 1920 günü İstanbul'dan Ankara'ya gelerek Kurtuluş Savaşına katılmış ve 1924'e kadar cephede çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1923-1924 yılları arasında Sinop mebusu olarak TBMM'de bulunduktan sonra Berlin'e Büyükelçi olarak atanmış ve 1934 yılında aynı şehirde görevi sırasında vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi**, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 203)

22 **Halit (Karsılan) Paşa**; 1883 yılında İstanbul'da doğmuştur. Halit bey, 1903 yılında Harbiye'den mezun olarak piyade mülâzımı sânisi (teğmen) rütbesiyle orduya katılmış, 1908 yılında Yemen'e gönderilmiştir. Trablusgarp savaşının başlaması üzerine Yemen'den gelerek buradaki savaşta görev almış, bunun arkasından Balkan Harbine tabur komutanı olarak iştirak etmiştir. Birinci Dünya Savaşı başladığı sırada yüzbaşılığa terfi etmiş olan Halit Bey Doğu Cephesinde Ruslara karşı, "Elviye-i Selâse" diye adlandırılan Kars, Ardahan ve Sarıkamış vilâyetlerini almak için, girişilen harekâta katılmış ve 23 Aralık 1915 günü komutanı bulunduğu ikinci taburun başında Ardahan'a girmiştir. Bu başarı üzerine binbaşılığa yükseltilen Halit Bey, Çoruh cephesine nakledilmiş, Elviye-i Selâse bölgesindeki görevi sırasında da kaymakamlığa terfi ettirildikten sonra 10 Mayıs 1917'de Dersim cephesinde görevlendirilmiştir. Burada kurduğu milis kuvvetlerinin de yardımıyla Erzurum ve Erzincan'ın kurtarılmasını sağlamıştır, Kaymakam Halit Bey, komutanlığına tayin edilmiş olduğu üçüncü fırkanın teşkilâtlandırılması işini Batum'da tamamladıktan sonra, stratejik bir önemi olan Ahıska'ya karşı harekete geçerek, ani bir hücumla burasını zaptetmeyi başarmış ancak bu arada Mondros mütarekesi imzalandığından fırkasıyla Erzurum dolayında Tortum'a çekilmiştir.Millî Mücadelenin başlaması üzerine Halit Bey gene üçüncü fırkanın komutanı olarak Doğu cephesindeki savaşlarda görev almış, burada miralaylığa terfi ettikten ve harekâtın tamamlanmasından sonra Batı Cephesinde yeni kurulan Kocaeli Grubu Komutanlığına nakledilmiştir. Sakarya savaşlarına On ikinci Grup Komutanı olarak katılan miralay Halit bey bu savaşın zaferle sonuçlanmasından sonra tekrar Kocaeli Grup Komutanlığına nakledilmiştir. Bu komutanlığı sırasında, Bandırma'ya kadar bütün Marmara kıyılarını tutarak, Büyük Taarruz sonucu bozguna uğrayan düşman kuvvetlerinin bu bölgeden kaçmalarını önlemiştir. Bu başarısı sonucu paşalığa terfi ettirilen Halit bey, emrindeki kuvvetlerle Bursa'nın da kurtuluşunu sağlamıştır. Temmuz 1923'de TBMM'ne Ardahan mebusu olarak katılan Halit Paşa, 9 Şubat 1925 günü Meclis koridorunda bir mebusla giriştiği bir tartışma sonucu birbirlerine tabancayla ateş etmişler ve Halit Paşa aldığı yara sonucu 14 Şubat 1925 günü vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi**, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:452.; **Cumhuriyetin İlânında Adı Geçenler**, Başbakanlık Basın-Yayın Genel Müdürlüğü, 50.Yıl Armağanı, 1973, s.29-30.)

Levent Şahverdi Arşivi

İsmet İnönü, Fuat Bulca ve Ruşen Eşref Ünaydın[23].

Halk Fırkası Grup toplantısında da Cumhuriyetin ilânı lehinde şu mebuslar söz almışlardır;

Seyit[24] (Adliye Vekili, İzmir), Yusuf Kemal Tengirşenk[25] (Sinop), Eyüp Sabri (Konya), Hamdullah Suphi Tanrıöver (Antalya), Abdurrahman

23 **Ruşen Eşref Ünaydın**, 1892 yılında İstanbul'da doğmuştur. Galatasaray Sultanîsi ve İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesinden mezun olmuş, bir süre Fransızca öğretmenliği yapmış ve çeşitli gazete ve dergilerde röportaj türünde yazılar yayınlamıştır. Anadolu'ya geçerek Kurtuluş Savaşına katılan Ünaydın, Lozan Barış Konferasına giden Türk Heyetinde basın müşaviri olarak görev almıştır. 1923 yılında Afyonkarahisar mebusu olarak TBMM'ne girmiş ve 9 Kasım 1933'de mebusluktan istifa ederek büyükelçi olmuştur. 1952 yılına kadar çeşitli büyükelçiliklerde bulunduktan sonra emekliye ayrılmıştır. Ünaydın'ın "Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülâkat" başlıklı röportajı, Mustafa Kemal Paşayı kamuoyuna tanıtan ilk yazı olmuştur. Dil devrimi öncülerinde ve kuvvetli bir yazar olan Ünaydın'ın başlıca eserleri şunlardır : "Diyorlar ki", "Geçmiş Günler", "Ayrılıklar", "Damla", "Atatürk'ü Özleyiş", "Atatürk'ün Hastalığı". Eşref Ünaydın 1959 yılında vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi**, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 442.; **Cumhuriyetin İlânında Adı Geçenler**, s.36.)

24 **Seyit Bey**; 1873 yılında İzmir'de doğmuştur, Takiyüddin Bey'in oğludur. Medrese ve İstanbul Hukuk mektebinden mezun olan Seyit Bey 1908 yılında İzmir mebusu olarak Osmanlı Meclisi Mebusan'ına girmiş, bir süre sonra Ayan Meclisi üyesi olmuştur. Bu arada İstanbul Darülfünunda müdürlük yapmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisine, 1923 yılında başlayan, İkinci Dönemde gene İzmir mebusu olarak girmiştir. Cumhuriyetin ilânı TBMM'de görüşüldüğü sırada Adliye Vekili olarak bulunuyordu. Hilâfetin kaldırılması konusunda yapılan meclis görüşmeleri sırasında da gerek hukukçu ve gerekse Adliye Vekili olarak çok yardımı olmuştur. 1925 yılında mebusluktan istifa ederek hukuk profesörlüğüne başlamış ve kısa bir süre sonra vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi**, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 540)

25 **Yusuf Kemal(Tengirşenk) Bey**; Kadı Hasan Naci Efendinin oğludur. Sinop'un Boyabat İlçesinde 1878 yılında dünyaya gelmiştir. Yusuf Kemal Tengirşenk Boyabat ile Taşköprü Rüştiyesinde, İstanbul Numune-i Terakki Mektebi ile Fatih Askerî Rüştiyesin'de ilk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra 13 Ocak 1892'de pekiyi derece ile Fatih Askerî Rüştiyesinden mezun olup Kuleli Askerî İdâdîsine girmiştir. Bu okulun 3. sınıfında iken, bir av kazası sonunda sağ elinin kısmen sakat kalması sonucu çürüğe çıkarılması gerekmişse de sınıfının birincisi olduğu için, Askerî Tıbbiye'ye nakledilmiştir. Tıbbiyenin ikinci senesi sonlarına doğru "Gizli Mektebliler Cemiyeti" adlı ve Abdülhamid'e karşı ihtilâl hazırlama amacını güden cemiyetin faaliyetine katıldığı için Fizan'a sürülmesi kararlaştırılmış, fakat sakat parmaklarından dolayı 1897' de çürüğe çıkarılmasını sağlamış ve böylelikle sürgüne gönderilmekten kurtulmuştur. Yusuf Kemal Tengirşenk Kastamonu'ya gidip bir süre memuriyette bulunduktan sonra 1900'da İstanbul'a dönerek Hukuk mektebine girmiş, 5 Ocak 1905'te mezun olmuş ve Paris'e giderek siyasal ve sosyal bilimler doktorasını vermiştir. Bir müddet çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 7 Aralık 1915'de genç yaşta müsteşarlığa getirilmiş, 1918'de bu görevden istifaen ayrılarak avukatlığa başlamıştır. Ek görev olarak da 29 Eylül 1919 da Maarif Nezaretince Hukuk Fakültesi İktisat Profesörlüğüne atanmış ve Lahey Daimi Hakem Mahkemesinde devlet avukatı olarak vazife almıştır. 1919'da yapılan son Osmanlı Meclisi Mebusan seçiminde Kastamonu Mebusu seçilen Tengirşenk 16 Mart 1920'de İstanbul'un düşman tarafından işgalini meclis kürsüsünden şiddetle protesto etmiş ve Milli mücadeleye katılmak üzere 27 Mart 1920'de İstanbul'dan kaçarak Ankara'ya gelmiştir. 23 Nisan 1920'de TBMM'ne Kastamonu Mebusu olarak katılmış ve ilk hükûmette İktisat Vekilliğine getirilmiştir. Bu hükûmetin ilk toplantısında Sovyet Sosyalist Rusya Hükûmeti ile temasa geçilip anlaşma yapılması yolunda sürdüğü teklif Kabinece de uygun görülerek Hariciye Vekili Bekir Sami Beyin başkanlığında heyete katılarak 19 Temmuz 1920 de Moskova'ya gitmiştir. Müzakereler hakkında TBMM'ne bilgi vermek üzere 11 Ekim 1920'de Ankara'ya dönen Tengirşenk bir ay kadar Ankara da kaldıktan sonra 14 Aralık 1920'de Şark Devletleriyle antlaşmalar yapmaya yetkili Heyetin Başkanı olarak 2. defa Moskova'ya gitmiş ve bu arada İktisat Vekilliğinin uzun süre vekil vekili ile idare edilmemesi için de İktisat Vekilliğinden istifa etmiştir. Moskova'da önce Afganistan Delegeleri ile Türk -

Levent Sahverdi Arşivi

Afgan Dostluk ve İttifak Antlaşmasını, 16 Mart 1921'de de Türk - Rus "Moskova Muahedesini" müzakere edip TBMM namına imza etmiştir. Tengirşenk Moskova'da iken önce Adliye, sonra Hariciye Vekilliğine seçildiği için 10 Haziran 1921'de Ankara'ya geldiğinde fiilen Hariciye Vekili olarak işe başlamış, Ocak 1922'de yine Hariciye Vekili olarak TBMM Hükûmeti'nin emel ve maksadını anlatmak ve Millî Mücadeleye hasım olan İtilâf Devletlerinin bu konudaki düşüncelerini öğrenmek için Hükûmet kararıyla Londra ve oradan Paris'e gitmiştir. Buradaki temasları sonucunda, Avrupa Kamuoyunun "ne Türklerin Yunanlıları bir adım geriye atabileceklerine, ne de Yunanlıların Anadolu'da bir adım daha fazla ilerleyebileceklerine inançları olmadığı hususundaki" görüşünü TBMM'ne ve dolayısıyla Başkomutana anlatıp, kesin sonucun taarruzla alınacağı hakkındaki düşüncesinin savunmasını yapmıştır. Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa da aynı fikri savunduğu için, Tengirşenk'i Hariciye Vekili olarak cepheye götürmüş ve Cephedeki Ordu Komutanlarına İtilaf Devletleri'nin Türkiye hakkındaki düşüncelerini açıklatmıştır. TBMM'nin 6. dönemine kadar olan toplantılarına Sinop Mebusu olarak katılan Tengirşenk bu arada Eylül 1925'den 1941'e kadar Ankara Hukuk Fakültesi İktisat ve Türk İnkılâbı Tarihi Profesörlüklerini de üzerine almıştır; Eylül 1930'da Adliye Vekilliğine getirilmiş ve Mayıs 1933'de bu görevden istifa etmiştir. Tengirşenk, 7. dönem seçimleri için CHP Divanı kendisini aday göstermediği için Milletvekili seçilememişse de 8. Dönemde (Temmuz 1946'da) yeni kurulan DP'den aday gösterilerek hem Sinop, hem de İstanbul'dan Milletvekili seçilmiş, 1950 yılında politikadan ayrılmıştır. 1961'de CKMP Kontenjanından "Kurucu Meclise" üye seçilen Tengirşenk en yaşlı üye olarak da bu meclisin ilk oturumunda başkanlık etmiştir. Tengirşenk 15.4.1969 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Basılmış Eserleri : "Türk İnkılâbı Dersleri", "Ekonomik Değişmeler", "Millet Ekonomisi", "Tanzimat Devrinde Osmanlı Devletinin Harici Ticaret Siyaseti", "Vatan Hizmetinde".(Bkz. **TBMM Arşivi**, TBMM azası, Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, No:266.; Yusuf Kemal Tengirşenk, Vatan Hizmetinde, Ankara,1981.; E.Semih Yalçın, "Millî Mücadele'de Yusuf Kemal Tengirşenk", **Gazi Ünv.,Uy.Merkezi Dergisi**, C I. S. 1, Ankara,1991.; E.Semih Yalçın, "Yusuf Kemal Tengirşenk", **Kurtuluş Savaşına Yön Verenler**, Cumhuriyetin Kuruluşunun 70. Yıl Armağanı, Ankara,1994.)

26 **Abdurrahman Şeref Bey**; 23 Ağustos 1853 günü İstanbul'da doğdu. Tophâne-i Amire Muhasebe Kalemi Mümeyyizlerinden Safranbolu'lu Hasan Efendi'nin oğludur. Eyüp Rüştiyesini bitirip Galatasaray Sultanîsine girmiş ve 17 Temmuz 1873'de "Edebiyyât ve Fünûn" kısmından pekiyi derecede "Başölye Diploması" alarak mezun olmuştur. Bu diploma Maarif Nezareti tarafından aynı tarihte Üniversite lisans öğrenimi tamamlama diplomasına çevrilmiştir. Çok iyi Fransızca bilen Abdurrahman Şeref çeşitli okullarda öğretmenlik, Mülkiye Mektebi'nde on altı, Galatasaray Lisesi'nde de on dört yıl müdürlük yapmıştır. Abdurrahman Şeref 2. Meşrutiyet'in ilânından 11 gün sonra 4 Ağustos 1908'de Kâmil Paşa kabinesinde "Defter-i Hâkanî Nazırlığına" (Tapu ve Kadastro Bakanlığı), 16 Aralık 1908'de Padişah tarafından Ayan Azalığına getirilmiş, bir gün sonra da Defter-i Hâkanî Nâzırlığı'ndan Maârif Nezâreti Vekâletine nakledilmiştir. Trablusgarp Savaşı'nın başlaması üzerine çekilen İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi ile birlikte 29 Eylül 1911'de Maârif Nâzırlığı'ndan ayrılmıştır. 14 Kasım 1915'de Ayan Meclisi İkinci Reisliğine, 13 Kasım 1916'da Birinci Reis Vekilliğine getirilen A. Şeref, İttihad ve Terakkî Kabinesi'nin düşmesi üzerine teşekkül eden Müşir Ahmet İzzet Paşa Kabinesine 14 Ekim 1918'de Evkaf Nazırı olarak girmiş ve ömrü 25 gün süren bu Kabine'nin istifasıyla görevinden ayrılmıştır. 2 Ekim 1919'da kurulan Ali Rıza Paşa Kabinesi'nde Şûrayî Devlet Reisliğine ve Posta-Telgraf Nazır Vekilliğine getirildi ise de "Kuva-yı Millîyeci" olduğu bilindiğinden Vahdettin tarafından Kabine'den uzaklaştırılması sağlanmıştır. Abdurrahman Şeref Büyük Zaferden sonra TBMM'nin 2. Dönemine 10 Temmuz 1923'de İstanbul Meb'usu olarak katılmış ve ilk celsede, en yaşlı üye olarak TBMM Başkanlığı yapmıştır. Abdurrahman Şeref, Beşerî Coğrafya ve İstatistik bilimlerini memlekete ilk defa getiren, Nazarî ve Amelî derslerinin ilk öğreticisi, Modern Tarihçiliğin memleketimizdeki ilk kurucularından olmuş, Osmanlı Tarihi alanındaki otoritesi Batı Tarih otoritelerince de kabul edilmiştir. Uzun yıllar emek vererek hazırladığı Osmanlı Tarihi müsveddelerinin 1904'de çıkan Galatasaray yangınında yanması, Türk Kültürü için büyük kayıp sayılmaktadır. I. Meşrûtiyetin ilânından Sultan V. Mehmed Reşad'ın Saltanatının sonuna kadar olan devreyi kapsayan tarih bölümü bastırılamamış kıymetli eserlerindendir. İmparatorluk dönemi vak'anüvis'lerinin (tarihçi) sonuncusu olan Abdurrahman Şeref, politika alanından ziyade tarih bilgini olarak ün salmış ve 2. Meşrutiyetin ilânından sonra resmen vakanüvis olarak atanarak Tarih-i Osmanî Encümeni Başkanlığına getirilmiştir. Abdurrahman Şeref 18.2.1926 günü vefat etmiştir. Basılmış Eserleri : "Coğrafya-i Umumî", "Fezleke-i Tarih-i İslâmiyye", "Tarih-i Devlet-i Osmaniyye", "İstatistik ve Coğrafya-yı Umranî", "Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Osmaniyye", "Zübdet-i Kassâs", "İlmi Ahlâk", "Harb-i Hâzırın Menşe-i", (I.Dünya Savaşı'nın başlayış sebepleri) "Sultan Abdülhamit-i Sânî'ye Dâir" (Ahmet Refik Altunay ile birlikte) "Tarih Musahabeleri", "Tarih-i Asr-ı Hâzır" (Darülfünûn'da verdiği derslere ait notlar.; **Cumhuriyetin İlânında Adı Geçenler**, s. 16-17.)

Levent Şahverdi Arşivi

Şeref[26] (İstanbul), İsmet İnönü (Malatya), Ragıp[27] (Koca Ragıp Paşa) (Kütahya).

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 2. dönem birinci toplantı yılına ait tutanaklarda Cumhuriyet'in ilânı için önerge vermiş olanların isimleri şu şekilde sıralanmıştır;

Yunus Nadi Abalıoğlu (Teşkilâtı Esasiye Encümeni Reisi, Muğla), Celâl Nuri İleri (Raportör, Gelibolu), Feridun Fikri Düşünsel[28] (Kâtip, Dersim), Refik Koraltan[29] (Konya), İbrahim Süreyya Yiğit[30] (İzmit), Mehmet

27 **Ragıp Soysal (Koca Ragıp Paşa)**, 1881 yılında Uşak'ta doğmuştur. Hocazade Hasan Hilmi Efendinin oğludur. Rüştiye'den mezun olduktan sonra ticaretle uğraşmış ve Osmanlı Meclisi Mebusanı'nın 4, dönemine Kütahya mebusu olarak katılmış, Riyaset Divanı Kâtipliği ile Kanunu Esasî, Nizamnamei Dahilî, ve İktisat encümenlerinde üye olarak bulunmuştur. R. Soysal TBMM'nin 1. döneminden 3. dönemine kadar (1931) Kütahya mebusu olarak görev yapmış, bu arada 1. dönemde Divan Kâtipliğinde bulunmuştur. 1947 yılında vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi**, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:300)

28 **Feridun Fikri Düşünsel**, 1892 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Münci Fikri beydir. Hukuk Fakültesinden mezun olan Düşünsel daha sonra Paris Hukuk Fakültesinde doktorasını vermiş ve yurda döndükten sonra avukatlığa başlamıştır. TBMM'nin 2. dönemine Dersim mebusu olarak katılmış, bir süre tekrar avukatlık mesleğine dönmüş ve 6. dönemde Bingöl mebusu olarak TBMM'ne girmiş ve 9. dönemin sonuna kadar aralıksız olarak meclis çalışmalarına katılmıştır. Bu arada 8. dönemde Meclis Başkan vekilliği görevinde bulunmuştur. Feridun Fikri Düşünsel 23.12.1958'de vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi**, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:184)

29 **Refik Koraltan**, 1889 yılında Divrik'te doğmuştur. İstanbul Hukuk mektebini bitirdikten sonra Konya'da Polis Müdürü sabıkı ve dava vekili olarak çalışmıştır. 1919'da aynı şehirde Müdafa-i Hukuk hareketine katılan Refik Koraltan TBMM'nin ilk dört döneminde Konya mebusu olarak bulunmuş, bu arada dahiliye encümeni mazbata muharrirliği, Yozgat İstiklâl Mahkemesi azalığı ve Meclis Riyaset Divan Kâtipliği görevlerini yapmıştır. Refik Koraltan bir süre valilik yaptıktan sonra 6. dönemde İçel mebusu olarak tekrar TBMM'ne dönmüş, 1946 yılında Demokrat Partinin kurucuları arasına girmiş ve 1950'den 1960'a kadar (9. 10. ve 11. dönemler) Meclise başkanlık etmiştir. 27 Mayıs 1960 ihtilâli üzerine kurulan Yassıada Adalet Divanında müebbet hapse hüküm giymiş, bir süre sonra affedilmiştir. (**TBMM Arşivi**, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:289)

30 **İbrahim Süreyya Yiğit**, Askerî Hekimlerden Yarbay Servet Beyin oğludur. 1880 yılında İstanbul'da doğmuştur. Temmuz 1900'de Mülkiyeden mezun olan İbrahim Süreyya Yiğit 30 Ekim 1900'de Maliye Nezareti Mektubî-i Mühimme Kalemi Kâtipliğine tayin edilerek Devlet hizmetine girmiş, Nisan 1902'de gizli İttihat ve Terakki faaliyetlerine karıştığı gerekçesiyle tutuklanmıştır. Muhakeme sonunda üç yıl "Kal'abendlik" cezasına mahkûm edilerek Sinop zindanına gönderilmiş ve burada cezasını tamamlayarak İstanbul'a dönmüştür. 2. Meşrutiyetin ilânından sonra çıkarılan Kanun gereğince hapiste geçen üç yılı hizmete eklenmiş ve tekrar devlet hizmetine girerek 14 Eylül 1909 da Orhaneli Kazası Kaymakamlığına getirilmiştir. Yiğit, 24 Ocak 1913' de İstanbul Polis Müdürlüğü Tahrirat Şubesi Müdürlüğüne atanmış, bu arada ek görev olarak Çatalca Mutasarrıflığını da üzerine almıştır. 29 Temmuz 1914'de Hakkâri Mutasarrıflığına nakledilmiş ise de Birinci Dünya Savaşının başlaması üzerine bu göreve gidememiş bu sebepten tekrar Çatalca Mutasarrıflığına gönderilmiştir; 20 Haziran 1915'de Çanakkale harp alanı içinde bulunan Gelibolu sancağı Mutasarrıflığa, 12 Kasım 1915'dùş Kırklareli, 30 Ekim 1916'da Balıkesir Müstakil, 24 Ağustos 1917'de becayiş suretiyle İzmit Müstakil Sancakları Mutasarrıflıklarına atanmıştır. Bu Mutasarrıflıktan Mondros Mütarekesinin imzasından bir müddet sonra kurulan I. Damat Ferid Kabinesince 10 Mart 1919'da azledilerek İstanbul'a gelmiştir. Yiğit, İstanbul'da Millî Mücadeleyi başlatmaya karar vermiş bulunan Mustafa Kemal Paşa ile Şişli'deki evinde devamlı temas halinde bulunmuş ve 15 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşayı Sam-

Levent Sahverdi Arşivi

Emin Yurdakul (Karahisar'ı Şarkî), İlyas Sami (Muş), Rasih Kaplan (Antalya), Ali Rıza (İstanbul), Dr. Mazhar Germen[31] (Aydın), Raif Dinç [32](Erzurum), Refet Bey[33] (Bursa), Ebubekir Hâzım Tepeyran (Niğde), Ali Rıza

---

sun'a uğurladıktan sonra Rauf Beyle birlikte Bandırma, Ankara, Samsun yolundan Amasya'ya gelerek burada Atatürk ile buluşmuştur. Meşhur ve târihi Amasya Protokolünün imzacılarından biri de Yiğit'tir, Ekim 1919'da yapılan Meclis-i Meb'usan seçimleri sonunda Saruhan Meb'usu olarak son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına giren Yiğit, İstanbul'un İngilizler tarafından işgali ve bu sebepten Meclisin tatil kararı vermesi üzerine Anadolu'ya geçerek 23 Nisan 1920'de açılan TBMM'ne yine Saruhan Mebusu olarak katılmıştır. Bu arada, Sakarya Savaşının kazanılmasından sonra Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Gazi'lik unvanı i'ta ve Rütbe-i Müşîrî (Mareşallik rütbesi) Tevcihine dair 153 numaralı Kanun teklifini yapmış ve teklifin kanunlaşmasını sağlamıştır. 2. Dönem İzmit Mebusluğuna getirilmiş dokuzuncu döneme kadar Kocaeli Milletvekili olarak hizmet görmüştür. İbrahim Süreyya Yiğit 1952 yılında vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi**, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:367)

31 **Dr. Mazhar Germen**, 1877 yılında Aydın' doğmuştur. Aynı şehir eşrafından Hacı Mehmet efendinin oğludur. Lise öğrenimini İzmir'de tamamladıktan sonra İstanbul'a giderek Tıbbiye'den mezun olmuş ve bu arada Fransızca bilgisini ilerletmiştir. Dr. Mazhar Gemen, Balkan Harbinde ve onun ardından Birinci Dünya Savaşında görev alarak 1917 yılına kadar çeşitli cephelerde bulunmuştur. 1919 yılında İzmir'in düşman kuvvetleri tarafından işgali üzerine Aydın'a dönen Dr. Mazhar Germen, bu bölgedeki mukavemet hareketinin öncülerinden biri olarak, arkadaşlarıyla birlikte düşmana karşı mücadeleye girişmiş ve Müdafai Hukuk Cemiyetinin kurucuları arasına katılmıştır. Dr. Mazhar Germen 1920 yılında TBMM'nin ilk dönem toplantısına Aydın mebusu olarak girmiş ve 1950 yılına kadar aralıksız olarak aynı görevi yapmıştır. Bu arada 22 Ekim 1924 günü Fethi Okyar tarafından kurulan hükûmete Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye (Sağlık ve Sosyal Yardım) vekili olarak katılmış, 3 Mart 1925'de hükûmetin istifasına kadar bu görevde kalmıştır. Ayrıca, TBMM'nin 6. döneminde ve 7. dönemin ilk iki toplantı yılında (3.4.1939-15.8.1945) Meclis Başkan vekilliği görevinde bulunmuştur. Dr. Mazhar Germen 1967 yılında vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi**, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:34)

32 **Raif Dinç**; 1874 yılında Erzurum'da dünyaya gelmiştir. Babası Mehmet Nuri beydir. Arapça ve Farsça öğrenen Raif Dinç Mektebi Nüvab'tan mezun olduktan sonra Bitlis Vilâyeti Merkez Kadılığında bulunmuş, Osmanlı Meclisi Mebusanında Erzurum Mebusu ve Temsil Heyeti Azası olmuştur. TBMM. 2. dönemden 4. döneme kadar Erzurum, 5. dönemde Zonguldak, 6. dönemde de Erzurum mebusu olarak bulunmuştur. Raif Dinç 1949 yılında vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi**, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:506)

33 **Refet Bele**, 1888 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Servet Bey'dir. 1899 yılında Harp Okulundan, 1912'de de Harp Akademisinden mezun olan Bele 1919 yılına kadar ordu saflarında Balkan Harbi ve Birinci Dünya Savaşı süresince çeşitli görevlerde ve komutanlıklarda bulunmuş, 13 Temmuz 1919'da görevinden istifa ederek, Mustafa Kemal Paşa'nın yanında Kurtuluş Savaşı hazırlıklarına katılmıştır. TBMM üyeleri arasına İzmir mebusu olarak katılan Bele, 6 Eylül 1920'de İçişleri Başkanı olmuş, 9 Ekim 1920' den 15 Nisan 1921'e kadar Batı Cephesi Güney kesimi Komutanı olarak hizmet etmiş ve 30 Haziran 1921'de tekrar Dahiliye Vekilliğine atanmıştır. 5 Ağustos 1921'de ek görev olarak Müdafai Millîye Vekilliğini de üstüne almıştır. 10 Ekim 1921'de Dahiliye, 10 Ocak 1922'de Müdafai Millîye Vekilliklerinden istifa etmiş ve yalnız mebusluk görevini sürdürmüştür. TBMM'nin 2. dönemine İstanbul mebusu olarak katılan Bele 2.11.1926'da mebusluktan istifa etmiştir. Refet Bele 9 Ekim 1922'de Doğu Trakya'yı teslim almak ve aynı zamanda TBMM Hükûmetinin İstanbul Mümessilliğini yürütmekle görevlendirilmiştir. 8 Ekim 1923'te Trakya Komutanlığı görevinin sona ermesinden sonra İstanbul Mebusu sıfatıyla TBMM'ne hizmet etmiştir. Refet Bele, 5. dönemden 8. döneme kadar (1935-1946) aralıksız olarak, İstanbul'u temsilen TBMM çalışmalarına katılmıştır. 6.4.1947 ara seçimlerinde de yeniden seçilmiştir. Refet Bele 1963 yılında vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi**, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:472)

Levent Şahverdi Arşivi

Bey[34] (Kırşehir), Cevat Abbas Gürer (Bolu), Mehmet Dinç[35] (Biga).

Gene bu toplantıda Cumhuriyet ilânı lehinde söz almış olan şahısların isimleri aynı tutanakta şu şekilde belirtilmiştir;

Yunus Nadi Abalıoğlu[36] (Teşkilâtı Esasiye Encümeni Reisi, Muğla), Vasıf Çınar (Saruhan), Eyüp Sabri (Konya), Yahya Galip Kargı[37] (Kırşehir), Rasih Kaplan (Antalya), Mehmet Emin Yurdakul (Karahisarı

34 **Ali Rıza Bey**; 1871 yılında Avanos'ta doğmuştur. Benlizade Mehmet Efendi'nin oğludur. Hukuk tahsili yapmış, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın 1. dönemden 4. dönemine kadar çalışmalarına katılmıştır. İzmir İstinaf Mahkemesi Reisi bulunduğu sırada 17. 7. 1923 günü Kırşehir mebusu seçilerek TBMM'nin 2. Dönem çalışmalarına katılmıştır. 22. 4. 1926 günü vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi**, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:563)

35 **Mehmet Dinç**; 1873 yılında Ezine'de dünyaya gelmiştir. Babası Ali Ağadır. Rüştiye'den mezun olan ve bu arada Farsça öğrenen Mehmet Dinç ziraat ve ticaretle uğraşmıştır. M. Dinç TBMM'nin 1. ve 2. dönemlerine Biga, 3. dönemine de Çanakkale mebusu olarak katılmış, bu arada Meclis Kavanini Maliye, İktisat ve Defteri Hakanî encümenlerinde görev almıştır. Mehmet Dinç 1952 yılında vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi**, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:51)

36 **Yunus Nadi Abalıoğlu**; Muğla'nın Fethiye kasabasında 1879'da doğmuştur. Abalızade Hacı Halil Beyin oğludur. Süleymaniye medresesinde, Galatasaray Sultanisinde ve Hukuk Mektebinde okuyan Abalıoğlu bir ara Fransızca'sını kuvvetlendirmek için Fransız lisesine de devam etmiş ve yirmi yaşında iken "Malûmat" gazetesinde çalışmaya başlamıştır. 1901'de gizli cemiyete girdiği iddiası ile Midilli kalesine sürgün olarak gönderilmiş, 1908 Meşrutiyetinden sonra önce İzmir'e ve oradan da İstanbul'a gelmiş ve İttihat ve Terakki Fırkasına girmiştir. Abalıoğlu, o sıralarda önce "İkdam" gazetesinde ve sonra "Tasviri Efkâr"ın ikinci defa Ebüzziya Tevfik tarafından neşrinde bu gazetenin yazı işleri Müdürlüğünü yapmıştır. 1910'da Selânik'e giden Abalıoğlu orada, 1 Şubat 1910'dan itibaren İttihat ve Terakki organı olarak çıkmağa başlayan, "Rumelî" gazetesine girmiş, bir seneden fazla bir süre bu gazetenin başyazarlığında bulunmuştur. Buradan dönüşte ve Osmanlı Mebusan'nın ikinci seçim devresinde Aydın Mebusu olmuş; bu arada gene "Tasviri Efkâr" gazetesinde çalışmağa başlamış ve uzun seneler bu gazetenin yazı işleri müdürlüğünü ve başyazarlığını yapmıştır. 1918'de "Yeni Gün" gazetesini kurmuş ve 1920'de gazetesini Ankara'ya kaçırarak orada çıkarmaya devam etmiştir. Millî mücadele boyunca gazetesine "Yunanistan yıkılmalıdır" manşetini koyarak savaş azminin daima canlı kalmasına yardım eden Abalıoğlu TBMM'nin birinci seçim devresine İzmir Mebusu olarak katılmış ve gazetesini gündelik olarak çıkarmaya başlamıştır. "Yeni Gün" Ankara'da yayınına devam ederken Abalıoğlu, İstanbul'a giderek yeni bir matbaa daha kurmuş ve 7 Mayıs 1924 tarihinden itibaren "Cumhuriyet" gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Kalem sahipleri arasında da Atatürk'ün en yakın arkadaşlarından olmuş ve daima onun yanında kalmıştır. Abalıoğlu Büyük Millet Meclisinde İrşad, Teşkilâtı Esasiye, Hariciye ve Tahkikat encümenleri reisliklerinde bulunmuş ve Milletvekilliği 6. dönem sonuna kadar devam etmiştir.Yunus Nadi Abalıoğlu 1945 yılında vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi**, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:230)

37 **Yahya Galip Kargı**,1874 yılında İstanbul'da doğmuştur. Ummı Sinan Şeyhizade Şeyh Ali Rıza efendinin oğludur. Tahsili sırasında Arapça ve Farsça öğrenmiş, çeşitli vilâyetlerde defterdarlık ve valilik yapmıştır. Yahya Galip Kargı, TBMM'nin 1. 2. ve 3. Dönemlerine Kırşehir, 4. 5. ve 6. Dönemlerine de Ankara mebusu olarak katılmıştır. Yahya Galip Kargı Ankara mebusu bulunduğu sırada 13 Mayıs 1942 günü vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi**, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:280)

Levent Sahverdi Arşivi

Şarkî), Şeyh Saffet Yetkin[38] (Urfa), Tunalı Hilmi[39] (Zonguldak), Emin Sazak (Eskişehir), Avni Doğan (Bozok), Süleyman Sırrı İçöz (Bozok), Celal Nuri İleri (Gelibolu), Dr. Fikret Onuralp (Ertuğrul), Hakkı Bey (Van).

Çankaya Toplantısı

Cumhuriyetin ilânına giden tarihi vetirede Çankaya'da yapılan görüşmeler önemlidir. Çankaya da cereyan eden görüşmeleri Mustafa Kemal Paşa, tafsilatlı bir şekilde Nutuk'ta şöyle izah etmektedir;

---

38 **Şeyh Saffet Yetkin**; 1866 yılında Urfa'da doğmuştur. Babası Şeyh Abdülkadir'dir. Tahsilini medresede yapmış, bu arada Arapça öğrenmiştir. Osmanlı Meclisi Mebusanı'nın 1. 2. ve 3. Dönemlerine Urfa mebusu olarak katılmıştır. TBMM'de de Urfa mabusu olarak görev almıştır. Urfa Halveti Dergâhı Postnişîn'lerindendir. Şeyh Saffet Yetkin 1950 yılında vefat etmiştir.(**Cumhuriyetin İlânında Adı Geçenler**, s. 18-19.)

39 **Tunalı Hilmi**, 28 Ağustos 1863 günü Bulgaristan'ın Eskicuma Kasabası'nda doğmuştur. Babası Kantarcıoğulları'ndan İsmail Hakkı Efendi'dir. Tunalı Hilmi Bey 1877 - 1878 Osmanlı Rus Savaşları sırasında Eskicuma'nın Ruslar tarafından işgalinden önce ailesiyle İstanbul'a gelmiş, tahsiline Askerî Tıbbıye'de devam etmiş ve siyasetle de ilgilenerek Abdülhamit istibdatına karşı "Genç Mektepliler" adı altında gizli bir cemiyet kurmuş, "Teşvik" isimli bir gazete çıkararak fikirlerini yaymaya başlamıştır. Böylece okul sıralarında Padişah İdaresine karşı ihtilâl hareketlerinin öncülüğünü yaptığı gibi Paris'te teşkilâtlanan Jön Türk'lere de para yardımında bulunmuş ve bu yüzden tutuklanarak bir müddet hapis yattıktan sonra afdan faydalanarak hapisten çıkmıştır. İstanbul'daki faaliyetleri zorlaştırdığından daha serbest ve rahat olabilmek için, tıbbiyenin son sınıfında olmasına rağmen tahsilini tamamlamadan Avrupa'ya kaçmış ve 6 Ekim 1895'te Cenevre'ye gelerek Jön Türk'lere iltihak etmiş, İttihat ve Terakkicilerin Cenevre Şubesini kuvvetlendirerek 16 Ekim 1895'te "Mahkeme-î Kûbra" adı altında bir dergiyi yayınlamaya başlamıştır. Kendi şahsî fikir ve düşüncelerini de "Hutbe" adı altında küçük kitapçıklarda toplamıştır. İstanbul'daki tahsili Avrupa'da geçerli olmadığı için Tunalı Hilmi Sosyoloji ve Felsefe tahsiline başlamış ve Hürriyet mücadelesi ile tahsil hayatını birlikte yürüterek "Evvel ve Ahir" risalesi ile "Cüret" gazetesini çıkarmıştır. Hutbelerinin yayınına da devam etmiştir. Bu arada Avrupa'da öğrenim yapacak vatandaşlarına faydalı olabilmek için onlara neler tahsil etmeleri gerektiğini, vatan için hangi yoldan hizmet etmelerini belirten ve öğrenim şartlarını izah eden "Avrupa'da Tahsil" isimli bir kitap çıkarmıştır. Tunalı Hilmi Bey 1908'de Meşrûtiyet'in ilânından sonra İstanbul'a gelmiş, fakat kendisine burada teklif edilen işleri reddederek Anadolu'da çalışmayı tercih ettiği için Bayburt'a Kaymakam tayin edilmiştir. Bayburt'tan sonra Karadeniz Ereğlisi ve Silivri Kaymakamlıklarında, bir süre Mülkiye Müfettişliğinde, daha sonra da Gemlik Kaymakamlığında bulunmuştur. 1. Dünya Savaşı patlak verdiği yıllarda 1914'de İstanbul'a dönerek "Muhacirin sevkiyat hariciye" müdürlüğüne getirilmiş,16 Ocak 1920'de son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına Bolu mebusu olarak girmiştir. Tunalı Hilmi Bey'in Mecliste (Misâk-ı Millî)'nin görüşülmesi ve kabulünde büyük hizmeti geçmiştir. Meclis padişah tarafından feshedildikten sonra, İttihat ve Terakkici mebuslarla birlikte Bekir Ağa Bölüğüne hapsedilmiştir. Tunalı Hilmi aynı gece buradan kaçmayı başarmışsa da Adapazarı'na geldiği zaman yakalanarak Divan-ı Harbe sevk edilmiş ve muhakeme sonunda idama mahkûm olmuştur. Buradan da kaçmayı başararak üç ayda Ankara'ya ulaşan Tunalı Hilmi ilk Meclisin kurulmasında görev almış ve 23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Bolu Mebusu olarak katılmıştır. Öztürkçeyi savunan, Kadın hakları mevzuunu meclise ilk getiren ve savunan Tunalı Hilmi olmuştur. Bu sıralarda "Memiş Çavuş" adı altında dokuz kitap yayınlamış, manzum piyesler ve şiirler yazmıştır. Daha sonra sırasıyla Maarif, Millî Müdafaa, Dışişleri, Teşkilâtı Esasiye, İktisat, Sıhhiye ve Lâyiha encümenlerinde görev almıştır. TBMM'ne I. Devre Bolu milletvekili olarak giren Tunalı Hilmi Bey II. ve III. Devrelerde Zonguldak milletvekilliği yapmış ve III. Devre Zonguldak milletvekili iken 26 Temmuz 1928'de İstanbul'da vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi**, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:65); Ayşe Aydın, "Tunalı Hilmi, Hayatı ve Eserleri", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996.

Levent Sahverdi Arşivi

"28 Ekim günü geç vakitte, toplantıda bulunan Fırka Heyet-i İdaresi tarafından davet olundum. Fırka Heyet-i İdare Reisi Fethi Bey, Fırka namına Heyet-i İdarece bir namzet listesi tertip olunduğundan ve bu hususta Fırka Reisi Umumisi olduğum için benim de görüşümün alınması uygun görüldüğünden toplantılarına davet ettiklerini bildirdi. Tertibolunan listeye göz gezdirdim. Bence uygun olduğunu ve fakat bu listede isimleri mevcut olan zevatın da rey ve muvafakatini almak lâzım geldiğini ifade ettim. Bu teklifim münasip görüldü. Meselâ, Hariciye Vekâleti için ismi mevzubahs edilen Yusuf Kemal Beyi davet ettik. Yusuf Kemal Bey, bu listeye dahil olamayacağını bildirdi. Bundan ve buna benzer bazı durumlardan anladım ki, Fırka Heyet-i İdaresi dahi şayan-ı kabul ve katî bir aday listesi hazırlayamamaktadır. Heyet-i İdare âzasına, icabedenlerle daha ziyade müdavele-i efkâr ederek katî bir liste tespit etmelerini tavsiye ettikten sonra yanlarından ayrıldım. Gece olmuştu. Çankaya'ya gitmek üzere Meclis binasını terk ederken koridorlarda beni beklemekte olan, Kemalettin Sami ve Halit Paşa'lara tesadüf ettim. Ali Fuat Paşa, Ankara'dan hareket ederken bunların Ankara'ya geldiklerini, o günkü gazetede "bir uğurlama ve bir karşılama" başlığı altında okumuştum, Henüz kendileriyle görüşmemiştim. Benimle mülâkat için geç vakte kadar orada beklediklerini anlayınca, akşam yemeğine gelmelerini Müdafaai Millîye Vekili Kâzım Paşa[40] vasıtasıyla tebliğ ettim. İsmet Paşa ile Kâzım Paşa'ya ve Fethi Bey'e de Çankaya'ya benimle beraber gelmelerini söyledim. Çankaya'ya gittiğim zaman

40 **Kazım(Özalp) Paşa**; Rumeli'de Manastır'a bağlı Köprülü kazasında 1880 yılında dünyaya gelmiştir. Babası İsmail Nazmi beydir. Özalp 1902'de Harp Okulundan, 1905'te de Harp Akademisinden mezun olmuş, ordu saflarında çeşitli komutanlıklarda bulunmuştur. Bu arada Balkan Harbine, Birinci Dünya Savaşına katılmış, Kafkasya harekâtında Batum'u işgal eden kuvvetin komutanlığını yapmıştır. Kurtuluş Savaşında önce Bandırma'daki 61. tümenin komutanlığına getirilen Özalp, daha sonra Kocaeli Grup Komutanlığına atanmış, bu arada İzmit'i geri almış ve Sakarya Savaşına katılmıştır. Özalp, 1920'de TBMM'nin 1. dönemine Balıkesir mebusu olarak katılmış, 13 Eylül 1921 ile 14 Ocak 1922 arasında 3. Kolordu Komutanı, 14 Ocak 1922'den 1924'e kadar Müdafa-i Milliye Vekilliği görevlerinde bulunmuş, 26 Kasım 1924'te T. B. M. M. Başkanlığına getirilmiştir. Özalp 1935 yılına kadar TBMM Başkanlığı görevinde bulunduktan sonra 1935 ile 1939 yılları arasında Millî Müdafaa Bakanlığına atanmıştır. 8. döneme kadar Balıkesir Milletvekili olarak TBMM'ne katılan Özalp 9. dönemde Van Milletvekili olmuş, 10. dönemde ise seçimi kazanamamıştır. Kâzım Özalp, 6 Haziran 1968 günü vefat etmiştir.(**TBMM Arşivi**, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:254)

Levent Sahverdi Arşivi

orada, beni görmek üzere gelmiş Rize Mebusu Fuat[41], Afyon Karahisar Mebusu Ruşen Eşref Beylere tesadüf ettim. Onları da yemeğe alıkoydum.

Yemek esnasında; yarın Cumhuriyet ilân edeceğiz! dedim. Hazır bulunan arkadaşlar, derhal fikrime iştirak ettiler. Yemeği terk ettik. O dakikadan itibaren, nasıl hareket edileceği hakkında, kısa bir program yaptım ve arkadaşları vazifelendirdim.

Tespit ettiğim program ve verdiğim talimatın tatbikatını göreceksiniz!

Efendiler, görüyorsunuz ki, cumhuriyet ilânına karar vermek için Ankara'da bulunan bütün arkadaşlarımı davete ve onlarla müzakere ve münakaşaya asla lüzum ve ihtiyaç görmedim. Çünkü, onların zaten ve tabiaten benimle bu hususta hemfikir olduklarına şüphe etmiyordum. Halbuki o esnada Ankara'da bulunmayan bazı zevat, selâhiyetleri olmadığı halde, kendilerine haber verilmeden ve rey ve muvafakatleri alınmadan, Cumhuriyet'in ilân edilmiş olmasını bize gücenme ve bizden ayrılma vesilesi saydılar.

O gece birlikte bulunduğumuz arkadaşlar, erkenden beni terk ettiler. Yalnız İsmet Paşa, Çankaya'da misafir idi. Onunla yalnız kaldıktan sonra, bir kanun tasarısı müsveddesi hazırladık. Bu müsveddede 20 Kânunusânî 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun devlet şeklini tespit eden maddelerini şu şekilde değiştirmiştim; Birinci maddenin nihayetine "Türkiye Devleti'nin şekli hükûmeti Cumhuriyet'tir" cümlesini ilâve ettim. Üçüncü

41 **Ahmet Fuat Bulca**; 1881 yılında Selânik'te dünyaya gelmiştir. Babası Hüseyin beydir. 1902'de Harp Okulundan mezun olan Bulca, 1906 yılına kadar Elbasan Alayında, 3. Ordunun 21. Alayında ve 38. Redif Alayında takım komutanlığı yapmış, Trablusgarp ve Balkan Harplerinde görev almıştır; 1918 yılında 23. Alayda görev yaparken bu alayla birlikte Yıldırım Ordular Grubu emrine verilmiş ve İngiliz Kuvvetlerinin Şam ve dolaylarını işgalinden 2 gün sonra Doma mevkiinde esir düşmüştür.17 Mart 1920'de esaretten dönerek İstanbul'a gelen Bulca, 8 Aralık 1921'de Milli Mücadeleye katılmak üzere İnebolu'ya çıkmış Milli Mücadele sırasında 28 Aralık 1921'de 1. Tümen Piyade Komutanı olmuş ve bir süre Ankara komutanlığı yapmıştır. Sonradan bu makamın kaldırılması üzerine Rize mebusu olarak TBMM'ne girmiştir. Bulca 1924 - 1927 döneminde Çoruh mebusluğu yapmış, bu arada Tayyare Cemiyeti Başkanlığında bulunmuş ve 4 Temmuz 1927'de kendi isteği üzerine emekliye ayrılmıştır. Bulca 14 Eylül 1962 günü bir trafik kazası sonucu vefat etmiştir. (**Cumhuriyetin İlânında Adı Geçenler**, s. 27.)

Levent Şahverdi Arşivi

maddeyi şu yolda değiştirdim; "Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, hükûmetin ayrıldığı idare kollarını İcra Vekilleri vasıtasıyla yönetir".

Bundan başka Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun temel maddelerinden sekiz ve dokuzuncu maddeleri de değiştirerek ve açıklığa kavuşturularak şu maddeler yazıldı:

"Madde: - Türkiye Reisicumhuru Türkiye Büyük Millet Meclisi heyeti umumiyesi tarafından ve kendi âzası arasından bir seçim dönemi için seçilir. Cumhurbaşkanlığı görevi, yeni Reisicumhurun seçimine kadar devam eder. Tekrar seçilmek caizdir".

"Madde: - Türkiye Reisicumhuru devletin reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclise ve Heyeti Vekileye başkanlık eder".

"Madde: - Başvekil, Reisicumhur tarafından ve Meclis âzası arasından seçilir. Diğer vekiller başvekil tarafından yine Meclis âzası arasından seçildikten sonra heyeti umumiyesi Reisicumhur tarafından Meclis'in onayına sunulur. Meclis toplantı halinde değilse, onaylama, Meclis toplantısına bırakılır"[42].

Halk Fırkası Grubu Toplantısı

Çankaya toplantısından sonra 29 Ekim Pazartesi günü saat 10.00 da HF grubu toplanmış ve yeni bir kabine kurulması için müzakerelere başlamıştı. Toplantıya başkanlık eden Ali Fethi[43] Bey meclis genel kuruluna

42 **Nutuk**, C.II, s.426-429.

43 **Ali Fethi Okyar**; Okyar Makedonya'da Pirlepe şehrinde 1880 yılında dünyaya gelmiştir. Babası İsmail Bey'dir. İstanbul Harp Okulundan mezun olduktan sonra 1903 yılında yüzbaşı rütbesiyle orduya katılan Ali Fethi Okyar, Selânik'te jandarma komutanlığı yapmış, 1908'de ataşemiliter olarak Paris'e atanmıştır. Yurda döndükten sonra Manastır Mebusu olarak Osmanlı Meclisi Mebusanına girmiş ve Meclisin dağılması üzerine tekrar orduya katılmış, Trablusgarb Savaşında görev almış, yarbayken istifa ederek emekli olmuş ve 1912'de Sofya Elçiliğine atanmıştır. Bir yıl sonra, İstanbul Mebusu olarak yeniden Meclisi Mebusana girmiş, 1917'de Dahiliye Nazırlığı'na getirilmiştir. Kurtuluş Savaşının başlamasından sonra Anadolu'ya geçen Ali Fethi Okyar, TBMM'nin 1. dönemine İstanbul mebusu olarak katılmış, bir süre Dahiliye Vekilliği yaptıktan sonra 14 Ağustos 1923'ten 27 Ekim 1923'e kadar Heyeti Vekile reisi, 1 Kasım 1923'ten 22 Kasım 1924'e kadar TBMM reisi ve 22 Kasım

Levent Sahveredi Arşivi

sunulmak üzere bir vekiller heyeti listesi hazırladı. Okunan bu listede İktisat Vekâletine aday gösterilen Celâl Bey (İzmir) söz alarak; Heyeti Vekilenin ehemmiyetinden bahsetmiş ve kendisinin seçilmemesini teklif ederek, bilhassa "Bu listede isimleri görülen zevat çekilenlerden daha kuvvetli değildir, bizden refah ve ıslahat isteyen millet vardır. Herhalde yeniler eskilerden kuvvetli olmalıdır. İntihapta acele etmeyelim. Hassaten Heyeti Vekile seçimi için düşünelim" mütalaasında bulunmuştur.

Kozan mebusu Saip Bey Meclis Riyasetine Fethi Bey, Heyeti Vekile Riyasetine İsmet Paşa'nın seçilmesini teklif etmiştir.

Lâzistan mebusu Ekrem Bey ise "Yeni heyet, eski heyetin boşluğunu doldurabilecek mi? Bu hususta ki fikirlerini Reis Paşa Hazretleri, mümkün ise, beyan buyursunlar. Aydınlanalım, düşüncesini ileri sürmüş" diyerek Mustafa Kemal Paşa'nın meclise gelmesini istemiştir.

Diyarbekir mebusu Zülfü Bey, "Vazife, Fırka Divanınındır. Bu hak, grup Heyet-i İdaresinin değildir. Divan toplansın!.." talebinde bulunmuştur.

Bolu mebusu Mehmet Efendi, " Seçilecek Heyeti Vekile ancak bir ay devam edebilir. Seçimlerin böyle sık sık tekerrürü, memleket ve milleti fena ve müşkül bir hale sevk eder. Heyeti Vekile sebebi istifasını açıklıkla anlatmazsa herhangi bir Heyeti Vekile seçimine iştirak etmem. Sebebi anlayalım. Sonra seçelim" diyerek görüşünü açıklamıştır.

Tekirdağ mebusu Faik Bey, "Listede gösterilen isimler evvelkilerden kuvvetli değildir. Divan toplanıp bu meseleyi halletsin"

1924'ten 2 Mart 1925'e kadar yeniden Heyeti Vekile reisi olmuştur. 1925 yılında Paris'e Büyükelçi olarak atanan Ali Fethi Okyar beş yıl bu görevde kaldıktan sonra 1930'da yurda dönmüş ve Atatürk'ün de tasvibini alarak "Serbest Cumhuriyet Fırkası" adlı yeni bir siyasî parti kurmuştur. Yeni parti, Cumhuriyetçi ve lâik olma bakımından Halk Fırkasıyla birleşiyor, yalnız devletçiliğe karşı liberalliği benimsemek suretiyle ekonomik politika bakımından ayrılıyordu. O zamana kadar sinmiş bulunan bazı tutucu unsurların bu yeni partinin gölgesinde bir irtica faaliyetine girişmeleri, Okyar ile arkadaşlarını, üç aylık bir faaliyetten sonra, 17 Kasım 1930'da partiyi kapatmak zorunda bırakmıştır. 1934 yılında Büyükelçi olarak Londra'ya atanan Okyar 1939'da yurda dönmüş ve milletvekili olarak yeniden TBMM'ne girmiş, 1941 yılına kadar Adalet Bakanlığı görevinde bulunmuştur. Okyar bakanlık görevinden istifa ettikten sonra bir müddet hasta yatmış ve Bolu milletvekili iken 1943'te İstanbul'da vefat etmiştir (**TBMM Arşivi,** TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 215)

Levent Sahverdi Arşivi

Saruhan mebusu Vâsıf Bey,[44] İsmet Paşa'nın hizmetlerinden bahsettikten sonra, "memleketi, milleti ne için terk ediyor? Liderlerimiz bizi tenvir etmemiştir. Muhterem Reisimiz (M.Kemal Paşa'yı kastederek) bizi niçin tenvir etmiyor", diyerek ve uzun bir beyanatta bulunmuştur.

İzmir mebusu Necati Bey, "Memleketin güvendiği kimselerin bizi bırakıp ayrılmalarını kabul edemeyiz. Reisi Muhteremimiz, bizi aydınlatsın ve ikaz etsin. Dahilen ve haricen kuvvetli bir Heyeti Vekileye ihtiyacımız vardır".

Reis Fethi Bey, "Heyet-i İdarenin yaptığı bu liste, ne Paşa'nın ve ne de Heyet-i İdarenindir", açıklamasını yapmaya lüzum görmüştür.

Ertuğrul mebusu Dr. Fikret[45] Bey, "Vâsıf ve Necati Beylerin fikirlerine iştirak ederim. Memleket sütliman değildir. Gelişigüzel yapılacak bir seçime memleket idaresi terk edilemez. Kuvvetli kimselerden kurulu bir heyet seçilmelidir" deyerek görüşlerini belirtmiştir.

Muş mebusu İlyas Sami Bey,[46] "Reisi Muhteremimiz Gazi Paşa Hazretleri fikirlerini beyan buyursunlar, Buhranın, doğduğu gün halli daha fay-

---

44 **Vasıf Çınar**; 1882 yılında İzmir'de doğmuştur. Hukuk Mektebini bitiren V. Çınar bir süre öğretmenlik yapmıştır. 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine kurulan Redd-i İlhak Cemiyetinin kurucuları arasına katılmış, daha sonra Balıkesir'e giderek Kurtuluş Savaşına girmiştir. Vasıf Çınar "İzmir'e Doğru" adlı bir gazete çıkarmış, Kurtuluştan sonra İzmir'e Millî Eğitim Müdürü olarak atanmıştır. Bu görevde iken 5.7.1923 tarihinde TBMM 2. dönem Saruhan Mebusu seçilmiştir. Bir süre İstiklâl Mahkemesi'nde Başsavcılık yapmış ve 1924 -1929 yılları arasında Millî Eğitim Bakanlığında bulunmuştur. TBMM 3 ve 4. dönemlerde İzmir Mebusu iken Roma elçiliğine tayini dolayısıyla 1.6.1932'de milletvekilliğinden istifa eden V. Çınar daha sonra Moskova Büyükelçiliğine atanmış ve bu görevde bulunduğu sırada 3.6.1935'de vefat etmiştir (**TBMM Arşivi**, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:.613)

45 **Fikret Onuralp**, 1887 yılında İstanbul'da doğmuştur. İstanbul'da tıp tahsilini tamamladıktan sonra Fransa'ya giderek Paris Tıp Fakültesinden de diploma almıştır. TBMM'nin 1. dönemine Kozan, 2. dönemine Ertuğrul, 3. dönemine de Bilecik mebusu olarak katılmıştır. Bilecik mebusu bulunduğu sırada, "Yavuz - havuz" davasıyla ilgili olarak dokunulmazlığı kaldırılmış ve eski Bahriye Vekili İhsan beyle birlikte yargılanmak üzere Divanı Ali'ye sevk edilmiştir. Dr. Fikret Onuralp 1946 yılında vefat etmiştir (**TBMM Arşivi**, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:291)

46 **İlyas Sami Muş**; 1881 yılında Muş'ta doğmuştur. Babası Hacı Abdülhamit efendidir. Medresede tahsilini tamamlayan İ. S. Muş bu arada Farsça, Arapça, Ermenice ve İngilizce de öğrenmiş, Edebiyatı Arabiye müderrisi olarak ders vermeye başlamıştır. Osmanlı Meclis-i Mebusanı üyelerinden olan İ. S. Muş, İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüş ve İstanbul'a döndükten sonra Anadolu'ya geçerek TBMM'nin ilk dönem toplantılarına katılmış, maarif ve irşad encümenleri azalığında bulunmuştur. İlyas Sami Bey, 1. ve 2. dönem toplantılarında Muş, 3. döneme Bitlis, 5. döneme de Çoruh mebusu olarak katılmıştır. (Ölüm tarihi tespit edilememiştir.) (**TBMM Arşivi**, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:353)

Levent Sahverdi Arşivi

dalıdır. Uzatmak, şiddetlenmesine sebep olur. Bir Heyeti Vekile Reisi seçelim. Yirmi dört saat mühlet verelim. Arkadaşlarını bulsun, kuvvetli bir hükûmet vücuda gelsin", diyerek yeni bir öneride bulunmuştur.

İstanbul mebusu Abdurrahman Şeref Bey, "Bazı arkadaşlar telâş ediyorlar. Bu her memlekette vâkı olan bir şeydir. Cümlemizin maksadı, saadeti vatandır. Bir makine kurup tıkır tıkır işletemiyoruz. Bu da doğru. Kuvvetli bir hükûmet nasıl bulmalı, hastalığı nasıl anlamalı? Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzu nazarı dikkate alalım. Hükûmetin vazifesini tâyin edelim. Meclis kanaatlerini söylesin. Ondan sonra Reis Paşamız da kanaatlerini beyan buyursunlar. Bir netice çıkaralım. Herkes bir işe yarar. Herkesi yaradığı işte kullanmalı. Şahıslardan bahsetmeyelim. Vatanın yüksek menfaatlerinde beraberiz. Reis Paşa Hazretleri kanaatlerini beyan buyursunlar", diyerek uzlaştırıcı bir konuşma yapmıştır.

Konya mebusu Eyüp Sabri Efendi, "Behemehal bir seçim karşısındayız. Eski Heyeti Vekile seçilse bile, tekrar kabul etmeyeceklerine karar verdiklerini işitiyoruz. Bu kararı Meclisi Ali feshetmelidir" teklifinde bulunmuştur.

Kütahya mebusu Recep Bey, "Üç esaslı noktadan bahsedeceğim. Birincisi şekil, ikincisi çalışma eksikliği, üçüncüsü manevi birliğimizde açılan gediktir. Şekillerde noksan olursa hüsnü netice vermez. Eldeki listedeki kıymettar arkadaşlar hangi zamanda hangi şerait altında çalışacaklardır, malûm değil. Kuvvetli bir zatın kendi arkadaşlarını bularak kuvvetli bir hükûmet teşkil etmesi lâzımdır" diyerek görüşlerini beyan etmiştir.

Ardahan mebusu Talât Bey, "Recep ve Abdurrahman Şeref Beyler pek güzel izah buyurdular. İcra Vekilleri Reisi'nin vazifesi nedir? Vazife ve Mesuliyet Kanununu hâlâ çıkarmadık. Gazi Paşa Hazretleri bizi tenvir buyursunlar" diyerek Mustafa Kemal Paşa'nın açıklama yapmasını istemiştir[47].

47 **Nutuk**, C II, s.430-433.

Levent Şahverdi Arşivi

Başkan A. Fethi Bey bu görüşlerden sonra müzakerenin yeterliliğini oya koymuş, görüşmeler yeterli görüldükten sonra birtakım önergeler okunmuş ve bu önergelerden Kemâlettin Sami Paşa'nın teklifi kabul edilmiştir. Kabul edilen bu önergeye göre Mustafa Kemal Paşa'ya Genel Başkan sıfatıyla meselenin halline heyeti umumiye tarafından yetki ve görev verilmiştir

Müzakerenin cereyanı esnasında Çankaya'da ikametgâhında bulunan Mustafa Kemal Paşa toplantıya davet edildi. Toplantıya katılan Mustafa Kemal Paşa kürsüye çıkarak şu konuşmayı yaptı;

"Efendiler!, Heyeti Vekile seçiminde görüş birliğine varılmadığı anlaşılmıştır. Bana bir saat kadar müsaade buyurun. Bulacağım çözümü arz ederim."

Fethi Bey, teklifi reye koydu. Kabul olundu.

Mustafa Kemal Paşa, gerekli gördüğü şahısları çağırarak onlara 28/29 Ekim gecesi hazırladığı kanun teklifi müsveddesini gösterdi ve kendileri ile görüştü.

Öğleden sonra saat bir buçukta HF genel kurulu tekrar Fethi Bey'in başkanlığında toplandı. İlk sözü alan Mustafa Kemal Paşa kürsüye çıktı ve şu konuşmayı yaptı;

"Muhterem arkadaşlar, hallinde müşkülâta dûçar olduğunuz meselenin sebep ve illeti, bütün arkadaşlarca anlaşılmış olduğu kanaatindeyim. Noksan, kusur, takip etmekte olduğumuz usul ve şekildedir. Gerçeği şu ki, mevcut Teşkilâtı Esasiye Kanunumuza dayanarak bir Heyeti Vekile teşkiline teşebbüs ettiğimiz zaman bütün arkadaşların her biri tek tek Vekilleri ve Heyeti Vekile'yi seçmek mecburiyetinde bulunuyor. Heyeti umumiyenizin birden Heyeti Vekile seçimine mecbur olmanızda görülen müşkülâtın halli zamanı gelmiştir. Geçen devrede de, aynı suretle müşkülâta tesadüf ediliyordu. Görülüyor ki, bu usul bazen birçok ka-

Levent Sahverdi Arşivi

rışıklıklara sebep oluyor. Heyeti celileniz bu müşkülün halline beni memur kıldınız. Ben de bu arz ettiğim görüşten hareket ederek düşündüğüm şekli tespit ettim. Onu teklif edeceğim. Teklifim kabul edilirse, kuvvetli ve kendi içinde anlaşmış bir hükûmet teşkili kabil olacaktır. Devletimizin şekil ve mahiyetini tespit eden ve hepimiz için gaye olan Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzun bazı noktalarını açıklığa kavuşturmak lâzımdır"[48].

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmasından sonra tartışmalar tekrar başladı. Tartışmalarda söz alan mebusların görüşleri şu şekildeydi;

Sabit Bey (Erzincan) - Kabine usulünün lehindeyim. Ancak Teşkilâtı Esasiye Kanununun tadili teklifi ile bugünkü buhranı halletmek kabil değildir. Biz, şimdi, bir Heyeti Vekile reisi seçelim, Teşkilâtı Esasiye Kanunun tadilini sonra düşünürüz.

Hâzım[49] Bey (Niğde) - Teşkilâtı Esasiye Kanununu biz yapabilir miyiz? Zannımca yapamayız. Salâhiyetimiz varsa bu, Fırkada olmaz. Fırkada müzakere edildikten sonra aleni celsede kimse söz söyleyemiyor. Milletin hayatını ilgilendiren kanunların burada katî surette halline taraftar değilim. Bu gibi kanunlar aleni celsede ve serbestçe görüşülmeli ve her şeyden evvel kabine buhranını halledelim.

Yunus Nadi Bey- Hangi memleket ilk defa kanunu esasi yaparsa onun için kurucu meclis kurmuştur. Bizde ise bu gibi meselelerde ayrıca kurucu meclis kurulacağı açıkça belirtilmemiştir. Bizde her vakit bu gibi

48 **Nutuk**, C II,s.434.

49 **Ebubekir Hâzım Tepeyran**; Bekirzade Hâsan Efendinin oğludur, 1864 yılında Niğde'de doğmuştur ve özel bir öğrenim görmüştür. Osmanlı idaresi devrinde Meşrutiyetten önce ve sonra muhtelif valiliklerde, İstanbul Şehreminliğinde bulunmuş, iki defa da Dahiliye Nazırlığına getirilmiştir. 1920 yılında Bursa valisi iken Millî hareketlere gösterdiği yardımdan dolayı İstanbul'da Kürt Mustafa Divanı Harbinde idama mahkum edilmiş ve cezası sonradan küreğe çevrilmiştir. Ebubekir Hâzım Tepeyran Millî Hükûmetin kuruluşundan sonra tekrar valiliklerde bulunmuş, Trabzon Valisi iken TBMM'ne 2. dönem Niğde mebusu seçilmiştir. 1928 ile 1939 yılları arasında çeşitli valiliklerde bulunan Tepeyran 6. ve 7. dönemlerde tekrar Niğde mebusu olarak TBMM.'ne katılmıştır, Arapça, Farsça ve Fransızca bilen Tepeyran, idarecilikten başka yazarlıkla da adını duyurmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: "Küçük Paşa" (roman), "Eski Şeyler" (küçük hikâyeler) "Sanihat" (idarî ve içtimaî makaleler), "Kar Çiçekleri" (şiirler), "Les Fleurs degenerees" (Fansızca şiirler). Ebubekir Hazım Tepeyran 1947 yılında vefat etmiştir(**TBMM Arşivi**, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:274)

Levent Şahverdi Arşivi

değişiklikler olmuştur. Bizden evvelki Türkiye Büyük Millet Meclisi de bu zeminde yürümüştür. Buna salâhiyetimiz vardır. Tereddüt buyurulmasın. Şimdi, biz, kabine buhranının hallini, Reis Paşa Hazretlerine bıraktık. O da bize, bu teklifi getirdi. Bu teklifte gösterilen usulü, bütün arkadaşlar ayrı ayrı düşünmüştür. Şimdi, bunu tespit lâzımdır. Teklif edilen şekil zaten mevcuttur. Bunu açıklığa kavuşturacak ve daha belirli şekilde tespit edeceğiz.

Vehbi Bey (Karesi) - Biz, şimdiye kadar görüşüldüğü işitilen Teşkilâtı Esasiye Kanunundan haberdar değiliz. Gazetelerde filhakika gördük. Bu, kâfi mi? Binaenaleyh biz, evvelemirde, bunu bir kül olarak görüşmek üzere âtiye bırakıp buhranı halledelim.

Halil Bey - Teşkilât-ı Esasiye Kanununun tadiline ve yeniden yapılmasına salâhiyetimiz vardır. Fakat, bu tadilât, hakikaten vatan ve milletimizin saadeti halini kâfimidir, bunu söylemek lâzımdır. Bunu, erbabı hukuktan, hukuk ulemasından olan arkadaşlarımız gelsinler, izah etsinler. İzahat verilmedikçe, bunun, derhal, halledilmesine taraftar değilim.

Hamdullah Suphi[50] Bey (İstanbul) - Dört sene evvel ayrı ayrı seçilmesinin zararlarını söylemiştim. Bugün de, aynı hal baş gösterdi. Gazi Paşa'nın teklifine gelince, bu, yeni değildir. Dört sene evvel yapılan bir kanunun, daha açık bir surette ifadesidir. Binaenaleyh bunun aleyhinde söz söyleyecekler gelsin, fikirlerini söylesinler. Fakat, zamanımızın uzun uzadıya beklemeye tahammülü yoktur.

---

50 **Hamdullah Suphi Tanrıöver**; 1886 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Suphi Paşa'dır. Tanrıöver, Galatasaray Sultanîsinden mezun olduktan sonra öğretmenlik ve Darülfünun'da Türk - İslâm Sanatları profesörlüğü yapmış, 1912 yılında Türk Ocaklarının kurucuları arasına katılmıştır. Son Osmanlı Meclisi Mebusanında görev alan Tanrıöver, Milli Mücadelenin başlaması üzerine 1920 yılında Ankara'ya gelmiş ve TBMM'nin 1. dönem çalışmalarına Antalya mebusu olarak katılmış. 2. ve 3. dönemlerde ise İstanbul'dan mebus seçilmiştir. Bu arada Matbuat Umum Müdürlüğü ve Maarif Vekilliği görevlerini ifa etmiştir. Tanrıöver 3. dönemden sonra Büyükelçi olarak görev almış ve Bükreş Büyükelçisi iken yurda dönerek TBMM'nin 7. dönemine İçel mebusu, 8. döneme İstanbul, 9. döneme Manisa ve 10. döneme de İstanbul mebusu olarak katılmıştır. Türkçülük hareketinin öncülerinden olan Hamdullah Suphi Tanrıöver 1949 yılında Türk Ocaklarının yeniden kurulması için yapılan çalışmalara önderlik etmiştir. Tanrıöver gençlik devresinde şiirler yazmış ve kendisini daha çok kuvvetli bir konuşmacı olarak tanıtmıştır. Bu konuşmalarının çoğu "Dağ Yolu" ve "Günebakan" adlı kitaplarda toplanmıştır. Hamdullah Suphi Tanrıöver 11 Haziran 1966 günü vefat etmiştir (**Cumhuriyetin İlânında Adı Geçenler**, s. 32-33.)

Levent Sahverdi Arşivi

Ragıp Bey (Kütahya) - Kanunların en iyisi hâdisat ve ihtiyaçtan doğanıdır. İhtiyaç ise meydandadır. Teşkilâtı Esasiye Kanununun ikmali lâzımdır. Tavzihi icabeder, Teklifin derhal müzakeresine geçelim.

Seyit Bey (Adliye Vekili)- Teklif edilen şekil, yeni bir şey değildir. Mevcut Teşkilâtı Esasiye Kanununun, açıklığa kavuşturulması ve tespitidir. Kanunları ihtiyaç yapar. Nazariyat yapmaz. Zaman, hâdisat, her şeye hâkimdir. Gelişme kanunu değişmez bir kesin kaidedir. Teklif edilen şekilde bir yenilik yoktur. Mevcut şekli, daha sarih ve açık olarak ifade edersek millet ve memleketimizin menfaatine elbet daha muvafık hareket etmiş oluruz.

Abidin Bey (Saruhan) - Evvelâ hükûmet buhranını halledelim.

Eyüp Sabri Efendi (Konya) - Biz, Gazi Paşa Hazretlerini hakem yaptık. Bizim, Teşkilâtı Esasiye Kanununu tadile salâhiyetimiz yok demek, gayrimeşru olduğumuzu kabul etmek demektir. Meclisin, Teşkilâtı Esasiye Kanununu tadile yetkisi meydandadır. Hükûmetimizin şekli, behemehal cumhuriyet olacaktır...[51]

İsmet Paşa[52](Malatya) - Fırka Başkanı'nın teklifini kabule ihtiyaç kesindir. Cihan, bizim, bir şekl-i hükûmet görüştüğümüzü biliyor. Bu mü-

51 **Nutuk**, C II, s.435-437.

52 **İsmet İnönü**, 1884'de İzmir'de doğmuştur. Babası Hacı Reşit Bey, annesi Cevriye Temelli'dir. Rüştiye'yi bitirdikten sonra Sivas Mülkiye İdadîsine girmiş ve altıncı sınıfındayken 31 Temmuz 1897'de İstanbul'da bulunan Halıcıoğlu Topçu Okulunun İdadî bölümüne geçmiştir. 14 Şubat 1901'de Harp Okulunun topçu sınıfına girmiş ve okulu birincilikle bitirerek 1 Eylül 1903'de mülâzım-ı sânî (Topçu Teğmeni) olmuştur. İnönü aynı yıl Harp Akademisine girmiş, burasını da birincilikle bitirerek, 26 Eylül 1906'da Erkânıharp (Kurmay) Yüzbaşı rütbesi ile Akademiden mezun olmuş ve II. Orduya atanmıştır. Öğrenimi sırasında Fransızca ve Almanca, Cumhurbaşkanı iken de İngilizce öğrenmiştir. İnönü, İttihat ve Terakki Cemiyetinin, Meşrutiyet ilânını sağlamak için gizli bir ihtilâlci örgüt olarak çalıştığı yıllarda, sınıf ya da dönem arkadaşları olan çoğu kurmay subaylar gibi, bu cemiyete girerek Hürriyet savaşına katılmış, Meşrutiyet ilân edildikten sonra İstanbul'da baş gösteren 31 Mart olayı üzerine hazırlanan Harekât Ordusunda görev almıştır. Bu dönemde, Mustafa Kemal ile birlikte ordunun politikadan, politikanın da ordudan ayrılması gerektiği görüşünü benimsediği için, İttihat ve Terakki Fırkasıyla ilişkilerine son vermiştir. 26 Şubat 1910'da "Yemen Mürettep Kuvvetleri" adı verilen olağanüstü bir kuruluşun Kurmay heyetindeki görevi sırasında ve bu birliğin Yemen ayaklanmasına karşı yürüttüğü savaşta gösterdiği başarısından ötürü binbaşılığa yükselen İnönü, Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığına atanması üzerine, 1913 yılı sonunda Harbiye Nezaretinde Şube Müdürü olarak çalışmaya başlamıştır. 1915 yılı sonlarında, cephe görevi isteyerek Diyarbakır, Muş, Bitlis Cephesindeki II. Ordunun Kurmay Başkanlığına atanmış, 14 Aralık 1915'de albaylığa yükselmiştir. İsmet

Levent Şahverdi Arşivi

zakeratımızı bir neticeye raptedip ifade etmemek, zaaf ve karışıklığı sürdürmekten başka bir şey değildir. Bir tecrübeden bahsedeyim. Avrupa diplomatları, bu hususta, beni, ikaz ettiler. Devletin reisi, yoktur dediler. Şekli hâzırımızdaki reis; Meclis Reisi'dir. Demek ki, siz, bir başka reis bekliyorsunuz. Avrupa düşüncesi işte budur. Halbuki, biz, böyle düşünmüyoruz. Millet, hâkimiyetini, mukadderatını, fiili olarak eline almıştır. O halde, bunun, ifade-i hukukiyesini söylemekten neden çekiniyoruz? Reisicumhur olmadan, başvekil seçimi teklifi, kanunsuz olur. Bunda şüpheye mahal yoktur. Başvekilin seçimini, kanuni ve mümkün kılabilmek için, Gazi Paşa Hazretlerinin, teklifinin, kanuniyet kesbetmesi lâzımdır. Bunda şüphe yoktur. Fırkanın bütün millete karşı, yüklendiği sorumluluğun gereklerine uygun hareket etmek zaruridir.

İnönü, Mustafa Kemal'in Komutan Vekili olarak Ruslara karşı savaştığı bu Ordu emrindeki tümenlerin birinin Komutanlığına, 30 Aralık 1916'da da Kafkas cephesindeki IV. Kolordu Komutanlığına getirilmiştir. 1 Haziran 1917'de Sina cephesindeki XX. Kolordu Komutanlığına atanan İnönü, bu cephede Alman Mareşali Falkenheim yönetiminde, İngilizlerle yapılan savaşlara katılmıştır. İnönü, Mondros Mütarekesi müzakerelerinin başladığı sıralarda, 24 Ekim 1918'de Harbiye Nezareti Müsteşarlığına, 29 Aralık 1919'da da sulh hazırlıkları Komisyonuna askerî uzman olarak tayin edilmiştir. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali üzerine 19 Mart gecesi Kurmay Binbaşı Saffet Arıkan ile birlikte, nefer kılığına girerek, Maltepe'den yola çıkmış ve 9 Nisan 1920 günü Ankara'ya gelip Mustafa Kemal'le birlikte çalışmaya başlamıştır. 25 Nisan 1920'de TBMM Ordularının Genel Kurmay Başkanlığına getirilmiştir. 10 Kasım'da Mustafa Kemal tarafından Garp Cephesinin Kuzey kısmı kuvvetlerinin Komutanlığına "Ordu Komutan selâhiyet ve sıfatıyla" ve Genel Kurmay Başkanlığı görevi üzerinde olmak üzere atanan ve Bilecik'te fiilen komutayı ele alan İnönü, 10 Ocak 1921'de, üç misli kuvvetli olan düşmanı mağlup ederek Birinci İnönü Zaferini, 1 Nisan 1921'de İkinci İnönü Zaferini kazanmış, 30 Ağustos Zaferinden sonrada Korgeneralliğe yükselmiştir. 1922'de Mudanya, 1923'de Dışişleri Bakanı olarak Lozan Konferanslarına katılan İsmet İnönü, Cumhuriyetin ilânından sonra Türkiye Cumhuriyetinin ilk Başbakanı olmuştur. 1924'te Başbakanlıktan istifa etmiş, 1925'te tekrar Başbakan olmuştur, 1 Ocak 1929'dan 28 Şubat 1929'a kadar Millî Eğitim Bakanlığını da idare etmiştir. 25 Ekim 1937'de Başbakanlıktan istifa etmiştir. 11 Kasım 1938'de TBMM'nin oybirliği ile Cumhurbaşkanı seçilen İnönü, 14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerini müteakip Demokrat Partinin iktidara gelmesiyle Cumhurbaşkanlığından ayrılmıştır. 1950 Seçimlerinden sonra, Cumhuriyet Halk Partisi'nin muhalefette kalması nedeniyle Parti Genel Başkanı İnönü, Muhalefet lideri olarak, 20 Kasım 1961 tarihine kadar bu görevde bulunmuştur. 27 Mayıs 1960 ihtilalinden sonra, Halk oyuna sunulan Yeni Anayasa gereğince, 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan genel seçimler üzerine, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından, hükûmeti kurmaya memur edilmiştir. İsmet İnönü 20 Kasım 1961'de Adalet Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisi'nin kurduğu koalisyon Hükûmetinin Başbakanı, 25 Haziran 1962 tarihinde, CHP - YTP ve Millet Partisi ile ikinci koalisyon Hükûmetinin Başbakanı, 27 Aralık 1963 tarihinde de CHP ve Bağımsızlar ile üçüncü koalisyon Hükûmetinin Başbakanı olarak, 4 Mart 1965 tarihine kadar Başbakanlık görevini yapmıştır, 5 Mart 1965 tarihinden sonra, Cumhuriyet Halk Partisinin muhalefette kalması dolayısıyla, Parti Genel Başkanı ve Malatya Milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisinde göreve devam etmiştir. İsmet İnönü, 4 Kasım 1972'de CHP Genel Başkanlığından; 16 Kasım 1972'de de parti üyeliği ve Malatya Milletvekilliğinden istifa ederek, eski Cumhurbaşkanı sıfatıyla tabiî üye olarak Cumhuriyet Senatosunda göreve başlamıştır. İnönü 25 Aralık 1973 tarihinde vefat etmiştir (**TBMM Arşivi**, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 126.; **Cumhuriyetin İlânında Adı Geçenler**, s.31-32.)

Levent Şahverdi Arşivi

Abdürrahman Şeref Bey, hükûmetin şekillerini bir bir saymaya lüzum yok. Hâkimiyet bilâ kaydüşart milletindir; dedikten sonra kime sorarsanız sorunuz, bu, cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama, bu ad, bazılarına hoş gelmezmiş, varsın gelmesin".

Yusuf Kemal Bey- Önergenin kanunlaşması için gerekli muamelenin derhal tamamlanmasını teklif ederim.

Abdullah Azmi Efendi- Meselenin ehemmiyeti meydandadır. Müzakere devam etsin[53]

Bu konuşmalardan sonra görüşmelerin yeterli olduğu kabul edildi. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın teklifi birer birer okunarak müzakere ve kabul edildi.

Görüldüğü gibi HF grubunda yapılan görüşmelerde Cumhuriyetin ilânına muhalefet edildiğini söylemek güçtür. Basında kısmi olarak görülen muhalefetin meclis üzerinde ciddi anlamda tesiri olmamıştır. HF grubun yapılan görüşmelerde "acele edilmemesi" ile ilgili görüş ve düşüncelerin ortaya atılması, yeni rejimin anlaşılamamasının yarattığı bir "endişe" havasının hakim olduğu söylenebilir. Ancak ciddi manada bir muhalefetten bahsetmek mümkün değildir. HF grubunda başlangıçta mevcut olan endişe görüşmeler sonunda halledilmiş, bu durum ise meclis genel kurulunda cereyan eden görüşmelerin daha çabuk sonuçlanmasını sağlamış ve Cumhuriyetin ilânını kolaylaştırmıştır.

TBMM Genel Kurul Toplantısı

HF grup toplantısında teklifin bütünü kabul edildi. Öğleden sonra saat 18:00' de Meclis Genel Kurulu Reis Bey İsmet Bey başkanlığında toplandı. HF grubunda kabul edilen tasarı Meclis Kanun-ı Esasi Encümeni tarafından incelenerek, teklife sadece "devletin dininin; dini islâm ve li-

53 **Nutuk**, C II, s.438-439.

Levent Şahverdi Arşivi

sanının Türkçe olduğuna dair" bir madde eklendi Kanun-i Esasi Encümeni Mazbatası acele ve hemen müzakere edilmek üzere encümen başkanı Yunus Nadi Bey ve arkadaşları tarafından meclise sunuldu[54]. Sunulan önerge 1921 Anayasasının bir, iki dört, on, on bir, on ikinci maddelerinin değiştirilmesi teklifini getirmekteydi.

Kanun teklifi görüşmelerinin kabul edilmesinden sonra ilk sözü alan Yunus Nadi Bey, uzun bir konuşma yaparak değişiklerin gerekçelerini izah etmiş ve yeni devlet şeklinin Cumhuriyet olmasının gerektiğini şu sözleriyle ifade etmiştir;

"Türkiye Devleti'nin şekli hükûmeti cumhuriyettir. Ondan sonra mademki; tadilatımız şimdiki halde Teşkilâtı Esasiye'nin bazı aksamına münhasırdır, şu halde bu maddeden sonra gelmek üzere zaten kendimizde mevcut olan vaziyetimizi tespit etmiş oluyoruz ve yeni ilave ettiğimiz ikinci madde ile diyoruz ki; Türkiye Devleti'nin dini: dini islâmdır resmi dili Türkçedir. Bu vaziyet zaten mevcuttur ve aslidir. Bununla bu hakikati dahi ifade etmiş bulunuyoruz...."[55]

Genel kurulda Yunus Nadi Beyin açıklamalarından sonra Vasıf Bey, Eyüp Sabri[56] Bey, Rasih[57] Efendi, Mehmet Emin[58] Bey, Şeyh Saffet

54 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt.3, s.89.

55 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt.3, s.90-91.

56 **Eyüp Sabri Bey**, 1302 yılında Konya'da doğdu. Babası Mehmet Bey'dir. Konya Hukuk Mektebinden 1326(1910) yılında mezun oldu. Meşrutiyetten sonra başladığı Uşak Müddeiumumiliği görevinden 10 Nisan 1919'da ayrılarak Konya'ya döndü. 1923 yılında Konya'da Avukat olarak bir müddet çalıştı. TBMM'nin 2. dönemine Konya mebusu olarak katılmıştır. (**TBMM Arşivi**, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 572)

57 **Rasih Kaplan**, Aksekili Satır zade Mehmet Tahir Efendinin oğludur. 1883 yılında doğmuştur. Arapça öğrenerek Kahire'de Camiülezher'de okumuş, Rüştiye'yi bitirmiş, İçtimaiyat ve Hukuk dallarında yüksek tahsil yapmıştır. Yüzbaşı rütbesinde emekli olan Rasih Kaplan TBMM'nin 1. döneminden 6. dönemine kadar Antalya mebusu olarak meclise katılmış, Eskişehir İstiklâl Mahkemesi azalığında ve çeşitli meclis encümenlerinde bulunmuştur. 7. dönemde (Maraş mebusu, 8. dönemde de tekrar Antalya mebusu olarak TBMM'ne girmiştir. İstiklâl Mahkemeleri Kanununun 1. maddesini müzeyyel kanun ile muallim ve talebelerin askerlikten istisnaları hakkındaki kanun Rasih Kaplan tarafından teklif edilmiştir. Rasih Kaplan 1952 yılında vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi**, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 29)

58 **Mehmet Emin Yurdakul**, 1869 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası balıkçılıkla uğraşan Salih reistir. Orta öğrenimini Beşiktaş Askerî Rüştiyesinde bitirdikten sonra bir süre Mülkiye ve Hukuk mektebinde okumuştur. "Fazilet ve Asalet" adlı küçük kitabı ile Sadrazam Cevat Paşa'nın ilgisini çeken Yurdakul Rüsumat Evrak Müdürlüğüne atanmış ve adını 1897 Yunan Harbi esnasında yayınladığı "Türkçe Şiirler" isimli küçük kitabıyla duyurmaya başlamıştır. "O eserdeki: Ben bir Türküm,

Levent Sahverdi Arşivi

Efendi, Emin Bey, Celal Nuri[59] Bey, Süleyman Sırrı[60] Bey söz alarak kanun teklifi lehinde görüşlerini açıklamışlardır. Bu isimlerin yanı sıra Yahya Galip, Tunalı Hilmi, Avni[61] Bey, Dr. Fikret Bey, Hakkı[62] Bey görüşmeler sırasında ki müdahaleleri ile tasarının lehine tavır almışlardır.

---

dinim, cinsim, uludur, Sinem özüm ateş ile doludur, İnsan olan vatanının kuludur, Türk evlâdı evde durmaz giderim." gibi manzumeler yeni bir çığırın müjdecisi olmuştur. Genç Şair Türkiye dışında Alman, Rus ve Macar Türkologları arasında da dikkati çekmiştir. 2. Meşrutiyetin ilânından sonra (1908) Yurdakul Hicaz Vali vekilliği, Sivas ve Erzurum valilikleri ve bir süre Erzurum ve Trabzon Rüsumat Nazırlığı ve Bahriye Nezareti Müsteşarlığında bulunmuştur. Emekliye ayrıldıktan sonra 1914'de Musul mebusu seçilerek Osmanlı Meclisi Mebusan'ına girmiştir. Yurdakul, TBMM'nin 2. ve 3. Dönem çalışmalarına Şarki Karahisar, 4. 5 ve 6. Dönemlere Urfa, 7.Döneme de İstanbul milletvekili olarak katılmıştır. Ahmet Ağaoğlu, Dr. Fuat Salih Ahmet Ferit beylerle birlikte Türk ocaklarının kurucuları arasına katılan Yurdakul 1918 yılında Ziya Gökalp, Halide Edip Adıvar, Hamdullah Suphi, Köprülüzade Fuat ile birlikte ocağın Hars ve İlim Heyeti üyeleri arasında yer almış ve Türk Yurdu Dergisinde çalışmıştır. Yurdakul İstanbul Milletvekili iken 14 Ocak 1944 de İstanbul'da vefat etmiştir. Basılmış Eserleri : "Fazilet ve Asalet", "Türkçe şiirler", "Türk Sazı" ,"Turana Doğru". "Zafer Yolunda", "Mustafa Kemal", "İsyan" "Danteye Sesler", "Kıvılcımla, Yıldırımlar". (**TBMM Arşivi**, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 628.; **Cumhuriyetin İlânında Adı Geçenler**, s. 19.)

59 **Celal Nuri İleri**, Abidin Paşa'nın torunu ve Ayan azası Giritli Nuri Beyin oğludur. 1882'de Gelibolu'da doğmuştur. Tahsilini tamamladıktan ve hukuk doktorasını verdikten sonra Türkçe ve Fransızca gazetelerde yazarlık yapan Celâl Nuri İleri Osmanlı Meclisi Mebusanına 4. dönem Gelibolu Mebusu olarak katılmış TBMM'nin 1. ve 2. dönemlerinde Gelibolu, 3. ve 4. dönemlerde ise Tekirdağ Mebusu olarak bulunmuştur. Hukuk doktoru olan Celâl Nuri İleri Fransızca, İngilizce, Yunanca'yı gayet iyi bilen değerli bir gazeteci ve fikir adamıydı. Tarih, Hukuk, Siyaset, Seyahat ve Sosyal konularda eserler yayınlamıştır. Profesör ve yazar Suphi Nuri ve karikatürcü Sedat Nuri'nin ağabeyidir. İleri gazetesini kuran Celâl Nuri İleri, iki kardeşiyle birlikte gazetesinin adını soyadı olarak almıştır. Celâl Nuri İleri 1938 yılında vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi**, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 180)

60 **Süleyman Sırrı İçöz**, Ali Kethudazade Hacı Mehmet Beyin oğludur. 1878 yılında Yozgat'ta doğmuştur. İdadî ve Mülkiyeden mezun olmuştur. Milli Mücadele'ye gönüllü olarak cepheye iştirak etmiş, Sakarya Zaferine kadar Süvari Fırkası 1. Alay'da çarpışmıştır. Darende Kaymakamı iken TBMM 1. Dönemde (1920) Yozgat Milletvekilliğine seçilmiş ve 9. Döneme kadar aralıksız Yozgat mebusluğu yapmıştır. 1950'de seçilemediğinden mebusluğu sona ermiştir. Süleyman Sırrı İçöz 1963 yılında vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi**, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 437)

61 **Mehmet Avni Doğan**, 1892'de Yozgat'ta doğmuştur, Meclis-i Mebusan Yozgat Mebuslarından Uhuvvetzade Hayrullah Bey ile Zehra Hanımın oğludur. A. Doğan doğum yeri olan Yozgat Rüştiyesinde orta, İstanbul Sultanisinde lise öğrenimini tamamladıktan sonra 1913'de Mülkiyeden mezun olmuştur. 24 Kasım 1913'de Sadrazamlık Mektûbî Kalemi Hulefâlığı'na tayin edilerek Devlet hizmetine giren Doğan, Nisan 1914'de Mühimme Kalemi 3. sınıf Hulefâlığına nakledilmiş, Temmuz 1914'de silâh altına alınmış ve Birinci Dünya Savaşı süresince Yedek subay olarak askerlik yapmıştır, 28 Nisan 1919 da Boğazlıyan, 15 Kasım 1919 da Ereğli (Konya) Kazaları Kaymakamlıklarına atanmış ve 12 Mayıs 1920 de Ereğli Kaymakamı iken memuriyetten ayrılarak bir süre ticaretle uğraşmıştır. Mart 1921'de 2. defa Yedek subay olarak askere alınan Doğan askerliği süresince Sivas Divan-ı Harb-ı Örfî Asker'i zabıt kâtipliğinde, Amasya İstiklâl Mahkemesi Müfreze Komutanlığında ve Kayseri Menzil Hat Mülhaklığında görevlendirilmiş ve Büyük Zaferin kazanılışından sonra Nisan 1923'de terhis edilmiştir. Doğan, Ağustos 1923'de 2. dönem Yozgat Mebusu olarak TBMM' ne girmiş ve mebusluğu 3. ve 4. dönemler sonuna kadar devam etmiştir. Bu süre içinde Dahiliye Encümeni Raportörlüğünde ve Şark İstiklâl Mahkemesi Azalığında da görevlendirilmiştir. 28 Eylül 1936'da Kastamonu, 19 Ağustos 1940'da Samsun Valiliklerine getirildikten sonra 3 Ocak 1941'de 6. dönem başında Çankırı Milletvekili olarak tekrar TBMM'ne dönmüştür. 31 Ocak 1948'de Ankara Valiliğine atanan Doğan Mayıs 1950'de yeniden Yozgat Milletvekilliğine seçilmiş, Mayıs 1954 seçimlerinde ise milletvekili olamamıştır, Ekim 1957'de 11. dönem seçimlerinde, 3. defa Yozgat Milletvekili olmuş ve Ocak 1961'de Kurucu Meclise CHP. kontenjanından katılmış, 1961 seçimlerinde tekrar Yozgat Milletvekili seçilmiştir. Bu devrede Birinci İnönü Kabinesine Devlet Bakanı olarak giren Doğan milletvekili bulunduğu sırada 14 Haziran 1965 tarihinde vefat etmiştir. Basılmış Eserleri : Kurtuluş, Kurtuluş ve Sonrası. (**TBMM Arşivi**, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 466)

Levent Şahverdi Arşivi

Genel kurulun görüşmeler sırasında içinde bulunduğu havayı yansıtması bakımından görüş beyan eden mebusların konuşmalarından bazı örnekler aşağıya alınmıştır[63].

Vasıf Bey(Saruhan); "Bundan sonra bu devletin şekli doğrudan doğruya cumhuriyettir. Millet; mukadderatına doğrudan doğruya hakim vaziyettedir. Bunun hilafında sefil ve fena emeller besleyen şahıslar ve tacidarlar kaani olsunlar ki; milletin bu ebedi azmi karşısında daima ölmeye, daima gebermeye mahkumlardır".

Eyüp Sabri Efendi(Konya); " Arkadaşlar ! Bizim hükûmetimiz bugün cumhuriyet oluyor. Teşekkül ettiği günden beri cumhuriyet olmuştur.... Efendiler! Âciz arkadaşınız bu kelimeye bugün değil, daha mektep sıralarında aşık olmuştur".

Rasih Efendi (Antalya) " Arkadaşlar! Bilirsiniz ki Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, Türk Milletinin asırlardan beri istirdat için mücadele ederek elde ettiği bir hakkıdır. Bu gün Teşkilât-ı Esasiye Kanununun bazı maddelerini tavzih ile hakkın ebediyyen bu milletin kendi eli ile idare edileceğini aleme ilândan başka bir şey değildir"

Mehmet Emin Bey (Karahisar-ı Şarki);" On dört asır evvel Peygamber Muhammed'in Mekke duvarlarında kurduğu hükûmeti, bu günde Türk Milleti Ankara'ya kurmuştur".

Şeyh Saffet Efendi (Urfa);" Biz bugün Teşkilat-ı Esasiye'mizde Cumhuriyeti tasrih etmekle tamamiyle Hulefay-ı Raşidin Efendilerimizin devrine rücu etmiş bulunuyoruz"

---

62 **Hakkı Ungan**, 1880 yılında Van'da doğmuştur. Babası Hacı İbrahimzade Mahmut Efendidir. Tahsilini tamamladıktan sonra bir süre Bitlis'de Mektubî Mümeyyizi olarak görev yapmıştır. Osmanlı Meclis-i Mebusanında Van'ı temsil etmiş ve TBMM'nin 1. dönem çalışmalarına da gene Van mebusu olarak katılmıştır. 7. Döneme kadar aralıksız olarak Meclis'te bulunmuş, 1. ve 2. dönem çalışmaları sırasında da Riyaset Divanı Kâtipliği yapmıştır. Hakkı Ungan 1943 yılında vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi**, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 425)

63 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt.3, s.93-98.

Levent Sahverdi Arşivi

Emin Bey[64] (Eskişehir);" İki devreyi intihabiye olmalıdır ve Reisicumhur bütün milletin malı olmalıdır. Ekseriyet fırkasının olmamalıdır".

Genel kurul görüşmeleri sonucu, kanun teklifinde yer maddelerinin önce tek tek daha sonra ise bütünü üzerinde yapılan oylama sonucunda alkış sesleri arasında oybirliği ile kabul edilerek Cumhuriyet saat 8:30 civarında ilân edildi.

Ertuğrul Mebusu Dr. Fikret Bey'in teklifi üzerine Reisicumhurun hemen seçilmesi kabul edildi. Bu arada Eyüp Sabri, Ali Rıza[65], Cevad Abbas[66] ve Mehmed Beyler verdikleri önergelerin kabul edilmesiyle Cumhuriyetin ilânının yüz bir pare top atışı ile kutlanması benimsendi.

Yapılan cumhurbaşkanlığı seçimi sonucunu İsmet Bey şu cümlelerle açıklamıştır;

"Türkiye Cumhuriyeti Riyaseti için yapılan oylamaya, yüz elli sekiz kişi katılmış ve Cumhurbaşkanlığına yüz elli sekiz üye oybirliğiyle Ankara Mebusu Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini seçmişlerdir"[67].

---

64 **Emin Sazak**, 1882 yılında Eskişehir'in Sazak köyünde doğmuştur. Bir süre İstanbul' da Fatih Medresesinde öğrenim yaptıktan sonra iş hayatına atılmıştır. Kurtuluş Savaşına Eskişehir bölgesinde sivil olarak katıları Emin Sazak 1920 yılında TBMM'nin ilk dönem toplantısına Eskişehir mebusu olarak girmiş, 2. dönemde fikir anlaşmazlığı sebebiyle Atatürk tarafından Halk Fırkasından çıkarılmıştır. 3. dönemde ilk bağımsız mebus olarak seçilmeyi başaran Emin Sazak, aynı dönemde tekrar Halk Fırkasına alınmıştır. 1946 yılında, Demokrat Parti'nin kuruluşundan sonra CHP'den ayrılarak DP'ye giren E. Sazak, 1948'de bu partiden çıkarılmış ve 1950'ye doğru siyasî hayattan çekilmiştir. Emin Sazak Türkiye'de ilk Türk Demiryol İnşaat Müteahhitliğini 1925 yılında kurmuş ve bu suretle millî demiryollarının Türk firmaları tarafından inşasına öncülük etmiştir. 1945'lerde mecliste Toprak Kanunu görüşmeleri sırasında bu kanuna karşı çıkmış, ancak bunu kişisel menfaatleri için yapmadığını ispatlamak maksadıyla Ankara dolayındaki çiftliğini oradaki köye bağışlamıştır. Emin Sazak 1960 yılında ölmüş ve doğduğu Sazak köyüne gömülmüştür. (**TBMM Arşivi**, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 168)

65 **Ali Rıza Bebe**, 1881'de Sinop'ta doğmuştur. Babası İbrahim Bey'dir. Harp Okulunu bitirdikten sonra ordunun çeşitli kademelerinde görev almış, binbaşı iken emekliye ayrılmış ve bir müddet İhzarat ve Tedarikat Komisyonu reisliği yapmıştır. Ali Rıza Bebe TBMM'nde 1. ve 2. dönem İstanbul, 3. dönem Cebeli Bereket (Adana - Osmaniye) mebus olarak bulunmuştur. (Ölüm tarihi tespit edilememiştir). (**TBMM Arşivi**, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 216)

66 **Cevat Abbas Gürer**, 1887 yılında Niş'te (Yugoslavya) doğmuştur. Ahmet Abbas beyin oğludur. Harbiye'den mezun olduktan sonra orduda çeşitli görevlerde, bu arada Erzurum Müstahkem Mevki komutanlığında bulunmuş ve bir süre Atatürk'ün emir subaylığını yapmıştır. Yüzbaşı iken emekliye ayrılan Cevat Abbas Gürer Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Bolu'yu temsilen katılmıştır. TBMM'de de 1. dönemden 5. döneme kadar aralıksız olarak Bolu mebusu sıfatıyla bulunmuştur. Cevat Abbas Gürer 1943 yılında vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi**, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 60)

67 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt.3, s.99.

Levent Sahverdi Arşivi

Bunun üzerine kürsüye gelen Mustafa Kemal Paşa meclis ve millete şu tarihi konuşmayı yapmıştır;

"Muhterem Arkadaşlar, dünya çapında olağanüstü hadiseler karşısında muhterem milletimizin hakiki uygarlığına ve şuurluluğuna değerli bir vesika olan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerini açıklığa kavuşturmak için encümeni mahsus tarafından heyeti celilenize teklif olunan kanun tasarısının kabulü münasebetiyle Türkiye Devleti'nin; zaten cihanca malûm olan, malûm olması lâzım gelen mahiyeti, beynelmilel mâruf unvanıyla yâd edildi. Bunun icabı tabîsi olmak üzere; bugüne kadar doğrudan doğruya Meclis'in riyasetinde bulundurduğunuz arkadaşınıza ifa ettirdiğiniz vazifeyi Reisicumhur unvanıyla yine aynı arkadaşınıza, bu âciz arkadaşınıza tevcih ediyorsunuz. Bu münasebetle, şimdiye kadar hakkımda esirgemediğiniz muhabbet ve samimiyet ve itimadı bir defa daha göstermekle yüksek kadirşînaslığınızı ispat etmiş oluyorsunuz. Bundan dolayı heyeti celilenize bütün samimiyeti ruhiyemle arzı teşekkürat ederim.

Efendiler, asırlardan beri şarkta mağdur ve mazlûm olan milletimiz; Türk milleti, hakikatte soyundan gelme yüksek kaabiliyetlerden mahrum zannediliyordu.

Son senelerde milletimizin fiilen gösterdiği kabiliyet, istidat, idrâk, kendi hakkında suizanda bulunanların ne kadar gafil ve ne kadar tetkikten uzak zevahirperest insanlar olduğunu pek güzel ispat etti. Milletimiz haiz olduğu evsaf ve liyakatini hükûmetinin yeni ismiyle, cihanı medeniyete daha çok kolaylıkla göstermeyi başaracaktır. Türkiye Cumhuriyeti, cihanda işgal ettiği mevkie lâyık olduğunu eserleriyle ispat edecektir.

Arkadaşlar, bu müesseseyi âliyeyi vücuda getiren Türk milletinin son dört sene zarfında kazandığı zafer, bundan sonra da birkaç misli olmak üzere tecelliyatını gösterecektir. Acizleri mazhar olduğum bu emniyet ve itimada kesbi liyakat etmek için pek mühim gördüğüm bir noktadaki ihtiyacı arz etmek mecburiyetindeyim. O ihtiyaç, heyeti aliyenizin şahsım hakkındaki teveccüh ve itimadının ve müzaheretinin devamıdır. Ancak bu

Levent Şahverdi Arşivi

sayede ve Allah'ın inayetiyle şahsıma tevcih buyurduğunuz ve buyuracağınız vezaifi hüsnü ifaya muvaffak olabileceğimi ümid ederim.

Daima, muhterem arkadaşlarımın ellerine çok samimi ve sıkı bir surette yapışarak onların şahıslarından kendimi bir an bile uzak görmeyerek çalışacağım. Milletin teveccühünü daima noktai istinat telâkki ederek hep beraber ileriye gideceğiz. Türkiye Cumhuriyeti mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır"[68].

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmasından sonra meclis oturumu Karahisar Mebusu Kâmil Efendi tarafından yapılan bir dua ile kapandı.

68 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt.3, s.99-100.

Levent Şahverdi Arşivi

BİBLİYOGRAFYA

Afet İnan, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Ankara, 1968

Ahmet Demirel, Birinci Mecliste Muhalefet II. Grup, İstanbul, 1995.

Ali Fuat Başgil, Esas Teşkilât ve Siyasî Rejim Milletlerin Hukuki Hayatı Serisinden Türkiye (Kollektif Eser), İstanbul,1940

Ali Fuat Cebesoy, Millî Mücadele Hatıraları, İstanbul, 1953

Ali Fuat Cebesoy, Sınıf Arkadaşım Atatürk, İstanbul, 1967

Asım Us, Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, İstanbul, 1964

Ayşe Aydın, "Tunalı Hilmi, Hayatı ve Eserleri", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996.

Bahaeddin Ögel, Türklerde Devlet Anlayışı (13.yy sonuna kadar), Ankara, 1982

Cumhuriyetin İlânında Adı Geçenler, Başbakanlık Basın-Yayın Genel Müdürlüğü, 50.Yıl Armağanı, 1973

Düstur, 3.Tertib, Cilt I, s.196.

E.Semih Yalçın, "Millî Mücadele'de Yusuf Kemal Tengirşenk", Gazi Ünv.,Uy.Merkezi Dergisi, C. I, S. 1, Ankara,1991.

E.Semih Yalçın, "Yusuf Kemal Tengirşenk", Kurtuluş Savaşına Yön Verenler, Cumhuriyetin Kuruluşunun 70. Yıl Armağanı, Ankara,1994.

Enver Ziya Karal, Atatürk ve Cumhuriyetin Duyurulması, Türk Dili, S.278, Kasım 1974

Falih Rıfkı Atay, Çankaya, İstanbul,1984

Feridun Fazıl Tülbentçi, Cumhuriyet Nasıl Kuruldu, İstanbul, 1955

Levent Sahverdi Arşivi

Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara, 1986

Hâkimiyet-i Milliye, 27 Eylül 1923.

Hamza Eroğlu, Atatürk ve Cumhuriyet, Ankara 1989

Hamza Eroğlu, Türk İnkılâp Tarihi, İstanbul, 1982

Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, Ankara, 1981

İsmet Giritli, Atatürk Cumhuriyeti, İstanbul, 1988

İsmet İnönü, Hatıralar, II.Kitap, Ankara,1987,

Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, Cilt I, Ankara, 1988,

Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, C II, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara,1989.

Münir Hayri Egeli, Atatürk'ün Bilinmeyen Hatıraları, İstanbul, 1954,

Nutuk, C II, s.430-433.

Nutuk, C II, s.435-437.

Nutuk, C II, s.438-439.

Nutuk, C II,s.434.

Sadi Borak, Bilinmeyen Yönleriyle Atatürk, İstanbul,1966

Sadri Maksudi Arsel, Türk Tarihi ve Hukuk I, İstanbul, 1947

Samet Ağaoğlu, Kuva-yı Milliye Ruhu, İstanbul, 1944

Ş. Süreyya Aydemir, Tek Adam, Mustafa Kemal 1922-1938, C.III, İstanbul, 1983.

Şemsettin Sami, Kâmus-ı Türkî, Dersadet, 1317

Şükrü Tezer, Atatürk'ün Hatıra Defteri, Ankara, 1989

Levent Şahverdi Arşivi

Tarık Zafer Tunaya, Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, İstanbul, 1964

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:203.

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 126

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 168.

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 180

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 215.

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 216.

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 29

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:34.

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 425

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 437

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 466.

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 572.

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 60 .

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 628.

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:.613.

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:184.

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:230.

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:254.

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:274.

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:280.

Levent Sahverdi Arşivi

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:289

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:291.

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:300

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:353,

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:367.

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:472

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:506

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:51.

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:563.

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:65.

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:452.

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:442.

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:540.

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:266.

TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt.3, s.89.

TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt.3, s.90-91.

TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt.3, s.93-98.

TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt.3, s.99.

TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt.3, s.99-100.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1988

Levent Şahverdi Arşivi

CUMHURİYET DÖNEMİ DEMİRYOLU İNŞAATLARININ MALİ KAYNAKLARI VE İLK İÇ BORÇLANMALAR (1923-1950)

Yrd.Doç.Dr. İsmail YILDIRIM*

Cumhuriyet'in demiryolu politikası herşeyden evvel inşa politikasına dayanıyordu. Ancak demiryolu inşaatları ise oldukça fazla harcama gerektiren yatırımlardı. Demiryollarını ülkenin en önemli sorunu olarak gören Cumhuriyet yöneticileri, bu sebeple daha ilk günlerden itibaren bütün gayretlerini ve para kaynaklarının önemli bir kısmını demiryolu inşaatlarına ayırmışlardır.

Araştırdığımız dönemde, Türkiye'de inşa edilen demiryollarının mali kaynaklarını, büyük ölçüde yerli kaynaklar oluşturmuştur. Gerçi Cumhuriyet yöneticileri prensip itibariyle yabancı sermayeden faydalanmak taraftarıydılar. Ancak yabancı sermayenin makul ve meşru şartlar altında, ülkenin mali ve iktisadi politikasına uygun bir şekilde çalışmak şartıyla ülkeye gelmesi istenmekteydi. Bu konuda Mustafa Kemal 1 Mart 1923'te T.B.M.M.'yi açış konuşmasında şöyle demekteydi: "Efendiler, demiryollar ve limanlar ve mümasilleri gibi pek muhtaç olduğumuz tesisatı cesimenin yeniden inşa ve işletilmelerindeki siyasetimiz, kavanini hazıra ve müstakbelimize tabi olmak ve bu babda kabul ettiğimiz milli prensiplere tetabuk etmek şartıyla müracaat edecek ecnebi sermayelerini memnuniyetle kabul etmektir"[1]. Fakat bu dönemde yabancı sermayenin ülkeye gelmesi mümkün olmamıştır. Ancak 1927'den itibaren yabancı kredilerden faydalanabilme imkanı doğmuştur.

---

* Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

1. M. Kemal Atatürk, **Söylev ve Demeçler I,** Ankara, 1989, s. 313.

Levent Sahverdi Arşivi

1923-1950 döneminde Türkiye'de inşa edilen demiryolları genellikle devlet bütçesinden finanse edilmiştir. 1933'te demiryolları nişaatları için iç borçlanmaya gidilerek demiryolu inşaatlarına yeni bir mali kaynak yaratılmıştır. Mali kaynaklardan bir diğerini ise, 1933'te bir Türk inşaat şirketinin devlete açtığı orta vadeli kredi oluşturmaktadır. Milli sermaye ise ancak 36 km'lik Samsun sahil demiryolu inşaatının gerçekleştirerek çok az bir katkıda bulunabilmiştir. Yabancı sermayeden faydalanamayan Türkiye Yabancı inşaat şirketlerinin açtığı orta vadeli kredilerden yararlanabildi.

Görüldüğü gibi 1923-1950 döneminde demiryolu inşaatlarının mali kaynaklarını bütçe iç borçlanma, yerli kredi, milli sermaye ve orta vadeli yabancı krediler oluşturmaktadır.

1. Bütçe

1923-1950 döneminde Türkiye'de inşa edilen demiryollarının en önemli mali kaynağını devlet bütçesi oluşturmuştur. 23 Mart 1924'te kabul edilen Arade-Diyarbakır-Ergani demiryolunun inşasına dair kanun ile T.B.M.M. bu demiryolunun yapımı için 2738000 liranın bütçeden harcanması konusunda hükümete yetki vermişse de sonradan bu hattın yapımından vazgeçilmiştir. Yine 23 Mart 1924'te kabul edilen kanun[2] ile Samsun-Sivas ve Ankara-Musaköy demiryollarının inşası için 5 yılda harcanmak ve her yıl harcanacak miktarın bütçeye konulması ile 65 milyon lira ödenek verilmiştir. Adı geçen bu iki kanun Türkiye'de demiryolları inşasına ve inşaatlara yapılacak harcamaların bütçeden karşılanmasına dair çıkarılan ilk iki kanundur. Bu kanunları diğer hatların inşasına dair kanunlar izlemiştir.

Yapılacak olan hatların inşalarına dair kabul edilen kanunlarda, yapılacak olan harcama ve harcama süresi açıkça belirtilmiştir. İnşa edilen

2. 23 Mart 1924 Tarih ve 449 Numaralı Samsun–Sivas ve Ankara–Musaköy Demiryollarının İnşaası Hakkında Kanun. Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi Kavanin Mecmuası,** Cilt 2, s. 286–287.

Levent Şahverdi Arşivi

demiryoluna verilen ödenek yetmediği takdirde ek ödenek verilmek suretiyle hattın yapımı gerçekleştirilmekteydi[3].

1924–1926 yılları arasında demiryolu inşaatlarına ayrılan ödenekler Nafıa Vekaleti bütçesi içinde yer almıştır. 23 Mayıs 1927'de Devlet Demiryolları ve Limanları İdarei Umumiyesinin kurulması ile 1927–1930 döneminde demiryolu inşaatlarına ayrılan ödenekler bu idarenin bütçesinde gösterilmiştir. Ancak 1 Haziran 1931'de Demiryollar İnşaat Dairesi'nin, Devlet Demiryolları ve Limanları Umum Müdürlüğü'nden ayrılarak Nafıa Vekaletine bağlanması üzerine demiryloları inşaatları için ayrılan ödenekler tekrar Nafıa Vekaleti bütçesinde gösterilmeye başlanmış ve bu durum 1950 yılına kadar devam etmiştir.

Ancak demiryolları inşaatlarının devlet bütçesinden finanse edilmesi sık sık eleştiri konusu olmuştur. Özellikle demiryolu inşaatlarının ülke geneline yayılması ve bütçeden ayrılan ödeneklerin artması ile 1930'a gelindiğinde bu eleştiriler daha da artmıştır.

Merkez Bankasının kurulması imkanlarını araştırmak üzere Türkiye'ye gelen Alman Karl Müller[4] bu konuda hükümete sunduğu raporunda Hükümetin demiryolu inşaatlarını devlet bütçesinden karşılamasını uygun bulmakla birlikte, demiryolları hatlarının mevcut durum itibariyle iktisadi olmadığı ve herhangi bir iktisadi gelişme ihtimali olmadığı müddetçe, hatların sağlayacağı iktisadi faydaların sınırlı kalacağını dolayısı ile hatların inşası için borçlanmaya gerek olmadığını belirtmiştir[5]. K. Müller yine aynı

3. Örneğin Diyarbakır'dan Irak ve İran sınırlarına kadar yapılacak olan demiryolları için 14 Haziran 1937 tarih ve 3262 numaralı kanun ile 50 milyon ödenek verilmişken ödenek yetmediği için 2 Aralık 1944 tarih ve 4643 numaralı kanun ile 40 milyon lira ek ödenek verilmiştir.

4. 1929 yılı başlarında Türk Hükümeti Merkez Bankasının kurulması imkanlarını araştırmak için Reichsbank başkanı Hjalmar Schacht'ı Türkiye'ye davet emşitri. H. Schacht işlerinin çokluğu nedeniyle gelememiş, çalışma arkadaşı Karl Müller'i tavsiye etmiştir. Davet üzerine Nisan 1929'da Türkiye'ye gelen K. Müller Ocak 1930'da hazırladığı raporu Maliye Bakanlığı'na sunmuştur. Bkz. İlhan Tekeli, Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları,** Ankara, 1983, s. 110–111.

5. Karl Müller, **Türkiye'de Nakit İstikrarı ve Bir Merkezi İhraç Bankasının Tesisi hakkında Mütalaname,** Ankara, 1930; İlhan Tekeli, Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları,** Ankara, 1983, Ek No: 3, s. 602, 603.

Levent Sahverdi Arşivi

raporunda kısa bir zamana sığdırılan demiryolu inşaat programının devlet bütçesinden karşılanmasının da zor olacağını belirterek, demiryolu masraflarında kısıntı yapılması gerektiğini ifade etmiştir.

1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası da "demiryolu siyasetinin basitleştirilmesi için, bu işin uzun vade ile ödenmesi şartıyla yabancı sermayeye bırakılması"nı[6] programına alarak demiryolu inşaatlarının bütçeden finanse edilmesine karşı çıkmıştır. Parti lideri Ali Fethi (Okyar) Bey bu konuda "Açıkça söyleyeyim, bu ülkede demiryolu yapılmasın diyen yoktur; demiryolları yapılmalıdır. Lakin fazla masraflar kısılmalıdır, mali gücümüzü aşmamalıdır. Bilhassa masrafları bugünkü hatlardan istifade edecek müstakbel nesillere taksim ve tahmil etmek vasıflarını aramak lazımdır"[7] diyerek demiryolu inşaatlarına yapılan harcamaların uzun yıllara yayılmasını istemektedir.

Başbakan İsmet İnönü demiryolu politikası konusunda kendisine yöneltilen eleştirilere 30 Ağustos 1930'da Ankara–Sivas hattını açış konuşmasında cevap vermştir[8]. İnönü bu konuşmasında; "Yol mahrumiyeti bu milletin asırlardan beri en köklü derdidir... Milli devlet için şimendifer ihtiyacı milli vahdet; milli müdafa ve milli siyaset meselesi, asırların mahassalası olan milli istiklalin muhafazası meselesidir... Bir millete milli vahdet ve milli mevcudiyetin çaresi olan tedbir her mülahaza ve her ihtiyaca tekaddüm eder. Bu tedbirin bir gün tehiri afolunamaz, tamir olunmaz bir hatadır"[9] diyerek demiryolu politikasının zorunluluğunu belirttikten sonra devlet bütçesinden demiryolu yapılmasını söyle açıklamıştır: "Evvela şurasını bilmelidir ki, bir milletin gayri kabili tehir olan milli ihtiyacının teminini evvelemirde o devletin hazinesinden aramak gayri kabili içtinaptır. İhtiyacımız tehir edilmezse, alemin o ihtiyacı bir gün geçirmeksizin temin etmeğe çalışmasında ne sebep vardır... Demek

6. M. Arslan Abisel, **Bir Karış Fazla Şimendifer**, Ankara, 1948, s. 92.
7. **Cumhuriyet,** 15 Ağustos 1930.
8. İsmet İnönü'nün 30 Eylül tarihli Sivas konuşmasının tam metni için bkz. **Demiryolları Mecmuası,** Cilt 6, Sayı 66–70, I. Kanun 1930, s. 270–285.
9. **Demiryolları Mecmuası,** Cilt 6, Sayı 66–70, I. Kanun 1930, s. 272–273.

Levent Şahverdi Arşivi

ki, gayri kabili tehir milli ihtiyaç için milletin ancak bila kaydü şart tasarruf ettiği kendi kesesinden para araması gayet tabidir"[10].

İsmet İnönü bu açıklamalarından sonra da 1923'ten 1929'a kadar olan dönemde siyasal ve iktisadi durumun, yabancı sermayenin gelmesine elverişliği olmadığını ifade ettikten sonra: "Bu sene 1930'dayız. Görüyor musunuz harici istikrazla bittabi milli mevcudiyetimizi muhafaza ederek şimendiferlerimizi yapmak isteseydiniz işte bu güne kadar daha bir metre için kazma vurmamış olacaktınız"[11] diyerek kendi politikasının doğruluğunu ortaya koymaktadır.

İnönü, Ali Fethi Bey'in bütün yükün bir nesle yükletilmesi şeklindeki iddialarına ise şöyle cevap vermektedir: "Memleketin bütün yükünü bir nesle yüklettiğimden şikayet olunuyor ve çok gösterişli bir fikir üzere bir çok nesle yükletilmesi lüzumundan bahsolunuyor... Uzun maddi istikraz demek olan bu tedbirin şimdiye kadar tatbikine maddeten imkan olmadığına kani iseniz, bu itirazın dermiyanına sebep ve hikmet kalmaz. Fakat ben size haber vereyim ki imkan olsa da bizim bu nesle yüklettiğimiz yüklere, gelecek nesiller laakal bu kadar tahammül etmeğe mecburdurlar"[12].

Demiryollarının devlet bütçesinden yapılmasına diğer bir eleştiri de Fransız, Clarles Rist'ten gelmiştir[13]. Rist, raporunda: "İç ve dış borçlanma yollarının ikisine de başvurmanın imkan dışı oluşu, Türk Hükümeti'ne bu sistemi zorunlu kıldı... Cumhuriyet'in mali durumu göz önüne alındığında, bugüne kadar Türkiye'de bayındırlık işlerinin finansmanı, muhtemelen başka türlü düşünülmeyecek şartlarda yapılmıştır. Ancak ne var ki bu finansmanı aynı temeller üzerinde sürdürmenin getireceği ciddi sakıncaları

10. **Demiryolları Mecmuası,** Cilt 6, Sayı 66–70, I. Kanun 1930, s. 274–275.
11. **Demiryolları Mecmuası,** Cilt 6, Sayı 66–70, I. Kanun 1930, s. 278.
12. **Demiryolları Mecmuası,** Cilt 6, Sayı 66–70, I. Kanun 1930, s. 279.
13. Türkiye'nin iktisadi ve mali durumunu incelemekle görevlendirilen C. Rist'e 1 Haziran 1930'da Ankara'ya gelerek yaptığı incelemelerden sonra hazırladığı raporu 15 Eylül 1930'da Maliye Vekaleti'ne sunmuştur. Bkz. İlhan Tekeli, Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları,** s. 141–142.

Levent Sahverdi Arşivi

görmemezlikten gelemeyiz... Kanımızca şimdiye kadar Türk Hükümeti tarafından benimsenen bayındırlık işlerine ilişkin finansman yöntemleri tümüyle değiştirilmelidir"[14] diyerek demiryolu yapımlarının finansmanının yabancı sermayeye bırakılmasından yanadır.

İmkanları kısıtlı bir devletin bütçesinden demiryolu yapılmasının sakıncaları, T.B.M.M'de de sık sık eleştirilen bir konu olmuştur. 1932 mali yılı Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü bütçesi hakkındaki görüşmelerde bu konuyu gündeme getiren eski Nafıa Vekili Sırrı (Day) Bey: "Hiç bir devletin bütçesinden inşaat yapıldığı yoktur. Böyle, devlet bütçesinden inşaat yapılmaz. Bu usul yalnız biz de ve birde Sovyetlerde vardır. Halbuki gerek limanların ve gerek demiryollarının bir an evvel yapılması, başlıca ülkelerde olduğu gibi mutlaka hariçten istikrazla yapılmalıdır... Bu iktisadın bir sonucudur"[15] demek suretiyle hükümetin politikasını eleştirmektedir.

Ancak bütün eleştirilere rağmen başka çare bulamayan hükümet, demiryollarının devlet bütçesinden yapılmasına devam etmiştir.

Demiryolu inşaatlarına bütçeden ayrılan ödeneklere gelince, bu ödenekler Tablo 5'te gösterilmiştir. Yalnız bu ödenekler mali yılbaşında verilen ödenekler olup, ek ödenekler buna dahil değildir. Örneğin tabloda 1927 yılı ödeneği 21. 740.000 lira görülmekteyse de bu miktar daha sonra artırılarak 25.990.000 liraya çıkarılmıştır[16].

Tablo 5'te görüldüğü üzere demiryolu inşaatlarına, daha Cumhuriyet'in birinci yılı dolmadan genel bütçenin %6.97'si oranında bir öde-

14. M. Charles Rist, "Mali Durum ve Ödemeler Dengesi Üzerine Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne rapor (Paris 15 Eylül 1930)", İlhan Tekeli, Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, s. 646-647.

15. Sırrı (Day) Bey'in konuşması için bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** Dönem 4, Cilt 3, s. 306.

16. 2 Aralık 1932 Tarihli Devlet Demiryolları ve Limanları İdaresinin 1927 Yılı Son Hesabına Dair Yapılan Mutabakat Beyannamesi Hakkında 3/232 Numaralı Divanı Muhasebat Riyaseti Tezkiresiyle Devlet Demiryolları ve Limanları Umum Müdürlüğü'nün 1927 Senesi Hesabı Katisi Hakkında 1/114 Numaralı Kanun Layihası ve Divan Muhasebat Encümeni Mazbatası, Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** Dönem 4, Cilt 13, Sıra No: 82, s. 7.

Levent Sahverdi Arşivi

nek verilmiştir. Demiryolu inşaatları, esas itibariyle 1927'den itibaren hızlandığı için, 1927–1931 döneminde demiryolu inşaatlarına ayrılan ödenekler oldukça fazla artmıştır. 1928'de devlet bütçesinin 13.98'i demiryolu inşaatlarına ayrılırken, bu oran 1930'da 12.57 çıkmıştır. Ancak 1929 dünya ekonomik buhranın etkileri Türkiye'yi de sarmış ve 1932'de devlet bütçesinden demiryolları inşaatlarına ayrılan pay %4.14'e düşmüştür. 1933'te, buhranın etkisinin azalmasıyla bütçeden demiryolları inşaatlarına ayrılan pay, tekrar artmışsa da 1920'lerin sonundaki miktara hiçbir zaman ulaşamamıştır.

1937 bütçesinde, demiryolları inşaatları için %3.84 oranında 8.879.501 lira ödnek ayrılmasını, Nafıa Vekili Ali Çetinkaya şöyle açıklamaktaydı: "Bu sene fevkalade olarak, ordunun bir takım ihtiyaçlarını karşılamak zarureti; şoseler, köprüler ve belki demiryolu hizmetlerinin yapılması için bütçemize fazla ödenek konamamıştır"[17]. Ancak bu dönemde bazı zorunluluklar karşısında 1936'dan 1940'a kadar toplam 49.211.000 lira ek ödenek verilmiştir[18].

Savaş yıllarında ise demiryolları inşaatlarına ayrılan ödenekler iyice azalmış, dolayısıyla demiryolu inşaatları durma noktasına gelmiştir. 1941'de bütçeden %2.12 oranında pay ayrılması üzerine Nafıa Vekili Ali Fuat Cebesoy T.B.M.M.'de 28 Mayıs 1941'de yaptığı konuşmada "Savaş bütün şiddetiyle devam ederken elbette bizim faaliyetlerimizin istikametleri değişmiştir"[19] diyerek demiryolu inşaatlarına ayrılan payın azlığını açıklamıştır. Savaşın sonrasına doğru bu pay iyice azalmıştır. 1944'te demiryolu inşaatlarına ayrılan 8.097.761 liralık ödenek, bütçenin ancak %0.85'i kadardı. Bu oran araştırdığımız dönemde demiryolu inşaatlarına bütçeden ayrılan en az paydır.

---

17. Nafıa Vekili Ali Çetinkaya'nın Konuşması için bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** Dönem 5, Cilt 18, s. 268.

18. Maliye Vekili Fuat Agralı'nın 27 Mayıs 1940 tarihli konuşması. Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** Dönem 6, Cilt 11, s. 273.

19. Nafıa Vekili Ali Fuat Cebesoy'un 28 Mayıs 1941 tarihli konuşması için bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** Dönem 6, Cilt 18, s. 239.

Levent Sahverdi Arşivi

Tablo 1'de görüldüğü üzere İkinci Dünya Savaşı sonrasında bütçeden demiryolu inşaatlarına ayrılan ödenekler miktar olarak artmış ise de bütçe içindeki pay artmamıştır. 1946'da %2.09 olan 1950'de %1.62'ye düşmüştür. Bunun en önemli sebebi ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında özellikle de 1948'den itibaren karayollarının demiryollarına tercih edilmesidir.

Tablo 1: Demiryolları İnşaatları İçin Mali Yılbaşında Verilen Ödenekler (1923-1950)

Yıl	Bütçe	Demiryollarına Verilen Ödenekler	Demiyrollarına verilen ödeneklerin Bütçe İçindeki Payı (%)
1924	140.433.369	9.800.000	6.97
1925	183.046.854	11.558.000	6.30
1926	190.103.544	12.858.000	6.70
1927	194.454.619	21.740.000	11.17
1928	207.169.338	28.975.000	13.98
1929	220.408.481	28.200.000	12.79
1930	222.646.523	27.994.767	12.57
1931 (11 Aylık)	186.582.005	21.281.382	11.40
1932	169.146.747	7.009.158	4.14
1933	170.474.794	11.109.158	6.51
1934	184.075.636	8.666.977	4.70
1935	195.011.053	8.061.165	4.10
1936	212.755.580	7.221.021	3.30

Levent Şahverdi Arşivi

1937	231.017.776	8.879.501	3.84
1938	249.954.020	10.892.040	4.35
1939 (1)	319.981.192	17.471.000	5.46
1940	378.398.321	19.781.000	5.22
1941	309.740.396	6.571.841	2.12
1942	394.326.938	6.671.841	1.69
1943	486.717.349	8.127.761	1.66
1944	952.434.417	8.097.761	0.84
1945 (7 Aylık)	603.404.824	10.089.000	1.67
1946	990.572.884	20.743.550	2.09
1947	1.136.215.530	21.715.688	1.91
1948	1.243.551.197	22.432.588	1.80
1949	1.371.875.627	25.755.588	1.87
1950	1.487.208.563	24.208.720	1.62

(1) 1939 ve 1940 ödenekleri ek ödeneklerdir. Bütçe ile ödenek verilmediğinden Demiryolları inşaasına 1939'da 30.05.1939 Tarih ve 3628 Numaralı Kanunla verilen 58.917.000 lira ödenekten, 1940'da 30.05.1940 Tarih ve 3849 Numaralı Kanun ile verilen 109.922.000 ödenekten ayrılmıştır. Devlet Demiryolları inşasına bütçeden ayrılan ödeneğin bütçe içindeki payı hesaplanırken ek ödenekler bütçeye dahil edilmeden hesaplanmıştır.

Kaynak : 1923-1950 Bütçe Kanunları

Levent Sahverdi Arşivi

2. İç Borçlanma

Cumhuriyetin ilk on yıllık süresinde Cumhuriyet Hükümeti, önemli bir dış borç yükü altında bulunduğundan dış borçlanmayı, gerekli şartlar oluşmadığı için de iç borçlanmayı uygun görmemiş, gerekli şartların tesisini ve bilhassa bu konuda halkın güvenini kazanmayı beklemiştir. 1923'ten 1933'e kadar geçen devrede borçlanma için gerekli siyasi, iktisadi, mali ve psikolojik şartları hazırlamış ve ilk borçlanma 1933 yılında ülke ekonomisinden önemli rolü olan kalkınmanın ilk safhasında ön planda gelen demiryolu inşasında kullanılmak amacıyla yapılmıştır.

1923'ten itibaren demiryolu inşaatları bütçeden karşılanarak yapılıyordu. Fakat 1929 Dünya Ekonomik Buhranı dolayısı ile artık bütçe ülke ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma geldi. Dönemin başbakanı İsmet İnönü: "Bir acı gerçeği açıkca söylemeliyim. Bütçemiz mümkün olan hadden daha azına kadar indirilmiştir. Büyük ve pek önemli olan devletimizin vaziyetine ve ihtiyaçlarına yetmemektedir"[20]. diyerek durumu açıkca belirtmişti. Her şeye rağmen Cumhuriyetin ilk 10 yıllık döneminin sonunda, hükümetin gayretleri ile ülkede önemli ilerlemeler sağlanmış, bunun yanında halkın tasarruf düşüncesi gelişmeye başlamıştı. Mevcut imkanlarla demiryolu politikasını gerçekleştiremeyeceğini anlayan hükümet, halkın tasarruflarından istifade etmekte gecikmemiştir. Takip edilen demiryolu politikasının bir an evvel sonuca ulaşabilmesi için, iç borçlanma en uygun bir yol olarak seçilmiştir.

a. 1933 Ergani Borçlanması

Yapımına 1927'de başlanan Fevzipaşa-Diyarbakır hattının 435. km'sinden 505. km'sine kadar olan 70 km'lik bölümü sözleşme dışında kalmıştı. Halbuki bu hat siyasi ve iktisadi açıdan oldukça önemliydi. Özellikle Ergani madenlerinin işletilmesinden çok fayda sağlanacaktı. İşte bu düşünceyle ilk iç borçlanma Fevzipaşa-Diyarbakır hattının inşaasında kul-

20. İsmet (İnönü) "Memleketi İmar Edecek Sermaye", **Ülkü,** Cilt 2, Sayı 11, 1. Kanun 1933, s. 54.

Levent Şahverdi Arşivi

lanılmak üzere 12 Ocak 1933 tarih ve 2094 numaralı kanun ile gerçekleşti. Bu kanunla tahviller üç tertipte çıkarılarak 12 milyon lirayı geçmeyecektir. Tahvillere % 5'i faiz ve % 2'si ikramiye olmak üzere % 7 faiz verilecektir. İkramiye çekilişleri noter huzurunda yılda iki defa yapılacaktır. her türlü resim ve vergiden muaf olan bu borçlanma 16 Nisan 1953'ten itibaren 20 yılda ödenecektir.

Fakat Osmanlı Devletinin son zamanlarında yapılan 18 milyon liralık iç borçlanmanın başarısızlığı ve halk üzerindeki olumsuz etkisi yüzünden Ergani borçlanmasına gidilirken çok dikkatli davranılmış ve borçlanma Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti etrafında milli bir kampanya haline getirilmiştir[21].

4 milyon liralık birinci tertiple gerçek değeri 100 lira olan ve 95 liraya satılan tahviller 1 Nisan 1933 ile 30 Nisan 1933 tarihleri arasında satışa çıkarılmıştır[22]. Borçlanmanın ilk tertibi başarı ile sonuçlanmış ve yalnız İstanbul'da 1 milyon liralıktan fazla tahvil satılmıştır[23]. Ülke genelinde ise 6.555.000 liralık bir taleple karşılanmıştır[24].

İkinci tertip tahvillerin satışına 9 Aralık 1933'te başlanmış ve 11 Ocak 1934'te sona ermiştir[25]. 30 Ağustos 1934 ve 30 Eylül 1934 tarihleri arasında satışa çıkarılan tahvillerin gerçek değeri ikinci tertipte olduğu gibi 20 lira, satış fiatları ise 19.7 liradır. Üçüncü tertip tahvillerin satışında ikinci tertip tahvillerden alanlara 6 günlük bir öncelik tanınmıştır[26].

Bu borçlanmada hükümet Osmanlı dönemindeki borçlanmalardaki gibi karşılık gösterme ihtiyacı hissetmemiştir[27]. Böylece 12 milyon liralık

---

21. İlhan Tekeli, Slim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu,** Ankara, 1982, s. 277.
22. H. Üren Arsan, **Türkiye'de Cumhuriyet Devrinde İç Devlet Borçları,** Ankara, 1961, s. 19.
23. **Cumhuriyet,** 1 Mayıs 1933.
24. Yunus Nadi, "Milli Bir Muvaffakiyeti Dahili İstikraz', **Cumhuriyet,** 4 Mayıs 1933.
25. **Aym Tarihi,** Ocak 1934, No; 1, s. 3 ve **Aym Tarihi,** Şubat 1934, No: 2, s. 1.
26. **T.C. Nafıa Vekaleti, Nafıa İşleri Dergisi,** Sene 1, Sayı 3, Ağustos 1934, s. 50.
27. Ali Şefik, "12.000.000 liralık Dahili İstikraz Tahvilleri Neden En Sağlam Bin Plasmandır", **Kadro,** Cilt 1, Sayı 5 (veya sadece 17), Mayıs 1933, s. 54.

Levent Şahverdi Arşivi

tahvil satışı başarı ile sonuçlanmış ve elde edilen para ile Ergani-Diyarbakır hattının inşasına devam etme imkanı doğmuştur.

b. Sivas-Erzurum Demiryolu Borçlanması

1933'te Sivas-Erzurum demiryolunun inşasına başlanmıştı. Hükümet ısrarla demiryolu politikasını gerçekleştirmek istiyordu. Fakat bütçe de buna pek imkan vermiyordu. Dolayısiyle iç borçlanma zorunlu hale geliyordu. İsmet İnönü bu konuda: "Ülkeyi imar edelim ve iktisadi vaziyetimizi yükseltelim de daha rahat ve daha kuvvetli olalım diye dışarıdan bize bol para vermeyi kimse düşünmeyecektir. Ülkenin geleceği bizim hizmetimize, bizim paramıza bağlıdır... Dahili istikrar sistemi milli kalkınmanın en güvenilir vasıtasıdır."[28] diyerek iç borçlanmaya olan ihtiyacı ifade ediyordu.

Böyle bir ortamda, biraz da halkın Ergani tahvillerine gösterdiği yoğun ilgi Cumhuriyet yöneticilerini yeni bir borçlanmaya sevketti.

T.B.M.M.'de 18 Mayıs 1934'te kabul edilen 2463 numaralı kanun ile her yıl 10 milyon lirayı geçmemek üzere ve 20 yılda ödenmek üzere hamiline yazılı 30 milyon liralık Sivas-Erzurum demiryolu istikraz tahvillerinin çıkarılmasına izin verildi[29]. Tahvillerin faiz ve ikramiyesi %7 olarak belirlenmişti. Satışları Tablo 6'da görüldüğü gibi yapılan tahvillerin geri ödemesi 1960'da sona erecekti.

28. İsmet (İnönü), **a.g.m.,** s. 354.
29. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** Dönem 4, Cilt 22, s. 378–379.

Levent Şahverdi Arşivi

Tablo 2: Sivas-Erzurum Demiryolu İstikraz Tahvillerinin Miktarları, Çıkarılış ve Ödeme Tarihleri

Tertip	Miktar (TL)	Satış Müddeti	Ödenmenin Son Bulduğu Tarih
I	2.000.000	10.01.1935-15.01.1935	10.01.1955
II	4.500.000	20.11.1935-05.12.1935	05.01.1956
III	4.500.000	16.11.1936-05.12.1936	05.12.1956
IV	4.500.000	20.11.1937-05.12.1938	05.12.1957
V	4.500.000	19.11.1938-05.12.1938	05.12.1958
VI	4.500.000	25.11.1939-05.12.1939	05.12.1959
VII	5.500.000	20.11.1940-05.12.1940	05.12.1960

Kaynak : H. Üren Arsan, **a.g.e.**, s.20

Tahviller gerçek değeri 20 lira satış fiatları ise 19 lira olarak 7 tertipte çıkarıldı. Tahvillerin faiz ikramiyesi % 7 olmasına karşın, gerçek değerinin altında satıldığı için faiz oranı 7.3 olmuştur[30].

Sivas-Erzurum demiryolu borç tahvillerinden çıkarılan ilk tertibi 6 gün gibi çok kısa bir sürede satılmıştır[31]. Daha sonra çıkarılan diğer tertipler de halktan ve milli bankalardan oldukça fazla bir ilgi görmüş[32] ve ta-

30. H. Üren arsan, **a.g.e.,** s. 20.
31. **Ayın Tarihi,** Şubat 1935, No: 16, s. 10.
32. Tahvil satışları için bkz. Maliye Vekili Fuat Agralı'nın 24 Mayıs 1937 tarihli konuşması. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** Dönem 5, Cilt 18, s. 178 ve **Ayın Tarihi** II. Kanun 1936, No:37, s. 3.

Levent Sahverdi Arşivi

mamen satılmıştır. Böylece yapımı devam eden Sivas-Erzurum hattına sürekli bir mali kaynak sağlanmıştır.

c. 1941 Demiryolu Borçlanması

1940 yılına kadar demiryolu inşaatlarında büyük başarı sağlanmıştı. Fakat Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da henüz istenilen noktalara ulaşılamamıştı. Diyarbakır'dan Irak ve Elazığ'dan İran sınırına doğru yapılan hatların inşası çok yavaş gitmekteydi. İkinci Dünya Savaşı nedeniyle demiryolu inşaatlarına ayrılan ödenekler ise çok yetersiz kalmaktaydı. Fakat hükümet, her şeye rağmen bu hatların inşasını tamamlamak istiyordu. İşte bu sebeple hükümet demiryolu inşası için üçüncü kez borçlanmaya başvurdu.

2 Haziren 1941'te kabul edilen 4057 numaralı kanun ile Diyarbakır ve Elazığ İstasyonlarından Irak ve İran sınırlarına kadar uzatılacak demiryollarının inşasına harcanmak üzere 35 milyon liralık tahvil çıkarılmasına izin verilmiştir[33]. Yıllık faizi %7 olarak, her yıl 15 milyon lirayı geçmemek üzere ve 20 yılda ödenmek kaydıyla çıkarılacak tahviller, her türlü vergi ve resimden muaf olacaktır.

Bu kanunun verdiği yetki ile birinci tertipte, her biri 20 liralık 5 milyon lira tutarında tahvil çıkarılmıştır. İkinci tertipte 10 milyon ve üçüncü tertipte 15 milyon liralık çıkarılan tahvillerin her birinin değeri yine 20 liradır[34]. Bu tahviller de halktan büyük ilgi görmüş ve özellikle birinci ve ikinci tertip tahviller 4-5 günde satılmıştır[35].

Demiryolu inşaatını devam ettirebilmek için 18 Temmuz 1944'te kabul edilen 4625 numaralı kanun ve 4057 numaralı kanun ile verilen borç

33. 2 Haziran 1941 Tarih ve 4057 Numaralı Diyarbakır ve Elazığ İstasyonlarından Irak ve İran Hudutlarına Kadar Yapılacak Demiryollarının İkmali İçin İstikraz Akdine Dair Kanun, Bkz. **Resmi Gazete,**, 6 Haziran 1941, No:4827.

34. H. Üren Arsan, **a.g.e.**, s. 22.

35. Tahvil satışları için bkz. Maliye Vekili Fuat Agralı'nın 25 Mayıs 1942 tarihli konuşması. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** Dönem 6, Cilt 25, s. 258.

Levent Şahverdi Arşivi

limiti 50 milyon lira artırılarak 85 milyon liraya yükseltilmiştir[36]. 1941 Demiryolu borçlanmasının dördüncü, beşinci ve altıncı tertip tahvilleri, 100'er liralık tahvillerdir. Dördüncü ve beşinci tertip tahviller ikramiyeli ve %5 faizli, altıncı tertip tahviller ikramiyesiz ve %6 faizlidir. Geri ödenmesinin 1966 yılında sona ereceği bu borçlanmanın 25 milyon liralık kısmı kullanılmamıştır[37].

Böylece 1933'ten 1946'ya kadar Demiryolu inşaatlarında harcanmak üzere toplam 102 milyon liralık iç borçlanmaya gidilmiştir.

3. Dış Krediler

Araştırdığımız dönemde inşa edilen demiryolları için yabancı sermaye bulunamadığı gibi uzun vadeli kredi de bulunamamıştır. Ancak 1926 ve 1927'de demiryolu inşaat ihalelerini kazanan yabancı inşaat şirketleri, vadeli krediler sağlanmıştır.

a. Societe Indüstrielle des Travaux Şirketinden Sağlanan Kredi

18 Aralık 1926'da Belçikalı Societe Indüstrielle des Travaux şirketi ile yapılan sözleşmeye[38] göre şirket 1 Mart 1927'den itibaren 2.5 yılda Turhal-Sivas ve 3 yılda Kayseri - Sivas hatlarını yapacaktı.

İki hattın toplam maliyeti 30 milyon Türk lirası olup şirket 1 dolar 2 Türk lirası hesabıyla 15 milyon dolarlık harcama yapacaktır. Şirkete götürü işlerde % 15, emanetten yaptırılacak işlerde %25 kar ve siparişler için de %3 kar verilecektir. Şirket yaptığı işlerin karşılığı % 50 peşin ve %50 sini %8 faizle alacaktır.

Şirket iki hatta yaklaşık 420 km demiryolunu 3 yılda bitirecek olmasına karşın; ödeme, Tablo 3'de görüldüğü gibi 8 yılda yapılacaktır. Yıl içindeki ödemeler ise şirketin yaptığı iş miktarına göre aylık ödenecektir.

---

36. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** Dönem 7, Cilt 12, s. 108–109.
37. H. Üren Arsan, **a.g.e.,** s. 22–23.
38. Şirketle Yapılan Sözleşme için bkz. Cumhuriyet Arşivi, 030–18, Kutu No: 152, Belge No: 30.

Levent Sahverdi Arşivi

Kısaca SİT diye anılan ve gecikmeli olarak işe başlayan şirket yeterli mali desteği sağlayamayınca, işi başaramayacağı anlaşılmış ve sözleşme 1928 başlarında feshedilmiştir[39]. Hükümet şirkete teslim ettiği iş kadar ödeme yapmış olması sebebiyle herhangi bir zarar söz konusu olmamıştır. Böylece bu kredi anlaşması başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Tablo 3: SİT Şirketine Yapılacak Ödeme Planı

Haziran 1927'den	Haziran 1928'e	kadar	1.000.000 dolar
Haziran 1928'den	Haziran 1929'a	kadar	3.250.000 dolar
Haziran 1929'dan	Haziran 1930'a	kadar	3.250.000 dolar
Haziran 1930'dan	Haziran 1931'e	kadar	2.500.000 dolar
Haziran 1931'den	Haziran 1932'ye	kadar	2.500.000 dolar
Haziran 1932'den	Haziran 1933'e	kadar	2.500.000 kadar
Haziran 1933'den	Haziran 1934'e	kadar da faizler ödenecektir.	

Kaynak: Cumhuriyet Arşivi, 030-18, Kutu No: 152, Belge No:30

b. Nidquist Holm Şirketinden Sağlanan Kredi

Demiryolu inşaatlarına sağlanan diğer bir dış kredi de İsveç-Danimarka ortak grubu olan Nidquist Holm şirketi ile 7 Şubat 1927'de yapılan sözleşme ile sağlanmıştır[40].

39. 25 Nisan 1928 Tarihli Devlet Demiryolları ve Limanları İdarei Umumiyesinin 1928 Seneyi Maliyesi Bütçe Kanunu Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası. Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** Dönem 3, Cilt 4, Sıra No: 198, s. 108–11.

40. Nidquist Holm şirketi ile yapılan 7 Şubat 1927 tarihli sözleşme için bkz. Cumhuriyet Arşivi, 030–18, Kutu No: 152, Belge No: 30.

Levent Şahverdi Arşivi

Sözleşmeye göre şirket 1 Haziran 1927'den itibaren, yaklaşık 580 km uzunluğundaki Kalecik-Ereğli ve Safranbolu-Söğütözü hattını 1 metre genişliğinde 4.5 yılda, Ereğli Limanını ise 2 yılda, yaklaşık 500 km uzunluğundaki Keller (Fevzipaşa)-Malatya-Diyarbakır hattını ise normal genişlikte 5 yılda inşa edecektir. Yine sözleşmeye göre şirket 100 lokomotif ve 1500 yük vagonu verecektir.

Bu iki hat ile Ereğli Limanının inşası[41] ve lokomotiflerle vagonların toplam bedeli yaklaşık olarak 55 milyon dolar olarak belirlenmiştir. Kısaca NOHAP diye anılan şirket sözleşmeye göre, 55 milyon dolarlık işi kendisinin sağlayacağı kredi ile yapacaktır. Şirkete Lokomotif ve vagonlar için %9, ray, travers gibi yol malzemesi için %2 ve inşaat içinde %20 kar verilecektir.

Hükümet 55 milyon dolarlık bu krediyi 8 yılda ödenmek üzere 16 milyon dolarlık A serisi ve 10 yılda ödenmek üzere 39 milyon dolarlık B serisi banolarla ödeyecektir. Bu bonolara yıllık %7 faiz ödenecektir. 13.750.000 dolarlık bonoların faizi 1 Haziran 1927'den itibaren, ikinci 13.750.000 dolarlık bonoların faizi 1 Eylül 1928'den itibaren ve 27.500.000 dolarlık bonoların faizi ise 1 Haziran 1930'dan itibaren işleyecektir. Hükümet her üç ayda bir ödeme yapacak, vadesi gelen faizler taksitlerle beraber ödenecektir.

Şirket sözleşme şartlarına uygun olarak inşaata başlamıştır. Fakat Kalecik-Ereğli ve Safranbolu-Söğütözü hatlarının normal olarak inşası kararlaştırılınca şirketle 16 Şubat 1928'de bir sözleşme[42] yapılmıştır. Yeni sözleşmeye göre şirketin bu hatta yaptığı ve normal hat için faydalı olmayacak işler için Hükümet şirkete 73 bin dolar ödeyecektir. Yine bu ek sözleşmeye göre Kalecik-Ereğli hattında işler 6 ay durdurulmuştur. şirket Kalecik-Ereğli ve Safranbolu-Söğütözü hatlarının geniş olarak inşası dahil

41. Ereğli Limanının inşası yaklaşık olarak 1 Milyon dolar olarak tesbit edilmiştir. Bkz. Şirketle Yapılan 7 Şubat 1927 tarihli sözleşme için bkz. Cumhuriyet Arşivi, 030–18, Kutu No: 152, Belge No: 30.

42. Nidquist Holm şirketi ile yapılan 16 Şubat 1928 tarihli ek sözleşme için bkz. Cumhuriyet Arşivi, 030–18, Kutu No: 152, Belge No: 29.

Levent Sahverdi Arşivi

7 Şubat 1927 tarihli sözleşmede belirtilen diğer inşaat ve malzeme hakkında geçici bir keşif bedeli tespit ederek, 15 Nisan 1928'e kadar hükümete verecektir. Geçici keşif bedeli 55 milyon dolardan fazla olursa aradaki farkı hükümet 7 Şubat 1927 tarihli sözleşme hükümlerine göre faiz vermek suretiyle bonolarla ödeyecektir. Şirket, geçici keşif bedelini sunduktan sonraki 6 ay içinde kesin keşif bedelini tespit ederek hükümete sunacaktır.

Fakat daha sonra yapılan görüşmelerde şirketin bu işi başaramayacağı anlaşılmış ve 7 Şubat 1927 tarihli sözleşme feshedilerek yeni bir sözleşme yapılmıştır[43]. Ağustos 1928'de yapılan yeni sözleşmeye göre; devlet şirkete yapacağı ödemeleri önceye almıştır[44]. Böylece, şirket, vadeli ödeme suretiyle çalışan şirket durumundan çıkarılarak ödeme, hükümet tarafından yapılmak ve inşaat içinde hükümet tarafından yapılacak ihaleyle müteahhide verilmek suretiyle yaptırılacaktır. Teknik işler yine şirket tarafından yapılacaktır[45]. Ağustos 1928'de yapılan sözleşmeye göre şirket 7.500.000 dolarlık lokomotif ve vagon verecek, 47.500.000 liralıkta inşaat yapacaktır. Irmak-Filyos hattı normal genişlikte ve tamamı yapılacak, Fevzipaşa-Diyarbakır hattının da bir kısmı yapılacaktır. Fevzipaşa-Diyarbakır hattının yapılacak kısmı, Irmak-Filyos hattının masrafı, inşaat için harcanacak 47.500.000 liradan çıktıktan sonra kalan miktara göre tespit edilecektir[46].

Şirket, bu sözleşmeyi yerine getirmekle birlikte hükümet, Ağustos 1928'den sonra bu şirketin sağladığı kredi imkanını kullanamamış, böylece bu kredi işi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır

c. Alman Bankalar Sendikasından Sağlanan Kredi

Kütahya-Balıkesir hattı ile Boğazköprü-Ulukışla demiryolu hatlarının inşaası için Juluis Berger şirketi ile yapılan görüşmeler olumlu so-

43. **T.C. Nafıa Vekaleti, Bayındırlık İşleri Dergisi,** Yıl 5, Sayı 5, I. Teşrin 1938, s. 51.
44. Orhan Conker, **Les Chemins de Fer en Turquie et la Politique Ferrovirare Turque,** Paris, 1935, s. 109.
45. **T.C. Nafıa Vekaleti, Bayındırlık İşleri Dergisi,** Yıl 5, Sayı 5, I. Teşrin 1938, s. 51.
46. Cumhuriyet Arşivi, 030–10, Kutu No: 151, Dosya No: 20, Belge No: 3.

Levent Şahverdi Arşivi

nuçlanmış ve anlaşma sağlanmıştır. Nafıa Vekaleti tarafından hazırlanan sözleşme taslağını inceleyen Maliye Vekaleti, 6 Haziran 1927 tarih ve 40005/44 numaralı tezkeresiyle hükümete sunmuştur[47]. Sözleşme taslağını inceleyen İcra Vekilleri Heyeti, 8 Haziran 1927 tarih ve 5282 nolu karar[48] ile sözleşmenin imzalanması için Nafıa Vekiline yetki vermiştir.

Bunun üzerine 15 Haziran 1927'de biri Julius Berger şirketi ile yapılan teknik sözleşme, diğeri de Alman Bankalar Sendikası ile yapılan mali sözleşme olmak üzere iki adet sözleşme imzalanmıştır[49].

Juluis Berger şirketi ile yapılan sözleşmeye göre; şirket, Kütahya-Balıkesir hattını 3 yılda ve Ulukışla-Boğazköprü hattını 3.5 yılda inşa edecektir. Şirket, götürü işlerde %15, çok az da olsa emaneten yaptırılacak işlerde %25 ve ray, travers, lokomotif ve vagon siparişlerinde ise %7.5 kar alacaktır.

Alman Bankalar Sendikası ile yapılan sözleşme ile de Sendika, şirketin inşaat için ihtiyacı olan 65 milyon rayşmark krediyi sağlamıştır. Sözleşmeye göre sendika, bu krediyi her biri 16.250.000 rayşmarklık dört eşit taksitle 1 Temmuz 1930'da Nafıa Vekaleti hesabına yatıracaktır. Bu kredi için sendikaya %8 faiz ve %1/6 komisyon verilecektir.

Bu kredi, faiziyle birlikte 8 yılda, 81.927.085.39 rayşmark olarak geri ödenecektir. Kredinin geri ödemesi Tablo 4'de görüldüğü gibi 1 Ağustos 1927'de başlayıp 1 Temmuz 1935'te sona erecektir. Ödemeler, her ay ve ayın birinci günü yapılacaktır.

47. Cumhuriyet Arşivi, 030–18, Kutu No: 152, Belge No 27.
48. İcra Vekilleri Heyeti'nin 8 Haziran 1927 tarih ve 5282 nolu kararı için bkz. Cumhuriyet Arşivi, 030–18, Kutu No: 152, Belge No: 27.
49. Yapılan sözleşmeler için bkz. Cumhuriyet Arşivi, 030–18, Kutu No: 152, Belge No: 5.

Levent Sahverdi Arşivi

Tablo 4. Hükümet tarafından Alman Bankalar Sendikasına yapılacak ödeme planı

Ödeme Tarihi	Ödenecek Miktar
1 Ağustos 1927 – 1 Aralık 1927	2.341.579.88
1 Ocak 1928 – 1 Aralık 1928	9.330.107.60
1 Ocak 1929 – 1 Aralık 1929	12.134.460.49
1 Ocak 1929 – 1 Aralık 1929	10.442.307.87
1 Ocak 1929 – 1 Aralık 1929	12.447.048.79
1 Ocak 1929 – 1 Aralık 1929	10.664.063.05
1 Ocak 1929 – 1 Aralık 1929	9.851.562.92
1 Ocak 1929 – 1 Aralık 1929	9.039.063.12
1 Ocak 1929 – 1 Aralık 1929	4.897.085.39

Kaynak: Cumhuriyet Arşivi, 030–18, Kutu No: 152, Belge No : 5

Fakat 1929'da paranın yetmeyeceği anlaşılmıştır. Sözleşme şartlarını değiştirmek için yapılan görüşmelerde 65 milyon rayş marklık kredinin 10.5 milyon rayş markı, alınacak olan vagon, lokomotif, ray, travers gibi malzemeye ve 54,5 milyon rayş markı da inşaata harcanmak üzere anlaşma sağlanmıştır. Şirket ise, inşaata ayrılan miktar ile Kütahya–Balıkesir hattının tamamını ve Ulukışla–Boğazköprü hattında ise para yettiği kadar iş yapacaktır[50].

50. Bu konuda bkz. Cumhuriyet Arşivi, 626–05, Kutu No: 1, Belge No:6.

Levent Şahverdi Arşivi

Yapılan değişiklikten sonra Alman Bankalar Sendikası ve Juluis Berger Şirketi sözleşme şartlarını yerine getirmişlerdir.

4. İç Krediler

1933 yılına kadar yabancı inşaat şirketleri, demiryolu ihalelerinde kısa vadeli kredi sağlama yoluyla üstünlük elde etmişlerdi. Bu yıllarda imkansızlıklar sebebiyle daha küçük işler almakla yetinen Türk müteahhitleri ve inşaat şirketleri, Cumhuriyet'in ilk on yıllık süresi sonunda hem mali yönden hem de araç gereç yönünden büyük bir gelişme kaydetmişlerdi.

İşte bu müteahhitlerden Mühürdarzade Nuri Bey ve ortakları, 12 Haziran 1933'te yapılan Sivas–Erzurum ve Malatya–Çetinkaya demiryolu inşaat ihalesini kazandılar[51]. Bunun üzerine 29 Haziran 1933'te imzalanan sözleşmeye göre[52] müteahhitler Malatya–Çetinkaya hattını Aralık 1938'e kadar, Sivas–Erzurum hattını ise 31 Aralık 1940'a kadar bitireceklerdir. Fakat inşaat, 8 yılda bitirilecek olmasına rağmen; hükümet ödemeyi 12 yılda taksitle yapacaktır. 52.100.000 lira olan bu iki hattın ihale bedeli, şirkete %7 faiziyle birlikte 58.200.000 lira olarak Tablo 9'da görüldüğü şekilde ödenecektir[53]. Yıl içindeki ödemeler 3 ayda bir yapılacak, son ödeme ise Nisan 1944'te yapıcaktır[54]. Böylece demiryolu inşaatlarında bir Türk şirketi tarafından orta vadeli de olsa bir kredi sağlanmış oldu.

51. Cumhuriyet Arşivi, 030–18, Kutu No: 152, Belge No: 55.
52. Cumhuriyet Arşivi, 030–18, Kutu No: 171, Dosya No: 71, Belge No: 7.
53. H. Colonel Woods, **Economic Conditions in Turkey,** London, 1934, s. 30, 1934.
54. Orhan Conker, **a.g.e.,** s. 93.

Levent Sahverdi Arşivi

Tablo 5: Sivas–Erzurum ve Divrik–Malatya Hatlarının İnşası İçin Yapılacak Harcama ve Devletin Şirkete Ödeme Planı

Yıl	Şirketin Yapacağı Harcama		Toplam	Devlet tarafından
	Sivas–Erzurum	Divrik–Malatya	Harcama	ödenecek taksit
1933–1934	1.000.000	900.000	1.900.000	1.900.000
1934–1935	3.545.000	900.000	4.445.000	2.000.000
1935–1936	3.530.000	1.800.000	5.530.00	1.100.000
1936–1937	4.420.000	1.800.000	6.620.000	5.000.000
1937–1938	5.340.000	3.350.000	8.890.000	9.500.000
1938–1939	7.140.000	1.750.000	8.890.000	9.500.000
1939–1940	8.890.000	–	8.890.000	9.500.000
1940–1941	4.535.000	–	4.535.000	7.500.000
			3.000.000	–
1941–1942	–	–	–	7.200.000
1942–1943	–	–	–	4.000.000
1943–1944	–	–	–	1.000.000
		Toplam	52.100.000	58.200.000

Kaynak: Colonel H. Woods, Economic Conditions in Turkey (Report), London 1934, s. 30

Levent Şahverdi Arşivi

5. Milli Sermaye

Samsun–Çarşamba demiryolu 6 Aralık 1923'te 75 yıllık bir imtiyaz sözleşmesi ile Türk tütün piyasasının büyük ihracaat firmalarından Nemlizadelerin temsil ettiği 1 milyon sermayeli Türk Anonim Şirketine verilmişti. İmtiyazın alınması üzerine demiryolunun inşa ve işletilmesini gerçekleştirmek için oluşturulan Samsun Sahil Demiryolları Türk Anonim Şirketi, her birinin değeri 10.000 lira olan 100.000 adet hisse senedi çıkarmıştır. Başlangıçta alıcı bulan hisse senetleri, daha sonra satılamayınca, hükümet, ülkede milli sermaye ile demiryolu yapmaya kalkışan bu ilk teşebbüsü desteklemek amacıyla 585.000 lira değerinde 58.500 adet hisse senedi almıştır. Şirket, inşaat için bütün sermayesini bu uğurda harcamakla beraber 300.000 lira da borçlanmıştır. Şirket, bu borcunu ödeyebilmek için, 28 Mayıs 1928 tarih ve 1336 numaralı kanunla yetki alan Maliye Vekaletinin kefilliği ile %12 faizle İş Bankasından 300.000 lira kredi almıştır[55].

Fakat bu kredi de yeterli olmayınca, şirketin elinde kalan hisse senetlerinin Devlet Demiryolları ve Limanları İdarei Umumiyesi tarafından satın alınması hakkında 10 Haziran 1929 tarih ve 1524 numaralı kanun çıkarıldı[56]. Bu kanun ile Devlet Demiryollarının 25625 adet hisse senedi almasıyla önceden alınan 58.500 adet hisse senediyle birlikte şirketin çıkardığı 100.000 hisse senedinin 84.125 adedi devletin eline geçmiş oldu[57]. Böylece büyük ümitlerle başlanan milli sermaye ile demiryolu inşası başarısızlıkla sonuçlandı.

Sonuç olarak, 1923–1950 döneminde Türkiye'ye yabancı sermayenin gelmeyişi sebebiyle demiryolu inşaatları büyük ölçüde devlet bütçesinden karşılanmış, milli sermaye ise çok az katkıda bulunabilmiştir. Bunların ya-

---

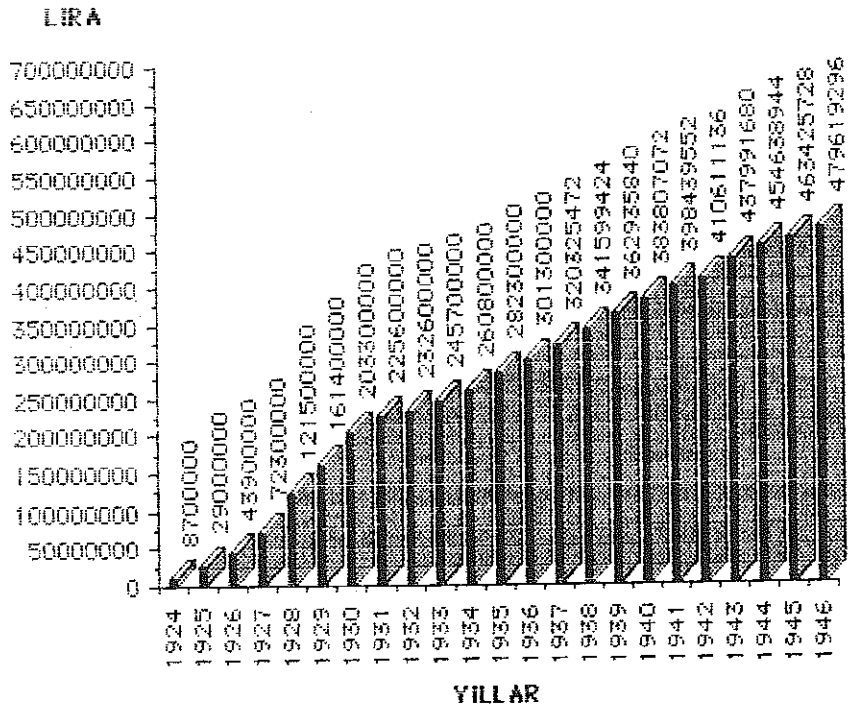
55. 25 Nisan 1933 Tarih ve 1/042 Numaralı Samsun Sahil Demiryolu'nun Hükümetçe Satın Alınmasına Dair Kanun Layihası. Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** Dönem 4, Cilt 15, Sıra No: 203, s. 1–2.

56. 10 Haziran 1929 Tarih ve 1524 Numaralı Samsun Sahil Demiryolu Hisse Senedatının Mübayasına Dair Kanun. Bkz. **T.B.M.M. Kavanin Mecmuası,** Cilt 7, s. 961.

57. 25 Nisan 1933 Tarih ve 1/642 Numaralı Kanun Layihası. Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** Dönem 4, Cilt 15, Sıra No: 203, s. 7.

Levent Sahverdi Arşivi

nında yerli ve yabancı inşaat şirketlerinin açtığı orta vadeli kredilerden de faydalanılmıştı. 1924'te başlayan ve 1946'ya kadar inşa edilen 3447 kilometre demiryolu için yapılan toplam harcama ise, Grafik 1'de görüldüğü gibi 1946'da 479.619.291 liraya ulaşmıştır. 1950'ye gelindiğinde inşa edilen demiryolunun uzunluğu 3579 kilometreye ulaşmıştı.

Grafik 1: Demiryolu İnşaatlarına Yapılan Harcama (1924–1946)

Kaynak: Devlet Demiryolları ve Limanları 1945 ve 1946 Senelerindeki Vaziyeti ve İşletme Neticeleri, İzmir, 1947, s. 10.

Levent Şahverdi Arşivi

İSTANBUL BASININDA CUMHURİYETİN İLANINA TEPKİLER VE YORUMLAR

Dr. Tülay Alim BARAN

Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışından itibaren adım adım uygulamaya konulan "Millet Egemenliği" fikrinin bir devletin adı olarak ifade edilmesine karşı, İstanbul basınının ortaya koyduğu tepki bir çok yönü birden içerir. Bu tepki, zaman zaman Fethi Bey kabinesinin istifa sebepleri üzerinde toplanırken, Cumhuriyet'in ilanından sonra yerini geçirilen tarihsel sürece bakılmaksızın, zamansızlık, yersizlik, aldatmaca ve hatta diktatörlük gibi Cumhuriyet kelimesi içerisinde açıklanması güç bir takım ifadelere bırakır. Bu tanımlar sadece İstanbul basını ile Ankara'yı karşı karşıya getirmekle kalmamış, Mustafa Kemal'in söylevlerinde de gerekli cevabı bulmuştur. Fethi Okyar kabinesinin istifası ile başlayan sürecin, Cumhuriyet'in ilanıyla noktalanmış olması İstanbul basınını çok ağır sözlerle eleştirilere ve yoğun bir muhalefete itmiştir[1].

Fethi Bey'in İçişleri Bakanlığından ve Ali Fuat paşanın da Meclis İkinci Başkanlığı görevinden ayrılması ile, İçişleri Bakanlığına Erzincan Milletvekili Sabit Bey'in ve Meclis İkinci Başkanlığına da İstanbul'da bulunan Rauf Bey'in Meclisce seçilmesi, bir buhran yaratmış ve bu buhran Cumhuriyet'in ilanına giden ilk yolu açmıştır. Mustafa Kemal her ikisinin de seçilmesini doğru bulmuyor ve bunun İsmet Paşa'ya yönelik bir hareket olduğu açıkça anlaşılıyordu. Bu nedenle Fethi Bey kabinesinin istifasına ve şimdiki bakanların tekrar seçilmesi halinde görevi kabul etmemelerine

1. Bu döneme ait İstanbul gazeteleri içerisinde Tanin, Vatan, İkdam ve Tevhid-i Efkar gazetelerine ulaşabildik. Diğer gazeteler ve bu gazetelerin bir kısmı okuyucuya sunulamayacak kadar yıpranmış olması dolayısıyla elimize ulaşmadı.

Levent Sahverdi Arşivi

karar verilmiştir. Fethi Okyar; "Türkiye Devletinin karşısında bulunduğu güç ve önemli iç ve dış işlerini kolaylıkla sonuçlandırabilmesi için çok güçlü ve Meclisin tam güvenini kazanmış bir Bakanlar Kuruluna kesin gereksinme bulunduğu kanısındayız. Bunun için yüksek Meclisin her bakımdan güvenine ve yardımına dayanan bir bakanlar kurulunun kurulmasına hizmet etmek amacıyla çekildiğimizi, üstün saygılarla bilginize sunarız efendim" diyen bir çekilme yazısı ile istifa etmiştir[2].

Hükümet bunalımının nasıl sonuçlanacağı konsundaki beklentiler öncelikle basının bu konu üzerinde tartışmaları yoğunlaştırmasına neden olmuştur. Bir taraftan yeni kabinenin kimlerden oluşacağı konusunda tahminler yürütülüyor, diğer taraftan değişik bakanlıklar üzerinde değişik isimler tartışmaya açılıyordu. Bu konuda İkdam; "... Heyet-i Vekile'nin ani olan istifasından müstahsil hayret geçtikten sonra kuvvetli bir Heyet-i Hükümet teşkili fikri galip bir cereyan olmuştur" demekte ve bu istifa ile ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Kendisini zayıf hisseden bir hükümetin çekilmesi hakikaten namuskarane bir harekettir. Fakat işlerimizin tedvirine memur ettiğimiz bir hükümetin durup dururken günün birinde ben zayıfım çekiliyorum demesi de insana garip gelmemesi mümkün değildir. Hükümet işlerinde en büyük tehlike itikadımızca vaziyetin tesadüflere bırakılabilmesi ihtimali olmaktır. Bu hadiseden müstakbel hayatımız için bir ders-i ibret çıkarmaya mecburuz. İcrayı kendisine tevdi ettiğimiz heyet son dakikada zaafiyetini idrak ve ilan ile mevkiini terk ederek kenara çekiliverecek bir heyet olmasın. Madem ki mesuliyet vardır mutlaka selahiyette vardır. bu selahiyet vatan ve milletin nam ve hesabına sonuna kadar kullanılacak bir hak bir vazifedir."[3].

Cumhuriyet'in ilanından önce İstanbul basınında üzerinde en çok durulan konu; bu istifanın sebepleridir. Muhalif basının önde gelen gazetelerinden Tevhid-i Efkar bu istifanın hayretle karşılanmadığını, çünkü son zamanlarda hükümet ile meclis arasında bazı anlaşmazlıkların ol-

2. Mustafa Kemal Atatürk, **Söylev II**, Ankara 1981, s.582-583-584.
3. **İkdam**, 29 Ekim 1923.

Levent Şahverdi Arşivi

duğunu ve böyle bir istifanın beklendiğini söylüyor, Rauf Bey'in meclis ikinci başkanlığına seçilmiş olmasının da meclisin hükümete karşı muhalefet vaziyeti aldığı anlamına geldiğini savunuyordu. İtiraz edilen şey; Rauf Bey'in ve Sabit bey'in bu istifanın gerekçesi olarak dile getirilmesidir. Tevhid-i Efkar bunun doğruluğuna inanmamakta çünkü; hükümetin iş başında kaldığı iki buçuk ay içerisinde ne meclisi, ne memleketi ne de matbuatı memnun edebilecek hiç bir hizmette bulunmadığını dile getirmektedir[4]. Basın Ankara'daki yeni hükümet çalışmaları ile ilgili olarak haberleri aktarırken, başbakanlık için Fuat Paşa, Kazım Karabekir Paşa ve Rauf Orbay'ın adlarını telaffuz ediyordu. Bu arada Halk Fırkası Meclis İdaresi ile eski bakanlar kurulu toplantılar yapıyor, sürekli görüş alışverişinde bulunuyordu. Ya yeni kabinenin tamamen yeni üyelerden oluşturulması ya da eski heyetten bazılarının da katılımıyla kabinenin oluşturulması düşünülüyordu. Tevhid-i-Efkar Ali Fuat Paşa'nın başbakanlığa getirileceğine kesin gözü ile bakıyor, o olmazsa Rauf, Yusuf Kemal Bey veya İsmet Paşalardan birinin başbakan olacağını yazıyordu. Halk Fırkasınca dahiliye Vekaletine getirilen Sabit Bey'in İstanbul'da bulunması dolayısıyla, henüz istifa etmemiş olması ve Sıhhiye Vekili Rıza Nur ile seçim bölgesinde bulunan Maliye Vekili Hasan Fehmi beyler de istifa etmemiş oldukları için, istifa etmedikleri taktirde makamlarını koruyacakları düşünülüyordu[5].

Basında bu tartışmalar yapıladursun Ankara'da bu buhrandan bir rejim çıkarıp meclisin açılmasından itibaren zaten geçilmiş olan yönetimin adının konulması için hazırlıklar yapılıyordu. Mustafa Kemal Neue Freie Presse adlı Avusturya gazetesinin Ankara'ya gelen muhabirine açıkladığı, Cumhuriyetin ilanı fikrini bir gece önce arkadaşlarına da duyurmuş ve Mazhar Müfit Kansu'ya "Erzurum'dan beri ağzından çıkarmadığın Cumhuriyetin işte zamanı geldi, yarın istediğin kadar Cumhuriyet diye alenen bahsedebilirsin" diyerek bu büyük ve beklenen anın geldiğini ifade etmiştir. Bundan sonra Teşkilat-ı Esasiye kanununda yapılması gereken de-

4. **Tevhid-i Efkar,** 29 Ekim 1923.
5. **Tevhid-i Efkar**, 29 Ekim 1923.

Levent Sahverdi Arşivi

ğişiklikler yapılmış ve Cumhuriyetin ilanı ile ilgili hazırlıklak tamamlanmıştır[6].

Hükümet buhranının sonuçlandırılması ile ilgili olarak başlayan ve Cumhuriyetin ilanı ile tamamlanan bu süreç Tanin'de şu satırlarla ifade ediliyor: "...Fırka idare heyeti Gazinin riyaseti altında bir içtima akt etti Ali Fuat Paşa'nın riyaseti altında bir hükümetin teşkili fikri buradan geliyor. Bu işte Gazi fikrini söylemedi. Liste çıktı. Fakat bunun zayıf, nihayet bir haftalık bir hükümet olacağını herkes tekrar ettiği halde, Fırka İdare Heyeti bu isimleri bir araya topluyordu. Dün sabah fırka içtimaında bu liste mevzuu bahs oldu, fakat şedit bir heyecanla hatta listeye dahil olan zatlar itiraz ettiler, buhran yine dağılmamaya başladı. Filhakika Fırka İdare Heyeti şimdiye kadar müsbet bir iş vücuda getiremediği gibi bu son hareketle de pek fena hareket etmiş oldu.

Hakimiyet-i Milliye bile fırkanın dili olduğu halde idare heyetinin el altından fena hareketlerini itiraf ediyor. Filhakika idare heyeti daima kanunsuz bir halde bulunuyor ve binaenaleyh fırkanın nizam ve intizamını temin edemiyordu. Mecliste bir tek fırka bulunduğu halde hükümetle bile münasebatı tanzim etmiş değildir. Nitekim perşembe günkü intihablar bunun iyi bir misalidir. Fırka Heyet-i İdaresinin en mühim vazifesi fırka azasını emrivakilerden muhafaza olduğu halde bilakis kendisi fırka için hiç de muvaffık olmayan emrivakilere sürükleniyor... Meclisin tek fırkası dün öğleye kadar namzetleri üzerinde anlaşamadı. Nihayet Gazinin nokta-i nazarının öğrenilmesi bir tertip olarak meydana çıktı..."[7].

Böylece hükümet buhranının yeni bir kabine kurmaktan ziyade, devletin adını ilan etmek için bir fırsat olarak değerlendirilmesi sonucu ile karşı karşıya kalan İstanbul basını, o dakikadan itibaren yazılarını şiddetle ağırlaştırmaya başlamıştır. Yeni hükümet üyeleri için isimler üzerinde tartışmalar yapılıyorken, karşılarına Cumhuriyetin çıkması üzerine basının en büyük tepkisi "Kandırılmak" sözü üzerinde toplanmıştır.

---

6. Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, c.II, Ankara 1986, s.595.
7. **Tevhid-i Efkar**, 29 Ekim 1923.

Levent Şahverdi Arşivi

Tevhid-i Efkar bu konu ile ilgili olan yazısında "Fethi Bey'in istifası ile zuhur eden buhran-ı vükela birden bire son derecede garip bir suret-i hale iktiran etmek üzere bulunuyor. Fethi Bey'in istifasını bütün İstanbul matbuatı gayr-ı muntazır olmakla beraber zaruri bir hadise gibi telakki etmiş ve bu istifanın nihayet ammenin ve ihtiyac-ı sairenin istilzam eylediği şekilde bir hükümet teşkiline vesile olacağı ümidiyle söylenmişti. Halbuki buhranın halli için Ankara'da dün sabahtan beri cereyan eden hadisat Fethi Bey'in istifasının mahiyeti hakkında hepimizin şayan-ı hayret bir ittihat ile aldandığımız gibi, bu istifadan hayırlı neticeler beklemekle de çok hata ettiğimizi göstermektedir"[8] demektedir.

Beklenen şey yeni kabinenin kurulması olduğu halde, yakın zamanda gerçekleşecek bir olay gözü ile bakmadıkları Cumhuriyetin ilanına İstanbul basını tepki gösterirken, bu konuda Ali Fuat Paşa ve Rauf Orbay gibi şahısların düşüncelerini de alarak fikirlerini desteklemeye çalışmışlardır. Cumhuriyeti henüz beklemeyenlerin sadece kendileri olmadığını Ali Fuat Paşanın verdiği beyanatta "Cumhuriyet hakkında verilmiş bir karar olmadığını, şimdiye kadar yapılan şeylerin Teşkilat-ı Esasiye kanununda yapılması zorunlu değişiklikler mahiyetini geçmediğini söylediğini yazıyor[9].

İstanbul basınının görüşüne en çok değer verdiği kişi hiç şüphe yoktur ki, Rauf Orbay'dı. Esas olarak Cumhuriyetin birdenbire ilan edildiği noktasında toplanan fikirlerine, destek olacak röportajları yayınlamakta gecikmemişlerdir. "Ankara'da ani surette Cumhuriyet ilan edilmesi üzerine, bu mesele hakkında rey-i mutalaası en ziyade merakla öğrenilecek zevattan bir heyet-i vekile reis-i sabıkı Rauf Bey idi." başlığı ile Rauf Orbay'ın bu konudaki görüşleri yazılmıştır. Genel anlamda yanlışların dile getirildiği bu röportajda Rauf Bey; Cumhuriyetin bir günde ilanı doğru mu? sorusuna şu cevabı vermiştir: "İcra vekilleri riyasetinden infikakım tarihine kadar bu hususta ciddi bir düşünce ve teşebbüsten haberdar değildim. Bilahare bazı zevatın mevcut Teşkilat-ı Esasiye kanununu ikmalen bir layiha projesi

8. **Tevhid-i Efkar**, 29 Ekim 1923.
9. **Tevhid-i Efkar**, 29 Ekim 1923.

Levent Sahverdi Arşivi

ihzar etmekte olduğunu matbuattan öğrendik. Ajansımızda bazen böyle bir teşebbüsün mevcudiyetini, bazen de tasavvurda bulunduğunu ve proje vücut bulursa herhalde meclis-i aliye alelusul arz edileceğini ilan suretiyle bazen teyit, bazen de tekzip suretiyle efkarı dağıttılar. Bilahare bir günde şekl-i cumhuriyetin takarrur ettirilerek ilanı halkca gayr-ı mesul zevat tarafından tertip edilen bir şeklin emrivaki halinde ihdas edildiği fikri ve endişesini hasıl etti. Halkımızın endişe göstermesi mucib-i memnuniyettir[10].

Rauf Bey'in buna ek olarak "Cumhuriyet meselesine gelince; bence kelimeyi Cumhuriyet kelimesi üzerinde münakaşa ve mutalaa etmek zaruri değildir"[11] sözleri, Mustafa Kemal tarafından Cumhuriyetten söz etmek bile istemiyor açıklamasıyla cevaplandırılmış ve bu konu ile ilgili olarak yaşanan gelişmeler Söylev'de şu satırlarla ifade edilmiştir: "... Cumhuriyet ilanına karar vermek için Ankara'da bulunan bütün arkadaşlarımı çağırmayı ve onlarla görüşüp tartışmayı hiç de gerekli görmedim. Çünkü onların öteden beri ve doğal olarak bu konuda benim gibi düşündüklerinden kuşkum yoktu. Oysa o sırada Ankara'da bulunmayan kimi kişiler hiç bir yetkileri yokken, kendilerine bilgi verilmeden ve uygun görüp görmedikleri sorulmadan Cumhuriyetin ilan edilmiş olmasını gücenme ve ayrılma nedeni saydılar... Rauf Bey'in Cumhuriyete karşı olduğunu açık söylememekle birlikte, cumhuriyetin ilan edildiği bir günde, onun beğenilip kalımlı olabilmesi için, bir takım koşulların gerçekleştiğini kanıtlamak gereğinden söz etmesi, cumhuriyet yönetimi ile ulusun mutluluğunun sağlanacağına güveni olmadığını açıkça göstermiyor mu?[12]

---

10. **Tevhid-i Efkar**, 1 Kasım 1923.
11. **Tevhid-i Efkar**, 1 Kasım 1923.
Tevhid-i Efkar gazetesi Rauf Bey'e özel bir önem vermiştir. Onun dün olduğu gibi bugün de, yarın da gerek mecliste, gerek hükümette en yüksek makamlara layık devlet adamı olduğunu, hizmetlerinin herkes tarafından taktir edilmiş olmasından dolayı her işinde uzun süreler kaldığını, herhangi bir görevi bıraktığı zaman arkasında derin tesirler bıraktığını ve böyle bir insanın ancak bulunduğu göreve varlığı ile kuvvet vereceğini yazmıştır.
12. Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e**, s.586-601.
Rauf Bey ile ilgili tartışmaların artması ve meselenin şahsileştirilmesi üzerine, İsmet Paşa bir açıklama yapmış ve İstanbul mebusu Rauf Beyin heyet-i idare kararıyla ayrıca haberdar edildiğini belirtmiştir İsmet Paşa: "Muhterem arkadaşlarımın nazar-ı dikkatlerini büyük bir prensip üzerinde bulunduğumuza celb ederim. Tali, müteferri ve bilhassa şahsi zeminlerden ictinab etmeyi öteden beri fırkamızın şiar ittihaz ettiğini de hatırlatmak elzemdir..." diyerek bu konunun Rauf Bey zeminine çekilmesini önlemeye çalışmıştır. Bu konuda bkz, **Vatan**, 28 Kasım 1923.

Levent Şahverdi Arşivi

Rauf Bey'in İstanbul basınına destek olan bu ve benzeri açıklamalarına gelen tepkiler üzerine, kendisi tarafından gazetelere şu açıklama yapılmıştır: "Mesele bittiği halde gazetelerin ismim etrafındaki münakaşaları katiyyen lüzumsuzdur. Bu münakaşalara nihayet verilmesi menafii memleket nokta-i nazarından katiyyen elzemdir."[13]

Rauf Bey ile ilgili tartışmaların yanısıra, Fırkanın gösterdiği adaylar üzerinde görüşbirliğine varılamaması sebebiyle konunun Mustafa Kemal'e götürülmüş olması da ayrı bir eleştiri konusu olarak ele alınmıştır. "Fırka, şimdiye kadar herkesten ve hatta meclis reislerinden bile gizli tutulmuş olan Cumhuriyet meselesini, bu kadar süratle kabul etmekle ne isabet ne de dirayet göstermiştir. Fazla olarak bu kadar mühim bir konuyu meclisin ittihaza da hakkı yoktur. Böyle bir kararı olsa olsa Meclis-i Mebusan verebilir. Meselenin şekl-i cereyanına baktıkça bu işin Celal Nuri, Ahmet Agayef gibi Cumhuriyet deli divaneleri tarafından tertip edilmiş, pek açık bir manevra olduğuna hükmetmemek kabil değildir. Çünkü fırkanın yeni bir heyet-i vekile intihabından aciz olduğunu ileri sürerek, bu kadar esaslı kararlar ittihazı için Mustafa Kemal Paşa'yı rahatsız etmeye kalkışmak, mürettep bir manevra-i cumhuriyetten başka bir surette tefsir edilemez."[14] açıklamasını yapan Tevhid-i Efkar, Mustafa Kemal'e direk olarak saldırmaktan ziyade, günlerce Celal Nuri ve Ahmet Agayef"i hedef alan yazılar yayınlayarak sorumlu olarak onları belirleme yolunu tercih etmiştir.

Bu konu ile ilgili olarak yazılan yazıların yanısıra, karikatürlerle de cumhuriyeti yorumlayan Tevhid-i Efkar "Kaçırdılar Sanıyorduk Meğer Sıkı Tutuyorlarmış" başlığı altında şunları yazmıştır: "... Emanetçi ile arkadaşları garpçı ve kızılelmacı ne açıkgöz ne marifetli insanlarmış meğer. Biz İstanbul gazetecileri ne kafasız adamlarmışız. Onlar Cumhuriyeti çoktan kurmuşlar işletmişler de bizim zerre kadar haberimiz olmamış. Hem en garibi fırıldakçı hergün emanet çektiği halde biz işin yine farkına varamadık. Uçtu uçuyor diye resimler yapıp yazılar yazıp dururken, onlar bir

13. **Vatan**, 28 Kasım 1923.
14. **Tevhid-i Efkar**, 29 Ekim 1923.

Levent Sahverdi Arşivi

sene evvel yaptıkları balonu ansızın meydana koyarak, herkesi hayret içinde bırakmanın yolunu düşünüyorlarmış. Elhak muvaffak oldular. Hem o kadar muvaffak oldular ki zavallı Anadolu Ajansı bile, bu emsalsiz ve tepeden inme Cumhuriyet ilanına şaşakaldı. O bile resmi lisanıyla bir gün evvel daha mükerrer bir şey yok derken ertesi gün Cumhuriyet ilanını tebşir etti. Muhterem Celal Nuri fırıldak çevirmekte, Ahmet Agayef arkadaşımız da el çabukluğu marifet yapmakta, Ziya Gökalp de herşeyi kitaba uydurmakta meğer ne müthiş istidatlarmış. Bundan sonra hangi memlekette tebdil-i şekl-i hükümet lazım gelirse elbette bizim üç üstad-ı mahsusumuzdan istifade edilecektir."[15]

Bu konu ile ilgili olarak kaleme aldıkları bir başka karikatür de "Ablar Galip Gelince Dolaplar Döndüler Ama Ne İstikamette" başlığını taşımaktadır. karikatürün altındaki yazı yine benzer ifadeler taşımakta olup şakşakçı ve fırıldakçı tiplemeleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. "Hakimiyet-i Milliye cereyanı dolabı döndürsün de şakşakçı ve fırıldakçı başların haline biz gülelim derken, Cumhuriyet cereyanı galip gelerek şimdi onlar İstanbul matbuatının haline gülerken... Daha üç gün evvel Ankara'daki ısmarlama kanun-u esasi amillerinin (Cumhuriyet, Kanun-u Esasi, Devlet İhtiramı) gürültüleriyle ortalığı karıştırarak vaziyeti "Birbirine girdiler ablarla dolaplar" mefhumunda masaddık olacak bir hale getirdiklerini yazmış ve nihayet (Hakimiyet-i Milliye ve aklıselim) cereyanının galip gelerek dolabın doğru döneceği ümidini izhar etmiştik. Halbuki ümidimizde pek çabuk inkisara uğramamız mukadder bulunuyormuş... Biz bu Ankara'lı arkadaşları dolapta çevirip hallerine güleceğiz derken, onlar cidden şayan-ı hayret bir el çabukluğu ile bizi yani (Tanin), (Vatan), (Akşam), (İkdam) rüfekamızla (Tevhid) i dolabın kanatlarına yapıştırarak, Cumhuriyet cereyanının önünde fıldır fıldır döndürmeye başladılar. Şimdi kimbilir Ankara'da halimize ne kadar gülmektedirler. Mamafih şurasını da ilave edelim ki, biz ne kadar basiretli de olsak yine Fethi Bey istifasının Cumhuriyet doğuracağını keşf edemezdik. fakat dünya bu, devlet ihtiramı

15. **Tevhid-i Efkar**, 1 Kasım 1923.

Levent Şahverdi Arşivi

meselesi Celal Nuri ve Agayef dostumuzun ellerine tevdi ederek, hem bizi hem dünyayı ters döndüreceklerdir[16].

Tevhid-i Efkar'ın Cumhuriyetin ilanından sorumlu gördüğü Celal Nuri ve Ahmet Agayef'le ilgili ithamları devam edip gitmektedir. Onları yenileşme deli divanesi olarak yorumlayıp, ne yapmak istedikleri konusunda halka fikir vermemekle suçlamışlardır[17].

Cumhuriyetin ilan şeklini doğru bulmayan gazetelerden biri de Vatan gazetesidir. Ahmet Emin "Son Dahili Münakaşaların Tasfiyesi" başlıklı yazısında; bu konuda yapılan hataları sıralamış ve açık davranılmadığı noktasında ısrarla durmuştur. Genel olarak; Cumhuriyetin ilanından bir iki gün evvel matbuat müdüriyetinin mütehassıslar komisyonunun tadilat projesi üzerinde daha bir ay çalışması gerekeceği söylendiği halde, hemen ardından Cumhuriyetin ilan edilmesi, hükümetin vaziyetten haberdar edilmemesi ve bu acelenin tartışmaların kısa kesilmesine neden olduğu konusu hatalar olarak sıralanmış ve eski hükümet daha kuvvetli bir heyete ihtiyaçtan söz ederek çekildiği halde, güya mecliste başka kimse yokmuş gibi yeni heyetin hemen hemen aynı kişilerden oluşmuş olmasına da bir anlam veremediklerini belirtmiştir. Ahmet Emin yazısında son söz olarak: "...Hükümet mehafilinin vaki olan hataları birer birer itiraf etmesi safdillik olur. Fakat bazen hatalar lisanla itiraf edilmemekle beraber, zihnen fark edilir ve tekrarından içtinab olunur. Böyle bir vaziyet hasıl olmasını çok temenni ederiz" demiştir[18].

Bütün bu gazetelerin bu kadar yorum içerisinde Cumhuriyetin ilanına mı, yoksa ilan şekline mi karşı çıktıkları zaman zaman anlaşılamıyor. Ülkede 23 Nisan 1920'de kurulmuş bir meclisin varlığına rağmen, idare tarzının Cumhuriyet olarak ilan edilmesine neden anlam veremediklerini anlamak güç. Bunu kah bir kaç kişiye indirgeyerek, kah Fethi Bey'in

16. **Tevhid-i Efkar**, 31 Ekim 1923.
17. **Tevhid-i Efkar**, 29 Ekim 1923.
18. **Vatan**, 28 Kasım 1923.

Levent Sahverdi Arşivi

istifasının bir düzen olduğu noktasında ısrarla durarak, değişik şekillerde ifade etmişlerdir.

Özellikle Tevhid-i Efkar ve Vatan gazetelerinin Cumhuriyetin acele ile ilan edildiğine olan itirazlarına rağmen, Tanin böyle bir sonuç doğmasının olması gereken şey olduğunu ve bunun beklendiğini ifade etmiştir. Tanin'de "Türkiye Cumhuriyetinin İlanı" başlıklı yazısında İsmail Müştak "...Vakıa şu an son dört senelik hadisatın mazbatasını bi taraf birinin gözü önüne dökerek lütfen şunları okuyun ve bir hüküm verin desek, o hadisatı yaratan ve yaşatan sebeplerden hiç şüphe yokki milletimiz için şerefle dolu neticeler çıkartacaktır. Diyecektir ki; "Mevcudiyetinin son nefesi ihtizarı içinde birden silkinerek, tarih-i cihanda emsaline nadir tesadüf edilir bir cihad ve azim ile hayat ve istiklalini elde etmeye muvaffak olan Türk Milleti bu istikbale liyakatini ve kendini idareye kabiliyetini isbat etmiştir. Böyle bir millet mukadderatını pek tabiidir ki kendisinden başka ellere tevdi edemezdi. Bir milletin kendi mukadderatını kendisi idare etmesi bir zaruret mahiyetinde tayin edince, buna verilebilecek yegane şekl-i tatmin de halk idarelerinin eşkal-i malumesi arasından birini intihap etmekti. Cumhuriyet bu şekillerden biri olduğu için Türk Milleti Cumhuriyet ilan etmekle liyakat ve kabiliyetini gösterdiği bir idare sistemini kabul etmiş oldu... Her fertte hür ve müstakil birer Türk vatandaşı zevk ve gururunu yaşatacak olan bir Cumhuriyet için, bütün gönüllerden en halis bir iman ve inşirah yükselecek his ancak şu olabilir: Yaşasın Cumhuriyet"[19].

Yaşasın Cumhuriyet sesleri Cumhuriyetin ilan edildiğinin açıklandığı gün, meclisin defalarca söylediği, konuşmaların coşkuyla kesildiği anların vazgeçilmez ifadesi olmuştur. Mustafa Kemal'in hükümet buhranının halledilmesi için önerdiği Teşkilat-ı Esasiye kanunundaki değişiklikler Cumhuriyeti doğurmuş ve beklenen şey gerçekleşmiştir. kanun-u Esasi Encümeni Teşkilat-ı Esasiye kanununda yapılacak değişikliğin gerekçelerini açıklarken, zaten hakimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olmasının ve idare usulünün milletin kendi kendisini bizzat idare etmesi esasına dayandığını

19. **Tanin**, 31 Ekim 1923.

Levent Şahverdi Arşivi

ve bunun da Cumhuriyet demek olduğunu söylemiştir. Ardından yapılan oylama ile Cumhuriyet ilan edilmiş ve atılan 101 pare top atışı ile bütün Türkiye'ye duyurulmuştur[20].

Tevhid-i Efkar Cumhuriyetinin ilanını "Ankara'da verilen kararlara tevfikan şekl-i hükümet cumhuriyet oluverdi"[21] başlığı ile duyururken diğer bütün gazeteler Cumhuriyetin ilanını ve Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanı oluşunu halka duyurmuşlardır. Basın, Cumhuriyetin ilanının ardından mecliste Cumhurbaşkanı seçilen Mustafa Kemal'in nutkunu yayınlamış ve devlet şeklinin bir nota ile Adnan Adıvar tarafından bütün devletlere duyurulduğunu açıklamıştır. Bunun yabancılar arasında nasıl karşılandığına dair verilen haberler arasında, Cumhuriyetçi Fransızlardan başka diğer ennebilerin de Türkiye ve Türkler için uğurlu olmasını dilediklerine yer verilmiştir[22].

Çekilen kutlama telgrafları arasında bulunan Halifenin telgrafı da gazetelerde yayınlanmıştır. Halifenin: "Bu kere teceddüt eden şekl-i hükümetin mülk ve millet hakkında hayırlı olmasını cenab-ı haktan niyaz ederim" diyen kutlama mesajına Cumhurbaşkanı tarafından bir teşekkür yazısı ile cevap verilmiştir[23].

Her ne kadar Tanin Cumhuriyet var sözlerinden kimsenin bir şey anlamadığını, atılan silah seslerinin yangın işareti sanıldığını söylemişse de[24] basın İstanbul halkının gösterdiği coşkuyu yansıtmak zorunda kalmıştır. Yapılan gösteriler, tezahüratlar, şenlikler ve fener alayları, çekilen telgraflar gün gün İstanbul basını tarafından okuyuculara sunulmuştur.

Halk, evlerini ve işyerlerini donatmaya başlamış ve bütün daireler bu coşkuyla tatil edilmiştir. bütün resmi dairelerde törenler düzenlenmiş, gece fener alayları ile halk coşkusunu dışa vurmuştur. Mustafa Kemal'e ve mec-

20. **İkdam**, 30 Ekim 1923.
21. **Tevhid-i Efkar**, 30 Ekim 1923.
22. **İkdam**, 1 Kasım 1923.
23. **İkdam**, 31 Ekim 1923.
24. **Tanin**, 1 Kasım 1923.

Levent Sahverdi Arşivi

lise telgraflar çekilmiş, hem Cumhuriyetin ilanından hem de Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanı seçilmesinden duyulan sevinç her kesimden insanlar tarafından aktarılmıştır[25]. Bu konudaki sayısız örnekten sadece bir tanesini vermekle yetineceğiz. İkdam 31 Ekim 1923 tarihli sayısında İstanbul'daki coşkuyu şöyle anlatıyor: "Cumhuriyet haberinin şüyuu üzerine tüccarhaneler, mağazalar, dükkanlar ve müessesat-ı ecnebiye Türk bayrakları çekmişlerdir. Boğazın iki sahili, iskeleler ile yalılar ve vapurlar donatılmış, İstanbul, Beyoğlu, Kadıköy ve Üsküdar cihetlerinde yer yer tezahürat yapılmıştır. Limandaki sefain-i ecnebiye baş direklerine Türk bayrağı çekmişlerdir. Mülhakatta da tezahürat yapılmış Beykoz ve Ömerli'de camilerde dua okunmuştur. Dün gece de şehrimizde muazzam fener alayları ve nümayişler icra edilmiştir. Bu münasebetle bilumum camişerife minareleri ve devair-i resmiye tenvir edilmiştir. Halk semt semt toplanmış "Yaşasın Cumhuriyet" avazeleri ayyuka çıkmış, herkes elinden geldiği kadar bu mesut hadiseyi tesid etmiştir..."[26].

Basın bu anlamda vermek zorunda kaldığı kutlamaları sıralarken, bir yandan da eleştirilerine kaldığı yerden devam etmekte gecikmemiştir. Tanin'de Hüseyin Cahit "Yaşasın Cumhuriyet" başlığını verdiği yazısında Cumhuriyetin alkış ile, dua ile ve şenlik ile yaşayamıyacağını, Cumhuriyetin zihniyet değişikliği verip vermediğini, hükümete giren kişilere birer devlet adamı kafası hediye edip etmediğini soruyor ve bütün meselenin ruhunun bunda olduğunu dile getiriyordu. Hüseyin Cahit yazısına devamla "...Cumhuriyetçi olmakla beraber bu kelimeye bir put gibi tapmayalım. Bir Cumhuriyetin kısmeti onu idare edecek ellerdedir..."[27] demekte ve ülkeyi idare edecek insanların yetkinliği konusunda taşıdığı şüpheyi açıkça ifade etmektedir. Teşkilat-ı Esasiye kanununda yapılan değişikliklerin neler getireceği, bunların nasıl anlaşılması gerektiği konusundaki endişeler, yazarların Cumhuryete bir kuşku perdesi altından

25. **Tanin**, 31 Ekim 1923.
26. **İkdam**, 31 Ekim 1923.
27. **Tanin**, 31 Ekim 1923.

Levent Şahverdi Arşivi

bakmalarına yol açmış görünüyor. Yine aynı makalede Hüseyin Cahit yapılan bir değişikliğin anlamını yorumlayarak "...Meclis yokken kabine nasıl değişir? Meclisin itimadını haiz olarak meclisin toplanmadığı zamanda hükümeti düşürmek hakkı padişahlara bile verilmemişti, şimdi o hak Reis-i Cumhura mı veriliyor. ...Sanki Reis-i Cumhur meclis olmadan da doğrudan doğruya kabine teşkil edebilirmiş gibi anlaşılıyor diyerek Onikinci maddede yer alan "Başvekil Reis-i Cumhur tarafından ve meclis azası meyanından intihab olunur. Diğer vekiller Başvekil tarafından ve yine meclis azası arasından intihab olunduktan sonra heyet-i umumiyesi Reis-i Cumhur tarafından meclisin tasvibine arz olunur. Meclis hal-i ictimada değilse keyfiyeti tasvib meclisin ictimaına talik olunur." sözlerine atıfta bulunarak bunun ne anlama geldiğinin açık olmadığını dile getirmiştir[28].

Hüseyin Cahit gibi, Tevhid-i Efkar gazetesinden Ebulziyazade de 31 Ekim 1923 tarihinde yayınlanan yazısında; yeni hükümetin eskilerden oluşmuş olmasına dayanarak iş göremiyorum diye istifa eden hükümetin şimdi nasıl iş göreceğinin anlaşılamadığını dile getirmiştir. İstanbul basını içerisinde muhalif gazetelerin başını çeken Tevhid-i Efkarda'ki bu makale "Efendiler devletin adını taktınız işleri de düzeltebilecekmisiniz?" başlığı ile yayınlanmıştır ve Cumhuriyetle ilgili olarak yazılmış en ağır yazılardan biri olma özelliğine sahiptir. Her şeyden evvel muhalif oldukları düşünce ile aralarında en ufak bir ortaklığın olmadığı açık bir şekilde dile getirilmiş ve cumhuriyetçiler ile cumhuriyetçi olmayanlar gibi iki temel ayrım üzerinde durulmuştur. söz konusu makalede özet olarak şunlar ifade edilmiştir: "Haftalardan beri "Cumhuriyet Cumhuriyet! diye, devlet ihtira edeceğiz diye çırpınan ve sütun sütun yazılarıyla herkesin kafasını şişiren efendiler, Celal Nuri ve Ahmet Agayef beyler nihayet emellerine nail oldular. Büyük Millet Meclisi 158 rey ile Cumhuriyeti ilan ve Reis-i Cumhuru intihab eyledi. Ve evvelki akşam Büyük Millet Meclisi Hükümeti ida-

28. **Tanin**, 31 Ekim 1923.

Levent Sahverdi Arşivi

resinde uykuya yatanlar, dün sabah Cumhuriyet idaresi altında uyanmak harikasına mazhar oldular. Cumhuriyet ilanını böyle azim gürültü ve propaganda ile iltizam edenlerin, fikirlerini efkar-ı umumiyeye kabul ettirmek için ileri sürdükleri bazı iddialar vardı. Bu zevat şekl-i hükümetimizin muayyen olmadığını, Büyük Millet Meclisi Hükümetinde noksanlar bulunduğunu, ondan dolayı işlerin yürümediğini, sabık hükümetin istinat ettiği esasların bozuk olduğunu, binaenaleyh 2 Teşrinisani kararıyla teessüs etmiş olan devletin henüz adı bile olmadığını, ondan dolayı aylardan beri hiç iş görülmediğini söylüyorlar ve bütün bu noksanlara, bozukluklara çare olmak üzere şekl-i cumhuriyetin behemehal kabulü lazım geldiğini isbata çalışıyorlardı. Hükümet meselesi çıktığından beri devam eden münakaşatta cumhuriyetçilerin bu iddia ve rivayetlerine icab eden cevapları sırasıyla ve müteredden verdiğimiz cihetle burada tekrarlayacak değiliz. Esasen aynı münakaşatı artık bugün idamede bir fayda yoktur. Çünkü artık bir emrivaki karşısında bulunuyoruz. ...Cumhuriyet tesisinin nambusim olduğunu iddia edenler böyle bir kelime tebdiliyle idaresi salah husule gelmesi kabil olmayacağı ve asıl salahın idare işlerini müsbet ve makul mesai ile tedvir sayesinde husul bulabileceği kanaatinde olanlar ondan dolayıdır ki, düne kadar "Efendiler ünvan ve şekil değiştireceğiz diye vakit kaybetmekten ise tarz-ı idareyi değiştirin, matlub hasıl olur" demekte idiler. Fakat mademki Cumhuriyetçiler isim ve ünvan tebdilini ve bazı yeni esasatın vaz'ını herşeye tercih ve taktim ettiler, kendilerine "Mademki nihayet emellerinize nail oldunuz, şimdi biz de sizden vaad ettiğiniz bütün salah ve hüsnü idareyi isteriz" demek hakkımızdır. Eğer Ankara'daki zevat Cumhuriyeti ilan hususunda gösterdikleri dirayet ve maharetle mütenasip olarak bugünden itibaren hüsn-ü idarey-i memleket esbabına da azami himmet ve gayretle ve bilhassa azami basiret ve hüsnüniyetle tevessül ederlerse kendilerine temin ederiz ki Cumhuriyet idare ve ünvanı halk nazarında pek çok makbul ve mergub olur. Fakat ne yalan söyleyeyim istifa eden dünkü Fethi Bey hükümeti mensubinin, Cumhuriyeti ilan eden zevatın da hep aynı kimseler olduğunu görüyoruz da üç aydır hiç bir iş görememiş ve kimseye kendilerini beğendirememiş olan bu zevat yine dünkü gibi iş başına ge-

Levent Şahverdi Arşivi

lirse, vekil yerine mesela Cumhuriyet Nazırı ünvanını almakla dünden fazla muvaffakiyet gösterebileceklerinden şüphe ediyoruz.."[29]

Bu makaleden bir gün sonra yine Ebulziyazade "Bizi korkutan Cumhuriyet paçavrası mıdır?" başlıklı yazısında, yine Ahmet Agayef'e yüklenmiş ve aslında kendilerinin herkesten evvel Hakimiyet-i Milliyeyi savunduklarını ve kararın esasına itiraz etmediklerini, sadece acele edilmemesi gerektiğini düşündüklerini yazar. Aynı makalede devamla "...Fethi Bey'in istifasını vesile ittihaz edilerek beş altı saat içinde Cumhuriyet esasatının takrir ve ilan edilmesinde de istical gördüğümüzü söyledik ve bunu söylerken de geçen seneki tecrübemize binaen, yine Ankara'daki aynı yadigarların bizi hiyanetle itham edeceklerini tahmin eylemek, fakat garizkar muarızın veyahut üç dört ısmarlama kanun-u esasi amilinin kasdi tahriklerinden, bayağı iftiralarından ürkerek mukedderat-ı memlekete ait mühim mesailde biz vicdanımızın emr ettiği sözleri söylemekten sarf-ı nazar edecek insanlardan değiliz..."[30] açıklamasını yapmıştır.

Görüldüğü üzere aslında İstanbul basınının neye karşı olduğunu anlamak pek de mümkün değil. Hakimiyet-i Milliye esasına karşı olmamak, ama Cumhuriyete karşı olmak ya da Cumhuriyete karşı olmamak ama, acele ile ilan edildiğine karşı olmak gibi bir kavram kargaşası içinde eleştiriler alıp başını gidiyor. Aynı şekilde kendi ifade ettikleri fikirlerin bütün İstanbul'un düşüncesini yansıttığını söylerken, aynı sütunların devamında İstanbul'da yapılan Cumhuriyet şenliklerinin verilmesi de bir çelişki halinde kendini göstermektedir.

İstanbul basınının hangi sebebin etkisi ile olursa olsun, ortaya koyduğu bu muhalif tavır, hem Ankara basını hem de Mustafa Kemal tarafından cevaplandırılmıştır. Atatürk; Söylev'de bu konu ile ilgili olarak

29. **Tevhid-i Efkar**, 31 Ekim 1923.
30. **Tevhid-i Efkar**, 1 Kasım 1923.

Levent Sahverdi Arşivi

yönetilen eleştirilere şu cümlelerle karşılık vermiştir: "...Cumhuriyetin kuruluşu bütün ulusu sevindirdi. Her yerde parlak sevinç gösterileri yapıldı. Yalnız İstanbul'da çıkan iki üç gazete ile İstanbul'da toplanan bir takım kişiler, ulusun genel ve içten gelen sevincine katılmaktan çekindi, kaygıya düştü. Cumhuriyetin kuruluşunda ön ayak olanları eleştirmeye başladı. Söz konusu gazetelerin ve kişilerin Cumhuriyetin kuruluşunu nasıl karşıladıklarını anlamak için yalnız o günlerdeki yayınları gözden geçirmek yeter. Örneğin "Yaşasın Cumhuriyet" başlığı altındaki yazılar bile, Cumhuriyetin yadsınacak bir biçimde kurulup halka duyurulduğunu, bunda sıkboğaza getirilmiş gibi bir durum sezildiğini yayıyordu... Cumhuriyetin ilanını meclisin alkışlarla kabul etmesi toplarla kutlaması eleştiriliyor denilliyor ki; "Cumhuriyet alkış ile, dua ile, şenlik ve bayram yapmakla yaşamaz. Cumhuriyet bir büyülü değnek değildir. Millet Meclisinde bir büyü yapıldı. Bundan sonra her iş kendiliğinden düzelecek, her derdin çaresi kendiliğinden bulunacak değildir." Ben Cumhuriyetçiyim diyenlerin Cumhuriyetin kurulduğu gün kalemlerinden çıkacak sözler bunlar mı olmalıydı? En iyi hükümet biçiminin Cumhuriyetten başka bir şey olmayacağı savında bulunanların "Cumhuriyet sözcüğüne bir put gibi tapmam" demelerindeki anlam ve amaç ne idi?[31]

Bu anlam ve amaç gösterdikleri muhalefetin içinde farklı adlar altında kendini ifade etmişti. Genel anlamda Cumhuriyetin ilanına tepki gösteren basın bir süre sonra, İsmet Paşa kabinesinin başarılı olup olmayacağı üzerinde tartışmaya başlamıştır. Bütün bu tartışmaların temelinde Cumhuriyet fikrinin benimsenmemiş olması ana faktör olarak kendini gösteriyor. Milli Mücadele yılları İstanbul basınının olumsuz tavrını, dönemin şartları ve hala yaşayan Osmanlı saltanatı dolayısıyla anlamak daha kolay olduğu halde, bütün geçirilmiş olan tarihsel sürecin canlı tanıkları olan İstanbul gazetelerinin bu kez sergiledikleri davranışı tanımlayabilmek gerçekten güç. Hele Cumhuriyetin aniden ilan edildiği savını, kongrelerin ve elbette ki meclisin varlığına rağmen iddia ediyor olmaları, bütün bunlardan

31. Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s.595.

Levent Sahverdi Arşivi

sonra ne olmasını bekledikleri sorusunu anlamsız bırakıyor. İstanbul basınının ortaya koyduğu bu tavrın arkasından Dahiliye Vekili Ferit Bey, "Gazete neşriyatı, makale ihtiyacı, her mühim vak'a esnasında bu yolda neşriyat tabidir. Hiç fevkaladelik görmüyorum. Bunlar bir müddet sürer ve devrini itmam eder geçer. Çünkü hakiki bir ihtiyaç ruhu ve iktisadının mahsulü değildirler. Cumhuriyetin hüsnü idaresi bütün halkımızın Cumhuriyete olan muhabbet ve imanını tersin edecektir ve bu münevverlerin başında şüphesiz İstanbul'daki gazeteci arkadaşlarım bulunacaktır[32]. diyerek meselenin çözümünü zamana bırakmayı tercih etmiştir.

Bu söz konusu zaman, Cumhuriyetin ilanı dolayısıyla Mustafa Kemal'in "Türkiye Cumhuriyeti behemahal muvaffak ve muzaffer olacaktır" sözlerinde ifadesini bulan kararlılık ve kesin inancın verdiği itici güçle, Cumhuriyetin lehinde gelişmiş ve arzu edildiği şekilde amacına ulaşmıştır.

32. **Tevhid-i Efkar**, 2 Kasım 1923.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRK ORDUSUNDAN BİR VEFA ÖRNEĞİ VE TEŞKİLÂT-I MAHSÛSA BELGELERİ

Dr. Vahdet KELEŞYILMAZ

Harbiye Nezareti Umur-ı Şarkiye Müdüriyeti (Teşkilât-ı Mahsûsa) tarafından Pola'da (Adriyatik sahilinde) kurulan depoyu idare ve muhafaza etmek ve Afrika Gurupları Kumandanlığı'na gereken sevkiyatı sağlamakla görevliyken vefat eden Hacı Kâmil Bey'in geriye bıraktıklarının ölümünden yıllar sonra - bir vefa örneği olarak- ailesine iletilmesi için yapılan yazışmalar aynı zamanda Teşkilat-ı Mahsusa belgelerinin I. Dünya Savaşı sonrasında nasıl korunduğunu da ortaya koymakla ayrı bir önem kazanmaktadır.

Pola sevk memuru olarak Kıdemli Yüzbaşı Hacı Kâmil'in yapmakla meşgul olduğu işler özetle şunlardır;[1]

1-Umur-ı Şarkiye Müdüriyeti tarafından gönderilecek tüm mühimmatı ve diğer nesneleri teslim almak ve Pola ambarına koyarak muhafaza etmek.

2-İstanbul'dan gidecek postayı denizaltıya vereceği gibi Afrika'dan gelecek postayı da Viyana Ateşemiliterliği aracılığıyla İstanbul'a göndermek .

3-İstanbul'dan Afrika Gruplarına gidecek subaylar için Viyana'da bir pansiyonda yer sağlamak ve ancak denizaltının hareketinden iki gün önce onları Pola'ya getirmek.

1ATASE Arşivi, K: 1850 , D: 104, F: 1. (Bundan sonra arşiv adı verilmeyecektir. K: Klasör , D: Dosya, F:Fihrist anlamında kullanılmıştır.)

Levent Sahverdi Arşivi

4-Pola'da subayların uygun yerlerde paraları karşılığında kalmalarını sağlamak.

5-İstanbul'dan giden subayların Viyana'ya ulaşması dahil denizaltıya bindikleri güne kadar yevmiyelerini ödemek.

6-Afrika'dan gelen subayları Pola'ya ulaşmalarından sonra giderlerini karşılayarak doğruca İstanbul'a göndermek.

Özetle; bu işleri yapmak yetki ve sorumluluğunu üstlenen Kâmil Bey'in, gerektiğinde Viyana'ya gitmek serbestisine sahip olduğu, İstanbul'a gelmek isterse bunun için izin alması icap ettiği kendisine verilen talimatnameden anlaşılmaktadır.

Kıdemli Yüzbaşı Hacı Kâmil kendi sorumluluk alanına giren işleri usulüne uygun olarak ifa etmiştir. Örneğin[2]; Mülazım-ı Evvel İbrahim Edhem Efendi 1.998 kuruş, Kıdemli Başçavuş Avni 1.200 kuruş ve Topçu Hasan Çavuş 1.200 kuruş olmak üzere toplam 4.398 kuruşluk yevmiyelerini Hacı Kâmil'den aldıklarını bir tutanakla ifade etmişlerdir. İstanbul'dan 12 Mart 1918 'de hareket etmiş olan bu üç kişi kendi ifadelerine göre 28 Mart 1918 tarihinden (bu tarihte Hacı Kâmil Bey'in sorumluluk alanına ulaşmış olmalılar) denizaltının hareket tarihi olan 9 Nisan 1918 tarihine kadar geçen on iki günlük yevmiyelerini almışlardır. Yani ölümünden birkaç gün önce Kâmil Bey bu ödemeleri de yapmıştır. Bu üç kişiden Mülazım-ı Evvel İbrahim Efendi sahra topçusudur, Kıdemli Başçavuş Avni mitralyözcü, Hasan Çavuş gene topçudur. Tutanaktaki mühürlerin üzerindeki ifadelerinde kendilerini böylece belirtmişlerdir.

Kâmil Bey, denizaltılarla gönderilen eşyaları da gereken sayımları yaparak teslim almış ve sonucu bildirmiştir. Örneğin[3] Süleyman Baruni Bey'e ait olan sekiz kutunun çıkmadığı kayıtlara geçmiştir. Almanlara ait

2 K: 1850 , D: 104, F:6.
3 K: 1850 , D: 104, F:5.

Levent Şahverdi Arşivi

olduğu anlaşılan telsiz telgraf sandıkları kendilerine teslim edilmiştir. Şarka gönderilen eşyanın Yusuf Şatvan Bey ile birlikte denizaltıyla gittiği gene yazışmalarda bellidir. Yaptığı işin önemi açıkça görülen Hacı Kâmil Bey'in ölümünden yıllar sonra geriye bıraktıklarının ailesine ulaştırılmasının serüveni ise en az görevi kadar önemlidir :

Süvari kaymakamlığından emekli Hüsamettin Bey, Teşkilât-ı Mahsûsa'ya[4] ait muamelat ve tarihî belgeleri içeren kilitli ve ayrıca her tarafından çivilenmiş sekiz sandığı 1928 yılında Türk Genelkurmayı'na teslim etmiştir. Bu sandıkların kilitlerinin kırılarak açılması, içinden çıkan belgelerin tarihî vesikalar arasında saklanması yolunda Müşir Paşa (Mareşal Fevzi Çakmak) Hazretlerinin verdiği sözlü emrin gereği yerine getirilmiştir ve bu sandıklar bir encümene içindekiler incelenmek üzere teslim edilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda sekiz sandıktaki bütün belgeler gözden geçirilmiş ve yedi sandıktan çıkanlar vesikalar arasında korunmak üzere arşive verilmiştir. Bir sandığın içinden ise hesap işleri, eşya kayıt defteri, nişan beratları çıkmıştır[5]. Bu belgelerin ait oldukları makamlara gönderilip gönderilmeyeceğinin[6] sorulmasına belki de içeriğinden dolayı gerek duyulmuştur. Genelkurmay Başkanlığı 13. Şube Müdürlüğü söz konusu sandığın içinden çıkanların da diğerleri gibi korunmasının uygun olacağını[7] belirtmiştir.

Bunun üzerine bu sandıktan çıkanların listesi düzenlenmiştir. Bu sırada Kâmil Bey'e ait dosyanın içinde 3.177 Kron banknot ve biraz bozuklukla bir de mühre tesadüf edilmiştir[8]. O gün için hiçbir geçerliliği kalmayan bu para tarihî belgelerle birlikte korunmuştur. Daha sonra yapılan incelemeler sonucunda Harp Tarihi Encümeni, Üsküdar Askerlik Şubesi Başkanlığı'na bir yazı yazmıştır. Büyük Harp'te Afrika Grupları Kumandanlığı emrinde Avusturya'da kain Pola sevk memuru iken 13 Nisan

4 K: 1845, D: 76, F: 1/37.
5 K:1845, D: 76, F:1/39.
6 K:1845, D: 76, F:1/40
7 K: 1845 , D:76, F:1/41
8 K:1845 , D:76 , F:1/42

Levent Sahverdi Arşivi

1918 tarihinde[9] vefat eden İstanbul'lu Kıdemli Yüzbaşı Mehmet oğlu Hacı Kâmil Bey'e ait bazı emanetlerin Encümende olduğu bildirilen bu yazıda; merhumun vaktiyle 10 yaşında bir oğlu ile 8 yaşında Fahriye ve 6 yaşında Fikriye adlarında iki kızı bulunduğu ve eşi Lebruz Hanım'ın da 15 Temmuz 1918 tarihinde İstanbul'da Feriköy'de Rum kilisesi yakınında ikamet etmekte olduğunun dosyasının tetkikinden anlaşıldığı ve söz konusu emanetlerin hayatta ise ailesine teslim edilebilmesi için ikametgahının araştırılmasını istemiştir. Bu yazının cevabında Lebruz Hanım'ın hayatta olduğu ve hâlen kendilerine bildirilen adreste Un Sokağında 35 numaralı hanede[10] oturduğu belirtilmiştir. 3 adet binlik, 1 adet yüzlük, 1 adet onluk, 3 adet yirmilik, 2 adet ikilik ve 3 adet birlik olmak üzere 13 banknottan oluşan 3.177 Kron, yanındaki madenî paralar, Kâmil Bey'in kişisel mührü bir tutanakla saptanmış[11] ve ailesine ulaştırılmak için adı geçen askerlik şubesine gönderilmiştir. Böylece Lebruz Hanım açısından maddiyatın ötesinde de değer taşıyan emanetler İstanbul'da sahibine teslim edilmiştir.

Bu vefa örneğinden çıkarılması gereken önemli sonuçlar vardır. Ama önce dönemin Harp Tarihi Encümeni'ni saygıyla anmak gerekir. Çünkü emanetin sahibine teslimi için ellerinden geleni yapmışlardır. Ailesine ulaşmak için yapılan yazışmaları da içeren dosyadaki belgelerden Kâmil Bey'in, yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak vefat ettiğinin Avusturya-Macaristan Harbiye Nezareti Bahriye Şubesi'nden bildirildiği[12] ve bunun Umur-ı Şarkiye Müdüriyeti'ne ulaştığı görülmektedir. Lebruz Hanım'ın adresi de bu dosyada yer alan 15 Temmuz 1918 tarihli dilekçesinden alınmıştır. "Umur -ı Şarkiye Müdürü Ali Bey Efendi Hazretlerine[13]" yazılan dilekçesinde Lebruz Hanım, "şimdiye kadar lütfunuz sayesinde namerde muhtaç olmayacak derecede temin-i maişet ettik " açıklamasının ardından üç aya yakındır maaş alamadıklarını, ellerinde nakit olmadığından dolayı sıkıntıya düştüklerini belirtmiş " zevcimin yedinde teraküm ettirdiği pa-

9 K: 1845, D:76, F:1/45
10 K:1845, D:76, F:1/46
11 K:1845, D:76, F:1/49
12 K:1845, D:76, F: 1/9 - 1/10.
13 K:1845, D:76, F:1/22.

Levent Şahverdi Arşivi

radan da bir haber alamadık " dedikten sonra çocuklarının ihtiyaçlarını temin edemediğini dile getirerek yardım istemiş ve oğlu Kemâl'in tahsil ve terbiyesinin de bu koşullarda yarım kalacağı endişesiyle yatılı bir okula kaydettirilmesi arzusunu bildirmiştir. Ayrıca kundurasından kalpağına kadar eşinin her türlü eşyasının Mısırlı Fahri' den alınarak kendisine gönderilmesini de talep etmiştir. Bu dilekçenin ciddiyetle değerlendirildiğinin ilk işareti "ilgili eşyanın zevcesi hanıma iadesi" yolundaki derkenardır. 23 Temmuz 1918 tarihli bir başka dilekçesinde[14] de "İmalat-ı Harbiye"den almakta oldukları maaşın 1 Mayıstan itibaren kesildiğinden, henüz eytam maaşı tahsisi için yapılmakta olan muameleden bir haber alamadığından, eşinin 24 senelik hizmetinden ve son 4 senedir bin bir türlü meşakkate göğüs gererek Afrika çöllerinde düşmana karşı savaştaki özverisinden bahisle kendilerine dul ve yetimler için verilen "maaşın tahsisine lütuf ve delalet buyrulmasını" isteyen Lebruz Hanım'ın eşinden geriye kalanların kendisine bizzat Umur-ı Şarkiye Müdürü Ali Başhamba tarafından teslim edilmiş olması anlamlıdır. 28 Temmuz 1918 tarihinde mührünü bastığı alındı senetleri[15] ile Lebruz Hanım bunu onaylamıştır. Para konularında da gerekenin yapıldığına şüphe yoktur. Viyana Ataşemiliterliği ile bu konuda yazışmalar olmuştur[16]. 12 Ekim 1918 tarihinde Kâmil Bey'in geride bıraktığı paranın mütebakiyesi de Viyana emanetinden[17] gönderilmiştir. Kâmil Bey'in mezarı da özenle yaptırılmıştır[18].

Makedonya cephesinde çöken Bulgaristan'ın savaştan çekilmesinden ötürü Avusturya ile kara bağlantısının kesilmiş olduğu, artık savaşın kaybedildiğini Enver, Talat ve Cemal Paşaların da anladığı, kabul ettiği ve görevi yeni kurulacak hükümete devretmeye (Ahmet İzzet Paşa Hükümeti) hazırlandığı bir zamanda, felaket girdabında çırpınırken, tarifi imkânsız maddî sıkıntılar yaşanırken Teşkilât- ı Mahsûsa hâlâ yetim hakkını teslim

14 K:1845, D:76, F:1/26.
15 K:1845, D:76, F:1/23 - 1/24 - 1/25 -1/29.
16 K:1875, D:76 : F:1/21.
17 K:1845, D:76, F:1/32.
18 K:1845, D:76, F:1/35.(Mezar taşının üzerinde "Afrika Grupları Sevk Memuru Yüzbaşı Hacı Kâmil Efendi burada medfundur. Mevla rahmet eyleye 1334" yazılıdır.)

Levent Sahverdi Arşivi

edebilmek için uğraşmaktadır. Kaderin cilvesine bakın ki, 24 Ekim 1918'de hastalanan Ali Başhamba[19] Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından bir gün sonra 31 Ekim 1918'de vefat etmiştir. Mondros Mütarekesi bir barış devresi açacağına, öz yurdu haksız yabancı işgal ve müdahalelerine maruz kalan Türkler için biten savaştan daha büyük acıların kapısını aralamıştır. Çünkü ifadesini Sevr'de bulacak olan idam hükmünü kabul etmeyen Türkler, toprağın üstünde onursuz yaşamaktansa toprağın bağrında onurla yatmayı tercih ederek Atatürk önderliğinde Milli Mücadele yapmışlardır. Mondros'tan Mudanya'ya, Sevr'den Lozan'a varmak böylece yıllar süren bir mücadele ile mümkün olmuştur. İşte bu nedenlerle eşinden kalan ve Lebruz Hanım'a verilmek için hazırlandığı anlaşılan para yıllarca eşinin dosyasında kalmıştır. Çünkü öyle bir felaket devrinde dosyalarını düşman eline bırakmayan, koruyan Teşkilât-ı Mahsûsa, Milli Mücadele yıllarında da hizmet eden bir mensubu aracılığıyla, emekli Yarbay Hüsamettin (Ertürk) eliyle bunları sahibine teslim etmiştir.

Savaşın kaybedildiğinin kesin olarak belli olduğu, büyük felaketlerin yaşandığı, maddi sıkıntıların tahammül sınırlarını aştığı bir zamanda; o vakit hatırı sayılır bir meblağ olan 3.177 Krona ve hatta yanındaki madenî paralara bile dokunulmaması ne kadar anlamlıdır. Yetim hakkını yemeyen ve yedirmeyen, başkenti dâhil ülkesi işgale uğramışken belgelerini koruyan Teşkilât-ı Mahsûsa ve bağlı olduğu vefalı Türk ordusu örnek alınması gereken bir tavır sergilemişlerdir.

19 K:1846, D:79, F:13/4.

Levent Şahverdi Arşivi

KONFERANSLAR

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İKİNCİ İNÖNÜ ZAFERİNİN TÜRK MİLLETİNE KAZANDIRDIĞI MORAL GÜÇ*

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Vehbi ECER**

Başlangıç

II. İnönü Savaşını ele almadan önce bu savaşın tarihî zeminini kısaca hatırlatmak gerekir.

30 Ekim 1918'de meşhur Mondros Ateşkes'i (mütarekesi) imzalandı. Bu mütareke ile Çanakkale ve İstanbul boğazları İtilâf Devletlerince (İngiltere, Fransa, Amerika, İtalya...) işgal edilebilecekti. Osmanlı Orduları terhis edilecek, eldeki mühimmat ve silâhlar düşmana verilecekti. Demiryolları, limanlar, her türlü haberleşme araçları düşmanlarca denetlenebilecekti. Anlaşmanın 7 nci maddesine göre ise gerekli gördükleri taktirde stratejik bölgelerden herhangi bir yeri işgal edebileceklerdi. Bu mütareke ile Osmanlı Devleti devlet olma özelliğini kaybediyordu.

Daha sonra Osmanlı Devletinin topraklarının paylaşımına sıra geldi. Yunan Başbakanı Venizelos, İzmir'de Rumların Türkler tarafından öldürüldüğünü ve Osmanlı hükümetinin olayları engelleyemediğini iddia etti ve Mondros Mütarekesinin 7 nci maddesine göre İzmir'e asker çıkardı. 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal eden Yunanlılar 48 saat içinde 50'ye yakın subayla birlikte 2000'in üzerinde Türk'ü şehid ettiler. Ancak İzmir'i almakla yetinmeyen Yunanlılar Ege bölgesinde yayılmaya koyuldular. Azınlıkların

---

* Erciyes Üniversitesi'nde aynı başlıkla 31 Mart 1998 tarihinde verilen konferansın geliştirilmiş metnidir.

** E.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Elemanı

Levent Sahverdi Arşivi

da çalışmalarıyla ve destekleriyle Osmanlı topraklarının birçok yerlerinde isyanlar ve işgaller birbiri ardına devam etti. Bütün bu işgallere, olumsuzluklara karşılık vatanı savunmaya yönelik dernekler kuruldu, çalışmalar başlatıldı[1].

Mustafa Kemal Paşa, Padişahın ve hükümetin seçimi ile, **olağanüstü** yetkilerle donanmış **ordu müfettişi** olarak 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak bastı. Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalarla haberleşti. 25 Mayıs 1919'da Havza'da bir tamim yayınladı. 22 Haziran 1919'da ise Anadolu'nun her köşesine gönderilen **"Milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararının kurtaracağı"**nı belirten, **"Askerî ve millî teşkilâtların hiç bir şekilde kaldırılmayacağı, silâh, cephane ve diğer araçların elden çıkarılmayacağı"**nı açıklayan AMASYA TAMİMİ'ni[2] ilân etti. 23 Temmuz 1919'da ERZURUM, 4 Eylül 1919'da SİVAS Kongreleri toplandı. Böylece Anadolu'da, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde direniş başlatıldı.

11 Nisan 1920'de Padişahın kararıyla İstanbul'daki Osmanlı Meclis-i Mebusanının feshedilmesinden sonra, Meclisten Ankara'ya gelebilenlerin katılımları ve yeni seçilen milletvekilleriyle 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Ankara'da toplandı. Meclis başkanlığına da Mustafa Kemal Paşa'yı seçti. Böylece yasama ve yürütme gücünün Büyük Millet Meclisi'nde toplandığı yeni bir devlet kuruldu. Anadolu'daki bütün devlet memurları, devlet daireleri kontrol altına alındı. Ancak çeşitli kışkırtmalar ve aldatmalar neticesinde Anadolu'nun birçok yerinde isyanlar başgösterdi. Bu isyanların bastırılmasında mahallî örgüt ve güçlerden yararlanıldı. Ancak Kâzım Karabekir'in komutanı olduğu 15. Kolordu dışında gerçek savaşgücü tanıyan bir birlik yoktu. Bu sebeple Anadolu'nun birçok yerinde ortaya çıkan silâhlı direniş birliklerini Heyet-i Temsiliye başkanı olan Mustafa Kemal Paşa kendisine bağladı. Mevcud askerî kadrolardaki su-

1. Direniş ve kurtuluş direnişleri için kurulan örgütler hakkında kısa bilgi için bkz. Şerafettin Turan; **Türk Devrim Tarihi,** Ankara 1991, I, 123–148; Ayrıca bkz. Fethi Tevetoğlu, **Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar,** Ankara 1988, (T. Tarih Kur. yayını)

2. Ahmet Mumcu, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi,** İstanbul 1982, 36-39.

Levent Şahverdi Arşivi

bayları bu birliklere komutan veya danışman atayarak düşmana karşı daha düzenli, daha disiplinli bir "gerilla" faaliyeti başlattı. Bu birliklerle bazı başarılar da elde edildi. Ancak bu birlikler, Kuvay-ı Milliye Birlikleri, gerçek bir ordu olmaktan uzaktı. Düzenli ordulara, karşı gerçek anlamda bir orduyla karşı çıkılabileceği düşüncesiyle, genç elemanlar silâh altına alındılar. Birçok Kuvay-ı Milliye birliği de ordu kadroları içine katıldı. 1920 yılında 17 tümenden oluşan düzenli bir ordu kuruldu.

9 Kasım 1920'de Batı Cephesi Komutanlığı ikiye ayrıldı:

1) İsmet Bey komutasında Batı Cephesi Komutanlığı,

2) Albay Refet Bey komutasında Güney Cephesi Komutanlığı.

Bu arada 1920 yılının Aralık ayında Çerkez Ethem ve kardeşleri düzeli orduya girmeyi reddederek Türk hükümetine karşı ayaklandı. 6 Ocak 1921'de de Yunanlılar Anadolu içlerine ilerlemeye başladılar. 11 Ocak 1921 günü sonuçlanan **Birinci İnönü Zaferi**yle Çerkez Ethem'i destekleyen Yunanlılar hezimete uğratıldılar. Çerkez Ethem Yunanlılara sığındı, kuvvetlerinin bir kısmı da millî orduya katıldılar.

Yunanlılar, I. İnönü Savaşının kendi aleyhlerine verdiği acı sonucu unutamadılar. I. İnönü Savaşının, yani Yunanlıların geri çekilmeleriyle sona erişinden 2 ay 12 gün sonra, 23 Mart 1921'de yeniden saldırıya geçtiler. İki ordunun da güç durumu öncekinden farklıydı.. Yunanlılar yeni takviyeler almıştı. Türk Ordusu da Ocak–Mart ayları içerisinde yeniden teşkilâtlanma ve güç kazanma içinde oldu. Ancak her haliyle Yunan Ordusu sayıca ve askerî donanımca Türk birliklerinden daha şanslıydı[3].

Ellerindeki teknik imkanlara dayanan ve güvenen Yunanlılar Bursa Cephesi'nden İnönü istikametine doğru saldırıya geçtiler (23 Mart 1921).

Yunanlılar 26 Mart'ta Afyon'u işgal etti. Yunanlılarla sıcak temas, düşman üzerine yapılan kararlı taarruz 27 Mart 1921 günü İnegöl Cep-

3. İki ordununun top, tüfek, atlı... sayıları için bkz. Ş. Süreyya, **İkinci Adam,** Ankara 1993, I, 173; Mumcu, 83.

Levent Sahverdi Arşivi

hesinde başladı. Savaş 30 Mart'a kadar 3 gün sürdü. Türk Ordusu büyük güçlükler içinde, bütün ihtiyat kuvvetlerini de kullanmak suretiyle, üstün kahramanlıklar gösterdi. 31 Mart'ta düşman cephesinde sarsıntılar başladı. İsmet Bey bütün birliklerine taarruz emrini verdi, akşama doğru Yunan Ordusu ric'at etmeye başladı. 1 Nisan 1921 sabahı Genelkurmay Başkan Vekili Fevzi Paşa'ya çektiği telgrafı; **"Düşman binlerce ölüleriyle doldurduğu muharebe maydanını muzaffer silâhlarımıza terketmiştir"** cümlesiyle bitirmiş ve zaferi müjdelemişti[4]. Mustafa Kemal Paşa'nın **"Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz"** övgülü cümlesini taşıyan bir telgrafla tebrikini aldı.

Merhum Hikmet Bayur, II. İnönü Zaferi'nin önemini belirtmek üzere şöyle bir karşılaştırma yapar:

"Birinci İnönü vuruşması bizim için bir başarıydı ve Batı'da düzenli bir Türk Ordusu'nun oluşturduğunu gösteriyordu... Ancak o, ufak birliklerin çarpışması niteliğinde olup, Ethem'in ayaklanmasından yararlanmak isteyen Yunanlıların, onun yenilmesi üzerine çekilmeleriyle sonuçlanmıştı. Halbuki II. İnönü Vuruşması diye adlandırılan vuruşmalar kesin bir Türk zaferiyle sonuçlanır[5].

Bu kesin zafer üzerine Genelkurmay Başkan Vekili Fevzi Paşa Büyük Millet Meclisi'nde savaşı ve zaferi anlatır, aynı toplantıda "Fevzi Paşa'nın rütbesi birinci ferikliğe (orgeneralliğe) yükselti"lir[6]. Albay İsmet Bey'de Meclis kararıyla generalliğe (Tuğ) terfi ettirilir[7].

Neden Önemli?

II. İnönü Zaferi'nin Türk İstiklâl, Türk Kurtuluş Savaşı'ndaki rolü

4. Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü,** Ankara 1995, III, 475.
5. Hikmet Bayur, **xx. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri,** Ankara 1983, 199.
6. Saruhan, III, 476.
7. General Fahri Belen kitabında orgeneralliğe terfi ettirildiğini yazar. Bkz. F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı,** Ankara 1983, 314.

Levent Sahverdi Arşivi

nedir? Türk Kurtuluş Savaşı'na **Millî Mücadele Savaşı** denilir. Millî Mücadele ya da Türk İstiklâl Savaşı denildiği zaman şu anlaşılır:

Mondros Mütarekesi'nden (30 Ekim 1918) Türk Ordularının istilâcı Yunan Ordularını Türkiye topraklarından atarak İzmir'e girişinden (9 Eylül 1922) sonra imzalanan Mudanya Mütarekesi'ne (14 Ekim 1922) kadar süren 3 yıl 11 ay 15 gün süren istiklâl ve vatan savunması ile, Türk Devleti'nin yeniden organize edilişi harekâtına millî mücadele veya **Türk İstiklâl Savaşı** dönemi denilir.

II. İnönü Zaferi'nin önemine binaen o günkü Meclis Başkanı Mustafa Kemal ile İsmet Bey arasındaki yazışmalar (telgraflar) için bir ansiklopedi yazarımız şöyle bir tesbitte bulunur:

"Bu vesile ile (yani II. İnönü Zaferi vesilesiyle) İsmet Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında teatî edilen telgraflar, savaş edebiyatının parlak belgeleridir. Fırsatları değerlendirmede usta bir lider olan Mustafa Kemal Paşa, bu muharebenin neticesini de içe ve dışa karşı moral ve psikolojik bir imkân olarak iyi değerlendirdi[8]".

Gerçekten de Mustafa Kemal'in İsmet Paşa'ya çektiği tebrik telgrafı edebiyat âbidesi sayılabilecek onurlandırıcı, manevî güç verici ifadeleri taşımaktadır. Ben burada bu telgrafın sadece üç cümlesini almak istiyorum. O diyor ki:

"Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz. İstilâ altındaki bedbaht topraklarımızla beraber bütün vatan, bugün müntehâlarına (en uzak noktalarına) **kadar zaferinizi tes'id ediyor** (kutluyor). **Düşmanın hırs-ı azim ve hamiyetinizin yalçın kayalarına başını çarparak hurdahâş oldu[9]".**

8. "Milli Mücadele", **Yeni Türk Ansiklopedisi,** İstanbul 1985, VI, 2392.
9. M. Kemal, **Nutuk,** İstanbul 1938, 415.

Levent Sahverdi Arşivi

Gerçekte **"milletin makûs talihi"** henüz yenilebilmiş değildi. Milletin makûs talihi Mustafa Kemal Paşa tarafından Sakarya ve Dumlupınar'da yenilecekti. Ancak Mustafa Kemal Paşa böyle bir iyimser, güç verici, ferahlatıcı değerlendirme ile Anadolu Türk halkını rahatlatmayı amaçlıyordu. Ayrıca dışa karşı bir kuvvet, bir direnç ifadesi olan bu açıklamalar düşmanın moralini bozacaktı. Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Ordusu'na, Anadolu Türk halkına verdiği bu güç, verdiği bu mesaj amacına kısa zamanda ulaştı. İnançlı ve kendine güvenen komutanların ardından, İnönü Zaferi'nin yankıları Anadolu'yu dalga dalga kapladı. İstanbul ve Anadolu basını herzamankinden daha güçlü, daha güvenli, daha heyecanlı bir şekilde millî mücadeleyi destekliediler. Halkı millî mücadeleyi desteklemeye teşvik ettiler. Millî bir heyecan ve düşmana karşı bir galeyan uyandırdılar. Bu heyecanla yazılar, şiirler yazıldı, mitingler düzenlendi, bütün Anadolu Türk halkı bir yumruk, tek yumruk haline geldi[10]. II. İnönü Zaferi'nin birçok yönlerden olumlu etkileri oldu:

a) TBM Meclisi güç kazandı:

II. İnönü Zaferi'ni, İsmet Paşa, 1 Nisan 1921 günü iki kişiye telgrafla müjdelendi:

aa) BMM Reisi Mustafa Kemal'e

ab) Erkân-ı Harbiye-i Umumiyye Reisi Vekili Fevzi Paşa'ya.

Haberin ikinci gününde BMM toplandı. Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa II. İnönü Savaşı hakkında Meclise bilgi verdiler[11]. Alkışlar arasıda konuşmalar tamamlandıktan sonra Erzurum, Saruhan, Bolu, Hak-

10. Prof. Dr. Şerafettin Turan, II. İnönü Zaferi'nin İstanbul Hükümeti'nin yumuşaması ve Ankara Hükümeti'ne yakınlaşması duygusu içinde olduğunu şu cümlelerle anlatır:
"İnönü Zaferi ile doğan ulusal sevinç Ankara ve İstanbul hükümetleri arasında da bir yakınlaşmaya yol açmıştı. Bunun önemli bir yansıması **Kuvayi Milliye**'ye katılanlar hakkında Damat Ferit Hükümeti zamanında açılmış olan dâvaların durdurulması ve dosyaların kapatılması olmuştu. İstanbul Hükümeti ulusal harekete katılanların artık **"asi"** olarak değil, yurt savunmusına koşan kimseler olarak görmeye başlamıştı", Bkz. Turan, II. 249.

11. Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi,** Ankara 1988, 248.

Levent Sahverdi Arşivi

kari... mebusları da zaferin anlam ve önemini belirten, heyecanlı, ateşli ek konuşmalar yaptılar. Anadolu'nun her yerinden, zaferle ilgili olarak TBMM'ne tebrik mektupları ve telgrafları yağdı. Birçok yerlerde Meclise bağlılığı gösteren mitingler yapıldı. Böylece Meclisin itibarı yurd içinde ve yurd dışında arttı, Meclisin otoritesi daha da güçlendi. Başka bir bakış açısıyla Meclisin meşruluğu, halkın bağlılığını izhar etmesi sayesinde isbat ve te'yid edildi.

TBMM gelen tebriklere tek tek cevap verdi. Mebuslar kendi aralarında para toplayarak gazilere hediyeler dağıttılar, yaralıları ziyaret ettiler. 14 Nisan 1921 Perşembe günü TBMM tarafından Hacı Bayram Camii'nde şehid ruhları için mevlid okutuldu. II. İnönü Zaferi, TBMM'nin güvenini artırdı ve TBMM ve Anadolu Türk halkının kaynaşmasına, kucaklaşmasına hız kazandırdı. Güven ortamının doğmasına sebep oldu.

b) Anadolu Türk halkına heyecan ve güç kazandırdı

II. İnönü Zaferi duyulur duyulmaz Anadolu'nun en kuytu yerlerine kadar bütün millet zaferi kutlamaya başladılar. Zafer haberi ile birlikte Eskişehir'de 10.000 kişinin katıldığı muhteşem bir miting düzenlendi. 2 Nisan Cuma günü Ankara halkı, öğrenciler, esnaf... hükümet civarında toplandılar ve tekbir sesleriyle TBMM'ne yürüdüler. TBMM önünde bir arabanın üzerine çıkan Ankara Belediye Reisi **Samih Rifat Bey** ateşli bir konuşma yaptı. Daha sonra o dönemin büyük hatiplerinden **Hamdullah Suphi** halkı coşturan bir hitabede bulundu. Bunu diğerleri takip etti. Konuşmaları Mustafa Kemal Paşa mebuslar, halk coşkuyla alkışladılar. Kırşehir Mebusu Müfid Efendi'nin yaptığı etkili duadan sonra şükür kurbanları kesildi ve dağıldılar[12].

2 Nisan günü Bafra–Alaçam, Kastamonu, Samsun, Kütahya, Bolu ve birçok yerlerde nümayişler düzenlendi.

12. Kocatürk, 248.

Levent Sahverdi Arşivi

Dr. Selahattin Tansel'in **Mondros'tan Mudanyaya Kadar** adlı eserinde verdiği bilgilere göre:

İstanbullular mitingler yaptılar, Kızılay için para topladılar. Padişah teberru'larda bulundu, şehitler için mevlid okuttu.

Bafra ve Alaçam halkı –hediye edecekleri başka kıymetli eşyaları bulunmadığı için– 4000 kile tütün toplayarak bunların sigara yapılarak cepheye gönderilmesini istediler[13].

Samsun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti toplantı yaparak, Mustafa Kemal Paşa, Refet Paşa ve Fevzi Paşalara 4500; Garp Cephesi kumandanlarına 15.500 adet ekstra sigarayı Samsun Mebusu Şükrü ve Hamdi Beyler vasıtasiyle gönderdiler[14].

4 Nisan'da Kütahya'da Karamürsel'de kutlamalar yapıldı, mevlidler okundu ve hatimler indirildi.

6 Nisan Çarşamba günü Ankara'da, öğleden sonra 13.30'da, Ankara Mekteb-i Sultanîsi'nde: **"İnönü Muharebesinde istiklâl-i millî uğrunda şehid zâbitan ve efradımızın ruhlarına ithaf edilmek üzere"** mevlid-i şerif okutuldu. Bir gün sonra gene Hacı Bayram Camii'nde mevlid okutuldu.

8 Nisan gecesi Burdur'da memur, öğretmen, öğrenci ve askerlerin katıldığı büyük bir fener alayı tertip edildi, Türk Ordusu lehinde gösterilerde bulunuldu. Bir gün sonra Isparta halkı Kavaklı Camii'nde toplandı. Kur'an ve mevlid okundu, Türk Ordusu'nun başarıları için dualar edildi. Bütün Isparta bayraklarla donatıldı. Aynı gün Konya ve Kastamonu'da da törenler yapıldı, mevlidler okutuldu. **Kastamonu Basınında Milli Mücadelenin Yankıları** adını taşıyan ve Türk Tarih Kurumu'nca yayınlanan bir araş-

13. S. Tansel, **Mondros'dan Mudanya'ya Kadar,** Ankara 1974, I, 85; II, 249.
14. Nuri Köstüklü, "İkinci İnönü Zaferinin Anadolu'daki Yankıları", **Milli Kültür,** Ankara 1985, 1927.

Levent Sahverdi Arşivi

tırmada konumuzla ilgili olarak önemli bilgilere sahip oluyoruz[15]. Bu araştırmadan öğrendiklerimize göre, II. İnönü Zaferi'nin haberi Kastamonu'da, 1 Nisan 1921 Cuma günü duyulmuş, halk sokaklara fırlamış, gece fener alayları düzenlenerek millî oyunlar oynanmıştır[16]. 2 Nisan 1921 Cumartesi günü büyük bir kalabalık davul–zurna eşliğinde, belediye önünde toplanarak üç saat civarında gösteriler yapmışlardır. Aynı kalabalık daha sonra VİLAYET önüne hareket etmişlerdir. Burada Vali Vekili Süleyman Sami Bey zaferin önemini belirten bir konuşma yaptı. Bu konuşmayı takiben bölge komutanı Muhittin Paşa da: **"Bir tek Türk kalıncaya kadar istiklâlimizi korumaya muktediriz. Yaşasın Türk Milleti"** sözleriyle sonlanan bir hitabede bulundu.

Bu heyecanlı konuşmalardan sonra, büyük bir coşku içinde **"Yaşasın Millet!"** diye bağrışan, haykıran bu topluluk, Müftü **Osman Nuri Efendi**'nin yaptığı duadan sonra dağıldı. Buradan şehrin ileri gelenleri askerî birliği (Fırka'yı) ziyaret ettiler. Burada halkın temsilcileri olarak şehrin ileri gelenleri orduyu tebrik ettiler. Karşılıklı konuşmalara geçildi. Bir öğrenciden sonra konuşma yapan Muhittin Paşa gençlerin gönüllerini şu cümlelerle aldı:

"Bugünkü millî bayramımızdan dolayı ordumuzu tebrikinize karşı teşekkür ederim. Bize bayram günleri yaşatan, millî günlerimizi kutlamaya vesile olan ordu efradı, subaylar; sizin gibi 15–20 sene evvel mektep sıralarında yetişen gençlerdir. O gençlerdir ki, bugünkü şerefli zaferi kazandılar. Sizin yetiştireceğiniz ordu da istikbalin zaferlerini kazanacaktır. Size düşen mühim vazife var ki, bugün kazanılan zaferi, istiklâli muhafaza etmektir... Bu memleketin en temiz, namuslu evlâtları gibi, vazifenizi fedakârlıkla yerine getiriniz. Eminim ki bugün kalbinizde bütün memleketin evlâtları gibi, millî bağımsızlık için canınızı feda etmeye bir azim ve emel ta-

15. Eski, 19.
16. Eski, 22.

Levent Sahverdi Arşivi

şıyorsunuz. Bugünkü nesil ve gelecekteki nesil, bu ulvî duygularla dolu oldukça daima müstakil kalacağız[17]".

Bu konuşmadan sonra Vali Vekili Kumandan Paşa, şehrin ileri gelenleri ve halk belediyeyi ziyaret ettiler. Belediyede Mekteb-i Sultanî öğretmenlerinden **Enver Kemal Bey** ateşli bir konuşma yaptı. Bu konuşmadan birkaç çarpıcı cümleyi aktarmak istiyorum. O diyor ki:

"Muhterem kardeşler! Türkler, bugünkü büyük bir zafer bayramını idrak ediyoruz. Cephede çarpışan Türk–Yunan askeri değil... asırlarda beri çarpışan haç ile hilâldir. Memleketimizi istilâ etmek maksadı ile kudurmuşcasına hücum eden düşmanlarımız, Türk süngüsüyle yok olup gitti. Kurtulmak için kaçıyor ve kahraman ordumuz tarafından takip ediliyor. Bu başarı, bu şeref istikbal ve mukadderatımızı değiştirecek mahiyettedir. Bize bu başarıları veren Cenab-ı Hakk'a şükredelim, ordumuzun başarısını temennî edelim[18]".

2 Nisan 1921 günü gecesi çeşitli eğlenceler düzenlendi, yarışmalar yapıldı, fener alayları şehri dolaştı[19]. İsmet ve Mustafa Kemal Paşalara tebrik telgrafları çekildi. 8 Nisan 1921 Cuma günü Kastamonu Yakup Ağa Camii'nde önce hatm-i şerif, sonra mevlid-i şerif okutuldu.

Millî Mücadele döneminde **İnebolu** çok önemli bir geçit yeridir. II. İnönü Savaşı sırasında **Yusuf Akçura** ve **Mehmet Emin Yurdakul**'un **İnebolu**'da bulundukları anlaşılmaktadır. İnebolulular zafer haberini 3 Nisan 1921 günü almışlar, gece yarılarına kadar eğlenmişlerdir. İnebolu'nun Hürriyet meydanında toplanan halka önce **Mehmet Emin Yurdakul**, daha sonra **Yusuf Akçura** birer konuşma yapmışlar, daha sora 3 Nisan 1921 tarihli zafer haberini bildiren telgrafı açık artırmaya koyarak o günkü adı **Hilâl-i Ahmer** olan Kızılay'a 6 000 lira para toplamışlardır. Bu

17. Eski, 22.
18. Eski, 22.
19. Eski, 23.

Levent Şahverdi Arşivi

toplantıda **Mehmed Emin Yurdakul**'un yaptığı uzun ve heyecanlı konuşmasından bir paragrafını aktarmak istiyorum. O, şöyle diyordu:

"İnönü zaferi gururun, tamahın muharebesi değil, vatanın, haritanın muharebesidir... Peygamberimiz Hz. Muhammed'le; memleketi, sandukası hakarete uğrayan Gazi Sultan Osman, mezarlarından kefenleriyle çıkarak Söğüt önlerine gelmiştir ve Allah'ın din, vatan ordusuna fetih, yardım gelmiştir... Ey Türk! Vur! Senin mazlum İzmir'in, yaslı Edirne'nin, esir İstanbul'un, Suriye ve Türkiye'nin bütün ümitleri sende. Bunlar ezanları susmuş; minareleri, minberleri yıkılmış; camileri, kandilleri kararmış kabileleriyle, esir ve mahpuslarla dolu zindanlarıyla senin Anadolu'na gözlerini dikmişler, kahraman evlâtlarından mucize bekliyor, vur! Senin beldelerine yangınlar, çocuklarına zincirler getirenleri, yeşil ovalarını kemiklerle ağartanları, gümüş ırmakları kanla kızartanları vur! Sana bir kara yılan gibi sarılmak istenen esareti boğmak için vur! Gururlu hırsları taşlara gömmek için vur! Ve silâhın kırılıncaya kadar vur! Seni, yukarıda Allah, aşağıda tarih seyrediyor, vur!"[20].

Kastamonu hapishanesinde tutuklu olduklarından dolayı Millî Mücadele'ye katılamadıkları için üzüntü duyan tutuklular aralarında topladıkları 100 lirayı Hilâl-i Ahmer'e verilmek üzere 9 Şubat 1921 günü Kolordu Komutanı **Muhittin Paşa**'ya teslim etmişlerdir. **Muhittin Paşa da** – ertesi gün– hapishaneye giderek teşekkür etmiş ve onlara küçük hediyeler vermiştir[21].

c) Anadolu ve İstanbul Basını İyi Değerlendirdi

II. İnönü Zaferinden sonra İstanbul ve Anadolu basını bu zaferi, halkla, aynı heyecanla kutladı. Zaferden sonra, bu zaferin önemini ve Anadolu'da yapılan mitingleri yurd sathına ve dünyaya duyurdular. İçte ve

20. Eski, 26.
21. Eski, 29.

Levent Sahverdi Arşivi

dışta Türk Milleti'nin gücü konusunda kamuoyu oluşturdular. Hükümetin yayın organı olan **Hâkimiyet-i Milliye** gazetesi Meclis'teki gelişmeleri ve Ankara'daki haberleri tüm yurda duyurdu. Birçok gazeteler Mustafa Kemal Paşa'yı desteklediler ve Türk Millî Mücadele Savaşına arka çıktılar. Bu yayınların başlıcaları şunlardır:

Ankara'da **Hâkimiyet-i Milliye**
Kastamonu'da **Açıkgöz**
Konya'da **Öğüt**
Kayseri'de **Anadolu'ya Doğru Erciyes**[22]
İstanbul'da **İkdam**
Vakit
Alemdar
Peyam-ı Sabah
Güleryüz Gazetesi (5 Mayısta Mustafa Kemal'in resmini bastı)

II. İnönü Zaferi ile, yakın Türk Tarihi'nde yenilgilerin çokluğu sebebiyle psikolojik bir eziklik içine giren Türk Milleti, basınıyla, meclisiyle, fevkalade bir heyecan ve galeyan seli haline geldi.

6 Nisan 1921 günü **İkdam** gazetesinde, **"İnönü Yahut Metristepeden Görülen Şeyler"** başlığı altında yazdığı yazıda, o günün heyecanını **Yakup Kadri** şöyle anlatıyordu:

"Ey ulvî hâdise! Hiçbir kalem, hiçbir dil senin mehâbet ve azametini tavsîfe kadir olamaz... 337 senesi 31 Mart akşamı, İsmet Paşa adlı bir serdârın kılıcı, tıpkı bundan 600 yıl şu kadar sene evvelki serdarın kılıcı gibi tarihi ikiye böldü. Dört-beş gündenberi bütün Şark âlemi ve bütün Asya için yeni bir devir açılmıştır. Bu mübarek

22. A. Vehbi Ecer, "Milli Mücadele'de Kayseri", **I. Kayseri Kültür ve Sanat Haftası Tebliğleri**, Kayseri 1987, 44-47,

Levent Şahverdi Arşivi

ve ilâhî kıta, asırlarca süren bir uykudan sonra tâ göbeğinden sarsılıyor, bütün evliyâ ve enbiyalar türbelerinden başlarını kaldırıyor, asırlarca sisli Şimal cumudiyelerinden esen rüzgârlar önünde hâk ile yeksân olan eski mukaddes beldeler tekrar yeryüzüne çıkıyor. Bilcümle mazlum milletler, demir ve çelikten zincirlerini kırıyor ve karanlık mahpeslerinden dışarıya boşanıyor. Âdem'in gökten yere inmesinden beri ilâhî ve insanî birçok mucizelere şahit olan bu kıta, Türk Ordularının yaptığı bu son mucize kadar mehâbetlisini (ulu'sunu) hiç görmemişti... Ey halâskâr kılıç! Sana ta'nedenler şimdi yerin dibine geçmelidirler... Nasıl oldu da bütün yardımlarından (müsaedattan) mahrum, barutsuz, güllesiz, tayyaresiz ve mitralyözsüz bir ordu, senelerden beri çektiği bin türlü mihnet ve âlâma (elemlere) rağmen bu yorgun ve çıplak ordu, nasıl oldu da âkıbet galabeyi çalan oldu? Çünkü hak onun tarafında idi, çünkü iman onda, onun kalbindeydi... Bugün bizi sevindiren şey yalnız düşmanın inhizamı (yani sindirilmesi) değil, bir sırrın tecellisi ve bu hakikatın tezahürü olmalıdır. Zira arkasından böyle bir tecelliyi saklamayan kupkuru bir zafer bizim gibi tarihi sayısız zaferlerle dolu bir millet için o kadar haiz-i ehemmiyet değildir...[23]".

Yahya Kemal Beyatlı ise Türk Milleti'nin hasletine işaret ediyor, aynı günlerde **İleri Gazetesi**'nde çıkan yazılarında şunları söylüyordu:

"Mustafa Kemal Paşa diyor ki: Bu İnönü mucizesi, yalnız Türk neferinin eseridir; neferler diyor ki: O gün İnönü'nde bizim başımızda aslan gibi zabitler vardı, onların elinde kendimizden geçtik, yürüdük; zabitler diyor ki: O gün başımızda İsmet Paşa vardı, bu muzafferiyet onundur, Fevzi Paşa hazırladı o kazandı. İsmet Paşa diyor ki: Bu eser Mustafa Kemal Paşa'nındır[24]".

---

23. M. Kaplan - İ. Enginün, **Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal**, İstanbul 1981, I, 528 - 531.
24. Kaplan - Enginün, I, 552 - 531.

Levent Sahverdi Arşivi

Yahya Kemal'e göre Anadolu insanı, yıllarca beklediği ve aradığı kişiyi bulmuştur. Bu adam, bu insan **Mustafa Kemal Paşa**'dır. Gene Yahya Kemal'in ifadesiyle:

"Mustafa Kemal Paşa'nın asıl dehası, Samsun'a çıktığı günden itibaren Türk Milleti'nin istiklâl iddiasında olduğunu sezişindendir[25]".

Yahya Kemal, şair hassasiyeti ile İstanbul'du okunan mevlidleri, Ayasofya, Bayazıd, Eyüp Sultan'da yapılan duaları anlattıktan sonra bunların yetmediğine işaretle **İleri Gazetesi**'nde çıkan başka bir yazısında şöyle der:

"Bu güzel ve masum sevinci bir de çocuk idrakinden daha yüksek bir idrakle ihata etmenin lüzumu vardır. Bütün bu muzafferiyetler ancak birer merhaledirler. Gaye İzmir ve Edirne'ye kavuşarak bir devlet olmaktır. Bu gayeye varmak için kalb kuvveti, iman kuvveti ve yeni zamanların çok meşhur bir tabiriyle sinir kuvveti göstermekten bir an gevşememek lâzımgelir. **İzmir, Edirne devlete kavuşmadan önce gevşemek bir Türk, bir Müslüman için küfürdür[26]".**

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde imzasız olarak yayınlanan, fakat Mustafa Kemal Paşa'ya ait olduğu dil uzmanlarınca kabul edilen[27] **"İki Zafer"** başlıklı yazıda şunları anlatır:

"Biri hiyanete diğeri düşmana karşı iki zafer kazandık... İkisi de aynı zamanda bir cümlede ve bilhassa düşmanların asla beklemedikleri bir sırada kazanılmış olduğu için askerî sonuçları fiilen ne olursa olsun, manen çok büyük iki zafer!"[28].

---

25. Aynı yer.
26. Aynı yer.
27. M. Kaplan, İ Enginün, Birol Emil, N. Birinci, Abdullah Uçman... gibileri. Bkz. Kaplan - Enginün, I, Önsöz, 18.
28. Kaplan - Enginün, I, 432 - 433.

Levent Şahverdi Arşivi

O günlerin heyecanı şairleri de harekete geçirdi. **Hâkimiyet-i Milliye** gazetesinde çıkan Samih Rıfat'ın duygulu ve coşkulu bir şiiri "İnönü Kapılarında" başlığını taşıyordu:

İNÖNÜ KAPILARINDA

Tarihin ihtiyar iki yolcusu
Mukaddes kapıdan içeri girdik.
Vatanın bekçisi, kahraman ordu
Sana ulu yurttan selâm getirdik.

Yorgunuz, susuzuz, fakat kalbimiz
Ümitle çarpıyor bu cenk yerinde,
Yarınki doğacak nuru gördük biz
Senin silâhının gölgelerinde.

Burda istikbâli görüyor vatan
En metin, en yüksek bir emniyetle,
Göklere kilitli sınırlarından
Geçiyor rüzgârlar sanki hürmetle.

Ey yüce İnönü, mukaddes toprak
Nerde şehitlerin? Göster görelim.
Yaşlı gözlerimizden kan akıtarak
Onların kabrine yüzler sürelim.

Mihraplar, kubbeler yıkıldığı gün
Onlar kurtardılar bu yeşil yurdu,

Levent Şahverdi Arşivi

O gün altından tahtını Türk'ün
İsimsiz Yavuzlar, Fatihler kurdu.

Duydular türbeler yıkıldığını,
O yağız çehreler döndü mermere,
Kesti kılıçları kendi kanını,
Kabzalar yapıştı çelik ellere.

Dişler gıcırdadı, gözler kanlandı,
Geniş göğüsleri doldurdu bir kin,
Hudutlar ürperdi, gök dumanlandı,
İşte o gündür ki kurtuldu bu din.

Ey nöbet bekleyen tolgalı yiğit,
Sende o asîl, ateşli kan var!
Yurdumu çiğnetme, diyorlar, yetiş!
Yetimler, öksüzler, hastalar, dullar.

Yurdunu çiğnetme, esir olursun!
Türbeni çiğnetme, Müslümansın sen,
Dövülür, kovulur, hakîr olursun,
Yurdunu çiğnetme, kahramansın sen![29]

Gene Hâkimiyet-i Milliye'de yayınlanan **Cemil Sinan** imzalı **"İstiklâl"** adlı şiir aynı heyecanı taşımaktadır:

29. Kaplan - Enginün, I, 532 - 533.

Levent Şahverdi Arşivi

İSTİKLÂL

Beş bin yıldan beri yanan bu ocak
Kıyamete kadar böyle yanacak
Tanrı'mızdan ateş aldık en evvel,
Onun sönmez alevidir bu sancak!

İçimizden nefer, hakan seçilmez,
Hürriyete esir olan ezilmez.
Yücelerden yüce Türk'ün töresi
Kaf dağıdır, kolay kolay yıkılmaz

"Kanımızla boyalanan bu sancak,
Bu yurt Türk'ün değil" demiş bir alçak,
Öyle ise eğer dünya yüzünden
Kıyamete kadar kanlar akacak...

İzmir Türk'ün, Yeşil Bursa Türk'ündür.
Edirne'yle İstanbul'da Türk'ündür.
Bunlar değil, hattâ bir Türk yüreği
Hangi elde kardeşbulsa Türk'ündür.

Coşkun seller gibi aksa yerde kan,
And içtik biz atılırız korkmadan!
Tanrı bizim, töre bizim, il bizim,
Bu uğurda can veririz her zaman[30]

30. Kaplan - Enginün, I, 512 - 513.

Levent Sahverdi Arşivi

II. İnönü Zaferi'ni kazandıktan sonra, İsmet İnönü'nün Erkân-ı Harbiye-i Umumiyye Reisliğine çektiği zafer telgrafını kitabına aynen alan **Şevket Süreyyâ Aydemir,** bu zafer ve telgraf ile ilgili yorumunu şu cümlelerle yapar:

"Bu neticenin ve telgrafın o günlerde, Mustafa Kemal, Ankara ve İstanbul ve bütün Türkiye için taşıdığı değeri, bu gün lâyıkıyla değerlendirmemiz belki zordur. Fakat, eğer bu netice böyle alınıp da muharebe meydanından böyle bir telgraf çekilmeseydi İstiklâl Savaşının ve Millî Mücadelenin akışının istikâmeti değişebilirdi. Çünkü meclis ve memleket, yalnız toplayabileceği silâh gücü bakımından değil, manevî sebat, tâkat ve kudretinin de son haddine kadar gerilmişti[31]".

II. İnönü Zaferine yakın Türk Tarihinde mağlubiyetlerin çokluğu sebebiyle psikolojik bir eziklik içine giren Türk Milleti'nin, bu zaferle birlikte karamsar ruh halinden kurtuluşunu görüyoruz. Bu sebeplerdir ki II. İnönü Zaferi Türk Milleti'nde bir heyecan yaratmış, Türk'ün kendine güven duygusunu kat kat daha artırmıştır. Bu güven duygusuyla Mustafa Kemal'in temsil ettiği ve içinde olduğu Millî Hükümete, TBMM'ne ve ona bağlı komutanlara sıkı sıkıya bağlanmıştır. Millî orduyu bütün gücüyle, malıyla–mülküyle, tüfeğiyle, eli silâh tutan insanlarıyla desteklenmiştir. İstiklâlin herşeyin üstünde tutan karakterini ortaya koymuştur.

II. İnönü Zaferi **Fahri Belen Paşa**'nın işaret ettiği gibi Millî Hükümetin hem meşruiyetini ortaya koydu, hem de itibarını yükseltti. Türk Milleti'nin ordusuna güvenini artırdı[32]. Bazı Müslüman halklar arasında sevinç yarattı. Özellikle İngilizlere düşman olan Hind Müslümanlarının yanında Müslüman olmayan **Hindu**'ların da yer aldığını, Türkiye'yi destekleme konusunda Hind Müslümanları ile Hindular arasında 1919 yılı Mayısında görüş birliğine varıldığını görmekteyiz. Bu anlaşmanın sonucu

31. Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam, I**, 174.
32. Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı,** Ankara 1983, 319; Bayur, 200 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

olarak 8–10 Temmuz 1921 tarihleri arasında **Karaçi**'de 5000 kişinin katıldığı bir konferansta Türkiye lehinde alınan kararlar arasında İnönü Savaşlarından dolayı Mustafa Kemal ve Ankara Hükümeti'nin tebrik edilmesi de yer aldı[33]. Bu başarılı, ferahlatıcı durum düşmanlarda büyük bir paniğe yol açtığı gibi, Batılı Devletlerde de fikir değişikliği doğurdu. Meselâ **Yahyâ Akyüz**'ün **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu** adlı eserinde II. İnönü Savaşından sonraki Fransız basınında çıkan ilginç ifadeleri nakleder. onun verdiği bilgilere göre:

"La Dêpêche gazetesi **"Ders ağır oldu ama Yunanlılar haketti"** derken (7 Nisan 1921), **Lyon Republicain** de **"Oyun kaybedildi, Venizelos'un dehasının güçlükle kurduğu büyük Yunanistan fiilen öldü"** (10 Nisan 1921) diye yazıyordu[34]... **Le Temps**'da çıkan **Eskişehir Dersi** başlıklı yorum ilginçtir: **Ekliyelim ki Türkler stratejide de, taktikde de üstün göründüler. Çünkü Yunan yenilgisi Hellen Ordusunun sol kanadını çeviren Türklerin bir manevrası ile sağlandı... Bütün milletler gibi yaşama ve istiklâl hakkı olan bir Türk Milleti vardır... Bu milletin bir vatanı, bir başşehri vardır. Asya'da İzmir bu vatanın başlıca penceresidir. Avrupa'da da Edirne, başşehrin gerekli kale duvarıdır. Tek çözüm var: Samimiyetle Türklerin bağımsızlığını tanımak, onlara İzmir'i, Edirne'yi vermek (9 Nisan 1921)."**[35]

Bu ve buna benzer yayınlarla batıda Türk Milletinin de yaşama ve istiklâl hakkı olduğu konuşulur ve düşünülür oldu. İstanbul İngiliz Büyükelçisi **Sir Horace Rumbold, Lord Curzon**'a verdiği raporda **"İtalya ve Fransayı Kemalistlere yardım etmekle suçluyor"**[36] diyordu.

İstanbul'u Belçika Orta Elçisi **De Welle** raporunda şunları yazıyordu:

---

33. Turan, II, 153.
34. Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919 - 1922)**, Ankara 1988, 260.
35. Akyüz, 262.
36. Akyüz, 481.

Levent Sahverdi Arşivi

"Yunanlılar tam bir bozguna uğradılar. Yeniden harekete geçeceklerini ilan etmeleri ise tam bir farfaradır. Kemalistlerin ise kazandıkları askerî zaferler sonucunda millî duyguları son derece arttı..."[37]

II. İnönü Zaferinden sonra Batılı Devletlerin tutumlarında değişiklikler oldu. Meselâ Fransa, Millî Hükümetle anlaşmaya karar verdi. Fransız Dış İşleri Komisyonu sözcüsü **Franklin Bouillon** (Buyon) Ankara'da görüşmelere başladı. Sovyet elçisi zaferden sonra tebriklerini bildirdi ve yardım edebileceklerini ifade etti (30 bin ruble verdi).

İngiltere'de fikir değişikliği belirdi. General **Harrington** Yunanlıların başarılı olabileceklerinden emin değildi. Mareşal **Wilson** Yunanlılara yeni bir saldırıdan kaçınmalarını tavsiye ediyordu. İngiliz Hükümeti tarafsız kalacağını Yunan Hükümeti'ne bildirdi.

Yunan dışındaki işgalci devletler 1921 yılının Mayıs ayından itibaren Anadolu'da kalan kuvvetlerini çekmeye başladılar.

II. İnönü Zaferi'nden sonradır ki iç ayaklanmaların bastırılması (Koçkiri gibi) sağlandı.

TBMM ve Millî Hükümet kendisine çeki-düzen verdi. Ordu güçlendirildi. Mustafa Kemal Paşa Başkomutan olarak görevlendirildi. **Tekâlif-i Milliye** Kanunu çıkartılarak bütün halkın katkısı sağlandı. Sakarya ve Dumlupınar Zaferlerini takiben 9 Eylül 1922'de İzmir'den Yunanlılar atıldılar.

11 Ekim 1922'de imzalanan **Mudanya Mütarekesi** (Silah bırakışması) ile Türk Kurtuluş Savaşı sona erdi.

---

37. Akyüz, 492.

Levent Şahverdi Arşivi

Son söz olarak yeniden hatırlatalım ki II. İnönü Savaşı Anadolu Türk halkını galeyana getiren Millî Hükümete ve Büyük Millet Meclisine güveni ve bağlılığı sağlayan, düşmanı duraklatan itici bir güç olmuştur. Millî Mücadele hareketinin ivme kazanmasına sebep olmuştur.

Özetle söylemek gerekirse II. İnönü Zaferi Anadolu insanını sevindirmekle kalmamış, Türk Ordusuna moral, Millet Meclisine itibar ve güç, millete heyecan ve savunma aşkı kazandırmış, düşmanlarda ise korku uyandırmıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

75. YILINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ*

UZMAN CEMAL AVCI **

Sayın komutanım, kahraman ordumuzun değerli mensupları, sayın dinleyiciler.

Bu yıl Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 75. Yılını büyük bir onurla ve gururla kutlamaktayız. Bu onur ve gururu bizlere yaşatan Büyük Atatürk'ün önünde saygıyla eğilerek sözlerime başlamak istiyorum. O, ölümünün üzerinden 60 yıl geçmiş olmasına rağmen fikirleri ile gerçekleştirdikleri ile sadece bizim için değil tüm dünya için bir ölümsüz lider, bir ilham kaynağıdır.

Sayın konuklar, bu gün Cumhuriyet nedir, Cumhuriyet ve demokrasi ilişkileri ve Cumhuriyetin Türkiye'ye getirdikleri üzerinde duracağız. Fakat bundan önce egemenlik olgusunun tarihi seyrine bir göz atalım.

En yüksek emretme yetkisi veya otoriteye ait hukuki iktidar diye tarif edilen egemenliğin kaynağı konusunda iki görüş vardır.

Bunlardan birincisi Egemenliğin kaynağını tanrıda görür, egemenliğin en üst otorite olmasını dini kurallarla izah eder. İnsanların üstün otoriteye itaat mecburiyetini dini esaslarla zorunlu bir hale getirir. Bu görüşe göre İnsanlar en yüksek güç olan egemene itaat etmedikleri zaman Tanrıya karşı da itaatsizlik etmiş ve büyük günah işlemiş olmaktadırlar. Bu görüşün ortaya ilk çıkışında, egemenliğe sahip olanlar kendilerini ya tanrı

---

* 13.11.1998 tarihinde 2 No'lu Askeri Dikimevinde ve 4.12.1998 tarihinde K.K.K. Havadan Atma, Taşıma, İkmal ve Depo Komutanlığı'nda verilen konferanslara ait metindir.

** Atatürk Araştırma Merkezi Uzmanı.

Levent Sahverdi Arşivi

ya da tanrının oğlu olarak kabul ettirmişlerdir. Mısır Firavunları, eski Roma İmparatorları ve yakın dönemde Japon İmparatorları kendilerini bu şekilde kabul ettirmişlerdir. Daha sonra tek tanrılı dinlerin yerleşmesiyle hükümdarların güçlerinin ve bunları kendilerine sağlayan mevkilerinin tanrı tarafından verildiği görüşü hakim olmuş, krallar, padişahlar Tanrı adına egemenlik kullanmışlardır.

İkinci görüş ise egemenliğin kaynağını toplumda bulur. Bir insanın diğer bir insana tabi olmasını kabul etmez. Bu yüzden egemenlik topluma aittir. Kaynağı toplumdur. İşte milli egemenlik, halk egemenliği ve Atatürk'ün ifadesiyle "Hakimiyet Kayıtsız Şartsız Milletindir" sözlerinin kaynağı budur. Bu ifadelerin amaçladığı yönetim şekli ise Cumhuriyettir. Gücünü ve otoritesini tanrıdan aldığını iddia ederek halkı istediği gibi yöneten krallar ve padişahlar devri Cumhuriyetle sona ermiştir.

Egemenliğin halkta olduğu bir devlet biçimini açıklayan Cumhuriyet başlıca iki şekilde uygulanır. Bunlardan birincisi ve ilk aşaması devletin üst düzeydeki yöneticilerinin, özellikle devlet başkanının seçimle belli bir süre için iş başına getirilmesidir. Cumhuriyeti bu anlamıyla ele aldığımızda, halk tarafından veya halkın oylarıyla tesbit edilen bir kurul tarafından belli bir süre için seçilmiş bir cumhurbaşkanı ilk şarttır. Cumhurbaşkanının atayacağı bir hükümet ise Cumhuriyet yönetiminin ikinci koşuludur. Bir ülkenin Cumhuriyet olabilmesi için bu iki koşulun gerçekleşmesi yeterlidir. Bir Cumhuriyette Cumhurbaşkanı veraset ya da atama yoluyla işbaşına gelemez. Cumhuriyet uygulamalarından ikincisi ise ortaya Demokrasiyi çıkartmaktadır. Demokrasi bir siyasal rejim şeklidir. Devlet yönetimi olan Cumhuriyet ile siyasal rejimi ifade eden demokrasi bir araya geldiklerinde ikisi de halk yönetimini amaçladıklarından birbirlerini tamamlamakta ve ortaya çağdaş "Demokratik Cumhuriyet" çıkmaktadır.

Cumhuriyet, hak ödev ve kurallarıyla bir ilkeler bütünüdür. Devlet buna göre anayasa ve yasalar çıkarır. Her cumhuriyet getirdiği hukuk düzeni içinde kendini savunur, varlığını ve geleceğini yasalarla güvence al-

Levent Şahverdi Arşivi

tına alır. Kendine karşı yapılacak girişimlere, yasal değişmelere karşı önlemlerini alır. Demokratik cumhuriyet bir özgürlükler rejimidir. İnsan hak ve özgürlüklerinin güvence altına alındığı, yasalarla düzenlendiği bir düzendir. Ancak bu özgürlükler sınırsız veya kişisel anlamda tanınmazlar. Herkesin özgürlüğü başkalarının özgürlüğü ile sınırlıdır. Bir özgürlüğün sınırsızlığının başka özgürlükleri iyice sınırladığını, bazan da ortadan kaldırdığını görmek mümkündür. Burada yapılması icap eden herkesin özgürlüklerini toplum dengesini bozmayacak ölçüde kullanabilmesidir. Demokratik cumhuriyetlerde güvence altına alınan özgürlükler arasında yaşam, konut, güvenlik, mülkiyet, eşitlik, düşünce, din, öğrenim, toplanma, örgütlenme, basın, haberleşme, seçme ve seçilme özgürlükleri başta gelir.

Cumhuriyetin ve demokrasinin tanımını bu şekilde yaptıktan sonra Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'nin özelliklerine geçebiliriz.

Osmanlı Padişahları başta sözünü ettiğimiz teokratik egemenlik anlayışı ile hüküm sürüyorlardı. Özellikle son dönem padişahlar için halkın bir önemi yoktur. Abdülhamit'in "Millet bir sürüdür, ben de onların çobanıyım" sözü bunun en açık delilidir. Ancak Atatürk bir sürünün üyesi olmayı hiçbir zaman kabullenmemiştir. O, gençliğinden beri içinde ulusal bir sır olarak taşıdığı Cumhuriyet ve ulusal egemenlik fikrini 19 Mayıs 1919'da Anadolu'ya geçtikten sonra aşama aşama uygulamış sonuçta kurduğu Türkiye Cumhuriyetini bizlere emanet etmiştir.

Atatürk Anadolu'ya çıkışından sonra karşılaştığı zorlukları büyük nutkunda şöyle dile getirmektedir:

"Beliren Milli Mücadele, dış istilaya karşı vatanın kurtuluşunu biricik hedef saydığı halde, bu milli mücadelenin muvaffakiyete ulaştıkça safha safha ...milli irade idaresinin bütün esaslarını ve şekillerini gerçekleştirmesi tabi ve kaçınılmaz bir seyir idi. Bu önüne geçilmez tarihi seyri geleneksel alışkanlığı ile derhal hisseden Padişah hanedanı, ilk andan itibaren Milli Mücadele'nin amansız düşmanı oldu. Bu kaçınılmaz

Levent Şahverdi Arşivi

tarihi seyri ilk anda ben de gördüm ve hissettim. Fakat nihayete kadar devam eden bu hislerimizi ilk anda tam olarak gösteremedik ve ifade etmedik.... Muvaffakiyet için pratik ve sağlam yol her safhayı vakti geldikçe uygulamaktı. Milletin gelişme ve yükselmesi için selamet yolu bu idi. Ben de öyle hareket ettim. Ancak bu pratik ve emin muvaffakiyet yolu, yakın çalışma arkadaşım olarak tanınmış kimselerden bazılariyle aramızda zaman zaman aramızda .... birtakım anlaşmazlıkların, gücenmelerin ve hatta ayrılmaların da sebebi ve izahı olmuştur. Milli Mücadele'ye beraber başlayan yolcuların bazıları, milli hayatın bugünkü Cumhuriyet ve Cumhuriyet kanunlarına kadar gelen gelişmelerinde, kendi fikri ve ruhi yeteneklerinin kavrayış hududu bittikçe, bana mukavemet ve muhalefete geçmişlerdir.

Bu son sözlerimi özetlemek lazım gelirse, diyebilirim ki ben, milletin vicdanında ve geleceğinde hissettiğim büyük gelişme istidadını, bir milli sır gibi vicdanımda taşıyarak yavaş, yavaş toplumumuza uygulatmak mecburiyetinde idim."

Atatürk Kurtuluş Savaşı sırasında hem düşman ordularıyla amansız bir mücadeleye girmiş, hem de milli egemenliği hakim kılmak için ortaya çıkan fırsatları değerlendirmiştir.

21-22 Haziran 1919 gecesi yayınladığı Amasya Genelgesindeki "Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" ifadesiyle Cumhuriyet için ilk adımını atmıştır. Erzurum Kongresinde yaptığı konuşmada ikinci adımını atarak bir milli meclisin kurulmasını, kuvvetini milli iradeden alacak mesul bir hükümetin oluşturulmasını istemiştir. Burada bahsedilen kuvvetini milli iradeden alan hükümet ancak cumhuriyet hükümeti olabilirdi. Doğu illerini kapsamına alan Erzurum Kongresinde dile getirilen bu istekler bütün Türkiye'yi kapsayan Sivas Kongresinde de kabul görmüş ve bu kongrenin kararlarında Milli iradeyi hakim kılmak esas alınmış, bu milli iradenin ortaya çıkacağı yerin de milli meclis olduğu karar altına alınmıştır. Milli bir meclis denemesi ilk olarak İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Bütün yurtta yapılan seçimler sonucu İstanbul'da toplanan

Levent Şahverdi Arşivi

milletvekilleriyle 12 Ocak 1920'de açılan Meclisi Mebusan, Misak-ı Milli'yi kabul etti. Ardından İstanbul'un işgali ile bir kısım üyeleri tutuklanıp Malta'ya sürüldü, sonunda da padişah tarafından 11 Nisan 1920'de kapatıldı.

Bunun üzerine Atatürk'ün girişimleriyle 23 Nisan 1920'de Ankara'da, İstanbul'dan gelen milletvekilleri ve yeni seçilenlerle birlikte Büyük Millet Meclisi açıldı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla Türkiye'deki teokratik egemenlik esasına dayanan yönetim şekli bitmiş ve milli egemenlik esasına dayanan yeni devir fiilen başlamıştır. Bu fiili durum 1922'de Saltanatın kaldırılması ve 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanıyla resmiyete geçmiştir.

Atatürk demokrat bir kişiliğe sahiptir. Kurduğu cumhuriyeti askeri bir diktatörlükle idare etmek imkanı elinde iken bu yola gitmemiştir. Cumhuriyete ve inkılaplara zararlı olmayacak her türlü demokratik girişime müsaade etmiştir. Onun zamanında 1923 ve 1930'da iki kez çok partili hayata geçme denemesi yapılmış, kendisi de bu girişimlere destek vermesine rağmen ortaya çıkan siyasi partilerin ülke bütünlüğüne ve inkılaplara zarar vermeye başlaması kapanmalarına neden olmuştur.

Atatürk zamanında yapılan düzenlemeler, bu günkü çok partili demokrasimizin temeli olmuştur.

Şimdi de cumhuriyetin Türkiye'ye kazandırdıkları ve yapılması gerekenler üzerinde durmak istiyorum

Türkiye Cumhuriyeti, çok uluslu bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti'nin yıkıntıları arasından, Türk milletinin Atatürk'ün önderliğinde giriştiği mücadele ile bir mucize olarak adlandırılabilecek şekilde hayat bulmuş millî bir devlettir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini oluşturan Türk unsurunun kimliği, Osmanlı Devleti içinde imparatorluk politikaları nedeniyle adeta unut-

Levent Sahverdi Arşivi

turulmuştu. 1789 Fransız İhtilâli'nin etkisi ve ülkeyi bölmek isteyen yabancı devletlerin teşvikiyle Osmanlı Devleti bünyesinde bulunan azınlık unsurlar arasında millî akımlar başlamıştı. Buna karşılık Osmanlı Devletini sahip olduğu sınırlarıyla korumak amacıyla gerçekleştirilen ve milli duyguları geri plânda bırakan uygulamalar azınlıkların hareketlerini engelleyemediği gibi en büyük etkisini Türkler üzerinde göstermiştir. Türkler önce Osmanlılık siyaseti gereği Türklükten çok Osmanlılıklarını ön plâna çıkarmışlardır. Devlet bünyesindeki Hıristiyan unsurlar hemen hemen tamamiyle ayrıldıktan sonra bu sefer Müslüman fakat Türk olmayan unsurları elde tutabilmek için İslâm birliği politikası uygulanmış, ümmet bilinci işlenmiş ve yine Türklük geri plâna atılmıştır.

Atütürk'ün önderliğinde gerçekleştirilen Kurtuluş Savaşı ve arkasından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin iki temel özelliğinden biri millî olmak diğeri de lâik olmaktır. O, Türk insanının millî duygularını yeniden kazanabilmesi için tarihinden diline kadar her alanda çalışmalar yapmış ve yaptırmıştır. Kurduğu Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu bu çalışmalarının bir ürünüdür. Lâiklik yolunda yapılan atılımların amaçlarından biri de millî gelişmelere engel olan dinî taassubu kırmaktır. Atatürk her yaptığı işte Türklüğü ön plâna çıkararak ve Türklükle övünülmesi gerektiğini vurgulayarak hem insanımızın kendine güvenini yeniden kazanmasını hem de millî bir devlet olmanın gereği olan millî bilincin yerleşmesini sağlamaya çalışmış ve bunda başarılı olmuştur. Millî birlik ve beraberlik duygusu bu şekilde gerçekleşmiş ve Tüm dünyanın Türk mucizesi olarak adlandırdığı büyük başarılar kazanılmıştır.

Atatürk'ten sonraki yıllarda millî konularda yapılan yanlışlar, millî birlik ve beraberlik duygusunun yeterince işlenememesi Türkiye Cumhuriyeti'nin bugün içinde yaşadığı sorunları ortaya çıkarmıştır. Bu sorunların aşılması için yapılacak iş, Atatürk dönemini örnek alarak milli birlik ve beraberlik duygusunu tam anlamıyla yerleştirmektir.

Osmanlı Devleti'nden devralınan eğitim ise çok başlı ve toplumun ihtiyaçlarına karşılık vermekten uzak bir görünümdeydi. Eğitim ku-

Levent Şahverdi Arşivi

rumlarının sayısal yetersizliği yanında bir yanda lâik eğitim veren, bir yanda dinî eğitim veren kurumların varlığı eğitimde ikilik yaratıyordu. Bunların dışında denetimden uzak yabancı okulları da yer almaktaydı. Bu çok başlı eğitim toplumda birbirine zıt ve düşman görüşlü insanlar yetiştirmekteydiler. Bu sorun da 3 Mart 1924 tarihinde TBMM'de kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile ortadan kaldırılmıştır. Bu kanunla bütün Türk okulları Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı ve lâik eğitim veren kurumlar haline getirilmiştir. Daha sonra yabancı ve azınlık okulları da bu ilkelere aykırı eğitim vermemeleri için sıkı denetim altına alınmıştır.

Tevhid-i Tedrisat yani Eğitimin Birleştirilmesi kanununun gerekçesinde şöyle denmekteydi "Bir millet efradı ancak bir terbiye ve irfan görebilir. İki türlü terbiye ve öğretim bir memlekette iki türlü insan yetiştirir. Bu ise vahdet-i his (duygu birliği), fikir birliği ve dayanışma amaçlarını külliyen mahveder, yok eder" bundan 74 yıl önce bile bu kadar açık seçik izah edilebilen bu konuda dahi Atatürk döneminden sonra hatalar olmuştur. Bugün yapılması gereken Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun amaçlarını gerçekleştirmektir.

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nden saltanat kurumları ve hilafet müessesesi de devralmış, bunlar uygun ortamlar elde edildikçe zaman içinde ortadan kaldırılarak millî hakimiyet ve lâik esaslara sahip kurumlar meydana getirilmiştir. Saltanat ve hilâfet kamburundan kurtulan Türkiye Cumhuriyeti, üyelerini Türk milletinin özgür iradesi ile seçtiği TBMM tarafından kabul edilen lâik kanunlarla yönetilmektedir.

Cumhuriyet idaresi toplumun yarısını meydana getiren kadınlar konusunda da önemli atılımlar gerçekleştirmiştir. Kadınlar, Osmanlı Devletinde ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmekte, eğitim ve iş hayatı da dahil olmak üzere sosyal hayattan soyutlanmış durumdadırlar. Aile hayatında bile erkeklere tanınan çok kadınla evlenebilme imkanı kadınları etkisiz bir duruma getirmiştir. Atatürk'e göre "bir toplum, cinsinden yalnız birinin yeni gerekleri edinmesiyle yetinirse o toplum yarıdan fazla kuv-

Levent Sahverdi Arşivi

vetsizlik içinde kalır". Bu nedenle kadına toplum hayatında erkeği ile aynı hakları tanıyacak olan düzenlemeler büyük bir hızla gerçekleştirildi. Eğitimde, iş hayatında, siyasette kadın erkek fırsat eşitliği sağlandı. 1926 Medeni Kanunuyla aile ve toplum hayatında kadınlara çoğu batılı ülkeden daha önce ve geniş haklar tanındı. Bu hakların tanınması kadar kullanılması da önemlidir. Türk kadınlarına düşen görev, kendilerine sağlanan haklara sahip çıkmak ve kullanmaktır.

Osmanlı Devleti, ekonomik açıdan da bir iflastaydı. Osmanlı borçlarını tahsil etmek için kurulan Duyun-u Umumiye İdaresi devletin gelirlerine el koymuş vaziyette idi. Osmanlı Devletinde yok denebilecek kadar az olan sanayinin de çoğunluğu yabancılara ve gayrimüslimlere aittir. Var olan demiryolları ise yabancılarca işletildiği gibi, bir de bu yolların güzergahlarında imtiyazlar elde etmişlerdir.

Kapitülâsyonlar nedeniyle, Osmanlı Devleti kendi ülkesinde ekonomik kararlarını bağımsız olarak alamıyor, gümrük vergilerini kendi koyamıyor, kendi kanunlarını kapitülâsyonlar nedeniyle her yerde uygulayamıyordu.

Lozan Antlaşmasıyla iktisadi ve adli kapitülâsyonlar kaldırılmıştır. Osmanlı borçlarının mühim bir kısmını Türkiye Cumhuriyeti ödemiştir. Türkiye Cumhuriyeti döneminde uygulanan tasarrufa ağırlık veren mali politikalarla yeni borç alınmamasına azamî ölçüde dikkat gösterilmiştir. Yabancıların elindeki fabrika ve demiryolları tek tek alınarak millileştirilmiştir. Halkın elinde yeterli sermaye gücü olmadığından devlet ekonomiye de aktif olarak katılmıştır. O dönem için gerekli olan devletçilik uygulamaları ile önemli sanayi ve ticaret müesseseleri kurulmuştur.

Atatürk bağımsızlığı bir bütün olarak yorumlamakta ve iktisadi açıdan dışarıya bağımlı olan ülkelerin tam bağımsız olmayacaklarını belirtmektedir. Günümüzün globalleşen dünyasında iktisadi bağımsızlık eskisinden daha zor bir olaydır. Ancak bu konuda mümkün olduğu kadar dışa bağımlı olmaktan kurtulmaya çalışılmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Adli alanda da şeri hükümlerin uygulandığı Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçildiğinde, Cumhuriyet anayasası ve kanunları lâik esaslara uygun olarak yeniden düzenlenmiştir.

Lâiklik Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinden biridir. Laikliğin Türk toplumunda yerleşmesi için Atatürk döneminde önemli mücadeleler verilmiştir. Türkiye'nin çağdaş uygarlık içinde yerini daha kuvvetli bir şekilde alabilmesi için bu konuda hiçbir taviz verilmemesi gerekmektedir. Çünkü lâiklik din ile değil, dini kendi çıkarlarına alet edenlerle mücadele etmektedir. Dini kendi çıkarlarına alet edenler ise, bu çıkarlarını ancak aydınlanmamış, geri kafalarla sağlayabilirler. Bu nedenle eğitimde aydın düşünceli insanlar yetiştirmeye özen gösterilmeli, lâikliğe sahip çıkılmalıdır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Türk İnkılâbı'nın asıl hedefi olan Türk milletini çağdaş medeniyet seviyesine ve hatta onun üstüne çıkarmak için yapılan çalışmalar, toplum hayatının her alanında gerçekleşmiştir. Harflerden, giyim kuşama; takvimden, uluslararası ölçülere; eğitimden, hukuka; cumhuriyete, kadın haklarına, iktisata kadar akla gelebilecek her konuda gerçekleştirilen inkılâplar sonucu Türkiye Cumhuriyeti bugün bulunduğu bölgenin en çağdaş, en güçlü ülkesi olmuş dünyada da sayılı ülkeler arasına girmiştir.

Geçmişin hasta adamı olan Osmanlı Devleti'nden günümüzün güçlü Türkiyesi'ne ulaşmak Atatürk'ün ve Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet'in eseridir. Atatürk bu uğurda canını bile feda etmekten çekinmemiştir. 1926 yılında ki suikast girişiminden sonra söylediği şu sözler ne kadar anlamlıdır: "Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır; fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır". Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'nin ilelebet yaşayacağına olan inancı, kendisinden sonra gelecek olan nesillere yani bizlere olan güveninden kaynaklanmaktadır. Bizler de bu güvene layık olmak için O'nun gösterdiği ışıklı yolda ödün vermeden ilerlemeli ve çok ama çok çalışmalıyız.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN
TÜRK GENÇLİĞİ HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ*

Uzm. Yrd. Berna TÜRKDOĞAN**

Sayın Okul Müdürü, Saygıdeğer Öğretmenler, Sevgili Öğrenciler; bundan 60 yıl önce bedenen kaybetmiş olduğumuz Ulu Önderimizin kurmuş olduğu Cumhuriyetin bir eseri olan Türkiye Cumhuriyeti'nde, cumhuriyet ile yaşıt okulunuzda sizlerle bulunmaktan dolayı Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Uzmanları olarak onur duymaktayız.

Bundan 78 yıl önce kurulan Büyük Millet Meclisimizin değişmez tek ilkesi, "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" yani "Egemenlik Ulusundur" ilkesidir. Erzurum - Sivas kongrelerini izleyen bu mutlu tarihsel olay, yıkık ve yoksul bir vatan ve ulusun kaderini çizen çalışmaların olumlu sonucu, bugünkü güçlü, şerefli, yenilmez Türkiye'nin yüceliş kapılarını ardına kadar açmıştır. Bu açılışla yükselen yeni kuşaklar, genç ve dinamik bilinçli Türk çocukları, ağabeylerinin, atalarının bıraktığı her mirasa yürekten bağlı olarak yaşatacak duruma erişmiş bulunuyorlar. Biraz önce seyrettiğimiz multi-vision gösterisinde ülkemizin ne şartlar altında bugüne geldiğini gördük. Bu düşünce iledir ki, kendilerine sonsuz sevgisi bulunan Atatürk, çocuklarımıza mutlu bir gün olarak 23 Nisanı "Çocuk Bayramı" olarak armağan etmiştir. Gençlere verdiği önemi de 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı olarak ilân etmesi ile göstermiştir.

---

* Bu konferans Atatürk Araştırma Merkezi adına 10 Kasım 1998 tarihinde Ankara Lisesi Konferans Salonu'nda verilmiştir.

** Atatürk Araştırma Merkezi Uzman Yardımcısı.

Levent Sahverdi Arşivi

Gençlik bir sosyal sınıf değildir. Ama her zaman önemli bir toplumsal güç olmuştur. Çağımızda, dünyamızda, özellikle ülkemizde, bu güç diğerlerine kıyasla daha belirgin olarak duyuruyor. Bu nedenle onu elde edebilmesi için çabaya değer ortak amaçlarda birleştirmek bugünkü ve yarınki sorunlarımıza çözüm bulmak bakımından gereklidir.

Gençlik, yani sizler, yaşanılan günlerin aynası, yarınların tek güvencesisiniz.

Ulu önderimiz Atatürk, yarattığı eserini sevgi ve güven duyduğu sizlere bırakmıştır. Bu inancını ise 1919'da Milli Mücadele sırasında ortaya koymuştur. Bunun kanıtı olan sözleri ise şöyledir ;

"Herşeye karşın muhakkak bir nura doğru yürümekteyiz. Bende bu imanı yaşatan güç, yalnız aziz memleket ve milletim hakkındaki sonsuz sevgim değil, bugünün karanlıkları, şarlatanlıkları içinde sırf gerçek vatan aşkıyla ışık serpmeye ve aramaya çalışan bir gençlik gördüğümdendir." demiştir.

Türk devrimin "reformlar" dönemi, cephedeki savaşın kazanılmasından daha zor bir dönem olmuştur. Çünkü, yerleşmiş ve kökleşmiş tutum ve geleneklere karşın, medeniyet yolunda verilen bu mücadele de zorlu geçmiştir. 600 yıllık Osmanlı döneminin alışkanlığı, Padişahlık ve Hilafet müessesinin aldatıcı görünüşü, Cumhuriyet ilanı sırasında bile etkisini sürdürmüştü. 75. yılını kutladığımız Cumhuriyetimiz Atatürk tarafından en sağlam güvence unsuru olan gençliğe, sizlere hem armağan edilmiş, hem de koruyuculuğunuza teslim edilmiştir. Ulu önderimizin dediği gibi; "Ey yükselen yeni nesil, gelecek sizindir. Cumhuriyeti biz kurduk, onu yükseltecek ve yaşatacak sizlersiniz".

Atatürk her zaman öğretmenlere ve gençliğe önem vermiştir. Her fırsatta, ziyaretlerde bulunup öğütler vermiştir. Mesela, 10 Aralık 1915'te Çanakkale'yi İngilizler boşalttıktan sonra, Edirne'ye gelişinde Edirne Lisesi'ni

Levent Şahverdi Arşivi

ziyaret etmiş, bundan dört sene sonra Sıvas'tan 27 Aralık 1919'ta Ankara'ya geldiğinde, ilk uğraklarından birisi Ankara Lisesi olmuştur.

Ankara'yı 25 Temmuz 1924'te ziyaretinde ise, şunu söylemiştir.

"Öğretmenler, yeni nesili, Cumhuriyet'in fedakar öğretmenleri, sizler yetiştireceksiniz, yeni nesil sizin eseriniz olacaktır." " Hiçbir zaman hatırınızdan çıkmasın ki, Cumhuriyet sizden fikri hür, vicdanı hür, nesiller ister".

Cumhuriyetin kurulması ile sizlere tanınan imkan çok büyüktür. Türk Yeni Cumhuriyeti Osmanlı'dan medreselerle, bunların yanında yetersiz sayıda maarif okulları teslim almıştır. Bir de dini eğitim yapan mahalle mektepleri vardı.

Osmanlı Devleti'nin yıkılma sebeplerinden biri de eğitim sorunudur. Orta Çağ Avrupasına Karanlık Devir adının takılması da yine bu eğitim sisteminin sonucu olan yaratıcılıktan yoksun olmasıdır.

II. Mahmud devrinde güçlükle kabul edilen fes, sonradan adeta islam ile bütünleşerek, dinin vazgeçilmez bir unsuru olmuştur.

1931'de çıkartılan bir kanunla Türkiye'deki yabancı okulların ilk kısımlarının kapatılması, Türk çocuklarının körpe dimağlarının yabancı etkisinden uzak tutulması içindir.

Bugünse bilimsel yöntemlerle idare edilen eğitim ve öğretim kuruluşları, yetenekli öğretim kadroları, noksanlarına rağmen yürütülmeye çalışılan programlar dünle kıyaslanamayacak ölçüdedir. Bu eğitim laik düzenin sonucudur. Cumhuriyet idaresinde, gençlikten görevler, sorumluluklar bekler. Ülkemize yönelik tehditlere karşı uyanık olmak, çağdaş uygarlığa katılabilecek şekilde kendinizi bilim ve teknolojiye hazır tutmak durumundasınız. Ama bunu da bilinçli yapmak, taklitçilikten uzak durmakla Türk milletinin yapısına uygun olanı seçmekle yapabilirsiniz. Atatürk'ün bu konudaki sözü çok önemlidir.

Levent Sahverdi Arşivi

"Biz, Batı Uygarlığını bir taklitçilik yapalım diye almıyoruz, onda iyi olarak gördüklerimizi, kendi bünyemize uygun bulduğumuz için dünya uygarlık düzeyi içinde benimsiyoruz. Doğal olarak izlenecek yol, bilimsel bir nitelikte olarak safsatalardan arınmış olacaktır."

Birer Türk Genci olarak görev ve sorumluluklarınız vardır.

Büyükleri saymak ve onların gösterdiği iyi yoldan gitmek,

Küçükleri sevmek,

Taklitçi değil, örnek olmak

Hangi durum ve koşullar içinde olursa olsun, olaylar karşısında, aşırı taşkınlık ve hafiflik göstermemek;

Diğer ulusların gençliğinden üstün olduğunu, bilinçli ve örnek hareketleriyle yaşatırken, kendini de bilmek,

Yurt ve ulus çıkarlarını üstün tutmak,

Zararlı fikir akımlarına kapılmamak,

Geleceğe güvenle hazırlanmak,

Uyuşturucu, alkol ve sigara gibi zararlı alışkanlıklara kapılıp hayatınızı karanlığa sürüklememek,

Yakın ve uzak tarihten ibret alarak, yarının yenilmez, büyük Türkiye'sini yaratmak,

Devletin sağlam, uzun ömürlü olabilmesi, düşüncede, bedende ve yetenekte üstün bir gençliğin varlığına bağlıdır.

Ulu önderimizin dediği gibi;

Levent Şahverdi Arşivi

"Eğitimdir ki bir milleti ya özgür, bağımsız, şanlı, yüksek bir toplum olarak yaşatır, ya da bir milleti köleliğe ve yoksulluğa düşürür. Bir kütle, millet olabilmek için mutlaka eğiticilere muhtaçtır" Bunun önde gelen temsilcileri öğretmenlerdir. Bundan dolayıdır ki, öğretmenlerin saygın yeri tartışılmaz. "Gençliği kesinlikle ideal sahibi ve ülkeyle ilgili olarak yetiştirmek herkesin, hepimizin, her devlet adamının başta gelen görevidir." "Gençliği yetiştiriniz. Onlara bilim ve kültürün pozitif düşüncelerini veriniz. Geleceğin aydınlığına onlarla kavuşacaksınız. Hür fikirler uygulamaya konulduğu vakit Türk Milleti yükselecektir".

"Bireyler düşünür olmadıkça, kitleler istenilen yönlere herzaman çekilirler".

Tabiat bir şey vermez. Herşeyi kazanmak gerekir. Ayrıca çalışmaksızın, düşünsel gelişme ve ahlaki olgunlaşma imkansızdır.

Atatürk'ü ve O'nun ilkelerini iyi kavrayarak, özellikle O'nun amacını bütünüyle bilip değerlendirmemiz şarttır. Sizlerin amacı; devrimlerin amacını gerçekleştirmek olmalıdır. Bu da Türkiye Cumhuriyeti halkını tümüyle çağdaş ve bütün anlam ve biçimiyle uygar bir toplum haline kavuşturmaktır. Düşünceli, bilgili, kültürlü, sağlam vücutlu ve yüksek karakterli kişilere ihtiyaç vardır.

Bu nedenlerle daha 1920'de ilk Maarif Kongresi toplanmıştır. Bu kongrede Atatürk gelecek için fikirlerini açıkça ortaya koyarak, yetiştirilecek gençlerde aranması gereken özellikleri belirterek, milli eğitimin hedeflerini açıklamıştır.

Atatürk'ün hayatı boyunca özellikle üzerinde durduğu iki önemli konu vardı. Birincisi her bakımdan tam bağımsızlığa sahip bir devlet yaratmaktı. Bu amaçla Milli Mücadele dönemi yaşanmış, Lozan'daki kapitülasyonlar meselesi uzun süre tartışılmıştır. İkincisi çağdaşlaşma yolunda idi. Bunun içinde ilim ve fenden yararlanmak, yol gösterici olarak müsbet ilimi kullanmak temel hedef olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında

Levent Şahverdi Arşivi

tek üniversite İstanbul Dar-ül-fünun'u idi. Bu kurum batılı modern eğitim anlayışından uzaktı. 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan Tevhid-i Tedrisat kanunu ile bütün eğitim kurumları, bildiğiniz gibi, Maarif Vekaletine bağlanarak eğitimde bütünlük sağlanmıştır. Laik eğitim sistemine geçilmiştir.

Atatürk'ün gayretleriyle gerçekleştirilen üniversite reformu ile, fen ve sosyal bilimlerde batı örneklerine uygun araştırmalarla Türk eğitim kadrosu yerleştirilerek bugünün gençliğine yeni ufuklar açılmıştır. Böylece, Atatürk, cumhuriyeti yaşatacak bir ruhla beraber, mesleklerinde de iyi yetişmelerini ısrarla istemiştir.

42 yaşında Cumhuriyeti ilan eden, 44 yaşında şapka ve kıyafet devrimini gerçekleştiren, 48 yaşında Latin harflerini yerleştiren, Büyük Atatürk, taşıdığı düşünce yeniliği, ruhundaki enerji tazeliği sebebiyle yaşamının her çağında genç idi. O'na göre genç olmanın ölçüsü, sadece yaş değil, yaşın yanında koyduğu ilkelere, başardığı devrimlere inanç ve bağlılık idi. Onun içindir ki, *"Benim anladığım gençlik, bu devrimin fikirlerini ve ideolojisini benimseyip gelecek kuşaklara götürecek kimselerdir. Benim nazarımda 20 yaşında bir yobaz ihtiyar, 70 yaşında bir idealist ise zinde bir gençtir"* diyordu. İlkelerine bağlı, çalışkan, vatansever bir gençlik, Atatürk'ün ideali idi.

Daha Sivas Kongresi günlerinde, başlıca İstanbul gazetelerinin başyazarları hatta daha sonra Bağımsızlık Savaşı'nda çok büyük hizmetler yapacak önemli kişiler "manda tezini" savunurlarken, Kongre'ye yüksek öğrenimdeki arkadaşları adına katılan bir Askeri Tıp öğrencisi, manda önerilerine şiddetle karşı çıkar. Mustafa Kemal Paşa arkadaşlarıyla çalıştığı bir sırada, bu genç Tıp öğrencisi, ateş ve heyecan içersinde, kendisini Sıvas'a yollayan Tıbbiyelilerin "bağımsızlık davasını başarmak yolundaki çalışmaya katılmak üzere gönderildiklerini; mandayı kabul edemeyeceğini, kabul edecek olanlar varsa bunları kim olursa olsun reddedeceklerini" söyler. "gerçekleşmesi imkansız bir ihtimal ama manda fikrini Mustafa Kemal de kabul edecek olursa, onu da reddedeceklerini" haykırır.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal oldukça heyecanlanır ve *"Arkadaşlar, Gençliğe bakın, Türk milli bünyesindeki asil kanın ifadesine dikkat edin"* der. Ve Genç Tıb öğrencisine hitaben, *"Evlat müsterih ol! Gençlikle iftihar ediyorum ve gençliğe güveniyorum"* dedikten sonra *"azınlıkta kalsak da mandayı kabul etmeyeceğiz, parolamız tektir ve değişmez: Ya istiklal, ya ölüm..."* güvencesini verir.

Gençliğe bıraktığı bir eser ise büyük Nutuk'tur. Cumhuriyet Halk Fırkasının 2. Büyük kongresinde 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında bizzat kendisi tarafından 6 gün içinde, 36 saat, 3 › dakikada okunmuştur. Nutuk "19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktım." Cümlesiyle başlamakta, Gençliğe Hitabeyle bitmektedir. Ve 19 Mayıs 1919 ile 20 Ekim 1927 tarihleri arasındaki olayları anlatmaktadır. Kurtuluş Savaşı Destanının askeri ve siyasi bütün yönlerini belgelerle tahlil eder. İmparatorluğun nasıl çöktüğünü ve genç Türkiye Cumhuriyeti'nin nasıl doğduğunu anlatır. Türk devriminin amacını açıklar. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası etrafında örgütlenen ve ülkemize çağdaş ve laik bir düzen kurmak için yaptığı devrimleri eleştirenlere, dini siyasete alet edenlere ve bunlara duyarsız kalanlara verdiği cevap da dikkate değerdir. "Onlar tam tersine bu defa da dini düşünce ve inançlara saygılıyız sloganını büsbütün zıt bir anlamda yorumlamaya kalkıştılar. Sözde bu sloganla her dinin ve her dinden olanların düşünce ve inançlarına saygılı olduklarını belirtmek, geniş ölçüde hürriyetçi olduklarını anlatmak istiyorlarmış. Efendiler! Böyle bir tutuma dürüst ve samimidir denemez. Politika dünyasında bir çok oyunlar dönüyor. Fakat kutsal bir ülkünün kendini ortaya koyduğu Cumhuriyet rejimine, çağdaş yenileşmeye karşı cahillik, bağnazlık ve her türlü düşmanlık ayağa kalktığı zaman özellikle yenilikçi ve cumhuriyetçi olanların yeri gerçekten yenilikçi ve cumhuriyetçi olanların yanıdır. Yoksa gericilerin ümit ve faaliyet kaynağı olan saf değil." Verdiği önemli mesajlardan kısa alıntılar yaptığımız, bugün de herkesin baştan sona dinlemesi gereken Nutka verilmesi gereken önemi Atatürk son bölümde şu şekilde belirtmektedir.

"Bu konuşmamla, milli hayatı sona ermiş sanılan büyük bir milletin bağımsızlığını nasıl kazandığını; ve bilim ve tekniğin en son esaslarına dayalı, milli ve çağdaş bir devleti nasıl kurduğunu anlatmağa çalıştım.

Levent Sahverdi Arşivi

Bugün ulaşmış olduğumuz sonuç, yüzyıllardan beri çekilen milli felaketlerden alınan derslerin ve bu aziz vatanın her köşesini sulayan kanların bedelidir.

Bu sonucu, Türk gençliğine emanet ediyorum"

1918'in karanlık tablosu nasıl Türk gençliğinden alınan güçle aydınlığa dönüştürülmüşse, bu aydınlığın sürekli olmasını sağlayacak ve milleti daha aydınlık yarınlara ulaştıracak olan da gençlerdir.

Atatürk bizlere, memleket gerçeklerinden kaynaklanan problemler karşısında dogmalara kapılmaksızın, aklın ve ilmin rehberliğini kabul eden gerçekçi bir ideoloji bırakmıştır. Atatürkçülük adını verdiğimiz bu ideolojiye sarılmalı, Türk gençliği olarak onu söz halinden eser haline getirmeliyiz. Her türlü dogmadan uzak, akılcı bir dünya görüşünü vurgulayan, kendisini daima yenileyen çağdaş bir görüşü simgeler.

Atatürk'ün kastettiği ve özlediği gençlik, ayrı ayrı idealler peşinde koşan, bölünmüş ve parçalanmış bir gençlik değildir. Aksine, bütünüyle Türk milletinin müşterek eğilimlerini temsil eden, Atatürkçülük dışında hiçbir yabancı akımın, hiçbir yabancı ideolojinin esiri olmayan bir gençliktir. Bu yüzden, Türk gençliği bir fikir gençliği, bir inanç gençliği, bir ideal gençliği oluşturmalıdır.

Atatürk'ün en büyük arzusu, Türk toplumunu, insanlık ailesinin bireyleri birbirine sevgi ile bağlı, özgür, müreffeh ve mutlu bir üyesi yapmaktır. Bunu çabuklaştırmak ve milli bir gayeye dönüştürmek içinde fikir ve hareketi birlikte yürütmüştür. Bu ana düşünceyi milletin bütün bireylerinde ve bilhassa genç nesilde uyanık ve güçlü tutmak için de, milli irade fikrini hareket noktası olarak almıştır. Gerçekten de, milli irade toplumsal vicdanı yansıtan en gerçek değerdir. Çünkü o her bireyin doğuştan hakkı olan hür iradenin tüm toplumda ifadesini bulmasından başka bir şey değildir. Bu bakımdan, toplumsal bilincin uyanık ve zinde tutulması hür iradenin kullanımına bağlıdır. Hür irade fikrini ortaya atan Descartes, hür

Levent Şahverdi Arşivi

iradeyi insanda kendiliğinden en asil olarak bulunabilen tek şey olarak görmektedir.

O halde, Atatürkçülük, şekil değil, gösteriş değil, hele insanda hür irade fikrini zayıflatan doktrin ise hiç değildir. O, milli özlemlerden ve evrensel barış tutkusundan doğan bir inanç, duygu ve düşüncedir. Hedefi de modern bir Türkiye yaratmaktır. Bu sebeple, gençlerin modernlik yanı güçlü, doğru ve açık sözlü, geniş düşünce ufkuna sahip, yorumcu, kendine güvenen, yurttaşlık sorumluluğunun bilincinde olan ve bunu en iyi şekilde yerine getiren, hoşgörülü, özgürlük ve bağımsızlık fikrini hayatı pahasına savunan kişiler olması gerekir.

Atatürk yaptıklarıyla biten bir insan değildir. Her kuşakta yeniden başlayan biridir. O fani vücudu toprak olduktan sonra da, yeni kuşakları etkileyen, eserleriyle ayakta duran, tehlikeler, bunalımlar karşısından milletine kurtuluş yollarını göstermeğe devam eden, düşünceleriyle karanlıkları aydınlatan insandır.

O'nu her devirde karalamaya çalışan insanlara cevabımız, elbetteki, o da bir insandır. Ama bunlar O'nun büyüklüğüne gölge düşüremez.

Atatürk'ün "Ey Türk Gençliği birinci vazifen Türk İstiklalini, Türk Cumhuriyeti'ni ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir" diye başlayan Türk Gençliği'ne olan Hitabesini biliyorsunuz. Aynı şekilde, Atatürk'ün verdiği hizmetlere karşı, vefakâr Türk Gençliği de sonsuz bağlılıkla minnet ve şükranlarını sunmuştur.

Bu sözleri, birer görev olarak kabul etmemiz gerektiğinden Yüce Önderimize sizlerin adına özellikle ifade etmek istiyorum.

Sevgili Büyük Atam,

Emanetlerinin kutsallığını ve sorumluluğunu bilerek, asıl ödevimiz, yüce öğütlerinin harfiyen yerine getirilmesine çalışmaktır. Bu asıl ödev ge-

Levent Sahverdi Arşivi

rekirse, en ümitsiz felaket günlerinde bile; en büyük gayretler sağlanarak başarılacaktır! Geçmişte olduğu gibi, en ters talihin, en çelik iradesi yaratılıp, yokluğun varlığı, insanlığın bütün nesillerine gösterilecektir. Hele rejim ve davana gönülden bağlı çok sevdiğin gençlik, tarih ve cihan önünde rasladığı sayısız engelleri aşarak, kutsal emanetlerini aynen sonsuzluğa götürecektir. Türk Gençliği esasen ruhundaki yapıcı ve yaratıcı hasletlere dayanan, maddi ve manevi heran canlı ve uyanık bir varlık olarak, hızla izinde yürüyecektir. Öyleki, artık herşey bitti, sanıldığı gün; birdenbire Türk Gençliği harekete geçecek ve karşısına çıkacak her tehlike ve saldırıyı derhal bertaraf edecektir.

Ey kahraman Ulu Atatürk!

Biz gençler, bizlere verdiğin eşsiz öğütlerinin aynen yapılması için, sana yaraşmağa çalışarak, daima artan bir güvenle, sevinç aydınlık ve esenlik yollarında yürüyeceğiz.

Gücünü ancak senden alan gençlik, ulusal benliği İstiklal ve cumhuriyeti dikkatle koruyacak ve ata mirası bu güzel toprakları; Türk'ün yenilmez bayrağı altında, nesilden nesile zenginleştirerek ebediyen yaşatacaktır.

Ölümsüz sonsuz uykunu rahat uyu, Çok sevgili büyük Atatürk'üm.

Hepinize sonsuz teşekkürler. Saygılarımı sunuyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

İNEBOLU KAHRAMANLIK GÜNÜ
PANEL KONUŞMALARI 8.6.1998

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLİ MÜCADELEDE İNEBOLU-KASTAMONU-ANKARA HATTI

Prof. Dr. Refik TURAN

1918 Yılı sonları itibariyle Türklerin en önemli sığınak noktası Anadolu karadan ve denizden çok yoğun bir düşman kuşatması ve taarruzuyla karşı karşıya idi. Balkan ve I. Dünya Savaşı felaketlerinin enkazı altında kalan Türk Toplumunun artık tarih sahnesinden çekilmesi bekleniyordu. Türk milleti, büyük insan kaybına uğramış, üretim ve ekonomisi durmuştu. Devlet teşkilatının merkezi İstanbul işgal edilerek kontrol altında tutuluyordu. En önemlisi bir milletin koruyucu "Akyuvar", niteliğindeki ordusu lağvedilmişti. Bütün bunlara rağmen 1919 yılı baharından itibaren tarihi bir faaliyete girişen Mustafa Kemal, Amasya, Erzurum, ve Sivas'daki çalışmaların sonucunu Ankara'ya taşıdı. Burada kalıcı bir organizasyona geçerek, siyasi, askeri ve sosyal nitelikli hayati kararlar alarak, Türk Milletinin daha ölmediğini, yaşaması gerektiğini, yaşantısını da mutlak surette "İstiklâl" kavramıyla bütünleştirmesinin elzem olduğunu büyük inançla savundu. Böylece Mustafa Kemal ve arkadaşları önderliğinde dünyanın beklemediği, büyük irade gücüne dayalı bir kurtuluş mücadelesi başladı.

Ani reflekslerle düşmana silahla mevzi karşılık verme hareketleriyle başlayan kurtuluş mücadelesi, arka arkaya yapılan teşebbüslerle hayati müesselerini de oluşturmaya başladı. Ankara'da bir millî meclis açılıp bir hükümet oluşturuldu. Arkasından Anadolu'daki kanun düzeninin, Ankara'ya göre düzenlenmesine geçildi. Bütün bunlar gerçekleşirken düşman da boş durmuyor, son bağımsız Türk coğrafyası olan Anadolu'nun etrafında adeta demir bir çember örüyordu. Başta İstanbul olmak üzere Marmara bölgesi tüm İtilaf kuvvetlerinin kontrolündeydi. Ege bölgesi ise İngiliz destekli Yunan kuvvetlerinin tahakkümüne geçmişti. Güney'de Akdeniz sa-

Levent Sahverdi Arşivi

hillerinde İngiliz-İtalyan Fransız kuvvetleri geçit vermiyordu. Güneydoğu'da ise, bölgedeki Türk halkı kıyasıya bir sıcak mücadele yaşıyordu. Bütün bu kötü şartlar karşısında Türk Milli Mücadelesinin cephede zafer kazanması için mutlaka cephane ve lojistik ikmale ihtiyacı vardı.

Besinsiz bir vücudun yaşama şansının olmaması gibi cephanesiz bir savaşın ve mücadelenin kazanılması da imkansızdı.

Anadolu Coğrafyasının işgalden nasibini almayan tek yöresi Karadeniz Bölgesi'ydi. Bu bölgenin de doğu kesminde yerli Rum çeteleri huzur ve güvenliği yok etmişti. Anadolu'nun ortasının dışarıya açılabileceği yegane güvenli bölge Batı Karadeniz olarak görünüyordu. Bu bölgedeki Kastamonu-İnebolu limanı, söz konusu bölgenin denize açılan, dolayısıyla dışarıya bakan tek pencereydi. Türk toplumunun "Ankara" adıyla atmaya başlayan yeni kalbinin, hayatiyetini devam ettirmesi İnebolu kapısından girdi yapacak, Kastamonu-Çankırı yoluyla ulaşacak mühimate bağlıydı. Bu arada İstanbul-Ankara bağlantısını sağlayan yol da itilaf kuvvetleri ve bazı isyancı kesimlerin kontrolünde bulunuyordu. Böylece İnebolu-Kastamonu-Ankara hattı Millî Mücadele'nin en hayati yolu haline geliyordu. Bu ehemmiyet Millî Mücadele boyunca hiç eksilmedi. [1]

Millî Mücadele İnebolu-Kastomunu-Ankara hattı, şu güzergahı takip ediyordu: **İnebolu, Küre, Ecevit, Seydiler, Devrekani, Halkacılar, Şeker Köprü, Kastamonu, Beşdeğirmenler, Ilgaz, dibi, Ilgaz, Çomarın, Yenice köy, Kazancı, İnköy, Gündoğdu, Çankırı, Çandır, Kızılkaya, Kalecik ve Ankara.** [2] Coğrafi ve tarihi şartların şekillendirdiği bu yol hattının bugünde büyük ölçüde aynı güzergahı takip ettiği gözlenmektedir. İnebolu-Ankara hattında Yolcu Konaklaması ve güvenlik için çok sayıda han, otel ve karakol bulunmaktaydı. Bunların bir kısmı Millî Mücadele sırasında yapılmıştı. Bu barınak ve güvenlik noktaları şunlardı:

1 Mehmet Şahingöz, "Milli Mücadelede Kastamonu" **Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu Tebliğler**, Ankara, 1989, 5-133-144.
2 Ek: Harita, İnebolu-Kastamonu-Ankara, Hattı Haritası.

Levent Şahverdi Arşivi

Merkez İnebolu Sübyan Çavuşun Oteli, Merkez -Küre Ahmet Çavuşun Oteli, Ecevit Herif Kâmil, Üyük Hanı, Ödemiş Hanı, Seydiler Yumurtacı Hüseyin Ağa Hanı, Beşdeğirmenler, Ilgaz Dibi Otelleri, Ilgazdağ doruğunda Jandarma Karakolu, Çomarın, Yeniceköy, Kazancı Hanları, Kale Hanı, İnköy Hanları, Gündoğdu Jandarma Karakolu, Çankırı Hacı Kadir, Hafız Ağa Hanları, Hacıbey, Kalecik Yeni Han ve Ankara Taş Misafirhanesi [3]

İstiklâl Savaşı süresince İnebolu-Kastamonu-Ankara hattının bir anda çok önem kazanıp adeta bir hayat damarı haline gelmesi güvenli oluşunun dışında coğrafi olarak elverişli bir güzergah oluşuydu. Gerçekten Türk Milletinin yeni kalbi Ankara'ya denizden en yakın yer İnebolu idi. İnebolu, Ankara için denize açılan en yakın ve en güvenli pencere idi. İstanbul'dan Ankara'ya İstiklâl Mücadelesi'ne katılmak için harekete geçen çok önemli devlet erkanı ve aydınların büyük kısmı, İnebolu yolunu tercih etmişlerdi. Gelenlerin başlıcaları: Trabzon Valisi Hamit Bey, Nurettin Paşa, Tunalı Hilmi, Eşref Edip, Rıza Nur, Hamdullah Suphi, Yusuf Kemal, Mehmet Akif, Osman Ağa, Mustafa Sagir, Hüseyin Hüsnü, Galip Paşa, Konya eski Valisi Semih Rifat, İzzet Paşa, Salih Paşa, Mithat Bey, Mehmet Emin, Yusuf, Akçura, Yakup Kadri, Rauf Bey, Buhara ve Azerbaycan heyetleri, Malta'dan gelen elli dokuz kişi, 1920-1922 yılları arasında İnebolu-Ankara hattını kullanmışlardı. [4] Görüldüğü gibi istiklâl harbinin önde gelen pek çok şahsiyeti İnebolu-Kastamonu-Çankırı yolu ve bu yol üzerindeki ahaliyle bütünleştikten sonra Ankara'ya geçiş yapmışlardı. Gerçekten bu yol güzergahındaki halkın İstiklâl mücadelesine katkısı ender görülen bir gayret, fedakârlık ve inanca dayanmıştı. Bu bölgedeki halkın mücadele bilinci ve kahramanlıkları tarih kitaplarında yer alacak değerde, hafızalarda unutulmayacak değerde hatıralardan olacaktı. Halkın bu derece bilinçlenmesinde söz konusu yolu takip eden yüksek şahsiyetlerin halka yö-

3 Nurettin Peker, **1918-1923 İstiklâl Savaşının Vesika ve Resimleri İnebolu ve Kastomunu** Havalisi, Gün Basımevi, İstanbul, 1955, s. 206,207.

4 Hüsnü Açıksözcü, **İstiklâl Harbinde Kastamonu**, Vilayet Matbaası, Kastamonu, 1933, s. 165.

Levent Sahverdi Arşivi

nelik heyecanlı, duygulu, bilgilendirme ve motive etme faaliyetlerinin bir sonucuydu.

İnebolu-Kastamonu-Ankara Hattı ve İkmal

Hattın büyük Türk mücadelesine katkısı esasen mühimmat ve lojistik destek konusunda olmuştu. İnebolu'da 1920 Ağustos'un da **"Yükleme-Boşaltma Kumandanlığı"** kurulmuştu. Bu kumandanlık Umur-ı Bahriye Müdürlüğü emrine verilmişti. Bu kuruluşa paralel Sinop ve Zonguldak'ta da birer mevki kumandanlığı kurulmuştu. Önceleri İstanbul'dan tüccar eşyası olacak bir şekilde sağlık ve çeşitli ikmal malzemesine ek 1920 yılı boyunca Doğu Karadeniz'den gelmeye başlayan savaş araçlarının çoğu silâh komisyonuna teslim edilerek şubelere dağıtılmıştı. [5]

Milli Mücadele'nin en kritik günlerinde adeta taze kan damarı haline gelen İnebolu yolunun başlangıcında ortaya çıkan fedakarlık ve kahramanlık halkalarının ilkini İnebolu kayıkçıları oluşturdu. Gece gündüz demeden yılmadan, usanmadan adeta denizi Anadolu'ya taşıdılar. Bir alicenaplık olarak kayıkçıları temsilen İnebolu Mavnacıları 1924 yılında 2107 numaralı İstiklâl Madalyası'yla ödüllendirildi. Fedakarlıkta İnebolu ahalisi kayıkçılardan hiç de geri kalmadı. Kastamonu Havalisi Komutanı Muhittin Paşa Genel Kurmay Başkanlığı'na verdiği bir raporda İnebolu halkının fedakarlığını şöyle ifade ediyordu: "İnebolu'nun vatansever halkının şimdiye kadar askerlere dolayısıyla millete yaptıkları hizmet ve yardımları takdire şayandır. Yollamalar başladıktan bu yana hergün arkası kesilmeyen taşımalarda, malzemenin teslim ve yollanmasında parasız ve bir mükafat beklemeden çalıştıklarını gördüm." [6]

Rauf Orbay, Kasım 1921'de gerçekleştirdiği Ankara yolculuğu sırasında, bahsimiz olan yoldaki ikmal sırasındaki, zorluk, sıkıntı ve fedakarlıklardan çok etkilenmiş ve konuyu şöyle aktarmıştı:

---

5 Nurettin Peker, **a.g.e.,** s. 204-205.
6 Yılmaz Tezcan, **İstiklâl Savaşı ve Kastamonu,** Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1996, s. 285.

Levent Şahverdi Arşivi

"İnebolu'dan Çankırı'ya kadar cephe gerisindeki geri hizmetlerin %90'ının kadınlar tarafından erkekleri mahcup edecek derecede gayret ve fedakarlıkla yapılmakta olduğunu görmekteyiz. Bu fedakâr kadınların arkasında emzikte çocukları olan mübarek analar da vardır. Yavruları kucaklarında, kağnıları önlerinde, övendereleri ellerinde, Ankara'ya ve cepheye naklediyorlar. Allah bu millete yakında necat ve uzun müddet sulh ve saadet nasip edecektir. Bu millet hakkıyla istihkak kesbetmiştir..." [7]

Rauf Orbay'ın İstiklâl Harbi'nde Türk kadınının hangi manaya geldiğini ifade eden bu müşahadelerine ek olarak devrin önemli şahsiyetlerinden Mustafa Necati'nin yine aynı zaman mekan diliminde gözlediği şu olay son derece dikkate şayandır." Kafileye yaklaştıkça bazan bu uzun sükûtu yırtan bir kadın sesi yahut bir çocuk feryadı yükseliyordu. Kafileye yaklaştık ve selamlaştık... **Biz soğuktan yamçiler altında bile titrerken, tek yorganını da arabaya örten bir ninenin, çıplak ayaklarla karları çiğnediğini görünce, içimde takdirle karışık bir merhamet sızladı Arkasına sardığı peştemalı, içinde ara sıra hıçkıran bir çocuğun üzerine bile örtmeden, yorganını niçin arabaya serdiğini sormak fikrini duydum:**

Üşümezmisin sen nine?... Bak çocuk donacak, yorgan örtsene... diye arabanın üstünü işaret ettim. **"Bu sözü garip bir tarzda karşıladı, sormaya değer bir şey addetmiyordu galiba... Benim cevap beklediğimi anlayınca mukaddes bir şeye teveccüh eder gibi kağnıya doğru koştu, "Kar serpiyor, millet malıdır, nem kapmasın evladım" dedi. Ve yorganın uçlarını iyice serdi, kar sepelemeye başlamıştı. O zaman anladım ki, cephaneleri ıslatmamak için bu fedakarlığı yapıyor; o vakit deminki merhametten utandım bile... Aman yarabbim. Fedakarlığını bildirmek bile istemiyor. Bu âlicenaplık karşısında secde etmeyen ruh ve aşk olurmu?"** [8]

---

7 Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni - Siyasî Hatıralarım II**, İstanbul, 1993, s. 59.
8 Mustafa Eski, **Mustafa Necati Bey'in Kastamonu'daki Çalışmaları**, Ankara, 1990, s. 194-195.

Levent Sahverdi Arşivi

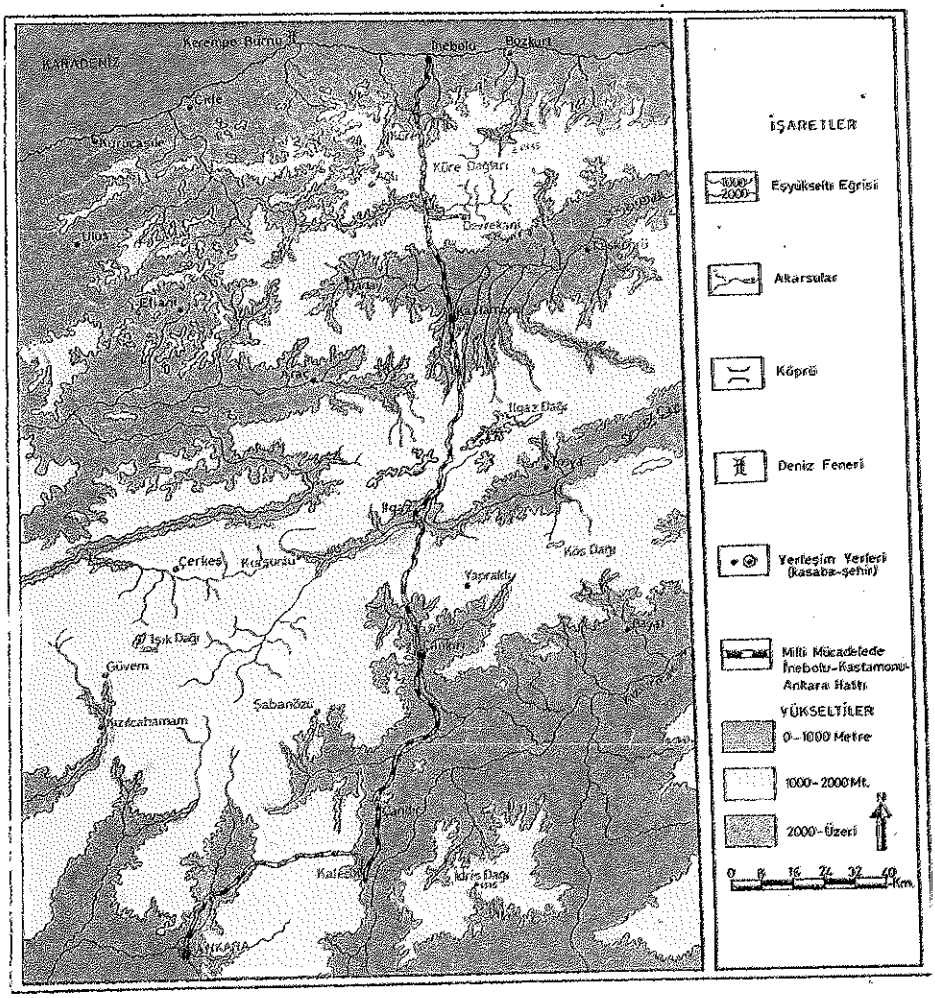
Yol hattında kullanılan genel ikmal vasıtası kağnı idi. Bunun yanında dolma lastikli Berlier kamyonlar da bulunmaktaydı. Yine hatta Menzil Mıntıka Müfettişliğine bağlı hafif ve ağır kollar adıyla iki türlü taşıt kolu kurulmuştu.[9] Hatta, ikmal sağlayan taşıt ve taşıt kollarının sayısı günden güne artmış Sakarya savaşı sırasında zirveye çıkmıştı. Motorlu vasıtalarda çalışan Hüsnü Baba, Şakir, Ali Usta, Haşim ve İbrahim Ustalar Milli Mücadele'nin ilk Şöförleri arasında sayılıyordu. Yine ikmallerde Hilal-i Ahmer'e (Kızılay) ait otomobiller de kullanılmıştır. [10] Yolun işlek ve mühim oluşu tamirini de beraberinde getirdiğinden Millî Müdafaa Vekaleti'nin emri üzerine 1922 yılı başlarında Kastamonu ve Çankırı'da birer "amele taburu" kurulmuş olup, bu taburlar büyük zaferden sonra kaldırıldığı zamana kadar İnebolu-Ankara Şosesi üzerindeki yol, köprü ve menfeze tamiri görevini başarıyla yerine getirmişti.

İnebolu-Ankara hattındaki ikmal büyük ölçüde "İmece" usulüyle gerçekleşiyordu. İmece usulü zaman zaman ikmalin gecikmesine sebep oluyordu. Seydiler, Devrekani ve Çankırı yerleşim yerlerinden olan arabalar köylerine geldikleri zaman ya mola veriyorlar veya başka araçları devralarak Ankara'ya doğru harekete devam ediyorlardı. Yolun zor kısmı, İnebolu'nun ikiçayı, Çatalçeşme, Topçuoğlu, Kaygıncık, Küre, Ecevit yokuşları idi. Çankırı'nın Dümbelek düzlüğü de ciddi engellerden biriydi. Nakliyat kolunun kurulmasından sonra 14. Tümen Şubelerinden belirli sayıda koşulu araba istenmek suretiyle gecikmeler önlenmiştir.

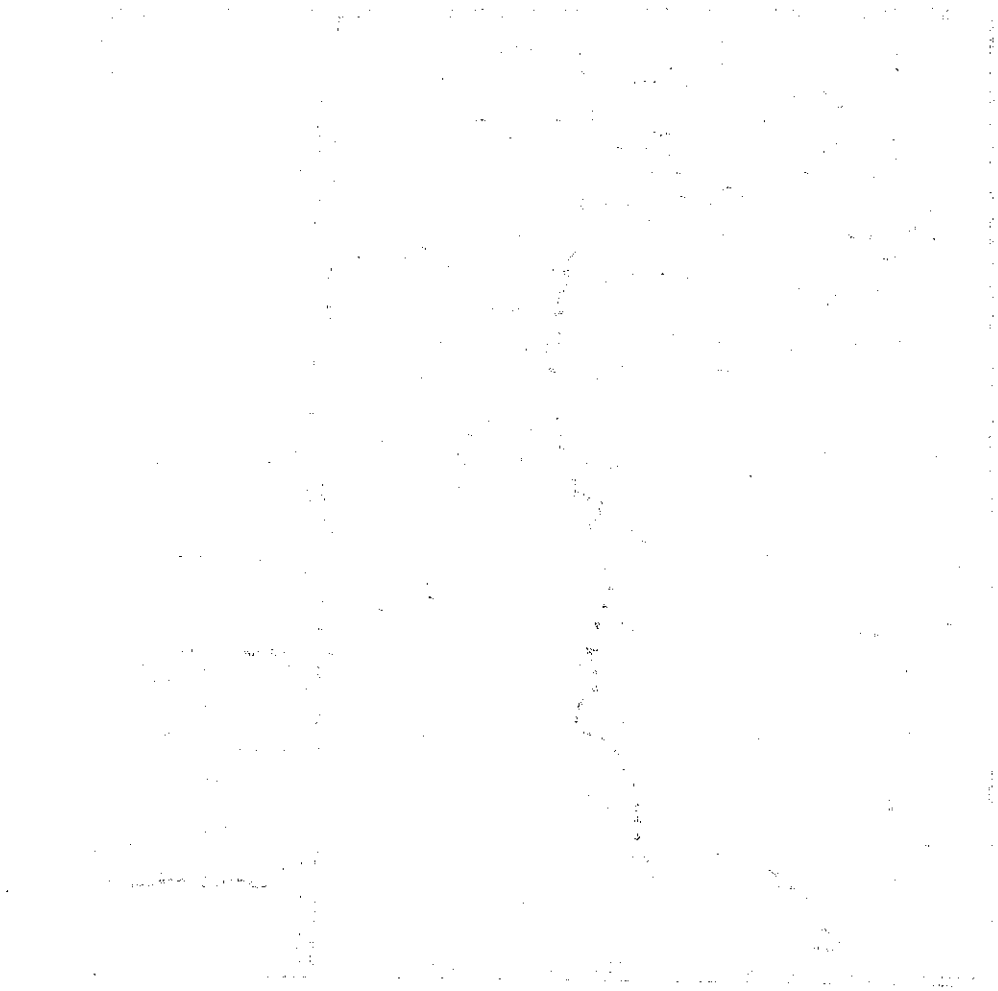
Küre ve Ilgaz dağlarından geçen İnebolu-Ankara yolunun kış aylarında kapanması üzerine çok sayıda silâh ve cephane İneboludaki ambar ve depolara doldurulyordu. [12]

9 Yılmaz Tezcan, **a.g.e.,** s. 265.
10 Yılmaz Tezcan, **a.g.e.,** s. 415.
11 Yılmaz Tezcan, **a.g.e.,** s. 266.
12 Yılmaz Tezcan, **a.g.e.,** s. 263.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN EĞİTİME VERDİĞİ ÖNEM VE İNEBOLU'DA EĞİTİM DURUMU

Yrd. Doç. Dr. Bekir TÜRKMEN

Türkiye Cumhuriyeti M. Kemal'in ileri görüşlülüğü sayesinde eğitim konusuyla çok erken meşgul olmaya başlamıştır. I. Dünya Savaşı sonrasında yürütülen Milli Mücadele sırasında Atatürk'ün binlerce, onbinlerce Türk çocuğunu kurtaran ve toplumumuzun geleceğini güvenli hale getiren iki uygulamasından bahsetmek istiyorum. Toplumun yarını demek olan çocuklarla ilgili olarak 10 Haziran 1921 tarihinde Türkiye'deki korunmaya muhtaç çocukların tamamını içeren ve merkezinin Ankara'da olmasını istediği Çocuk Esirgeme Kurumu'nun açılması direktifini vermiş ve konuyu yakından izlemiştir.

İkinci ve belki de en önemli gelişme ise bundan 15 gün sonra (16-21 Temmuz 1921 tarihleri arasında) Maarif Kongresi'ni toplamış, yurdun her tarafından kadın ve erkek 250'den fazla öğretmenin katılımını sağlamış, cepheden gelerek kongreyi açmış, kongrede çok önemli bir açış konuşması yapmış ve ayrıca teker teker öğretmenlerin elini sıkmıştır. Kongreden Türkiye'nin milli maarifini kurmasını istemiş ve "Şimdiye kadar izlenen tahsil ve terbiye yöntemlerinin milletimizin gerileme tarihinde en önemli etken olduğu kanaatindeyim. Onun için bir milli terbiye programından bahsederken, eski devrin batıl inançlarından, doğuştan sahip olduğumuz özelliklerle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, Şark'tan ve Garp'tan gelebilen bilcümle etkilerden tamamen uzak, milli ve tarihi özelliklerimizle uyumlu bir kültür kastediyorum."[1] demiş, sabır ve metanet tav-

1 **Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı 37, Ankara, 1990, s. 14-15.

Levent Sahverdi Arşivi

siye etmiş, öğretmenleri de kurtuluşun öncüleri olarak nitelemiştir. Kongrede ilkokul programları, ortaöğretim programları ve köy öğretmenlerinin yetiştirilmesi gibi konular ele alınmıştır.

Atatürk Türk Eğitiminde İkiliği Kaldırmıştır.

"Osmanlı Devleti, Batılılaşma mecburiyetinde kaldıktan sonra kendi eski kurumlarına dokunmadan, onların yanısıra Batılı kurumları kurup desteklemeye başladı. Bu, hemen her alanda böyle oldu...

Eğitim alanında bu ikilik çok daha çeşitli şekillerle ortaya çıkıyordu. Askeri okullar tarzında kurulan Batı örneğinde eğitim kurumları iyice yerleştiktn sonra, XIX. yüzyılın ortalarına doğru Batı örneğinde ilk sivil okullar kurulmaya başlamıştı. İlk kurulan Batı tipi okullar, Fransız örneğine göre örgütlenen Osmanli Devlet dairelerine memur yetiştirmye yönelikti. 1845'ten itibaren de Osmanlı eğitim sistemi, Batı eğitim sistemlerine göre ilk, orta ve yükseköğretim kademeleri olarak örgütlenmeye başlamış; sıbyan okullarını ilköğretim düzeyi kabul edip, orta ve yükseköğretim kademelerini kurma çalışmalarına başlamıştı."[2] Konumuzla ilgili olarak dikkat edilecek olursa Eğitim Sosyologlarından İ. Hakkı Baltacıoğlu ve Prens Sebahattin okullarda; memurun nasıl yetiştirileceği konusuna zaman zaman vurgu yapmaktadırlar.

Sıbyan mektepleri ıslah olmayınca devlet "İbtidai" adlı ilkokulları kurmuş ve bunları modern ders araç ve gereçleri ile donatmaya ve modern öğretim yöntemlerini uygulamaya çalışmıştır.

Hem ortaöğretim hem de yükseköğretim işlevi yerine getiren ve vakıf kuruluşları olan medreselerden devlet desteğini çekmesine rağmen yaşamlarına devam etmişlerdir. Medreseler reform girişimlerini engellemiş ve askerlikten kaçmak için çok sayıda kişi medreselere hücüm etmiş ve medreselerin yıkılışı hızlanmıştır. Batı tipi rüşdiye, idadi ve yüksekokullar da görevlerini yapmışlardır. Az-çok birbirine zıt hayat görüşünde insan ye-

2 Mustafa ERGÜN, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, A.Ü.D. ve T. Coğ. Fak. Yayınları No: 325, Ankara, 1982, s.45.

Levent Şahverdi Arşivi

tiştirme söz konusu olmuş ve mektepli, medreseli ayrımı ortaya çıkmıştır. Sonra yüksek askeri okullar kendi liselerini (idadi) ve kendi ortaokullarını (rüşdiye) kurmuş olup; Bakanlıklar da kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere kendi okullarını kurmuşlardır.

Atatürk 1923 Şubatı'nda İzmir'de halkla yaptığı sohbet toplantılarında" medreselerin o zamanki durumundan bahsederek, medreseler ve evkaf konusunda yapılacaklara karşı çıkanların, bunu ne hak ve yetkiyle yaptıklarını soruyor ve şöyle diyordu: Milletimizin, memleketimizin Darülirfanları olmalıdır. Bütün memleket evladı kadın, erkek aynı surette oradan çıkmalıdır."[3] diyordu.

Muallime ve Muallimler Derneği'nin düzenlediği eğitim konferanslarından birinde eski Milli Eğitim Bakanlarından Hamdullah Suphi de haklı olarak "Ben bir tek maarif biliyorum; o da Devlet maarifidir... İstikamet bir, hedef bir, maişet ve terakki bir olmalıdır."[4] demiştir.

Öğretim Birliği

Atatürk, "büyük nutkunda 1923'leri anlatırken Cumhuriyet'in, ilanı, Hilafet'in ve Şeriye Vekaleti'nin kaldırılması, medreselerin ve tekkelerin kapatılması v.s.. bazı hususların, cahil ve gericilerin bütün milleti kışkırtmalarına yer vermemek için programlara konmadığını, bu sorunları halletmek için münasip bir zamanı beklediğini anlatmıştır."[5].

1 Mart 1924'te TBMM açış konuşmasında öğretimin birleştirilmesi konusunun önemine değinmiş ve 3 Mart 1924 tarihinde TBMM Şer'iye ve Evkaf Vekaletlerini kaldıran yasayı kabul etmiş, Tevhid-i Tedrisat Yasası görüşülmeye başlanmıştır. Yasa tasarısını sunanlar, Tanzimattan beri süregelen, iki eğitim, değişik fikir ve duyguda iki insan problemini çözeceğini, eğitim sisteminin artık bir millet yetiştireceğini söylüyorlardı. Kabul edilen kanunun maddeleri ile eğitim-öğretim ve bu alanın gözetim

3 Mustafa Ergün, **a.g.e.**, s. 47.
4 Mustafa Ergün, **a.g.e.**, s. 48.
5 Mustafa Ergün, **a.g.e.**, s. 49.

Levent Sahverdi Arşivi

ve denetimi devletin yani Milli Eğitim Bakanlığı'nın sorumluluğuna geçmiş oluyordu.

Yasanın uygulanması sırasında Milli Eğitim Bakanı olan Vasıf Bey'in verdiği demeçte olduğu gibi artık "Türkiye'de bir tek terbiye, bir tek mektep, bir tek tedris" vardı. Medreseler de dahil olmak üzere bütün mektepler maarife devredildi.

Laik Eğitim

Kendi sıbyan mektepleri ve medreseleri kapatma kararı olan Türkiye kendi sınırları içinde hiçbir mezhep ve dinin propagandasının yapılmasını istemiyordu. Bu noktadan hareketle Fransız okul ve kurumları denetlemeye alınmış, 1924 de Fransa'nın verdiği notaya Laik bir eğitimin dışında işlem yapılamayacağı, bazı okulların dini ayin ve ibadetlere çok yer ayırdığı,

– Yabancı okulların dini öğretim ve özel bir yerde ibadet yaptırabilecekleri, mabetlerin dışında heykel, tasvir ve haç bulundurmanın yasak olduğunu,

– Müslümanların ve başka mezhepten öğrencilerin dini ayinlere katılmalarının Bakanlıkça yasaklandığını[6] görmekteyiz. Bunlar ve kadın - erkek herkesin eğitime tabi tutulmasının laik eğitim anlayışının 1937'den çok önceleri başlatıldığını göstermektedir.

Heyet-i İlmiye toplantılarından üçüncüsünde Talim ve Terbiye Dairesi'nin kurulmasının öngörülmesi önem arzetmektedir. Talim ve Terbiye Dairesi (22 Mart 1926) Bakanlık içinde yer almış ve şuralar toplanıncaya kadar önemli bir rol üstlenmiş ve bu rolünü hala etkin bir şekilde oynamaktadır.

Harf İnkılabı ve Millet mekteplerinin yeni harfleri halka öğretmesinin büyük halk kitlelerini hızla okur-yazar yaptığını asla unutmamak gerekir.

---

6 Mustafa Ergün, **a.g.e.**, s.55-56.

Levent Şahverdi Arşivi

İsmet Paşa Millet mektepleri öğretmenlerine gönderilen "Türk Harflerinin Usul-ü Tedrisi" kitapçığının iyice okunmasını istemiş özetle de bu öğretimin yetişkin eğitimi olduğu ve buna göre öğretim yapılması gerektiği üzerinde durmuştur[7].

Millet mektepleri her yıl 1 Kasım'da büyük ve eğlenceli törenlerle açılır ve başarılı olanlara diplomaları Mart ayında verilirdi. 1927 Okumayazma oranı genel olarak %10 iken bu oran 1935 yılında yani sekiz yıl sonra %20'lere çıkarılmıştır. Görüldüğü gibi artış sekiz yılda % yüzdür.

Dünya tarihinde eşi benzeri görülmeyecek ölçüde Atatürk eğitim konusuyla doğrudan ilgilenmiş eline tebeşiri alarak Başöğretmenlik yapmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde Atatürk'ün ilke ve İnkılapları doğrultusunda Millet Mektepleri, Halk Okuma Odaları, Gezici ve Sabit Kurslarla örgün ve yaygın eğitim faaliyetlerine etkin bir şekilde devam edilmiştir.

Bugün Türkiye okullaşma oranları itibariyle; okulöncesi eğitimde % 9'lara, ilköğretimin, I.kademesinde %98'lere ikinci kademede %80'lere, ortaöğretimde %70'lere, yükseköğretimde ise %25'lere doğru hızla ilerlemektedir.

Bizim ilköğretim düzeyinde (Zorunlu Eğitimde) okullaşma oranı hedefimiz % 100'dür. Ortaöğretimde ise oranı çekebildiğimiz kadar yukarı çekmektedir. Böylece ülkemiz daha çağdaş bir görüntü yakalayacak, sosyo-ekonomik ve kültürel bakımdan hak ettiği yerde olacaktır. Eğitim yalnız okullarla, örgün eğitim kurumlarıyla sınırlandırılamaz. Eğitim; ailede, okulda, işyerinde, sokakta ve her türlü etkinlikte (sergi, gezi, piknik v.b) devam etmektedir. Bütün bu kavram ve uygulamaların içinde toplu ve aynı standartta olmasa bile öğrenme vardır. Başka bir ifadeyle eğitimde hedef kitle Atatürk'ün uygulama ve direktiflerinden de anlaşılacağı gibi toplumun tamamıdır.

---

7 Mustafa Ergün, **a.g.e.**, s.103.

Levent Sahverdi Arşivi

Eğitim Programları

M. Kemal'in büyük zaferini kutlamak üzere İstanbul'dan Bursa'ya giden kalabalık bir öğretmenler grubu ile Bursa öğretmenlerine Şark Tiyartrosu'ndaki gece toplantısında Atatürk: "Görülüyor ki, en önemli ve feyizli görevlerimiz milli eğitim işleridir. Milli eğitim işlerinde kesinlikle zafere ulaşmak lazımdır. Bir milletin gerçek kurtuluşu ancak bu şekilde olur. Bu zaferin sağlanması için hepimizin tek vücut ve tek düşünce olarak esaslı bir program üzerinde çalışması lazımdır. Bence, bu programın iki esaslı noktası vardır:

1- Sosyal hayatımızın icaplarına uygun olması,

2- Çağın gereklerine uymasıdır[8] demek suretiyle nasıl bir eğitim programı sorusuna asırlarca geçerli olacak somut ve açık bir cevap vermiştir.

Atatürk Milli Eğitim Programlarını bizzat incelemiş, düzeltmiş ve üzerinde durmuştur. Programın ve milli eğitim politikasının temel taşının cahilliğin yok edilmesi olduğunu vurgulamıştır. Öğretmenlere ve öğretim üyelerine düşen görevi irdelemiştir.

Inebolu'da Eğitim Durumu

Türkiye'de okulöncesi eğitim, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim düzeyinde önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bu gelişmelerin kaydedilmesinde; Milli Mücadele sırasında bile konuyla Atatürk'ün bizzat ilgilenmesi, daha sonraki direktifleri, Heyet-i İlmiye'nin üç aşamalı çalışma ve açıklamaları ile Tevhid-i Tedrisat'ın temel teşkil ettiğini vurgulamakta yarar vardır.

---

8 **Atatürk'ün kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı 37, Ankara, 1990, s. 28.

Levent Sahverdi Arşivi

Yapılan bilimsel araştırmalara göre Türkiye'de kızlarımızın okullaşma oranı düşüktür. Kızlarda okullaşma oranının düşük olmasının başlıca nedenleri:

" 1- Kız çocukların eğitimine aile ve toplum tarafından yeterli destek verilmemektedir.

2- Kız çocukları aileleri tarafından erkek çocuklara oranla ikinci planda tutulmaktadır.

3- Kız çocukları erken yaşlarda evlendirilmektedir.

4- Bazı dağınık yerleşim birimlerinde ulaşım imkanları kısıtlıdır.

5- Bazı aileler tarafından doğan kız çocuklarının nüfusa kaydı yaptırılmamaktadır.

6- Çok sayıda çocuğa sahip ailelerde, gelir yetersizliği nedeniyle eğitim harcamaları için tercih erkek çocuklar lehine kullanılmaktadır.

7- Kız çocukları aile içinde ikinci anne olarak düşünülmektedir."[9]

Öğretim Kademelerine Görev Okullaşma ve Eğitim

İnebolu, okulöncesi eğitimin okullara dağılımı bakımından olumlu bir görüntü arzetmektedir. Zira; İsmet Paşa, Karadeniz İlkokulları ile Atatürk İlköğretim Okulu ve Kız Meslek lisesi'nin anasınıfları bulunmaktadır. Bu anasınıflarından 1996-1997 eğitim-öğretim yılı itibariyle toplam 56 öğrenci bulunmaktadır. Çocukların ilköğretime hazırlanması, toplumsallaşmaları ve çalışan annelerin sorunlarının çözümünde birinci derecede önem taşıyan okulöncesi eğitim uygulamalarının daha da yaygın hale getirilmesi gerekmektedir. Bu konuda fiziki mekan ve öğretmen sorunu yok, talep az ise toplumumuzun geleceğinin teminatı olan çocukların

9 **Türkiye'de Anne ve Çocukların Durum Analizi, T.C. Hükümeti UNICEF İşbirliği Programı**, Ankara, 1991, s.187.

Levent Sahverdi Arşivi

okulöncesi eğitimden geçirilmesi için ailelerin bunu talep eder hale getirilmesi gerekir. Bu da; ailelerin sosyo-ekonomik ve kültürel düzeyi ve aile eğitimi konularıyla yakından bağlantılıdır.

İlköğretimde; Türkiye genelinde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 1995-1996 eğitim - öğretim yılı itibariyle 32'dir. İnebolu'da ilköğretimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 1996-1997 eğitim-öğretim yılı itibariyle 27'dir. İnebolu bu bakımdan şanslı bir konumdadır. Bu oran, şu anda il emrine atanıp seminerde olan sınıf ve branş öğretmenlerinin 1997-1998 öğretim yılında ilçelerdeki görevlerine başlamalarından itibaren İnebolu lehine daha da iyi bir duruma gelecektir.

Ortaöğretimde (Genel Lise, mesleki ve teknik lise bazında) ise; İnebolu'da öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 10 (9.79) civarındadır. Türkiye genelinde ortaöğretimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ise 26'dır. (Bu rakamlar Kastamonu İl Milli Eğitim Müdürlüğü Şube Müdürü Fikri Yazan ve İnebolu İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü Şube Müdürü Osman Yılmaz'dan telefon ve faksla elde edilmiştir.) Görüldüğü gibi Türkiye geneli bakımından İnebolu başarıya temel teşkil edecek bir avantajlı noktadadır. Komşu il Çankırı'da öğretmen başına düşen öğrenci sayısı da İnebolu'da olduğu gibi 10 civarındadır. Öğretmen başına Çorum ve Yozgat'ta 16 öğrenci düşmektedir. Antalya'da ise bu rakam 15'tir. Ancak Yozgat'ın 10, Antalya'nın 14 köyünde lise bulunmaktadır.[10]

Yükseköğretimde ise; İnebolu ilçemiz doğal, tarihi ve kültürel gerçeklerine uygun olarak bir gelişme kaydedecektir. Gazi Üniversitesi'ne bağlı Su Ürünleri Fakültesi'nin inşaatı devam etmektedir. Kastamonu altyapı ve yükseköğretim geleneği bakımından çoktan hakettiği üniversiteye kavuşamamış olmakla birlikte, yükseköğretim kurumları bakımından üniversitesi bulunan birçok ilden daha ileri durumdadır. Bilindiği gibi köklü bir Eğitim Fakültesi, Meslek Yüksekokulu, Beden eğitimi ve Spor Yük-

10 Bekir TÜRKMEN, "Ülkemiz Eğitimi İçinde Çankırı'ya Genel Bir Bakış", **Duygu Dergisi**, Sayı I, s. 9 v.d.

Levent Şahverdi Arşivi

sekokulu ve Sağlık Hizmetleri Yüksekokulu'na sahiptir. Orman Fakültesi binası Valilik ve İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nce temin ve Üniversitemize teslim edilmiş olup, 1997-1998 eğitim-öğretim yılında öğretime başlayacaktır.

Yükseköğretim Kurumları ülke kalkınmasına ivme kazandıracak özelliklere sahip üst düzey bilim yuvalarıdır. Bu kurumlar; sadece bölge ve il kalkınmasında değil ilçelerin gelişip toplumsallaşmasında da önemli bir işleve sahiptirler.

Her düzeydeki okullar için geçerli olmak koşuluyla, öğretim kadrolarının sınırlı çevreden oluşması ulusal, evrensel ve dış değerlere kapalılığı da beraberinde getirmektedir. Bu bakımdan öğretim kadrolarının oluşumunda, eğitimin kaynaştırma işlevinin önemli olduğu hususu daima göz önünde tutulmalıdır.

Sonuç ve Öneriler

1- Kadınlarda okullaşma oranının yükseltilmesine Türkiye genelinde ve ilçemiz İnebolu'da hız verilmelidir.

2- Okulöncesi eğitim istekli tüm ailelerin ihtiyacını karşılamalı giderek tüm çocukları içerecek yaygınlık ve etkinlik kazanmalıdır.

3- İnebolu Su Ürünleri Fakültesi'nin yanısıra ilçenin Turizm potansiyelini geliştirecek ve buna katkıda bulunacak nitelikte programları içeren bir Meslek Yüksekokulu açılmalıdır.

4- İnebolu'ya Kahramanlığının, Milli Mücadele'ye katkısının ve Atatürk İlke ve İnkılaplarına sadakatinin karşılığının her düzeyde okullaşma oranının arttırılmasıyla verilebileceği kanısındayım.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ ÖDÜL YARIŞMASINDA YAYINLANMASI UYGUN BULUNAN ESERLER

Levent Sahvordi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

IŞIĞA DOĞRU

Ayşe Nihal İSHAKOĞLU*

Bir milleti ayakta tutan, hür kılan, gelişip yükselmesini sağlayan üç temel unsur vardır. Bunlar; Dil, Eğitim ve Ekonomik Kalkınmadır.

Bir toplumun bel kemiği niteliğindeki bu üç öğeyi gerçekten uygulayabilen bir devlet, daimi olarak ayakta kalır.

Dil nedir, Dil "millet" dediğimiz insan topluluğunun oluşmasında ve kaynaşmasında en büyük etkendir.

Türklerin Anadolu'da hüküm sürdükleri zamandan kalma eserler incelendiğinde Türk dilinin sade, açık ve kesin anlatımlı bir dil olduğu görülür. Max Müller'in dediği gibi; "Türk dili o kadar mükemmel ve kaideleri o kadar kıyasîdır ki, bu dili sanki lisaniyat alimleri vücuda getirmiştir.

Fakat Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türk aydınları "Osmanlıca denilen bir karma dille yazmaya özen gösterdiler. Bu dil çok sınırlı bir kesime hitap ediyordu ve halk kesimi bu dili anlayamıyordu. Ömer Seyfettin bu konuyu şöyle değerlendirmiştir; "Evet şimdi lisanımızda Arabî ve Farisî kaideleriyle yapılan cemiler, terkib-i izafî, tavsifî, vasfı terkipler yaşadıkça dilimiz saf ve milli addolunamaz. Bu lisanı kimse anlamaz.

XX. yüzyıla gelindiğinde artık insanlar iletişim kuramıyordu. Millet çeşitli diller kullanan sınıflara bölünmüştü. Bunun üzerine, 12 Temmuz 1932"de Türk dilinin yabancı dillerin etkisinden kurtulması ve Türk dilini

* Fatih Üniversitesi

Levent Sahverdi Arşivi

araştırmak, geliştirmek, aydınlarla halk arasındaki kültür farklılığını ortadan kaldırmak amacı ile Türk Dil Kurumu kuruldu.

Bu kurumun kurulması Atatürk"ün Milliyetçilik ilkesi doğrultusunda yapılan bir inkılâptır.

Atatürk ve yeni Türk Aydınları, "Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğunda kurtarmalıdır, görüşünü savundular.

Bugün bizler bu mücadelenin içindeyiz. Kendi kültürümüzü, özümüzü taşıyan Türk dili, bilinçli veya bilinçsiz yok ediyor. Oysa ki, bir milletin hislerini ve benliğini en iyi ortaya koyabilecek varlık, kökeninde o toplumun içinde doğan dildir. Bernard Show'ın da dediği gibi "Kendi dilini tam olarak bilmeyen, başka bir dili de öğrenemez."

O zaman niçin kendi dilimize yabancı kelimeler katıyoruz? Aslında kullanılan tüm yabancı kelimelerin Türkçe karşılığı mevcut ama bizler kendi dilimizi kullanmak yerine yabancı sözlükleri kullanmayı tercih ediyoruz. Niçin mi? "Şüphesiz süz için..." işte bundan vazgeçelim... Fikre, hisse ehemmiyet verelim. Yazılarımız sade, beyaz, muhteşem olsun..."

Artık bazı şeyleri değiştirmenin zamanı gelmiştir. Kendi dilimizi dağınık ve yabancı terimlerle kullanamayız. Çünkü biz bu dili böyle kullanmaya devam edersek, bizden sonrakiler de Türkçe'yi bu şekilde tanıyacak ve konuşacak.

Aslında diller düşünürlerin, sanatçıların, ozanların yazarların yazıları ile büyür ve gelişim gösterir. Bir dili en iyi biçimde kullanan ve motif işleyen yine onlardır. Sanırım dilimizi arındırma konusunda en büyük pay ve emek yine yazar, düşünür ve sanatçılarımıza düşüyor. Çünkü onlar konuşmalarında ve yazılarında öz Türkçe'yi kullanırlarsa bu tarz halka da yansıyacak ve yerleşecektir.

Unutmayalım ki; "Kullanılması derecesinde kesinleşen tek alet dildir" *Washington Irving.*

Levent Şahverdi Arşivi

Eğitim her toplum için büyük bir önem taşır. Çünkü bir milleti yücelten, bağımsız kılan, sosyal yaşamda belirli bir mevkiiye ulaştıran, saygınlık kazandıran muhakkak ki eğitimdir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde yüksek öğrenime önem verilmiş ve medreseler açılmıştır. Tam bir eğitim yuvası olan medreseler zamanla asıl niteliğini yitirmiştir.

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Batı ülkeleri örnek alınarak okullar açılmıştır. Okullarımız devlet kontrolünden çıkmış ve milli eğitim sistemi yok olmaya mahkum olmuştur.

İşte bu nedenle eğitimde milli bir yapının oluşması için 3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanuna göre; bütün eğitim kurumları bir çatı altında toplanarak eğitimde dağınıklık giderilmiştir. Eğitim işlerinin yürütülmesi için Milli Eğitim Bakanlığı kurulmuştur. Ayrıca, eğitim yaşı dışında kalan ve eğitim görmeyen halka, Halk Eğitim çalışmaları başlatılmıştır.

İşte bu gelişmelerle Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim politikası yavaş yavaş çizilmeye başlanmış, Türk insanında düşmana karşı verilen mücadelenin cehalete karşı da verilmesi fikri uyanmıştır. Bunu Atatürk'ün deyimi ile şöyle açıklayabiliriz; "Bir millet irfan ordusuna malik olmadıkça savaş meydanlarında ne kadar parlak zaferler elde ederse etsin, o zaferin yaşayacak nitelikler vermesi ancak irfan ordusuyla kaimdir."

Toplumun modernleşmesi, yenileşmesi, atılımcı bir karakter kazanması için eğitim ve öğretimin yaygınlaştırılması ve en üst seviyeye ulaştırılması gerekir.

Ancak bu şekilde karanlığın içindeki ışığı yakalayabiliriz. *Chesterfield*'in söylediği gibi" Gerçekten bilgi ağacını dikelim ki, yaşlandığımız zaman gölgesinde barınacak bir yerimiz olsun"

Bugün eğitim politikamızın şu iki temel esasa dayanması şarttır:

Levent Şahverdi Arşivi

• Eğitim, milli olmalıdır: Verilen eğitim, Türk ulusunu başarıya götürecek güçte olmalıdır. Eğitimin milli birlik ve beraberliğe zarar vermeyecek nitelikler taşıması gerekir.

• Eğitim, çağdaş olmalıdır: Türk eğitim sistemi bilimin gösterdiği yolda, yenilikçilik göstermeli, aynı zamanda, yeni fikir ve buluşlara açık olmalıdır.

Goethe'nin belirttiği gibi; "Bilim bütün dünyanın malıdır; ulusların sınırlarını tanımaz."

Eğer bugün bizler dünya ülkeleri arasında belirli bir saygınlığa ulaşmak istiyorsak, toplumumuzun en yüksek refah seviyesine çıkabilmesini hedefliyorsak, en büyük yatırımları eğitim ve bilim üzerine yapmalıyız.

Bizlere yani gelişim gösteren Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin dinç beyinlerine gelecekte büyük ihtiyaç olacaktır. Yoğrulmamış bir hamur gibi, şekillendirilmeyi bekleyen bu dinç beyinlerin bir zerresi ilimle değerlendirildiği sürece, gelecekte hem insanlığa hem de gelişen Türkiye'ye güç kazandıracaktır. Çünkü "eğitim, meyvenin kendisi değil, bilgi ağacından meyve toplamaya yarayan bir merdivendir" *Bernard Shaw...*

Ayrıca "Devletçilik" ilkesinin doğrultusunda geleceğe dönük icraat ve sanayi planları yaparak, uygulanabilmektir.

Madencilik: Devletin kurmakta olduğu ağır sanayi, geniş ölçüde madene dayanıyordu. İhtiyaç duyulan kaynakların yerleri, nitelikleri ve rezervleri bilinmiyordu. Bu sebepten dolayı Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü kuruldu.

Cumhuriyetin ilk yıllarında temelleri atılan MTA'nın bugün çalışmalarını arttırması gerekir. Sahip olduğumuz tüm yer altı zenginliklerinin bulunup işlenmesi ülke ekonomisi için şarttır.

Levent Şahverdi Arşivi

Ulaşım: Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik gelişim hamlesini yapabilmesi için yola ihtiyaç vardı. Bunun için demiryolu, karayolu, deniz yolları önemle ele alınmış ve şehirlerimiz bu çalışmalarla birbirine bağlanmıştır.

Muhakkak ki ulaşım devlet hizmetlerini her yere eşit şekilde yaymak, yurdun güvenliğini sağlamak ve milli ekonomiyi geliştirmek için şarttır.

Fakat günümüzde ulaşımın büyük çoğunluğunu karayolu ile yapıyoruz. Oysa ki karayolu ile nakliyat ve ulaşım, ülke ekonomisi için çok daha külfetlidir. Bunun yerine yeni demir yolları yapsak her yönüyle bize yarar sağlayacaktır.

1- Demiryolu ile ulaşım ve nakliyat daha ucuza mal olur.

2- Demiryollarının ömrü, karayollarına nazaran daha uzun ömürlüdür.

3- Demiryolları, ile daha az zamanda, daha fazla ulaşım ve nakliyat sağlanabilir.

Sanırım bu söylediklerime en güzel kanıt Atatürk'ün şu sözleri olacaktır. "Demiryolu, memleketin tüfekten, toptan daha önemli güvenlik silahıdır."

Ekonomi, toplumun yaşam mücadelesidir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarım, endüstri çalışmaları ve ulaşım gibi konular ciddi bir biçimde ele alındı. Atatürk 17 Şubat 1923'te İzmir'de, Türkiye İktisat Kongresi'nde yaptığı bir konuşmada, "Siyasî ve askerî zaferler, ne kadar büyük olursa olsun, ekonomik zaferler ile taçlandırılmazlarsa kazanılan zaferler yaşayamaz, az zamanda söner"' dedi.

Atatürk bu konuşmasında, gerçek egemenliğin ekonomik gelişim ile gerçekleşeceğini açıklamıştır.

Tarım: O yıllarda Türkiye ekonomisi daha çok tarıma dayalıydı. Tarımı geliştirmek için çiftçiye kredi, makine, araç - gereç ve tohum gibi

Levent Sahverdi Arşivi

temel ihtiyaçlar sağlandı. Ayrıca, toprak reformu ve Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün kurulması gibi önemli başarılara imza atılmıştır.

Şimdi artık sıra bizde. Yapılan tüm faaliyetleri geliştirmek bizim elimizde. Şu anda sahip olduğumuz tüm topraklarımızı en iyi şekilde kullanmalıyız. Çiftçilerimize, tarım alanında hem bilgi vermeli, hem de çeşitli kolaylıklar sağlamalıyız.

Sanayi: Cumhuriyet'in ilk yıllarında hiçbir alanda sanayi kuruluşumuz yoktu. Kurtuluş savaşı biter bitmez ilk iş olarak İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde millî sanayinin kurulabilmesi için, sanayi alanında önemli kararlar alınmıştır. Bu kararlar doğrultusunda çeşitli illerimizde pamuklu dokuma fabrikaları, kâğıt fabrikaları, seramik ve cam fabrikası gibi önemli işletmler kurulmuş ve ağır sanayinin ilk temelleri atılmıştır.

Bugün bize düşen en büyük görev; ülkemizin coğrafî konumundan ve doğal zenginliklerinden yararlanarak ülke ekonomisini kalkındıracak sağlıklı yapılar inşâ etmektir.

Günümüz toplumları artık büyük bir kültür ve ekonomi savaşı içindedir.

Kim daha fazla üretken hale gelirse, kendi kültürünü, benliğini, örf ve adetlerini yitirmeden bilimin yeniliklerine açık olabilirse, her türlü güç o milletin elinde olur.

Cumhuriyet döneminde bu vatanın topraklarına serpilen tohumların filizlenme zamanı gelmiştir. Bu filizlerin zarar görmeden gelecekte köklü birer ağaç olması bizim elimizdedir.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN ÖZLEMLERİ

Görkem GÜNAL*

Ona

"Ordu Yok!" dediler; "Kurulur" dedi.

"Para Yok!" dediler; "Bulunur" dedi.

"Düşman çok" dediler; "Yenilir" dedi.

Ve bütün dedikleri oldu.

O,

1881'de Makedonya'nın denize açıldığı, kozmopolit bir liman olan Selanik'te doğdu. Ve 1938'e kadar Türkler'in kaderini tamamıyla değiştirdi. Özgürlüklerini ellerine verdi. Ve bugün bile onun fikirlerini, onun düşüncelerini, devrimleri ülkenin gelişmesi yolunda bizlere ışık tutuyor, bizlere yol gösteriyor ve ülkeyi çağdaş ülkeler düzeyine çıkartıyor.

O,

Gerek dünya tarihinde, gerekse Türk tarihinde gelmiş geçmiş en önemli ve tarih çizgisini değiştiren devlet adamlarından biri...

O,

ATATÜRK...

1938 yılına kadar Türkiye için yapmak istediklerinin belki yarısını belki de yarısından da azını gerçekleştirdi. Onun Türkiye ile ilgili özlemleri vardı. Onun özlemindeki Türkiye'de...

* Fatih Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi İspanyol Dili ve Edebiyatı Bölümü

Levent Sahverdi Arşivi

CUMHURİYET

Cumhuriyet erdemdir
Ahlâka dayanan bir yönetim
İleriye dönük
Yeniliğe dönük
Koşar adım
Ve en uygun yönetim
Türk'ün yapısına
(1924)

MİLLET

Türk milleti
Kararlıdır
Çağdaş uygarlığı
Yakalamaya
Uluslararası
Yaşam savaşında
(1925)

MİLLİYETÇİLİK

Yüzyıllardı yaratan
Bu ulusal ruhu
Türk çocuğu
Tanıdıkça atalarını
Coşacaktır;
Büyük işler başaracaktır
Bunun sonucu olarak
Kendinde kuvvet bulacaktır

Levent Sahverdi Arşivi

ADALET

Yargılar zamanla değişebilir
Bu yadsınamaz.
Ama ulus,
Hızlı ve keskin
Adalet ister.
Her türlü etkiden uzak,
İnsan emeğine saygılı,
Özgür
Ve uygarca

(1924)

DEVRİM

Devrimler,
Ulusun esenliği adına
Halk adına yapılır
Yaşamımızda eğer
Harika varsa,
Şu iyi biline ki
Bunun sahibi halktır.
Mutlu devrimlere
Karşı gelenler varsa
Onları aydınlatmak,
Ulusal görevidir
Aydınların
(1925)

Levent Sahverdi Arşivi

ORDUMUZ

İşte bu Türk ordusu
Ulusun göğsünü kabartan
Türk gücünün
Ve yurtseverliğinin birleşimi;
Çelikten bir dünya
Disiplinli, kültürlü
Bir okul
Bir kıt'ası,
Denk bir kıt'ayı yener
İki katını ise
Durdurur.
Yerine çiviler

(1924)

EĞİTİM

Bir ulusun kurtuluşu,
Başarısına bağlıdır
Eğitimde
Çağdaş eğitim
Ve
Toplumumuza uygun eğitim
Bunlardır esas noktaları
Eğitimdeki zaferimizin.
(1924)

Levent Şahverdi Arşivi

BİZİM

Dünyada her şey için
Maddiyat için,
Maneviyat için
En gerçek yol gösterici
İlimdir;
Fendir.
Bunun dışında
Yol gösterici aramak;
Bilmezliktir;
Yanılmaktır;
Sapkınlıktır.
(1925)

GENÇLİK

Ey yükselen
Yeni nesil!
Yarınlar sizindir
"Cumhuriyeti biz kurduk
Onu, sonsuza kadar
Yaşatacak sizsiniz."
Siz insanlık onurunun
Ve vatan sevgisinin,
Fikir özgürlüğünün
Sembolüsünüz;
Yorulasınız bile
Beni izleyeceksiniz.

Levent Sahverdi Arşivi

KADIN

Sen; yerde sürünmeye değil
Omuzlar üstünde
Yükselmeye layıksın,
Kadınlarımız,
Eğer ulusun anası olmak istiyorlarsa
Daha çok aydın
Daha çok bilgili
Olmak zorundadırlar.
Hiçbir ulusun kadını
"TÜRK KADINI" kadar
Ulusunu,
Kurtuluşa ve zafere
Götürmemiştir

(1923)

BASIN

Basın,
Ortak sesidir
Bir ulusun.
Ulusu aydınlatan odur.
Mutluluğa doğru
Götüren odur.
O bir güç
Bir okul O.
Basın bir önderdir.

(1922)

Levent Şahverdi Arşivi

ÖĞRETMENLER

Okullarımızda
Öğretme görevi güvenilir ellerde,
En saygılı
En fedakâr öğretmenlerde.
Ulusal ahlâkımızı
Çağdaş fikirlerle besleyen,
Güçlendiren;
Güzel sanatları seven
Sevdiren,
En saygıdeğer öğretmenlerde
Bilime önem veren
Hurafelerden uzak;
Fikren ilmen ve bedenen
Güçlü öğretmenlerde
O öğretmenler ki
Ve yalnız
Milletleri kurtaranlardır.

(1924)

SON BİR İSTEĞİ

EY TÜRK HALKI
Sonsuzluğa giden
Her on yılda
En büyük bayramını
Cumhuriyet bayramını
Kutlamanı diliyorum.

Levent Sahverdi Arşivi

Daha büyük onurlarla.
Daha büyük mutluluklarla.
Huzur içinde
Refah içinde
(Nutuk. 1923)

Atatürk bu isteklerinin, özlemlerinin belki bir kısmını gerçekleştirdi ama Türkiye bugün bile onun özlediği Türkiye olamadı. Bu biz gençlerin ve bizden sonra gelecek olan nesillerin, tüm Türk vatandaşlarının görevidir.

Bu görevi yüklenecek ve sonsuza dek yürütecek olan bugünün ve yarının gençleri; nesilden nesile taşıyacakları Atatürk'ün ilke ve inkılâplarına, uzay çağındaki yenilikleri de ekleyerek, Onun duygu ve düşüncelerini gerçekleştirmeli ve bu gayret ülkemizi diğer dünya devletlerinin düzeyine çıkarmak için bütün gücüyle çalışmalıdır. Hem kendi ruhumuzda hem de Ulu Önder Atatürk'ün ruhunda sönmeyen meşale olacaktır.

"Sen öyle bir ışık yaktın ki bize güneşin nuru söner de o ateş sönmez, sönmeyecek de."

"Bütün gençlik ve gelecek nesiller düşüncelerinize ve fikirlerinize sonsuza dek saygı duyacaktır ATAM!"

Levent Şahverdi Arşivi

76. YILA DOĞRU

Osman TURGUT*

Cumhuriyetimiz kurulalı bir insan ömrü kadar zaman geçti. Aynı bir insan gibi doğma, büyüme ve gelişme zamanımız oldu. Yaşanan bir çok olaya tecrübelerimizi, yıllardan beri gelen bilgi birikimimizi genç cumhuriyetimizde daha da pekiştirmemizi sağladı.

Alaca karanlık kuşağında kuruldu genç cumhuriyetimiz. Ümitlerin kesildiği, çıkış yollarının tutulduğu, şartların tamamıyla aleyhte olduğu bir ortamda kuruldu. Gelecek ümidi kaskatı kesilmişti zilinlerde, aydınlık yarınlara ulaştırabilecek bakışlarsa bulanıktı zamanın derinliğinde. Geceler bitmez, gündüzlerse gelmez bilinirdi halkın dimağında. Çığ altında kalmış bir insan ve çıkış mücadelesi yaşanıyordu sanki toplumda. Çığda bir yeşil dal ümidi, toplumda bir ümit ışığı aynı idi. Yön ışığa doğru idi ayçiçeği gibi. Ama doğru ışığı bekliyordu tüm sabrıyla. Dönecekti O'na doğru tüm varlığıyla, tümüyle...

Lider, yaşadığı çağdan, yaşadığı toplumdan bir parçadır, fakat ufku derin, ufku açık insandır. Alıp içinde olduğu şartları ve toplumu götürebilmeliydi aydınlık yarınlara. Olabilmeliydi gerektiğinde bir nefer, gerektiğinde bir kumandan. Korkusu sadece toplumunun gözünden azledilme olmalıydı, makam, mertebe, mal ve mülk olmamalıydı zerrece arzusunda...

Günün en soğuk saatleri, en karanlık saatleri güneşin doğuşuna yakın olan zamandır. O günler ortam soğuk, günlerse en karanlıktı. Güneşin doğuşu bekleniyordu, alaca kızıllığıyla ufukların...

İhtiyaç olunan lider doğdu ufkunda toplumun; dağıtarak karanlık bulutları. Yenilikleriyle geldi, toplumun dinamiklerini keşfetmeye geldi...

* Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Levent Sahverdi Arşivi

Zaman kurtuluşu işaret ediyordu onulmaz istilalardan, zorlu şartlardan. İhtiyaç duyulan liderine kavuşmuş, dinamikleriyle hazır bir toplumun set kurulamaz akıcılığı, atılımcılığı harekete geçiyordu.

Plan ve aşamalar liderin zihninde çoktan kurulmuştu. Aşama aşama yapılmalıydı, inceden inceye hesaplar tamamlanmalıydı uygulamada. Zamanın işaretleri aksiyon zamanını gösteriyordu.

Yurdun her bir köşesini düşman istila etmişti. Balta girmemiş ormanlarımızda bile avcılarımız özgürce avlanamıyordu. Gökyüzünü bile karamsarlık bulutları istila etmişti.

Çare hep birlikte hareket etmek; var olan güçle, yok olması gereken güce karşı koymaktı.

Liderini bulmuş bir toplum, ma'kus kaderini değiştirmek için varlık mücadelesine girdi.

Toplumun her bir ferdi, kadın, erkek, çocuk tek vücut halinde düşman gücüne karşı set oldular. Anadolu'nun her bucağına sızan düşmanı vücuttan atmak için bir bir seçiyorlardı. Zaman durmuş; durmayan, kaçan düşmanı izliyordu. alkışlayarak. Düşman cephesinde hesaplar alt üstü olmuştu. Kendilerince karşılarında azmi kırılmış, kaddi bükülmüş bir halk vardı; kendilerininse teknoloji harikası güçlü orduları vardı. Karşı konulabileceğini hayal bile etmiyorlardı. Halbuki; hayellerinin bittiği yerde gerçeğin soğuk yüzü vardı.

Bakışları bile alaycıydı ilk zaman karşı koyuşlarda. Hadleri değildi böyle bakmak, böyle düşünmek. Olmamalıydı. Olmadı, oldurmadı kahraman Türk halkı ve muzaffer kumandanı...

Yılların asır gibi geldiği; istilalarla dolu zaman geçti. Yurttan düşmanın atılmasıyla, Kumandan'ın tabiriyle "Asıl mücadele şimdi başlamıştır; ekonomik mücadele, kalkınma mücadelesi"

Levent Şahverdi Arşivi

Gerçek kalkınmışlık seviyesine ancak sağlam temellere dayanan bir devlet yapısıyla ulaşılabilirdi. Hazırlık tamamlanarak, dünya kamuoyunun bitkin bakışları altında, imrendirecek tarzda hızlı ve etkin bir çalışmayla, sağlam bir yapının temelleri atıldı. Meclis üyeleri ve topyekün bir millet; inkılâplar, kalkınma, yükselme dönemlerinde en ağır yüklerin altına girmişlerdi.

Günümüze kadar 75 yılda yapılanlar içinde ilk zaman atılan adımların yeri çok önemlidir. Yeni oluşturulan yapı içerisinde bir anlamda yapılacaklara bir yön veriş ve planlama vardı.

Bir yandan saltanatın kaldırılışıyla kararların hep birlikte verilmesi gerektiğine işaret ediliyor; diğer yandan bu işin ülkenin gerçek sahipleri olan halkın karar ve katılımıyla olacağına olan inanç ortaya konuluyordu. Ülkede her insan, ülkesiyle ilgili konulara kendi işi gibi yaklaşmasının gerekliliğine inandırılıyor, zaten var olan bu düşüncenin gerçek hayata kanalize edilmesi sağlanıyordu.

Meclis kararları herhangi bir gücün tesirinden mutlaka korunmalıydı. Halkın inanclarını kullanarak meclis üzerinde baskın güç oluşturabilecek olan halifelik müessesesi, bir an evvel bu konumdan alınmalıydı. Yerinde ve zamanında farkedilen bu durum, alınan meclis kararıyla önlenmiştir.

Halkımızın geçim kaynağı tarım ve hayvancılığa dayalı idi. Sahip olduğu varlıklarını, birikimlerini bu yönde yoğunlaştırmıştı. Birikimlere sahip çıkılmalı, geleceğin yönünü geçmiş temelli kazanımlara dayandırılarak ilk planda adım atılmalıydı. Tarım kesiminin sırtında bir yük olan aşar vergisi başta olmak üzere tarım alanında bir çok yenilikler yapıldı. Yapılanların ilk mevyesi ertesi yıl tarımsal üretimin dört katına çıkışıyla ortaya konuldu.

Tarım sonrası oluşan tablo, sanayi için yeni bir azim ışığı, başarı işareti oldu. Üretimin işlenerek sanayi ürünleri haline getirilebilmesi gerekiyordu. Bizim olan bizde kalmalıydı. Yerli malı üretmenin ve yerli malı

Levent Sahverdi Arşivi

tüketmenin önemi vurgulanıyor; ülke yararına olacağı inancı her üretim faaliyetinin desteklenmesi gerektiği gerçekliği ön plana çıkarılıyordu. Bu anlamda ülke için üretim sektörü zaruret haline geliyordu. Ne yazık ki savaştan yeni çıkmış bir toplum, haliyle sermaye yoksunu bir millet vardı. İyiliğin, atılımcılığın meftunu olan bu millet, harekete geçecek sermaye bulamıyordu. Zamanın ve şartların uygunsuzluğu tamamen devlet kökenli yatırımı zaruret haline getirdi. Yatırım, üretim ve ticaret ekseninde ülkeyi harekete geçirmek amacıyla toplanan İktisat Kongreleri; sermaye olmamasından dolayı istenilen sonucu veremiyordu.

Şartlar değerlendirilince varılan nokta; ekonomik atılımlarda öncülüğün devlet tarafından yapılması gerektiğini ortaya koyuyordu. Bu dönem uygulanan tamamen devletçi politikalar, hem zorunluluk sonucu, hem de o dönemdeki dünya konjonktüründeki devlet politikalarının genel uygulamaları sonucudur.

Yapılan yatırımlardan sonuç alınmaya başlanıldığı dönemlerde uzun süredir sıkıntıda olan dışımızdaki ülkelerde, tüm dünyayı etkisine alan ekonomik kriz baş gösterdi. Dünya, tamamen finansal krizle yüz yüze geldi. Yeni atılımlara başlamış ve hızla kalkınan bir ülke bundan etkilenmemeliydi. Bu sebeple, dış ülkelere karşı yeni yüksek gümrük uygulamaları başlatıldı.

Bu yıllarda başlatılan sanayi atılımları yıllar sonra değerlendirildiği zaman, karşımıza müthiş bir tablo çıkmaktadır. Ülkemizin kalkınma hızının, hiç özel sektör yatırımı olmamasına rağmen, en hızlı olduğu on yıllık dönem bu dönemdir.

Toplum bir bütün; bütünü oluşturan en küçük parça ise ailedir. İdeal bir bütün, parçalarının uyumu ve ahengiyle mümkündür. O halde uyum en küçük parçanın düzeniyle, sağlamlığıyla sağlanacaktır. Meclisin sosyal alanda yaptığı düzenlemelerin en temeli ve en köklüsü aile hayatına dönük düzenlemedir. Yola hazır ve daha güçlü devam etmek için, en derinlerde

Levent Şahverdi Arşivi

uyum sağlandı. Uyumlu ve mutlu bir aile, uyumlu ve mutlu bir toplum, daha çağdaş bir ülke...

Kalkınmanın anahtarı; teknolojiden ve dış dünyadan haberdar olan halkın bilinçlenmesindedir. Bilinçlendirme, eğitim faaliyeti ile mümkündür. Kalkınmış ülkelerle aynı paralelde olunduğu takdirde, aynı anlayışa sahip olunabilir. İlk adım teknolojiyi ifade eden simgesel ifadeler; bir anlamda alfabe, uygun olmalıydı. Bu amaçla, yeni harfler de eklenerek yeni Türk alfabesi kabul edilmiştir. Yurdun dört bir yanında, başta; Başöğretmen Mustafa Kemal olmak üzere gönüllü eğiticilerle müthiş bir eğitim atağı başlatılmıştır.

Demokratik bir ortam, halkın özgür iradesini açıkça ortaya koyabileceği tek yerdir. Her bir fert iradesini rahatça ülkesi için kullanabilmelidir. Her insanımız hem seçebilmeli; hem de seçilebilmelidir. Asırlarca yönetim anlayışından uzakta tutulan sessiz yığın olan kadınlarımız, zamanında alınan meclis kararlarıyla oy kullanabilme, bir anlamda varlıklarını ortaya koyabilme hakkını kazanmışlardır.

Sosyal anlamda hayatın her safhasında kullandığımız ismimiz, resmi ve/veya resmi olmayan bir çok işlemde önü alınamaz karışıklıklara maruz kalıyordu. Yaşadığını bilen her fert tek olduğunu bilmeliydi; kimse bir başkası olarak muamele görmemeliydi. Eğer insanları birbirlerinden ayırmamızı sağlayan isimler ise; gerçekten ayırmalıdır ki bir anlamı olsun. Soyadı kanunu, her insan için farklı olmanın yonunu açtı.

İdeal olan demokrasiyi, ülkede var edebilmek için çok partili hayata geçilmesi gerektiğine karar verildi. Bizzat Mustafa Kemal tarafından kurdurulan veya kurulması teşvik edilen parti denemeleri başarısızlıkla sonuçlanmış olsa bile; ülkeye, fikri deneyim ve zihinsel hazırlık kazandırmıştır.

Gerçek anlamda amaçlanan çok partili demokrasiye 1950'li yıllara gelirken ulaşılabildi.

Levent Sahverdi Arşivi

1930'lu yılların sonlarında kalkınma hamlelerinin, varoluş ve çağdaş ülkeler seviyesine ulaşma mücadelelerinin mimarı aramızdan ayrıldı. Yaptıkları, hayatta olsaydı yapacaklarının açık bir göstergesi olan büyük insan, değerli fikirleriyle birlikte ayrıldı.

O, ülkeyi başlangıç noktasından bugünlere alıp getirdi. Hayatta yapabildiklerini yaptı, ama bir ömre sığdıramadığı fikirleri, gelecek nesillerce ışık olarak, yol olarak takip edildi.

1950'li yıllarda çok partili demokrasi fiilen başlamış oldu. Günümüze kadar siyaset sahnesinde her zaman birden fazla parti bulundu. Bu durum istenen çok partili hayata kesin olarak geçildiğini göstermektedir.

Ülkede yatırımların artması, üretimin artması için özel sektörün de desteklenmesi fikri belli bir kesimi gün yüzüne çıkardı. Amaç çok iyi olmasına rağmen; bir kısım insanlarca teşvikler kendi çıkarları için kullanıldı. Devlet; yatırım amacıyla kredi imkanları sunarken, ortaya günümüzün çok zengin insanlarının bulunduğu bir tablo çıktı. Her ülkede yönetim erkinin amacı dışında oluşan olaylar olmaktadır, ülkemizdeki çıkarımı da bu şekilde olmuştur.

Zamanın akışı durmuyor, ülkemiz de daha iyiye ulaşma adına çabalarını sürdürüyordu.

Teknolojideki hızlı gelişmeler; ülkemizi, teknoloji ile daha iç içe olan bir noktaya getirdi. Teknik gelişmeler her adımında izleniyor, takip ediliyor, ülkemiz yararına her teknik gelişme uygulanıyordu.

Üniversitelerin hızla yaygınlaşması, toplumun eğitim seviyesinde yükselmeler, daha bilinçli insanlardan oluşan bir ülke tablosu ortaya çıkardı.

75 yıl bir ülke ömrü için çok kısa bir zamandır. Belki bir insanın azami denebilecek yaşam haddi kadardır. Fakat sağlam temellere dayanan

Levent Şahverdi Arşivi

bir ülkenin asırlarca yaşadığı düşünülürse 75 yıl çok kısa bir zaman ifade eder.

Bu kadar zamanda, böyle bir konuma gelebilen ülke sayısı çok azdır. Düşünün; günümüzde ülkemiz içerisinde her şey üretiliyor, her teknolojik yenilik anında ülkemize alınıyor, üniversiteler sürekli araştırmalar yapıyor, insanlar yatırım ve üretim için yarış halindeler, her köşede bir çalışma, uğraşı...

Bunca zaman içerisinde elbette çok şey yapıldı. Yapılmak istenip de yapılamayanlar da oldu. Tecrübe, bilgi birikimi bize yeni ufuklar işaret etmektedir.

Daha iyi ve daha güzel bir ülke için en iyi kullanmamız gereken, vazgeçilmez sermayemiz olan, çalışma azmimizdir. İnsanımızın yapısında, sahiplendiği bir amaca var gücüyle çaba harcama güdüsü vardır. Yolu doğru çizildiği ölçüde topyekün bir millet hedefe ilerleyecektir.

Yapılması gereken tek şey; gösterilen hedefe doğru ulaşmaya çalışmaktır. Bu hedef, ufku yarınlar olan, Büyük İnsan, Mustafa Kemal tarafından yıllar önce gösterilmiştir. Biz ve sonraki nesiller ilkelere sahip çıktığımız ölçüde varolacağız. Gelecek nice 75 yıllar bu ilkeler ışığında aydınlanacaktır.

Aydınlık yarınlar için hep birlikte hedefe koşalım.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

CUMHURİYET FELSEFESİ: ÇAĞDAŞLAŞMA

Halil AVŞAR*

Türk Milleti'nin bütün toplumsal yaşamı kaplayan yenilikleri beraberinde getiren Atatürk Devrimi diğer kökten değişiklik öneren sistemler gibi ütopik alanda kalmamış, toplumsal yaşamın bütün alanına damgasını vurmuştur. Yirminci yüzyılın başında toplumların ekonomik, demografik, sosyal, dinsel, ahlaki sorunlarını çözmede model olarak sunulan Batı tipi kalkınma ve Marksist yapılanmanın yanında Atatürk'ün getirdiği Çağdaşlaşma hareketi az gelişmiş ülkelere kökten değişimi sunmuştur. Batı-etkisini büyük ölçüde yitirmiş-Marksist yapılanma dışında determine bir yapıyı kabul etmeden kültürel, budunsal, ahlaki oluşumuyla sui generis organizmayı oluşturan Atatürk Devrimi kendini özellikle toplumsal yapının değişmesinde ve ekonomik kalkınmada göstermiştir.

Atatürk Devrimi bütün toplumsal yapıyı kaplayacak şekilde geniş perspektifli bir bütünlüğe sahiptir.

Ülke Teokratik Monarşiden kurtularak siyasal yaşam biçimi olarak Cumhuriyeti benimsemiştir. Siyasal otorite Cumhuriyet biçiminde oluşturulacak ve kayıtsız şartsız millet egemenliğine inanılacaktı. Bir anlamda "Halkın Devleti" olacaktı. Burda Cumhuriyet ve Laiklik paralelliği ortaya çıkar. Her ne kadar Cumhuriyet Laiklik olmadan olmasa da Laiklik içinde Cumhuriyet olmazsa olmaz koşuldur. Laiklik ilkesinin kabulu ve yapılmak istenen yenilikler Teokratik Monarşinin etkilerinin silinip Laik Cumhuriyet'ten beklenen sonuçların gerçekleşmesini sağladı. Laiklik ilkesi "Genç Cumhuriyetin" ulusçuluk akımının mantıksal sonucudur. Varolan ulusçuluk idesi Emperyalizme karşı birliği sağlarken, Egemenliğin Cumhuriyet ve Laiklik üzerinde aranması meşruluğun mantıksal çerçevesini

* Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi

Levent Sahverdi Arşivi

oluşturmuştur. Ulusal Egemenliğin doktirinsel bağlamda toplumsal yaşama yön vermesi 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye kanunu ile olmuş, 1924-1961-1982 Anayasalarıyla tartışılmaz bir zemine oturtulmuştur.

Sosyal, tarihi, kültürel, ekonomik, siyasal mirasını bir kül halinde devraldığımız Osmanlı Devleti ana esaslarıyla dinsel kurallarla toplum yaşamını düzenlediğinden dinsel yapı bütün sisteme aksetmişti. İşte Cumhuriyetin Laiklik anlayışı toplumsal yaşamın her safhasını örgütleyen bu etkinliği sosyal ve ekonomik yaşamdan çıkarmayı hedeflemiş dini kişilerin iç dünyasına çekmeye çalışmıştır.

Laikliğe geçiş ilk önce saltanatın kaldırılmasıyla kendini göstermiştir. Saltanatın kaldırılması ve Osmanlı Hanedanın yurt dışına çıkarılmasıyla dinsel ve siyasal gücü elinde tutan kurumsal yapıyı Laik ve Sosyal Cumhuriyetle tecdit etmiş oldu.

Hilafetin kaldırılması ve Evkaf ve Şeriye Vekaletinin kurulması ikinci adımı oluşturmuştur. 5 Şubat 1937 yılında anayasaya "laiklik" ifadesinin eklenmesi, laikliğin anayasal gelişiminin son noktasını atmış oldu.

Laiklik ilkesinin kabulü köklü bir hukuksal değişimi beraberinde getirdi. Hukukun laikleşmesi amacıyla İsviçre Medeni Kanunu, İtalyan Ceza Kanunu, Alman Ticaret Kanunu, esas alınarak Türk Kanunları yapıldı. 1926 yılında kabul edilen Türk Medeni Kanunu'nun getirdiği tek eşlilik, mirasta kadın-erkek eşitliği, çocukların velayeti gibi konulardaki yenilikler laiklik ilkesini bütün toplum kesimlerine yaymıştır.

Kadının Osmanlı toplumsal yaşamındaki kafes arkasına itilmişliğini, Bizans-Arap kültüründen gelen etkileri laiklik ilkesi kabulüyle Cumhuriyet toplumunda silmiştir. 1930'da Belediye seçimlerine katılma, 1934'de Milletvekili seçimlerine katılma bu ilkenin uygulanmasının en bariz örneklerindendir. Cumhuriyetin ilk yıllarında %8 olan kadın milletvekili oranı son seçimlerile %1.8'lere düşmüştür. Demokratik toplumun ge-

Levent Şahverdi Arşivi

reklerine aykırı olan bu durum Cumhuriyet felsefesine aykırı düşen bir oluşumdur.

Tanzimatla başlayıp Cumhuriyetle devam eden yenileşme hareketi, kendini en bariz şekilde eğitim alanında göstermiştir. Bu süreç fikri olarak kendini tanzimatta bulmuş olup kurumsal bütünlüğünü Cumhuriyetle tamamlamıştır. Mecelle, roman, anayasa, basın, parlemento kavramları olgunluğunu ancak 1923 yılından sonra ulaşmıştır. Bunlar kavram dünyasında fikirsel bazda tartışılırken Cumhuriyet Türkiyesinde pozitifleştirilmiştir.

3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim alanın da köklü reformlara başlanıp Osmanlı imparatorluğu eğitim dualistliği bu kanunla ilga edildi. Bütün okullar Milli Eğitim Bakanlığına bağlandı.

Bu dönemde üniversite kurumunda köklü yapılanmalara gidildi. 1900 yılına kadar Osmanlıda 3 Dürülfünûn kurma teşebbüsü olmuştu. Bunlardan sadece 1900'de Abdulhamit tarafından kurulan Darülfünûn ayakta kalmıştı. Fakat Darülfünûna tüzel kişilik tanınmamıştı. 1924 yılın da zamanın hükümeti tarafından "İstanbul Darülfünûnu" olarak tanınmış tüzel kişiliği haiz kılınmıştır. 1933 yılında çıkarılan bir kanun ile ilk kez "Üniversite" sözcüğü kullanılmıştır. Profösör Albert Malch tarafından temelleri atılan 1933 tarihli 2252 sayılı kanunla üniversite Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır. 1946 yılında çıkarılan 4936 sayılı yasayla genel bir üniversiteler kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunla Ankara Üniversitesi de kurulmuş oldu. Üniversitenin tanımının da yapılmış olduğu bu kanunla üniversite kavramı bilim temeline oturtulmuş oldu. Son yıllarda YÖK kavramıyla üniversite kurumsal olarak yeni bir yapılanmaya kavuşmuştur.

1933-1987 yılları arasında kurulan bazı üniversiteler: İstanbul Üniversitesi (1933), İstanbul Teknik Üniversitesi (1945), Ankara Üniversitesi (1946), Ege Üniversitesi (1955), Karadeniz Teknik Üniversitesi (1955), ODTÜ (1957), Dicle Üniversitesi (1973), ...

Levent Sahvardi Arşivi

Genel eğitim konusunda görevlendirilen Milli Eğitim Bakanlığı Cumhuriyetin ilk yıllarında devrin en itibarlı kurumu haline gelmiştir. İtibarın sebebini eğitimdeki köklü değişikliklerde araştırmamız gerekir. Bu dönemde karşımıza çıkan en önemli değişiklik Latin Harflerinin kabulüdür. Osmanlı imparatorluğu döneminde öğrenimi zorlaştıran en önemli sebep Türk dil fonetiğine uyum sağlamayan Arap Alfabesidir. Normal halkın kullanamadığı bu alfabe halk ve yönetici arasında bir ikicilik meydana getiriyordu. Türk dilinin içine düştüğü bu fasit daireden kurtulabilmesi için gerekli olan müjdeyi 9 Ağustos 1928 tarihinde Atatürk Sarayburnundan verdi. 1 Ekim 1928'de de yeni Türk Harfleri yürürlüğe girdi. Yeni alfabe sayesinde okuma yazma çok kısa sürede tüm topluma yayıldı.

Genel ilköğretimin amacı Cumhuriyet Felsefesini ve yurttaşlık bilgisini öğrenmiş fertler yetiştirmektir. Bu dönemde gelişen ekonomiye koşut olarak pek çok meslek ve sanat okulu açılmıştır. Büyük bir çoğunluğu oluşturan köylü nüfusun modernleşme sürecinde saf tutmasını sağlamak amacıyla Cumhuriyet Devriminin en sui generis kurumu oluşturulmuştur. Pragmatik oluşumun bir uzantısı olarak yeniliklerin toplumsal yaşama kazandırılması ve yeni değerlerin toplumsal katmanlara yayılması için Halkevleri kurulmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında öğretim görevlisi yetiştirmek amacıyla Gazi Eğitim Enstitüsü ve Yüksek Öğretmen Okulu modelleri oluşturulmuştur. 1930 yılından sonra ise Ankara Kız Teknik Yüksek Öğretmen Okulu ve Ankara Teknik Yüksek Öğretmen Okulu gibi pek çok teknik ve mesleki okul açılmıştır. Bu arada çağdaş din adamı yetiştirmek amacıyla Yüksek İslam Enstitüsü kurulmuştur. 1927 yılında 19 olan lise sayısı 1955'te 123 olup 82 yılında bu sayı 1173 olmuştur. 1927 yılında iki olan imam hatip sayısı 1931 yılında ilgisizlik yüzünden kapanmış olup bu sayı 82 yılında 341'e yükselmiştir.

Cumhuriyetin lik yıllarında Güneş-Dil Teorisi doktrinsel alanda uzun tartışmalara yol açmıştır. "Ağ" kelimesinden yola çıkılarak Türk dilinin

Levent Sahverdi Arşivi

Sümer, Eti gibi en eski Türk dilleri ile bağlantısı araştırılmıştır. Türk Dil Kurumunun kurulması ile Osmanlı döneminde yüzbin olan sözcük sayısı ilk Türkçe lügatın basımında yirmiüçbin olup sonraki basımlarda otuzsekizbin yediyüz onbeşbine yükselmiştir.

Çağdaş Türkiye'nin seküler bağlamda kurulması, ümmet ideolojisinin tasviyesini ve millet kavramı üzerinde yoğunlaşılmasını sağlamıştır. Türklerin "Cihan Mefkuresindeki yeri" ve ide kozmonogisi karşıt uzamsal şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Türk Tarih Kurumunun oluşması 1930 tarihli Türk Ocakları 6'ıncı kurultayında ilk defa ortaya atılmıştır. Türk Tarih Kurumu Günümüzde anayasal bir kurum olarak tüzel kişiliğini haizdir.

Başta müzik olmak üzere sahne sanatlarının modernleştirilmesi cumhuriyet hükümetlerinin başlıca amacı olmuştur. Burada amaç sanatların kurumsallaştırılmasıdır. Bu kurumsallaşma konservatuvar adı altında örgütlenmeye başlamıştır. 1923 yılında Darül Elhan ve Darül Bedayi adı altında iki resmi kurum vardı. 1934 yılında yapılan musiki kongresi ile Türk müzik kurumsallaşmasının temeli atılmış oldu. Özellikle Hüseyin Saadettin Aral ve Cahit Arf'ın Türk Musikisine katkıları unutulmaz düzeydedir. TBMM'nin özel bir kanun çıkararak Suna Kan ve İdil Biret'i yurt dışına göndermesi devrim profilini yansıtır. 1945-1947 yılları arasında KARL ELBERT devlet tiyatrolarının kurucusu durumundadır. Tarihi eserlerle ilgili olarak Osmanlı döneminde çıkarılan Asarı Atıka Nizamnamesi'ne karşılık günümüzde 2863 sayılı kültür ve tabiat varlıklarını koruma kanunu ile eski eserler güvence altına alınmıştır. Ve uluslararası alanda Unesco'ya bağlı ICOMOS ile uluslararası alanda eski eserler koruma altına alınmıştır. 1932 yılından başlayarak kütüphanecilik faliyetlerine hız verilmiş ve başta milli kütüphane olmak üzere pek çok kütüphane kurulmuştur. 1951 yılında çıkarılan fikir ve sanat eserleri kanunu ile cumhuriyet Türkiyesi düşünce ve sanat yaşamı düzenlenmiştir.

Cumluriyetin ilanından hemen önce Osmanlı Ticaret ve Ziraat Nezaret-i Umumiyesi tarafından yapılan sanayi sayımına göre İstanbul, İzmir,

Levent Sahverdi Arşivi

Bursa, Bandırma, Manisa çevresinde 352 sanayi kuruluşu vardı. 1915-1917 yılları arasında bu sayı %4.9 oranında artmıştır. Daha sonra katılınan 1. Dünya Savaşı sırasında %34 oranında kapanma olmuş, 18476 olan işçi sayısı 14346'ya düşmüştür. Sanayinin %27.7'si gadı %27.7'si dokuma, %19.64'ü kırtasiyeden oluşmaktaydı. Niteliksiz sanayi bağlamında söz konusu sanayinin %75'ini oluşturan bu işyerlerinde toplam çalışanların %84'ü istihdam edilmekteydi. Böylece niteliksiz sanayi zar zor çalışırken ağır sanayi hiç kurulmamış durumdaydı. 1918 yılındaki tesislerden 20 un değirmeni, 2 makarna, 6 konserve, 1 bira, 2 tütün, 1 buz, 3 tuğla, 3 kireç, 7 kutu, 2 yağ, 5 madeni eşya, 2 tuz fabrikası bulunmaktaydı.

Osmanlı sanayisinin gelişmemesinin en büyük nedenleri kapitilasyonlar, imtiyazlar ve Duyum-u Umumiye idi.

1908-22 yılları arası Osmanlı İmparatorluğu için bir dizi savaş, darbe ihtilal dönemidir. Bu dönemde Ermeni, Levanten, Yahudi ticaretinin egemen olduğu bir dönemdir. Bu dönem "Milli Kapitalizme" yönelişin ivme kazandığı bir dönemdir. Bu dönemde Sakızlı Yuhannes Paşa ve M. Cahit Paşanın Mebat-i İlmi Serveti Milel adlı eseri çok önemlidir. 1908-1913 yılları arasında nominal ücretlerin % 19 oranında arttığı görülür. Gündelik ücret 1913'te 13.3.1915'te 14.9 olarak görülür. Duyum-u Umumiye araştırmalarına göre reel ücretlerin 1914-1920 arası reel ücret artışı %33 oranında gerçekleşmiştir. Ama bu arada 1918-20 yılları arası hasılanın %50 oranında geriye çekildiği de bir gerçektir. Bu sonuçlar şunu gösteriyor ki 1920'de 1908 yılının %25 altında reel ücretin geri çekildiği görülür.

1923-29 yılları yeni bir devletin kuruluş yıllarıdır. Artık "Milli İktisat" diye nitelenen bir mefhum ortaya atılmıştır. Meşrutiyet döneminden beri tartışılan bu kavram devrin özgürlükçü ortamında daha nesnel şekilde tartışılmaya başlanmıştı. Devlet arkalı milli bir Burjuvazi oluşturulmaya başlanması bu dönemin başlıca özelliğidir. Bu dönem Teşviki Sanayi Kanununun etkisi bütün ağırlığıyla hissettiği bir dönemdir. Dönemin en olumsuz olayı 1929 Dünya Ekonomik bunalımıdır. İthalatın gayrısâfi milli

Levent Şahverdi Arşivi

hasılaya oranı %14, ihracatın payı %16 oranındaydı. Bu yüzden 1923-29 döneminin anlamlı bir sanayileşme süreci olmadığı söylenebilir.

1930-39 yılları sanayileşmede ilk ciddi adımların atıldığı dönem olarak kabul edilir. Sanayinin yıllık büyüme hızı %11.6 dır. Milli hasılanın %9.9'unu oluşturan sanayi kesiminin payı 1939 da %18.3'e çıkmıştır. Tarım kesiminin büyüme hızı ise yıllık %5.8 olmuştur. İthalatın milli gelirdeki payı %15'e yakınken daha sonra düşmüştür. İhracatın milli gelirdeki payı ise %11 dolaylarındadır. 1940-45 yılları arası 2. dünya savaşı ve varolan olumsuz hava koşulları Buğday üretiminin %50 oranında düşmesine sebep olmuştur. Bu dönemi Türkiye'nin gelecek iktisat programları için bir "Kuluçka Dönemi" olarak nitelendirilebilir. Bu dönemde çıkarılan varlık vergisi bütçeyi olağanüstü derecede yukarı çekmiştir. Bu dönemde gayri safi sermaye birikimi 1933-1938 yılları arası milli gelirin %10.7'sini oluştururken 1942 yılında bu oran %6.2'ye düşmüştür... Memur tabakasının savaş enflasyonu karşısında ezilmemesi için gösterilen çaba işçi sınıfı için gösterilmiştir. Savaş yıllarında reel ücretlerdeki düşüş işçi sınıfının ortalama hayat standartlarında bir bozulmanın olduğunu bize açıkça gösterir.

Cumhuriyet Türkiyesinin ekonomi tarihinde 1946-1953 yıllarının özel bir önemi vardır. Bu dönemde tek partili dönemden çok partili demokrasiye 7 Ocak 1946 yılında Demokrat Partinin kuruluşu ve 21 Temmuz 1946 yılında iktadara gelişi ile ithalatın serbestleştirilerek büyük ölçüde artması, dış açıkların devasa ölçüde arttığı bunun sonucunda kış kredi yardımıyla ayakta bir ekonominin oluşması bu dönemin en önemli özelliğidir. Bu dönemde madencil[i]ğe, tarıma, özellikle inşaat sektörüne yönelik bir yapılanma söz konusudur. 7 Eylül 1946 yılında dolar karşılığı Türk lirasının 1.28'den, 2.80'e çıkarılması ile Cumhuriyet döneminin ilk develüasyonu yapılmış oldu. Bu develüasyonun amacı dünya ekonomisi ile entegre olmaktır. 1947 yılında hazırlanan Türkiye Kalkınma Planı ile devletçi-muhafazacı bir anlayışın artık tamamen gündem dışı olduğu ortaya konmuştur. TRUMMAN DOKTİRİNİ ve MARSHALL PLANI ile alınan yardımlar ve yabancı sermayeyi teşvik kanunu, Petrol kanunu gibi ka-

Levent Sahverdi Arşivi

nunlarla bu politikaya devam ettiği görülmüştür. Dış ticarette korumacılığın kalkması kotaların kalkması ve 1950-53 yılları arası hiçbir koruyucu önlemin alınmamasından anlaşılır. 1946-53 yılları arasında hızlı bir büyümenin olduğu görülür. Bu büyüme %11 dolaylarında olmuştur. Tarımın altın çağını yaşadığı bu dönemde %13.2'lik büyüme hızı %9.3'lük sanayi büyüme hızını önemli ölçüde aşmıştır. 1947 yılındaki artış tarımın Milli Hasıladaki oranında %43.6 iken 1952-53 yılları arasında %47.4'e yükselmiştir. Bu dönemde sanayi kesiminin payı ise %15.2 den %13.2'e düşmüştür. 1946 yılı ihracat fazlasının ölçüldüğü son yıldır. İthalatta %20 dolaylarındaki artışa rağmen ihracat %30 dolaylarında artmış, 100, 212, 847 milyon dolaylarında (dolar bazında) ticaret fazlası elde edilmiştir. 1947 yılında ithalat %100 oranında artmış ihracat sabit kalmıştır. 1946 yılındaki artış fazlasına rağmen 1946-1953 yılları arasında dış ticaret açığı 500 milyon doları bulmuştur. Bu dönemde sermaye birikiminin %18 yabancı parayla finanse edilmiştir. Bu dönem boyunca yıllık ortalama üretim artışı %13 olmuş kırsal nüfusa düşen gelir miktarı %45 dolaylarında artmıştır. Yıllık %2.3 dolaylarındaki enflansyon oranı gelir artışına koşut olarak halka pek hissettirilmemiştir. Dönem genel olarak gelir düzeyinin yükselmesiyle kendini belli eder.

1954-61 yılları Liberal Ticaret Politikalarının son bulduğu kotaların uygulanmaya başlandığı bir dönemdir. Bu yıllar milli hasılanın önemli oranda düşmesiyle kendini gösterir. Yıllık büyüme hızı ortalaması bu dönemde %3.7 olarak çıkmıştır. 1953-1954 yılları arasında 550 milyon olan ithalat 1958 de 315 milyon dolara kadar inmiş, 1958 de alınan kararlarla 500 milyon dolara kadar yeniden çıkmıştır. Bu dönemde temel kullanım mallarına azalma olmuş, ithal alımlarda ara mal alımlarında artışlar olmuştur. 1947-53 yılları arasında ithal mallar arasında tüketim mallarının oranı %33'ten %11'lere gerilemiştir. İhracat 500 milyon dolaylarında istikrarlı bir seyir izlemiştir. Sınai büyüme hızı %4.3'lere ulaşmış, tarımdaki büyüme hızı %1.8'lere gerilemiştir. Bu dönemde tarım dışı çalışanlara intikal eden gelirden memurlar %16.4 devlet kesimi memurları %4.7 özel kesim işçileri %20 pay almışlardır. Bu dönem memurlarının ekonomik du-

Levent Şahverdi Arşivi

rumlarının genel olarak düzeldiği gelirin ortalamaya yakın bir eşitlik sergilediği görülür. Yabancı ticarete açılma yabancı sermaye karşısında geri durumda kalmıştır.

1962-1976 yılları arasında sermaye birikiminin milli hasılaya oranı %16.9 bulmuştur ve sermaye birikiminin 5'te 1'i dış kaynaklarla finanse edilmiştir. Bu dönem dövizde büyük hareketlenmelerin olmadığı dış ticaretin kotalarla yürütüldüğü bir dönem olarak karşımıza çıkmıştır. Kronik dış açıklara dayanan sanayileşme süreci Dünya Bankası ve IMF ile Türkiye arasında oluşturulan konversiyum ile sürekli bir denetim altında tutulmaya başlanmıştır. 10 Ağustos 1970'te yapılan develüasyon ile 1 dolar 9 liradan 15 liraya yürütülmüştür. 1962-1976 yılların arası yıllık büyüme hızı ortalaması %6.6 olmuştur. Fiyatlar konusunda ise döviz kurunun sabit düzeyde olduğu 60'lı yılların başında ise enflasyonun %5 dolaylarında olduğu 70 sonrasında %15 dolaylarında gezindiği görülür. Milli gelire bu dönemde sanayinin tarımdan daha fazla katkı yaptığını görürüz. Tarım büyüme hızı bu dönemde %3.9 sanayinin ise %9.6 oranlarında olduğu, Milli sanayinin tarım lehine oranını artırdığı görülür. Sanayinin GSMH içindeki payı 1960-61 oranla %5 oranında yükseldiği tarımın payınında %37.4'ten %27'e düştüğü belirlenmiştir. Genel yapıdan şu anlaşılabilirki 63-80 arasında sanayinin en hızlı gelişen bölümünün alt kesim dayanaklı tüketim malları ile ara mallar olduğu, yatırım malları üreten sanayi kollarının toplam sanayi içerisindeki üretme payının değer açısından %8.4'ten %7.5'e düştüğü işçi sayısı bakımından ise %12.2'den %9.9'a düştüğü görülür. 1960'lı yıllarda daha çok tüketim mallarına yönelik devlet üretimi 1980'lerde daha çok ara mallara yönelmiştir. Genel olarak kamu ksimi daraltılmış, ara mallara yönelik bir üretim zinciri oluşturulmuştur.

Cumhuriyet dönemi öncesi ele alamadığımız milli hasıla oranları 1930-86 arası %5.5'lik bir ortalama göstermiştir. Bu büyüme hızı 2. Dünya Savaşı yılları, ekonomik bunalımlar gibi sıkıntılı dönemler içinde ulaşılması güç bir büyüme hızıdır.

Bu büyüme hızı her zaman dengeli bir seyir izlememiştir. Onarım ve canlanma süreçlerinin ve liberal ekonomi politikaların uygulandığı 29-53

Levent Sahverdi Arşivi

yılları arasında ortalama büyüme hızı %11 dolaylarında olmuş iç pazarın egemen olduğu 54-61 ve 77-83 yılları arasında büyüme hızı %9.1 ve 6.9 oranında olmuştur. 1930-31 yılları arasında %1.6 olan büyüme hızı 54-61 arası %3.7 olmuş 77.83 arası %3'lere düşmüştür. Cumhuriyetin getirdiği bu %5 oranındaki büyüme hızı dönüşümlere de imza atmıştır. 1913'ten günümüze süre gelen çizgiyi incelediğimizde statik bir ekonomiyle karşıkarşıya durduğumuzu söylemek çok güç olacaktır.

Cumhuriyet Devrimi siyasayı bağımsızlığa kavuşturmuş, bürokratik aristokrat yapıyı tasviye etmiş, sui generis kapitalizm için kurumsal yapıyı oluşturmuştur. 1930 sonrasında milli ekonomiyi oluşturmak için ulusal kaynaklara dayanarak milli kapitalizm olgunlaştırılmıştır. 1950'lerden sonra ise dışa açılma politikalarıyla olumlu ve olumsuz özellikler bir arada yaşamaya başlamıştır. Özgürlükçü, kalkınmacı politikalar yanında bağımlılık yaratıcı özellikler çelişkili bir bütün oluşturmuştur. 60-70'li yıllarda ise tarımın milli hasıladan aldığı pay sanayinin gerisine düşmüş, ağır makinalaşmaya gidilmiştir. Tanzimattan beri ekonomi konusunda Sakızlı Ohannes paşadan, Demokrat partinin kurucularına kadar serbestpiyasa - müdahaleci ekonomi iki ayrı ekonomik çizgi sürekli olarak çatışma içindeydi. Özellikle Demokrat parti tarafından savunulan serbest piyasa ekonomi alanında her halde 80'lerden sonra kendini daha ağır bir biçimde hissettirmiştir.

Özellikle çok partili dönemden sonra artan dışa yönelme ile bütünüyle dünya ekonomisine eklemlenme ulusal kaynakların bir türlü yeteri şekilde kullanılmasını engellemiş ve 46-87 yılları arası hiç dış ticaret fazlası vermemiştir. Ve bu çok düşündürücü bir yapıyı arzeder. Türkiye ekonomisinde özellikle hizmet mallarına yapılan harcamaların temel yatırım mallarına oranla daha fazla olması ekonominin gelişmesini engelleyen bir kronikleşme göstermektedir. (1960'larda milli hasılada hizmetlerin payı 1/2'e ulaşmıştı. Hizmet kesiminde çalışanların oranı da 1960'da 1.60 iken 1980'de 2.36'a çıkmıştır.)

Milli bir burjuvazinin oluşmaması, bu kurumun üstüne düşen gö-

Levent Şahverdi Arşivi

revleri yapmaması, bu görevlerin hep başka kurumlar tarafından üstlenilmesini sağlamıştır.

Genel bağlamda aldığımız Türkiye ekonomisinin önündeki sorunları aşabilmesi için; dünya ekonomisinde aktif bir yer alma, içsel ekonomide kronik durumdaki donuk yapılanmaların, deforme kurumların değiştirilmesi (özellikle enflasyonun), popülist sivil yapıyla, tutucu oluşum çekişmesinin ortadan kalkması gerekmektedir.

Bütün bu umutsuz yapılanmaya karşı bütün bu merhalelerin ileriye doğru bir sentez uzamsalı olduğu unutulmamalıdır.

Genel olarak iktisadi yapıya bakarken eğitim, sanat, kültür alanındaki gelişmelere bakarken dual bir bakış açısına sahip olunmalıdır. Cumhuriyetin Osmanlı İmparatorluğundan aldığı toplumsal miras bütün değerleriyle çerçevelendirilmelidir.

Cumhuriyetin eğitim konusunda aldığı miras üzerindeki bütünsel kalkınma stratejisi terkedilmiş, sanayiinin özelliklede hizmetler bölümüne yapılan harcamaların artmasına karşın eğitim yatırımlarının durması eğitim kurumlarının yapısal olarak durağanlaşmasına sebeb olmuştur. Eğitimdeki var olan kronik sorunların çözülmesi için demografik gelişmeye uygun bir stratejinin uygulanması, eğitim yatırımlarının modern teknolojiye uygun şekilde yönlendirilmesi geri plana itilmiş olan dinsel eğitimin yeniden gündeme sokulması gerekmektedir. Genel olarak kültür kurumlarımızda yapısal kaynakların düzeltilmesi, yasama organı tarafından çıkarılacak düzenlemelerle var olan kronikleşmenin, kemikleşmiş bozukluğa atalete son verilmesi, parasal kaynak bakımından sorunlarının çözülmesi ve mümkün olduğu kadar eğitim alanındaki yapılanmalarının çözümlenmeye çalışılmalıdır.

Cumhuriyet devrimi, bütün özellikleriyle ulusal alanda olduğu kadar ülkede köklü değişimlere imza atmıştır. Bunu klasik bir tabirle "Reneissance" olarak almamalı, bunun ötesinde bazı kavramlar aramalıyız. Cumhuriyet Devrimi kendine özge değerler üzerinde yürüttüğü po-

Levent Sahverdi Arşivi

litikasını, bu kurduğu fikirlere uygun olarak sürekli yenilemeli, sürekli kurumlaştırmalı, kendine özgü bir hale getirmeliydi. Dogmatik olmamasından doğan yapısıyla Cumhuriyet Devrimi, bu sayede değişen yeni koşullar karışısında yaşayan bir organizma olma özelliğini var olan bütün ivme sağlayacak sosyal, kültürsel ve değişimsel yapısını her zaman sürdürmüştür.

Cumhuriyet Devrimi ancak evrensel uygarlık düzeni üzerine kurulan bilim, sanat, kültür, ekonomi ve toplum değerleri ve bunların oluşturacağı sosyal kurumlar ile yapısını güncel ve sağlam tutabilir, mevcut yapısal değerlerini tüm katmanlara yayabilir. Cumhuriyet Devriminde günümüze kadar rastlanan sorunların özünde, Cumhuriyet felsefesine uygun kurumsallaşamama ve toplumun dinamiğine uygun olmayan bu kurumsallaşmayla yaratıcı politikaların oluşamaması yatar...

Atatürkçülük diye kısa bir kavramla anlattığımız değişimler bütününün özündeki toplum yaşamını külli şekilde değiştirmek ve organizmayı korumak ancak Cumhuriyet Felsefesini anlamakla olur.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1- Kili Suna, Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli

2- Çağdaş Türkiye:

Korkut Boratav: İktisat Tarihi

Murat Katoğlu Cumhuriyet Türkiyesin'de Eğitim-Kültür-Sanat

3- İstanbul iktisadi ve Ticari ilimler Akademisi, Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri

4- Bedia Akarsu Atatürk Devrimi ve Yorumları

NOTLARIM HAKKINDA

1- Sunu Kili tarafından yapılan Batı tipi, Marksist yapılanma terimi genel tasnife en uygun ayırım olduğu için özgün güzelliği ile alınmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN KAZANDIRDIĞI DEĞERLER VE ATATÜRKÇÜLÜKTEN BEKLENTİLERİMİZ

Emrah CEYHAN*

Atatürk'ün kazandırdığı değerler konusu araştırılırken, devlet; toplum ve kişi yaşamına yansıyan bütün alanlarda, hayret verici bir yaygınlık ve büyüklükle karşılaşılmaktadır.

Atatürk'ün Türk tarihi içiresindeki yeri ve Atatürkçülüğün Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve Türk milletinin düşünce ve davranışları üzerindeki etkisi, her geçen gün daha belirgin olarak ortaya çıkmakta, bu katkının ve etkinin büyüklüğü çok zaman olayın içerisinde yaşayanların değerlendirmelerini aşmaktadır. Geçen zaman, Atatürk'ün dünya politik akışı üzerindeki yeri ve değerini de daha belirginleştirmekte, büyüklüğü önce hissedilmeye sonra anlaşılmaya başlanmaktadır.

Atatürk'ün kazandırdığı değerler Atatürk İlke ve İnkılâplarından ibaret değildir. Atatürk inkılâpları, Atatürk'ün kazandırdığı değerlerin vazgeçilmez bir bölümü; Atatürk ilkeleri ise kazanılan değerlerin ve aynı zamanda Atatürkçülükten beklentilerimizin vazgeçilmez yol göstericileridir.

ATATÜRK'ÜN KAZANDIRDIĞI DEĞERLER

(İlk büyük değer, bağımsız milli devlet)

Yıkılması ve dağılması önlenemeyen imparatorluktan sonra milli devletin kurulması içinde ilk aşama, hudutları belirlenen coğrafyaya ulaşılması, bu coğrafya üzerinde bağımsızlığın ve milli şuurun (ulusal bilinç) doğmasının sağlanmasıydı. Kurulan milli devlet ve onun bağımsızlığı Atatürk'ün kazandırdığı temel değerlerdir.

* Fatih Üniversitesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü

Levent Sahverdi Arşivi

Bağımsızlık, diğer atılımların ortamını hazırlayan vazgeçilmezliği olan bir amaç, güvenli hudutlarla birlikte ulaşılması gereken ilk hedefti. İstiklâl Harbi adını bu amaçtan, bağımsızlıktan almıştır.

Milli devletin coğrafyasına ulaşılması ve bu çoğrafya üzerinde bağımsızlığın gerçekleştirilebilmesi için, on yıl devam eden harplerden çıkmış bir millet, tekrar dört yıla yakın çeşitli cephelerde sayısı belirsiz devletle savaşmak veya en azından bir kısmı ile çarpışırken diğer bir bölümü ile her alanda kıyasıya bir mücadele içerisinde bulunmak zorunda kalmıştır. Bu devletler, Atatürk'ün deyimi ile "örneği görülmemiş bir galibiyetin temsilcileriydi". Birinci Dünya Harbi'nde muharebe meydanlarında yenilmediği halde, harbi ve harple birlikte yurdunu kaybetme tehdidi altında olan, umudunu yitirmiş bir toplum ve dağılmış bir ordu ile, sınırları ve hasımlarının sayısı belirsiz bir ülkede, iç ve dış birçok hedefini gerçekleştirmek için hareket edilmiştir. Milli devlet, millet gerçeğine ve milli birliğe dayanır. Atatürk'ün kurduğu milli devlette de, milli devletin vazgeçilmez gerçeği olan milli şuur (ulusal bilinç) yaratılmış, etkili kılınmış ve tam bağımsızlığa ulaşılmıştır.

Türk İstiklâl Harbi'nde, en güç durumlarda dahi bağımsızlıktan ödün verilmemiştir. Atatürk tam bağımsızlığı bir "vazife" olarak belirtir ve "siyasî, malî, iktisadî, adlî, askerî, kültürel ve benzeri hususların" bütününde tam bağımsızlığı ve tam serbestliği öngörür. İstiklâl Harbi sonucunda bütün unsurları ile bağımsızlığa ulaşılmış, kendi irademiz ve kendi ölçülerimiz içiresinde çağdaşlaşmanın ortamı yaratılmıştı.

İstiklâl Harbi'nin askeri harekât bölümünü İzmir'de noktalayan Atatürk "asıl işimiz şimdi başlıyor" demiştir. Bu çok önemli bir tespittir. Bu tespit değerlendirilmeden, bu tespit dikkate alınmadan Atatürkçülüğe girilemez.

Çağın ve çağdaşlaşmanın ilk gereği olan bağımsız milli devletin kurulmasından sonra, diğer çağdaşlaşma atılımları için ortam hazırlanmış oluyordu. Çağdaşlaşmak için gerekli olan ve gerçekleştirilen atılımlar Atatürk'ün kazandırdığı diğer değerlerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

İkinci Büyük Değer, Milletin Egemenliği

Coğrafyası belirlenmiş bağımsız devlet, vatandaşı için özgür bir ortam sağlamadan çağdaşlaşma yolunu açamazdı. Özgürlüğe ancak milli egemenliğin gerçekleştirilmesiyle ulaşabileceğini, milli egemenliğin temel ürününün özgürlük olduğunu belirleyen Atatürk, hareketin başlangıcında - 22 Mayıs 1919 tarihli raporda- Amasya Tamimi'nde, Erzurum Kongresi'nde milli egemenlik amacını ortaya koymaya başlamıştır.

O tarihte mevcut iç siyasî yapıya en çağdaş seçenek (alternatif) milli egmenlikti. Atatürk'ün iç politik durumdaki ilk işi, iktidar seçeneğini açıklaması ve bu seçeneğin gerçekleştirilerek güçlendirilmesi oluşturuyordu. Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni kurarak ve her kararını onun düşünce ortamında geliştirerek, mevcut siyasi iktidara, padişaha ve onun hakim olduğu çevreye milli egemenlik seçeneği ile karşı koyabilmiştir. Şüphesiz demokrasiyi savunan; fakat buna rağmen sarayın, totaliter sistemin yanında yer alan batılıların, milli egemenliği seçen Anadolu karşısındaki durumları, savundukları değerlerle, batı ölçüleri ile çelişiyor, kendileri ile ters düşmüş oluyorlardı. Atatürk'ün milli egemenlik alternatifini seçmesi bugün normal görünebilir. Olayı kendi tarihi atmosferi içerisinde düşünmek gerekir. Krallar, padişahlar, Komünizm, Nasizm, Faşizm gibi kişi, aile, zümre veya sınıf hareketlerinin hakim olduğu bir dünya ortamında milli egemenlik ilke olarak seçilmiştir. Seçimi değerli kılan bir diğer husus; cazip görünen, moda olan, seçimi kolay olan, kişinin gururunu okşayan totaliter seçenekler arasında bu kolaylıkları taşımayan milli egemenliğin seçilmiş olması ve harp şartlarında, inkılâp şartlarında uygulanmak zorunda kalınacağının bilinmesidir.

Atatürk, iktidarın kaynağını iktidarın dayandığı tabanı değiştirmiştir. İktidarı bir aileden almış ve bütün millete devretmiştir. Bu özelliği ile diğer siyasî ihtilal niteliğindeki iktidar değişikliği olaylarından daha farklı, daha büyüktür. Fransız İhtilali egemenliğin millte devrini amaçlamışsa da, sınıf hareketi özelliğinden kurtulup egemenliğin millete devri amacına birçok darboğazdan geçtikten sonra ulaşabilmiştir. Rus İhtilali iktidarı bir oli-

Levent Sahverdi Arşivi

garşiye, bir partili kadrosuna devretmiştir. Atatürkçülük ise iktidarı genişleten, iktidar tabanını milletin bütününe yaygınlaştıran bir harekettir.

Üçüncü Büyük Değer, Laik Zihniyet

Bağımsız milli devlet, özgürlük ve milli egemenlikten sonra, özgürlüğün gereğine uygun bir zihniyet değişikliğin sağlanması şüphesiz vazgeçilmez bir adımdı. Akılcılığa dayanan açık düşünce ortamı gerçekleştirilmeden çağın, ve gelecek çağların gerekleri yerine getirilmeyecekti. Bu da her şeyden önce ve her alanda laik bir anlayış ve laik bir uygulama ile mümkün olabilecekti.

Batının Rönesansı'nı nasıl Reformu'ndan ayırmak mümkün değilse, Türk çağdaşlaşmasında da yenileşmeyi, lâik toplum yaratılmasından ayrı düşünemeyiz. Atatürk'ün kazandırdığı ve Atatürkçülükle sahip olduğumuz değerlerin en önemlilerinden birisi, çağın ve gelecek çağların ihtiyaçlarına uygun ortamın yaratılabilmesi için gerekli olan laik özellikli zihniyet yapısının gerçekleştirilmesiydi.

Dördüncü Büyük Değer, Atatürkçülük

Atatürk'ün milletimize kazandırdığı değerlerin en önemlilerinden bir diğeri, bağımsız milli devleti, milli egemenliği, laik zihniyeti ve bunlarla birlikte diğer inkılâplarını ilkeleri yönünde bütünleştiren, güvence altına alan, kendi potasında sistemleştiren Atatürkçülük'tür.

Kazanılan değerlere; sağlam ilkelerle ulaşılabilmiş ilkeler yönünde ve onlara dayanarak inkılâplar gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılâpçılık birer ilke olarak diğer bütün inkılâp ve çağdaşlaşma uygulamalarını yönlendiren düşünce bütününün unsurlarıdır.

ATATÜRKÇÜLÜKTEN BEKLENTİLERİMİZ

Artık beklentilerimiz Atatürk'ün kendisinden değil, ilkeleri,

Levent Şahverdi Arşivi

inkılâpları ve kazandırdığı değerlerle bir bütün oluşturan Atatürkçülük'tendir.

Atatürk, gerçeklere dayanan, evrensel ağırlıklı, geleceğe yönelik, birbiri ile uyumlu amaçlar, uygulamalar ve ilkeler bütünüdür. Bu içeriği ile yeniliğe açık, dinamik özelliği ve bütünlüğü olan, birbirini tamamlayan, birbiri ile uyumlu düşünce sistemidir. Bağımsız millî devleti, millî egemenliği, kişi özgürlüğünü ve her çağda çağdaş olmayı amaçlar, akla ve bilime dayanır.

Atatürkçülükten Birinci Beklentimiz, Atatürk'ün Kazandırdığı Değerlerin Korunup Geliştirilmesi

Atatürk'ün kazandırdığı değerlerin korunması, geliştirilmesi en iyi şekilde Atatürkçü bir ortamda gerçekleştirilebilir. Bağımsız milli devletimiz, özgürlüğün kaynağını oluşturan millet egemenliğimiz ve lâik yapımız Atatatürkçülükten bize kalan miraslardır. Bu sebeple Atatürkçülükten en önemli beklentimiz Atatürk'ün kazandırdığı temel değerlerin korunması ve geliştirilmesidir. Atatürk'ün kazandırdığı değerlerin de en güçlü koruyucusu Atatürkçülüktür. Başka bir anlatımla, Atatürkçülük Atatürk'ün kazandırdıklarını koruma, korunma ve geliştirme yol ve yöntemini de içermektedir.

Milletçe içerisinde bulunduğumuz şartlar karşısında, Atatürk'ün kazandırdığı değerlerin ne ölçüde güvence altında olduğu, bu büyük değerlerimizin hangi tehditlerle karşı karşıya bulunduğu diğer bir soruyu oluşturuyor, Kazanılan değerlerin korunması için önce bunlara yönelik tehdidin önlenmesi gerekir.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN BARIŞÇI POLİTİKASI

Elif AYDIN*

Atatürk'ün dış politikasının temel hedeflerinden biri olan "barış" Atatürk'ün hedef olarak gösterdiği temel politikalardandı. 1911 - 1912 döneminde cepheden cepheye koşan, durmadan savaşmak zorunda kalan Mustafa Kemal, her zaman barış özlemiyle yaşamış, Türkiye'nin millî sınırlar içinde egemenliğini güvenlik altına alan bir barışı sağladıktan sonra da onu korumak için elinden geleni yapmıştır.

Bazı şeyleri sadece ele geçirmek değil aynı zamanda ele geçen şeyleri ne denli koruyabiliyoruz, onu ne denli yaşatabiliyoruz işte o önemlidir. O'nu daha 1923 Şubatı'nda; "Savaş zorunlu ve hayati olmalıdır. Ulusun yaşamı tehlikeyle karşı karşıya kalmadıkça savaş bir cinayettir" dediğini görüyoruz. Nitekim, savaşı yasaklayan 1928 Briand Kellogs Antlaşması'na ve ertesi yıl bu Antlaşmayı Doğu Avrupa'da hemen yürürlüğe koyan Moskova protokolüne Türkiye'nin katılmasını isteyen O'dur.

Numan Menemencioğlu'nun Dışişleri Bakanı bulunduğu sırada bir resmi davet sonrasında diplomatlara öğüt veren Atatürk, "Diplomatlar barışın kurmaylarıdır" demekle de hem barışı, hem de onun sağlanması için diplomasi yolunun önemini belirtmiş oluyordu.

Atatürk, barış ve devletler arasında ilgi, ilişkiler kurulması özlemiyledir ki, Lozan Barış Antlaşması'yla yetinmemiş, Türkiye'nin başta komşular olmak üzere, tüm devletlerle dostça ilişkiler sürdürmesi için bir dizi antlaşma bağlılığı istemiştir. 1925 - 1930 döneminde bunların en önemlileri Sovyetler Birliği ile 1921 Dostluk Antlaşması'ndan sonra, 1929

* Fatih Üniversitesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü

Levent Sahvordi Arşivi

yılında Saldırmazlık Paktı; Bulgaristan ile 1925 yılında bir Dostluk Antlaşması, ertesi yıl Fransa ile, Türkiye - Suriye ilişkileri konusunda, bir iyi komşuluk sözleşmesi ki 1930'da bunu bir de Türkiye - Fransa Dostluk Antlaşması izleyecektir. Daha sonra İtalya ile bir Tarafsızlık Antlaşması ve 1930 yılında, Yunanistan ile Dostluk Antlaşması olmuştur. Böylece Türkiye'nin etrafında dostluk çemberi tamamlanmıştır.

Atatürk 20 Nisan 1931 günü, milletvekilleri seçimleri öncesi, Cumhuriyet Halk Partisi lideri olarak, açıkladığı bir bildiride: Yurtta Sulh, Cihanda Sulh için çlışıyoruz" demiştir. Atatürk'ün "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesi barışa verdiği değerin ifadesidir. Atatürk, içeride de dışarıda da barşın korunmasını temel amaç almıştı.

Bu anlayış, "her ne pahasına olursa olsun barış" demek değildi. Kurtuluş Savaşı sırasında görüldüğü gibi Atatürk, ancak Türkiye'nin temel hedeflerine ulaşıldığında, yani hakları kabul edildiğinde barışa razı olacağını ortaya koymuştu.

Atatürk, dünyada gerçek barışın kurulmasından yanaydı. Yani, savaşların nedenleri üzerinde durarak, bunları ortadan kaldırmadan gerçek barışa ulaşamayacağının bilincindeydi.

Atatürk bu özdeyişi yalnız bir dilek sayılmazdı. "Barış için çalışıyoruz" demek, "Onun sürdürülmesi için gerekli güvenlik önlemlerini alacağız" demekti. Başka bir deyişle, O'nun barışçılığı pasif, hareketsiz, sessiz bir tutum değildi. Tehlikeler karşısında uyanık kalınmalı, tedbirli olunmalıydı. Gerçekçilik bunu gerektiriyodu Kısacası, Atatürk için barış ve güvenlik birbirinden ayrılmayan kavramlardı.

Şimdi, 1933 yılında bulutlar kararmaya başlarken, Türkiye ve içinde bulunduğu bölgenin güvenliği için, Atatürk'ün tutumuna değinebiliriz. Batının sanayi ülkeleri başta olmak üzere, dünya 1929-34 ekonommik bunalım içindedir. Milletler Cemiyeti üyesi büyük devletlerden Japonya 1931 Eylülü'nde Mançurya'da Çin'e saldırmıştır. Buna karşı bir eyleme geçmeyen Milletler Cemiyeti'nin güvenirliği sarsılmıştır. Mussolini İtalya'sı

Levent Şahverdi Arşivi

emperyalist emeller peşindedir. İlkin Habeşistan'ı ele geçirmeğe hazırlanmaktadır. Almanya'da 1933 başlarında başbakanlığa getirilen Hitler ki Ağustos 1934'de Hinderburg'un ölümü üzerine devlet başkanlığını da üstlenip Almanya'nın Führer'i olacaktır. Versailles Barış Antlaşması'nın bağlarını koparmak üzeredir. Amerika Birleşik Devletleri ise 1921'den beri, silahsızlanma konuları dışında, dünya işlerine pek karışmamaktadır. Sovyetler Birliği, Hitler'in Mein Kamp adlı kitabında Doğu Avrupa'da Almanya'nın genişleme emellerinden söz etmesi nedeniyle kaygı içindedir.

Bu durumda, Versailles Antlaşması'na ve onu bütünleyici nitelikteki 1925 Lorcarno Antlaşması'na ve 928 Briand / Kellegg Paktı'na saygıyı sağlamak, dolayısıyla Milletler Cemiyeti'nin toplu güvenlik sistemini ayakta tutmak sorumluluğu İngiltere ile Fransa'ya düşmektedir. Oysa, her iki ülkede kamuoyu yeni bir savaş hazırlığına karşıdır.

Atatürk, dünya barışı için sorumluluklar alınması ve barışı sağlayan toplu önlemlere katılınması gerektiğine inanmıştı. Örneğin, 1937'de bir gün diyor ki; "Barış yolundan nereden bir çağrı gelirse Türkiye, onu candan karşıladı ve yardımını esirgemedi." Aynı yıl bir başka konuşmasında şunları söylüyordu: "Dünya uluslarının mutluluğuna çalışmak, başka bir yoldan kendi esenlik ve mutluluğuna çalışmak demektir. Beşeriyeti bir vücut ve bir ulusu, onun bir uzvu saymalıdır. Bir vücutta parmağın ucundaki acıdan bütün öbür uzuvlar da acı duyar. Dünyanın şu yerinde bir rahatsızlık varsa bana ne, dememeliyiz. Onunla ilgilenmeliyiz."

Nitekim, 1935 Ekimi'nde İtalya'nın Habeşistan'a saldırması üzerine Türkiye, Millet Cemiyeti çerçevesinde İtalya'ya karşı ekonomik tüm yaptırımlara katıldığı gibi, ertesi yıl İspanya iç savaşı sırasında Akdeniz'de İtalyan korsan deniz altılarına karşı Nyon Konferansı'nda alınan önlemlere de katılmaktan kaçınmamıştır.

Atatürk, Montreux sözleşmesi yapılır yapılmaz, Türkiye'nin ikinci büyük davası olarak Hatay sorununu ele almış ve bu çetin davayı da barışçı yoldan son aşamasına getirdikten sonra aramızdan ayrılmıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

Hatay bölgesi Misak-ı Millî sınırları içindeydi. 1921 Türk - Fransız Ankara Antlaşması'yla Hatay'ı Türkiye'ye bağlamak olanağı bulunamamışsa da, orada çoğunlukta olan Türkler yararına özel bir yönetim rejimi kurulması, Türkler'in kültürünün geliştirilmesi ve Türkçe'nin resmi bir nitelik taşıması sağlanmıştı.

Atatürk'ün dış politikada ön yargıları yoktu. O, değişen uluslararası durum içinde, barışçı Türkiye'nin çıkarları ne ise onu yapmıştı. Nitekim, 1421-1935 döneminde Sovyetler Birliği ile dayanışma içinde kalmış, 1936'dan sonra İngiltere ile yakınlaşma sağlayıp Türk dış politikasında Sovyet etkisini dengelemiş, Dünya Savaşı yaklaşırken saldırgan niyetleri belli olan devletlere karşı batılılarla (İngiltere ve Fransa) ittifak hazırlığına girişilmesini onaylamıştı. Eğer yaşasaydı, kanımızca savaştan hemen sonra, Türkiye'yi tehdit eden Sovyetler Birliği'ne karşı Nato'ya katılmasından da, toplu güvenlik uğruna, Birleşmiş Milletler çerçevesinde, 1950'de Kore'ye asker gönderilmesine duraksama göstermeyecekti.

Atatürk zamanında Türkiye'de yabancı devletlerin temsilcilerinden kimileri de anılarını yazmışlardır. Fransızlar'ın ilk temsilcisi Alb. Jeanmovingin, ilk Büyükelçi Sarrault, daha sonra Chambrun, ilk Amerikan Büyükelçisi Grew, daha sonra Sherril bunlar arasındadır. Ancak, yapıtlarında analizler yoktur.

1981 yılında Atatürk'ün doğumunun 100. yılında, Türkiye'de olduğu gibi, dışarıda da Atatürk üzerinde yeni kitap ve makaleler çıkmıştır. Bunlar arasında, Fransa'da Türk İncelemelerini Geliştirme Birliği'nin "Turcia" adlı dergisinin Atatürk özel sayısı özellikle belirtilmeğe değer.

Şu da var ki, henüz batıda yeterli analizler yapılmış değildir. Özellikle Atatürk'ün uluslararası ilişkiler, barış ve güvenlik üzerindeki düşünceleri ve izlediği yol gereğince anlaşılamamıştır. Arşiv belgelerine dayalı incelemeler yapıldıkça, O'nun devletler arasındaki ilişkilerde egemen olmasını dilediği ilkelerin değerinin öğrenileceğine kuşku yoktur. Örneğin, ancak günümüzde 1970'lerde Birleşmiş Milletler çerçevesinde gündeme

Levent Şahverdi Arşivi

getirilebilen zengin kuzey - yoksul güney diyalogu konusunda Atatürk'ün 1935 Haziranında Amerikal'lı Baker'e şu sözleri ibret vericidir: "Eğer sürekli barış isteniyorsa, halkların durumunu iyileştirecek uluslararası önlemler alınmalıdır. İnsanlığın tümünün refahı açlık ve baskının yerine geçmelidir."

Atatürk yabancı devlet adamlarının Türkiye'yi ziyaret etmelerine büyük özen gösterdi. 1928 Mayısında Afgan Kralı Emrullah Han, 1931 Temmuzunda Irak Kralı Faysal, 1937 Haziranında Ürdün Kralı Abdullah ve 1938 Haziranında Romanya Kralı Karol gibi devlet başkanlarının yanı sıra, Yunanistan Başbakanı Venizelos, Türkiye'ye görüşmeler yapmak ya da Atatürk'ü tanımak üzere gelmişlerdir. Bunların olumlu izlenimleri ve basında çıkan haberler Türkiye'nin her zaman olduğu gibi imajını yükseltmiştir.

1933 yılındaa şöyle diyecekti: "Sömürgecilik ve emperyalizm yer yüzünde yok olup yerine uluslar arasında hiçbir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir uyum ve işbirliği çağı egemen olacaktır".

Şunu hemen belirtelim ki, O, bu düşüncelerini yaymak için hiçbir propagandaya başvurmamıştır. Etki kendiliğinden olmuştur. Bunu ortaya koyduğu örneğin, her şeyden önce batı emperyalizmi ve sömürgeciliği altında ezilmiş uluslara bağımsızlık ve özgürlük umudu vermesinde görüyoruz. Etkinin, Fas'tan, Endonezya'ya dek uzanan geniş İslam dünyasında ve birçok Afrika ülkesinde ne denli derin olduğu önceleri anlaşılamamıştır. Ama bu ülkeler bağımsızlıklarına kavuştukça içlerindeki duyguları açıklama olanağı bulmuşlar, daha önce yabancı yönetimin korkusuyla gizledikleri Atatürk hayranlığını dile getirmişlerdir.

Atatürk "Ülkeler çeşitlidir, ama uygarlık birdir" diyor ve; "Uygarlığın bir ateş olduğunu, ona yabancı kalacakları yakacağını, yok edeceğini" söylüyordu. Bundan anladığı çağdaş uygarlıktı. Bu uygarlık içinde kültürlerin korunacağına da inanıyordu.

Levent Sahverdi Arşivi

Bugün batımızdaki ülkelerde sık sık Türkiye'nin hiçbir zaman tam batılı olamayacağı sanki temenni edilircesine söylenirken, doğumuzdaki ülkelerde de Türkiye'nin İslâm'dan uzaklaştığı yolunda iddialar vadır. Bunlar Atatürkçülüğü iyi anlamamaktan kaynaklanmaktadır.

Doğumuzdaki kardeşlerimiz merak etmesinler. Türkler İslâm dinine bağlıdır. Türkler'le onlar arasında, kökü bin yıl öncelerine dayanan kültür bağları vardır. Ama, çağdaş dünyada toplum yaşamının çağdaş koşulların gereklerine göre düzenlenmesi zorunluluğu da ortadadır. Türkiye Atatürk'ün ortaya koyduğu toplum düzenini kimseye model, örnek olarak göstermiyor propagandasını da yapmıyor ama ona inanıyor. Şuna da inanıyor ki bu düzen Haçlı Seferleri'nden beri bin yıldır süregelen İslâm - Hıristiyan savaşımına son verip doğu ile batı arasında karşılıklı anlayış ve işbirliğine erişmenin tek yoludur ve Türkiye bu yol üzerine köprü kurmuştur.

Atatürk, dış politika hedeflerine ulaşılmasında, diğer önemli hedeflere ulaşılmasında da barışı savaşa tercih eden bir kişiliğe sahipti. O, savaşın ne demek olduğunu yakından bilen, bu sebeple de barışın özenle korunmasına inançla çalışan üstün nitelikli bir askerdi. Bizde bu Ulu Önder'in göstermiş olduğu yol bulmada kullandığı pusulayı kendimize düstur edinmeliyiz.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK VE GENÇLİK

Erdal ÇAPUK*

Gençlik ömrün baharıdır. Heyecanın, cesaretin, zindelik ve gücün sembolüdür. İşte zorlukları ve engelleri aşmak için zindelik ve güce, yeni ideal ve hedeflere yönelmek içinde heyecan ve cesarete ihtiyaç duyulur. Atatürk'ün ilkelerinden kaynaklanan idealizmle, günümüzün en üst seviyedeki araştırma bazlı bilimsel metotlardan yararlanarak ülkemizi yüceltmek ve bunu devamlı kılmak Atatürk'ün gençliğe yüklediği en büyük vazifedir.

Atatürk gençliğe güveniyordu. O'nun şahit olduğu bazı hadiseler bu güvenin doğmasında etkili olmuştur. Sivas Kongresi'nin sıkıntılı günlerinden birinde Hikmet adlı tıbbiyeli bir genç, Mustafa Kemal'e şunları söylüyordu: "Paşam, delegesi bulunduğum tıbbiyeliler beni buraya bağımsızlık davamızı başarmak yolundaki çalışmaya katılmak üzere gönderdiler. Amerikan güdümünü kabul edemeyiz. Varsa kim olursa olsun siz dahi olsanız da şiddetle kınarız ve lanetleriz." Ayrıca ulu önderimiz Atatürk gençliğe olan güvenini şu sözlerle ortaya koymuştur:

"Gençler, vatanın bütün ümit ve istikbali size, genç nesillerin anlayış ve enerjisine bağlanmıştır. Başımıza neler örülmek istendiği ve nasıl mukavemet ettiğimiz ve daha doğrusu milletin arzu ve emellerine uyarak ve onun yardımıyla nasıl çalıştığımız görülmeli ve gelecek kuşaklar için ibret uyanıklığı gerektirilmelidir. Zaten her şey unutulur. Fakat biz her şeyi gençliğe bırakacağız. O gençlik ki hiçbir şeyi unutmayacaktır. Geleceğin ışık saçan çiçekleri onlardır. Bütün ümidim gençlikledir."

Atatürk ümitvardı. Hürriyet mücadelesinin müthiş olumsuzluğuna rağmen hiçbir zaman ümidini yitirmedi. Millî Mücadelenin daha baş-

* Fatih Üniversitesi, Çin Dili ve Edebiyat Bölümü

Levent Sahverdi Arşivi

larında, 1918 yılını boz, bulanık, kasvetli havasında duyulan şu büyük ümit ifadesinden etkilenmemek elde değildir.

"Her şeye rağmen muhakkak bir nura doğru yürümekteyiz. Bende bu imanı yaşatan kuvvet, aziz memleket ve milletimin hakkındaki sonsuz sevgim değil, bugünün karanlıkları, ahlaksızlıkları, şarlatanlıkları içinde sırf vatan ve hakikat aşkıyla ışık vermeye ve aramağa çalışan bir gençlik gördüğümdür." Büyük komutan bir yıl sonra Millî Mücadeleye başladığında ise, bütün zamanlara ders olabilecek şu uyarıda bulunuyordu:

"Hayatta en hakiki mürşit ilim ve fendir" diyen Yüce Önderimiz gençlerin eğitimine büyük önem vermiş ve itina göstermiştir. "Yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize görecekleri tahsilin hududu ne olursa olsun, en evvel Türkiye'nin istiklaline, kendi benliğine, millî geleneklerine düşman olan unsurlarla mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir. Beynelmilel düşman olan unsurla mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir. Beynelmilel vaziyete göre böyle bir savaşın gerektirdiği ruhi unsurlarla mücehhez olmayan, fertlere ve bu şartlardan mürekkep cemiyetlere hayat ve istiklal yoktur" diyerek gençliğimizin millî akidlere sarılarak milliyet düşüncesini kuvveti ile kendilerini eğitmelerini ve bu doğrultuda eğitimi almalarını istemiştir.

Atatürk ve Gençlik konusu üzerinde dururken onun spor konusu hakkındaki düşüncelerine yer vermemek hata olur. Zira Atatürk, sporu "ırkın düzeltici" olarak görmüştür. O, bu meseleyi bütün millet olarak benimsememiz gerektiğini söylemiştir. "Muvaffak olmak için her türlü yardımdan ziyade bütün milletçe sporun mahiyetini ahlaka ve ona kalpten sevgi göstermek ve vatani bir görev saymak lazımdır."

Atatürk sporcu denince çoğu gibi güçlü, atletik insan kabul etmez. O'na göre sporcu; "... yalnız beden katiyetinin üstünlüğü sayılamaz. İdrak ve zeka, ahlak da bu işe yardım eder. Zeka ve kavrayışı kısa olan kuvvetliler, zeka ve kavrayışı yerinde olan az kuvvetlilerle başa çıkamazlar. Ben sporcunun, zeki, çevik ve aynı zamanda ahlaklısını severim."

Levent Şahverdi Arşivi

Kurtdereli Mehmet Pehlivan'ın, "Ben her güreşte arkamda Türk Milleti'nin bulunduğunu ve millet şerefini düşünürüm" sözü üzerine Ulu Önder'in şu satırları yazdığını görüyoruz: "Bu değişini en az yaptıkların kadar beğendim, onun için senin bu değerli sözünü Türk sporcuların bir meslek prensibi olarak kaydediyorum. Bununla senden ve sözlerinden ne kadar çok memnun olduğumu anlarsın."

Atatürk'ün gençlik anlayışını, sadece nüfus cüzdanların genç görünenlerle sınırlamamak gerekir. O'nun inkılâp ve ilkelerine bağlı, cumhuriyeti yaşatıp, yüceltecek olan enerjiyi, zindeliği, heyecanı kendinde bulanlar Atatürk'e göre gençtir. O'nun özlediği, istediği gençlik: Türk Milleti'nin bekası için alın teri döken ve bu uğurda canlarını hiç çekinmeden verebilenlerdir.

Hikmetin esası ferdin ve milletin kendi kendini bilmesidir. Millî şuur kendi milletinin varlığını tanımak ve bilmek demektir. Aziz Türk Milleti kendilerine has kültürel değerlerini bilmedikleri ve millî varlık bakımından taşıdıkları Türklüğün kıymetini ölçemedikleri için pek çok şey kaybetmişlerdir. 60'lı ve 80'li yıllar arasında geçen olaylar bunların en açık delilidir.

İşte böyle bir millî şuur anlayışının gençliğimize adapte edilerek, Atatürk'ün fikir, ilke ve ülkü yönleri eğitimi öğretim kurumları başta olmak üzere salâhiyetini ve vazifeli kuruluşlarca kitleler öğretilmelidir. Gerekirse basın ve medya yoluyla yayın yapılarak geniş çapta bir propaganda yapılmalıdır. Asıl olan şeyin, fikrin, idealin, kafa ve gönüllere yerleştirilmesi gerekir.

Yarınların teminatı olan gençlerin Atatürk'ün ilke ve inkılâpları doğrultusunda Millî Şuuru ve görevlerinin farkında olan ve ulu önderimizin belirttiği gibi; "Benim sizden istediğim şey, yorulduğunuz dakikada dinlenmeden beni takip etmektir. Dinlenmemek üzere yürümeye karar verenler asla yorulmazlar. Türk gençliği gayeye, bizim yüksek idealimizle, durmadan, yorulmadan yürüyecektir." Ve bu şuuru idrak eden bizlere gereken eğitimi vermek millî bir görevdir.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK VE TÜRK TARİHİ

Sevcihan ÖZER*

Atatürk'ün hayatını tetkik ettiğimizde, O' nun, Türk milletini hemen hemen bütün yönleriyle çok iyi tanıdığını görürüz. Şöyle ki; Askeri mesleği icabı, rütbelerine göre, savaş meydanlarında vatanını ve milletini çeşitli yönleriyle yakından tanımıştır. Bunun yanısıra, küçük yaştan beri devamlı tarihi eserler okuması, onun Türk tarihi hakkında geniş bilgi edinmesine yardımcı olmuş, Türk milletini tanıdıkça, onun ne büyük hasletlere sahip yüce bir millet olduğunu anlamaya başlamıştır. Türk milletine karşı duyduğu engin sevgi ve güvendir ki, kötü şartlara rağmen, O'nu Türk milletinin istiklali için mücadele bayrağını açmağa sevk etmiştir. O' na göre, Türkler gibi büyük ve asil bir millet " esir yaşamaktansa mahvolsun daha iyi "idi. Türk milletini çok seven ve onun hiçbir hakkının elinden alınmasına tahhammül edemeyen büyük Atatürk, milletinin önüne düşerek selamete çıkmasını sağlamıştır.

Çok okuyan ve iyi bir tarih bilgisine sahip olan Atatürk, o devir Batı dünyasının Türkler hakkında beslediği haksız fikirleri bilen bir insandı. Zengin bir kültüre ve büyük bir medeniyete sahip olmadığını iddia ettikleri Türklerin, asırlarca Avrupa' nın yarısına hükmettiklerini bir türlü affedememiş olan Hıristiyan Batı dünyasının, Türkleri yalnız Avrupa' dan değil, Anadolu' dan da atmak istediklerine şahit olan Atatürk, bu hücumu durdurabilmişti. Atatürk, Milli Mücadelenin ilk yıllarından itibaren, bu gibi haksız tutumlara karşı çıkmış ve Türk tarihinin büyük medeniyet ve zengin kültürle bezenmiş olduğunu ve bunun da zamanı geldiğinde ortaya konacağını söylemiştir. Nihayet, büyük zafer kazanıldıktan, Türk devletinin yeniden kurulması ve Anadolu' nun ebediyen Türk vatanı olarak ka-

* Fatih Üniversitesi, Tarih Bölümü

Levent Sahverdi Arşivi

lacağı bütün dünyaya gösterildikten sonra Atatürk, ortaya koyduğu ilkeler ve yaptığı inkılaplarla, bir taraftan Türk milletinin muasır medeniyet seviyesine ulaşmasını, eski Türk kültür ve medeniyetinin bütün ihtişamiyle meydana çıkarılması hususunda gerekli çalışmaların yapılmasını emretmiştir.

Atatürk' ün, Türk tarihinin kısa zamanda araştırılması için verdiği direktiflerin şu iki gayeye yönelik olduğunu görmekteyiz:

a) Türk tarihi başlangıçtan itibaren iyi şekilde araştırılacak ve Türklerin kültür ve medeniyet dünyasına katkıları, yetiştirdiği büyük şahsiyetlerin insanlığa hizmetleri ortaya konacaktır. Böylece, dünya Türklerin nasıl şerefli bir geçmişe ve zengin bir kültüre sahip olduğunu öğrenecek ve yeni yetişen Türk çocukları da atalarının şanlı tarihinden haberdar olacak, onlarla övüneceklerdi. Bu, aynı zamanda, Türk milletinin milli birliğini ve heyecanını kuvvetlendirecek, Milli Mücadele yıllarında olduğu gibi, Türkler için, güçlükleri yenmede ve muasır medeniyet seviyesine ulaşmada büyük bir destek olacaktı.

b) Atatürk' ün gösterdiği ikinci hedef ise Batılıların bize vatan olarak çok gördükleri Anadolu' nun, eski tarihinin araştırılması idi. Atatürk düşünmüştür ki, belki Türkler, 1071 Malazgirt zaferinden önce de Anadolu' ya gelmiş olabilirler. Şayet, tarihin ilk çağlarında, Asya' dan gelerek Anadolu' ya medeniyetler kurmuş kavimler arasında Türklerin de bulunduğu tespit edilirse, Batılı bir kasım çevrenin, "Türkler Anadolu'ya sonradan gelen bir millettir, geldikleri yere dönmelidirler" iddiasını çürütmek mümkün olacaktır.

Peki bu nasıl gerçekleşmiştir? Atatürk'ün bu hususun gerçekleşmesi için daha İstiklâl Harbi yıllarında başlattığı çalışmalarını Cumhuriyetin ilânından sonra hızlandırdığını görürüz. O, bunu iki safhada geliştirmeye çalışmıştır. Bunlardan birincisi maarif, ikincisi ise Türk Ocakları idi. 1 Mart 1922'de, yani İstiklâl Harbi'nin hâlâ devam ettiği günlerde, TBMM'nin I. Dönem 3. Toplantı yılını açarken yaptığı konuşmada Türk

Levent Şahverdi Arşivi

Millî Eğitimi'nin ilk hedefinin okuma-yazma ile birlikte fertlere vatanını, milletini, dinini, örf ve adetlerini, tarihini öğretmek olduğunu söylemiş ve ikinci hedefinde "yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekleri tahsilin hududu ne olursa olsun, en evvel ve her şeyden evvel Türkiye'nin istiklâline, kendi benliğine ve millî geleneklerine düşman olan unsurları öğretmek olduğunu ifade etmiştir. (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, İstanbul, 1945, F, a. 224) Atatürk 27 Ekim 1922'de öğretmenlere ve öğretim üyelerine verdiği direktifte ise şunları söylüyordu: "Milletimizin siyasî, ictimaî hayatında, milletimizin fikri terbiyesinde yegâne rehberimiz ilim ve fen olacaktır... Milletimizi yetiştirmek için asıl olan mekteplerimizin ve darülfünunlarımızın aynı ilim ve fen yolunu takip edeceğiz." (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II, s. 42-45)

Atatürk, Türk tarihini sevmekle kalmamış, bu hususta çalışanlara da yakın alâkasını esirgememiştir. Nitekim Büyük Önder, Fuat Köprülü'nün 1923 yılında yayınladığı Türkiye Tarihi'ni okuduktan sonra müellifine şu mektubu göndermiştir:

"Darülfünun 'Türk Edebiyatı Tarihi' Müderrisi Köprülüzâde Mehmet Fuat Beyefendiye,

Türkiye Tarihi'nizin, gönderilen, birinci kitabını büyük zevk ve istifade ile okudum. Eser kıymetlidir, mühimdir. Bunu vücuda getirmek için sarf ettiğiniz ve edeceğiniz mesaiyi takdir ederim. İhtisasınızın tecelli edecek eserleri millete, cumhuriyete ifa olunabilecek hizmetlerin en kıymetli mertebesinde bulunacaktır.

İlim feyzine teşne olanlarla beraber mütakip kitaplarınızın intişarına intizar ederim efendim.

Türkiye Reisicumhuru

Gazi Mustafa Kemâl"

Levent Sahverdi Arşivi

Millî heyecanın ancak millî tarih şuuru ve millî kültür ile kuvvetlenip devam edeceğine inanan Atatürk, millî tarih araştırmalarına büyük ehemmiyet vermiştir. Zira O, millî tarihi yabancıların gözleriyle görmenin, daha doğrusu, onların gösterdikleri şekilde anlamanın bir millet için ne büyük bir gaflet olduğunu çok iyi bilen bir insandı. İktisadî ve siyasî istiklâle kavuşturduğu milletini manevi istiklâle kavuşturmak için bu memlekette tarih araştırmalarının gelişmesine büyük önem veriyordu.

Türk Milleti'nin kaderinin Batı medeniyetinin beşiği olan Avrupa ile sıkı sıkıya bağlı olduğunu gören Atatürk, Batı medeniyeti dünyasına girmeden evvel Türk Milleti'nin millî kültürüne mutlaka sahip çıkarak kuvvetlendirmesi zaruretine inanıyordu. Şayet, Batı medeniyeti ile beraber, bu medeniyeti meydana getiren milletlerin kültürleri de Türkiye'ye girer ve Türk kültürünü nüfuzu altına alırsa, o zaman bin bir fedakârlıklarla kazanılan siyasî istiklâlin bir işe yaramayacağını, zira kültürlerini kaybeden milletlerin er veya geç siyasî istiklâllerini de kaybedeceklerini gayet iyi biliyordu. Bunun, yeni nesillere verilecek tahsil ve terbiyenin şöyle olmasını istiyordu:

"Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin tarih-i tedenniyatında en mühim bir âmil olduğu kanaatindeyim. Onun için bir millî terbiye programından bahsederken eski devrin hurafatından ve evsaf-ı fıtriyetimizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, şarktan ve garptan gelebilecek bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciye-i millîye ve tarihimizle mütenasip bir kültür kastediyorum. Çünkü dehayı millîmizin inkişaf-ı tâmmı ancak böyle bir kültürle temin olunabilir. Kültür zeminle mütenasiptir. O zemin, milletin seviyesidir." (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II, 16-17).

Atatürk'ün 1929'da yaptığı şu konuşma ile Türk Milleti'nin ne olduğunu ve tarihinin nasıl bir seyir takip ettiğini belirten değişik ifadesine şahit oluyoruz:

Levent Şahverdi Arşivi

"Türk Milleti'nin her kişisi, bir takım farklarla ve fakat umumi surette birbirine benzer. Bazı yapılış farklarını ise tabi bulmak lazımdır. Çünkü... başka başka iklimlerin tesiri altında başka başka cinsten yerlilerce binlerce sene yaşamış, kaynaşmış bu kadar eski ve bu kadar büyük bir insan cemiyetinin bugünkü çocuklarının tamamı tamamına birbirine benzemeleri mümkün müdür? Her zaman her yerde küçük bir aile çocuklarının bile tamamen birbirine benzemeleri vaki değildir. Türk kavmini yalnız bir noktada, iklimi dar bir mıntıkada belirmiş zannetmek doğru değildir..." (Atatürkçülük, s. 7-8).

Atatürk, Türkler'in ana yurdu hakkında ise şunları söyler:

"Türk Milleti Asya'nın garbında ve Avrupa'nın şarkında olmak üzere kara ve deniz sınırlarıyla ayırt edilmiş, dünyaca tanınmış, büyük bir yurtta yaşar. Onun adına 'Türkeli' derler. Türk yurdu daha çok büyüktür. Yakın ve uzak zamanlar düşünülürse Türk'e yurtluk etmemiş bir kıt'a yoktur. Bütün dünyada, Asya, Avrupa ve Afrika Türk atalarına yurt olmuştur. Bu hakikatler eski ve hususiyle yeni tarih vesikalarıyla malumdur. Fakat bugünkü Türk Milleti, varlığı için bugünkü yurdundan memnundur. Çünkü Türk, derin ve şanlı geçmişin, büyük kudretli atalarının mukaddes miraslarını bu yurtta da muhafaza edebileceğinden, o mirasları, şimdiye kadaar olduğundan çok daha fazla zenginleştireceğinden emindir..." (Atatürk, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1980, s. 537-538).

Nihayet, Türk tarihini araştırma faaliyetleri için arzu ettiği zamanın geldiğini ve zeminin oluştuğunu düşünen Atatürk, harekete geçmiş ve 23 Nisan 1930'da toplanan Türk Ocakları VI. Kurultayı'nda gereken adımı atmıştır. Verdiği direktif ile Kurultay delegeleri, Türk Ocakları Kanunu'na "Türk Tarih ve Medeniyetini ilmi bir surette tetkik ve tetebbu eylemek vazifesiyle mükellef olmak üzere bir "Türk Tarih Heyeti" teşkil eder" mad-

Levent Sahverdi Arşivi

desini eklemişlerdir. (A. Afet İnan Kemal Atatürk'ü Anarken Atatürk'ten Hatıralar 2 Ankara, 1955, s. 81)

Atatürk, Türk Tarihi Heyeti'nin azalarından Afet Hanım ile Mehmet Tevfik, Hasan Cemil, Sadri Maksudi, Şemseddin, Vâsıf ve Yusuf Ziya beylere direktif vererek "Türk Tarihinin Ana Hatları" adlı bir eser telif ve tercüme yoluyla kısa zamanda ortaya koymalarını istemiştir. Sıkı bir çalışmadan sonra heyet mensupları, altı yüz sahife tutan bir eseri ortaya koymuşlar ve bu eser devlet matbaasında bastırılmıştır. Kitabın kapağına adi ve müellifleri yazıldıktan sonra küçük harflerle şu ilave yapılmıştır: "Türk Tarihi Heyeti'nin başka azâlarının ve mevzu ile alâkâlı zatların mütalâ ve tenkit nazarlarına arz olunmak üzere yalnız yüz nüsha basılmıştır." (Türk Tarihinin Ana Hatları, İstanbul 1930)

Türk tarihinin öğretilmesi ve araştırılması hakkında edindiği bu tecrübelerden sonra Atatürk, "Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti"ni 15 Nisan 1931'de müstakil ilmi bir müessese olarak kuruluşunu ilân etmiştir. Bir müddet sonra "Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti", Türk Tarihi Kurumu, Türk Ocakları'nın yerini de Halkevleri almıştır. (A. Afet İnan, "Türk Tarih Kurumunun Kuruluşuna Dair", Belleten, c. XI, sayı: 42 (1947), s. 179).

Bu değişikliğin hemen aarkasından Atatürk, Türk Tarih Cemiyeti etrafında toplanan tarihçilerimizden şu hususların ilmi usullerle ortay çıkarılmasını istemiştir:

"Türkler bir aşiret olarak Anadolu'da imparatorluk kuramaz. Bunun başka türlü bir izahı olmak lazımdır. Tarih ilmi bunu meydana çıkarmalıdır... Acaba, Akdeniz'in kaybolmuş ve yaşamış olan eski medeniyeti ile bunu meydana çıkarmalıdır. Dünyanın muhtelif yerlerinde, bilhassa Türkiye'de otokton halk ve medeniyeti meydana getiren halk kimlerdir. Türkler'in cihan tarihinde ve medeniyet aleminde rolleri nedir? (A. Afet İnan "Atatürk ve Tarih Tezi" Belleten, C. III, Sayı 10 (1939), s. 244-245).

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün bu suallerine açıklık getirmek için, Türk tarihçileri ile kongresini 1931 Temmuzunda akdetmiştir. Çalışmalarına başlamadan önce kongre üyelerine, "Bizim milletimiz derin bir maziye maliktir. Bu düşünce bizi elbette altı yedi yüz yıllık Osmanlı Türklüğü'nden, Selçuklu Türkleri'ne ve ondana evvel bu devirlerin her birine müsavi olan Türk devletlerine kavuşturur" (A. Taneri, "Fikir Adamı Atatürk ve Cumhuriyet", Tercüman, 10. XI, 1983, s. 2) ve "Büyük devletler kuran ecdadımız ve büyük şümullu medeniyete sahip olmuştur. Bunu aramak, tetkik etmek, Türklüğe ve cihana bildirmek bizler için bir borçtur" diye hitap eden Atatürk, onların daha şevkle çalışmalarını sağlamıştır. (Afet İnan, Atatürk'ün Tarih Tezi, s. 245)

Nihayet, kongre, yorucu ve heyecanlı çalışmalarını tamamlayarak Atatürk'ün yukarıda açıklanmasını istediği suallerine gereken cevapları bularak büyük öndere takdim etmiştir. Atatürk'ün Türk Tarih Tezi olarak bilinecek olan bu çalışmalar, şöyle özetlemek mümkündür. "Türk ırkının kültür yurdu Orta Asya'dır ilk çağlardan beri yüksek bir ziraat hayatına sahip olan, Orta Asya'dan doğuya, güneye, batıda Hazar Denizi'nin kuzey ve güneyine yayıldı. Gittikleri yerlere kültürlerini de götüren bu halk, yerleştikleri yerlerde yerli ahâli ile de kaynaştılar. Irak, Anadolu, Mısır ve Ege medeniyetlerini kuran ve geliştiren Orta Asyalı brakisefal ırkın temsilcileridir. Türkler'de aynı ırktan olduklarına göre, büyük bir ihtimalle bu medeniyetleri kuran insanlar (bilhassa Hititler ve Sümerler) bizim atalarımız olabilirler" (Afet İnan, Atatürk'ün Tarih Tezi, s. 245-246)

Atatürk, Türk tarihçilerine direktif vererek, yukarıdaki fikirleri ihtiva eden ve mekteplerde okutulmak üzere dört cilt öğretiminde ele alınan hususlar Osmanlılar ile Selçuklular'ın tarih ve medeniyetinden ileri gitmiyordu. Halbuki, İslâmî devirde dünyanın en büyük imparatorluklarından ikisi olan Selçuklu ve Osmanlı Devletleri'ni kuran ve idare eden Türkler'in, İslâm öncesinde de aynı devlet kurma ve idare etme an'anesine sahip olmaları icap ettiği ortadadır. İslâmî devir başta olmak üzere, İslâm öncesi Türk tarihinin, "Türk milletinin askerlikte, idarede, siyasette olduğu kadaar ilimde, fende, edebiyatta, resim, musiki, mimarlık, heykeltraşlık gibi

Levent Sahvordi Arşivi

san'atlarda ne kadar eşsiz bir istidada" sahip olduğunu Türk çocuklarının öğrenmesini istemiştir. (Tarih, İstanbul, 1934, IV, s. 259-260)

Türk tarihi hakkındaki bu hummalı çalışmaların devam ettiği sıralarda Atatürk, tarihçilerimizi sık sık ikaz ederek, "hadiselere iyice nüfuz etmelerini, lehte ve aleyhte bütün delilleri değerlendirmelerini ve tarafsız bir yorum getirmeyi prensip edinmelerini" tavsiye etmiştir. Böyle vesikalara dayalı, ilmi ve objektif araştırmalar sayesinde hakkımızdaki yanlış kanaatlerin ve peşin hükümlerin düzeltilebileceğini hatırlatan Atatürk'ün tarihçilere son tavsiyesi şunlar olmuştur: "Her şeyden evvel kendinizin dikkat ve itina ile seçeceğiniz vesikalara dayanınız. Bu vesikalar üzerinde yapacağınız tetkiklerde herşeyden ve herkesten evvel kendi insiyatifinizi ve millî süzgecinizi kullanınız." (M. İlgürel, "Atatürk ve Osmanlı Tarihi", Eylül 1973'de Türkoloji kongresinde verilen tebliğ s. 6)

Bugün ilmi tarih araştırmalarında kullanılan Tarih metodu ile Atatürk'ün Türk tarihçilerine yukarıda verdiği direktifler arasında hemen hiç fark bulunmamaktadır. Ayrıca, tarih araştırmalarında metotsuzluk olmasın diye Atatürk, bazı metot kitaplarını yabancı dillerden Türkçe'ye tercüme ettirerek tarihçilerin istifadesine sunmuştur. C.H. Longlois ve Ch Seignobos'un "Tarih Tetkiklerine Giriş" ve E. Bernheim'in "Tarih İlmine Giriş Tarih Metodu ve Felsefesi" adlı eserleri 1936 ve 1937 yıllarında neşredilmiştir. Buna rağmen Atatürk'ün Türk Tarih Tezi olarak okul kitaplarında okutulan tarihin muhteviyatı tenkit edilmekten kurtulamamıştır. Bu tenkitler niçin yapılmıştır? Türk Tarih Tezi'nin hangi noktalarına itiraz edilmiş veya tenkit edilmiştir. Bu ve buna benzer soruların mutlaka saamimiyetle ele alınması icap etmektedir. Ancak o zaman hakikatleri ve büyük Atatürk'ün yapmak istediklerini anlatmak mümkün olacaktır. Atatürk'ün Tarih Tezi hakkında içte ve dışta tenkit edilen hususların başında, Osmanlı ve Selçuklu devrinden önceki Türk tarihi, bilhassa Hun, Uygur ve Göktürk devri dururken niçin İskit, Hitit ve Sümerlerle uğraşıldığı gelmektedir. Avrupa'da ve bazı yerli çevrelerde tenkit edilen bu nokta-i nazar aslında çok esaslı sebeplere dayanmaktadır:

Levent Şahverdi Arşivi

1- Atatürk bir ihtilâl yarattı. Bu Osmanlı İmparatorluğu'nun son asırlardaki dünya görüşüne karşı meydana gelmiş bir "Reuslution"dur. Bu itibarla yeni bir ruhla techiz etmek istediği milleti için Osmanlı Tarihini örnek tutamazdı.

2- Atatürk yeni tarih tezini aynı zamanda müstevlilere karşı manevi bir müdafaa silahı olarak kullanmak üzere ortaya atmıştır. Birinci büyük harpten sonra Türk yurdunu istilâ etmek isteyen kuvvetler bazı tarihi sebepler öne sürerek hareket ettiler. Bir zamanlar Batı Anadolu'da büyük bir medeniyet kurmuş olan Yunanlılar'a "Bu topraklar sizindir" diyerek onları istilaya sevk edenler, tarihi emperyalist düşüncelere alet etmek istediler.

Türk tarihi araştırılırken Atatürk'ün arzu ettiği hususlardan biri de, Türkler'in dünya kültürüne katkılarının ortaya çıkarılması idi. 1937 Eylülünde toplanan II Tarih Kongresi bu hususta ilk bilgilerin çıkmasına yardımcı olmuştur.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN EKONOMİ MUCİZESİ

Emel KOYUNCU*

Zamanın Başbakanı Tansu Çiller'e hitaben yazılan bir mektupta anlatılanlar, beni ekonomi üzerinde düşünmeye itti. Bir Türk vatandaşı, ekonomi profesörü olan başbakanın yatırımlar üzerine verdiği öğütlerin tam tersini yaparak milyonlarını milyarlara çeviriyordu.

Bu nasıl bir olaydı? Nasıl oluyordu da ekonomi profesörü olan birisinin söylediklerinin tam tersini uygulayarak zengin oluyordu.

Meseleyi geçmişle kıyasladığımızda, durumun hiç de iç açıcı olmadığını gördüm. Bugün tam bir ekonomi krizi yaşayan ülkemiz, maalesef kurulduğu gibi kalmamış. Yıllar önce tüm kaynakları tükenmiş. Fakat garipti; bugün düzgün, sorunsuz olan ekonomimiz iki-üç sene gibi kısa bir sürede kötüye çevriliyor, diğer taraftan bunun tersine sıfırdan başlanarak on beş yıl gibi kısa bir sürede dünya devletleriyle yarışır duruma gelmişiz.

Aslında meseleyi on beş yıl gibi kısa bir zamanda sınırlamak değil de, bizi bu on beş yılda önemli yerlere taşıyan Atatürk'ün içinden yetiştiği yedi yüz yıllık tarihe sahip bir milletin ekonomik faaliyetleri ve bunun nesilden nesile aktarılarak ve daima gelişerek sistemleştiği açısından bakarsak daha kolay çözüme ulaşabiliriz.

Tarihi araştırmalar, Türkler'in ekonomiye çok yatkın ve son derece başarılı uygulamalar gerçekleştirmiş bir geçmişe sahip olduklarını göstermiştir. Coğrafi konumları itibariyle tarihi ticaret yollarını ellerinde bulunduran Türkler, bunu en iyi şekilde değerlendirmesini bilmişler ve ticari alandaki üstünlüklerini daima kabul ettirmişlerdir.

* Fatih Üniversitesi, Çin Dili ve Edebiyatı Bölümü

Levent Şahverdi Arşivi

Fakat elimizdeki bu imkânlara rağmen Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde politika, yanlış yürütülen siyasi, ekonomik sistemler yabancı ülkelere verilen sınırsız imtiyazlar sonucunda, yeni kurulacak olan Türk Devletine ekonomik ve siyasi bağımlılığını tamamen kaybetmiş bir devlet mirası kalmıştı.

Bu son derece olumsuz şartlara rağmen, Türk Milleti'nin ekonomi konusundaki tarihi tecrübeleri, Atatürk'ün dahi kişiliğinin önderliğinde, ekonomik bir mucize gerçekleştirmiştir.

Evet, Atatürk'ün döneminde modern çağımız insanını şaşırtacak derecede olgun, tutarlı ve uygulanabilir, ışık tutucu ve yol gösterici bir ekonomi politikası mevcuttur.

Buna milli ekonomi politikası demek de mümkündür. Çünkü Atatürk bu politikayı çağdaş sistemlerin sınırlayıcı kalıplarına bağlı kalmadan, günün şartlarını ülke gerçeklerini, demokrasi prensiplerini göz önünde bulundurarak takip ettiği Türk motifleri ile dopdolu, tamamen bize ait olacak şekilde hazırlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk yıllarda, aydınlarımızı derin bir karamsarlığa düşüren ekonomik tablo, onun mahir elleri ile düzeltilmiş, Türk Milleti özlediği nizâmı ve layık olduğu hayat seviyesini, Atatürk'ün ortaya koyduğu bu ekonomi politikası ile kısa zamanda gerçekleştirme yoluna girmiştir.

Atatürk tarafından geliştirilen bu fikirler, milletin değerlerini koruyarak, ekonomik gelişmede kamunun ilgisini dinamik bir yaklaşım içinde değerlendiren ve diğer sistemlerin aksaklıklarını giderici yönlerle doludur.

Atatürk'ün bu ekonomi politikasındaki bir diğer mucize de, fikir ve icraat arasında mükemmel bir dengenin mevcut oluşudur. Çünkü Atatürk, çayını, şekerini dahi yabancı ülkelerden getiren bir ülkeyi on beş yılda tan-

Levent Şahverdi Arşivi

kını, tüfeğini yapan bir ülke yapmıştır. Hatta onun dehası 1929 yılında yaşanan ve gelişmiş ekonomilere sahip ülkeleri bile sarsmış olan ekonomik buhrandan, ülkemizin değil etkilenmek, bilakis bu durumdan kâr çıkarmamızı sağlamıştır.

Atatürk'ün ekonomi politikasını birbirinden farklı özellikler taşıyan iki dönem halinde incelemek mümkündür.

1) 1923/1930 DÖNEMİ

Bu dönemi fikri oluşma ve az da olsa uygulamaya koyma dönemi olarak nitelendirmek mümkündür.

I. İzmir İktisat Kongresi ile başlayan bir fikri oluşum ekonomik envanterin belirlenmesi, model arayışı gibi evrelerden sonra uygulamaya başlanmıştır. Liberal sanayileşme ve kalkınma politikasına yer verilmiştir. Sahip olduklarımız ve olmadıklarımız belirlenmiş, ekonomik hedefler tayin edilmiştir.

İzmir Kongresi'nde alınan kararların çoğu uygulanabilmiştir. Ancak bütün gayretlere rağmen sonuçlar arzu edildiği şekilde olmamıştır. Tasarrufların azlığı, bir banka sisteminin tam olarak yerleştirilmemiş olması, özel sektörde sermaye birikiminin azlığı, tecrübe ve bilgi azlığı, gümrük himayesinden yoksun oluşların etkisi, bu sonucun doğmasına sebeptir.

2) 1930-1940 DÖNEMİ

Bir karma ekonomi rejimini ifade eden devletçiliğin ön planda tutulduğu bir dönemdir. İktisat politikasının ana karakterinde bariz olarak şunlar göze çarpar:

– Devlet Öncülüğü

– Devlet Yatırımcılığı

Levent Sahverdi Arşivi

– Devlet İşletmeciliği

– Devletin tespit ettiği hedeflere ekonominin yönlendirilmesi

Bu iki dönemin ortak karakteri; "Ekonomiyi harekete geçirme, hızlandırma, yönlendirme, plânlı sanayiye yönelme ve tarımı diriltme" şeklinde ele alınabilir.

Evet, Atatürk iktisatçı değildi. Ancak iktisadın önemini açıkça görebilecek bir fikir oluşumuna sahipti diyebiliriz.

Atatürk mücadelesinde, deyim yerindeyse, bir bakıma sıfırdan başlamış, arka arkaya gelen savaşlardaki sürekli yenilgilerle gücünü ve daha önemlisi moralini tüketmiş bir halkı yeniden atılıma geçirmiş, giderek artan gücünün sınırını daima en gerçekçi biçimde saptamış, kesinlikle düş ve serüvene kapılmamış, inanılmaz zorluklar ve olanaksızlıklar içinde yeni bir devletin temellerini atış, hep ileriye bakarak bu yeni devletin çağın gereklerine uyarak uygarlık düzeyini yükseltmesini amaçlamış, çağımızın büyük gerçeği az gelişmiş ülkelerin gerek ulusal, gerek uluslararası plânda yoksulluk çemberini nasıl kıracaklarını ve "bütün" içinde göstermeye çalışmıştır.

Bu bağlamda Atatürk'ün ekonomik görüşlerini kısaca şu başlıklar altında özetlemek mümkündür;

1- Atatürkçü düşüncenin temel amacı, imtiyazsız ve sınıfsız bir biçimde, topyekün olarak bütün halkın refahını yükseltmiştir. Atatürk, Karl Marx gibi insanları üretim ilişkilerinde bir esir, **Adam Smith** gibi ekonomik yönde bir bencil olarak almamış, insanın manevî değerlerini daima ön plânda tutmuştur.

2- Bütün toplumun mümkün olduğu kadar kısa sürede kalkınabilmesi için, ekonomik ve sosyal kalkınmaya bir bütün olarak yaklaşmıştır. Yani her türlü yenilik ve ekonomik kalkınmaya yönelik uygulamaları birbiri ile çelişkili olmamıştır. Çeşitli alanlardaki uygulamaları birbirine desteklemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

3- Ekonomik düşüncenin temelinde siyasi ekonominin kuralları vardır. Devlet girişimciliği bu pazarın kurallarına uymak zorundadır.

4- Pazarlardaki rekabet kurallarının işleyişi bir kalkınma plânının disiplini içinde düşünülmüştür.

5- Hazırlanan plân ve programlara rağmen ekonomiye, ekonomi dışından müdahaleler yapılabileceği hususu daima gözönünde bulundurulmuş ve buna karşı tedbirler alınması öngörülmüştür.

6- Görüşler üç temel denge üzerine dayandırılmıştır. Bunlar;

a) Devlet bütçesi denk olmalıdır.

b) Devletin yatırım harcamaları, bütçe fazlaları ile iç borçlanmadan elde edilen devlet gelirleri toplamına denk olmalıdır.

c) İthalat, ihracata denk olmalıdır. Fakt bu denklik ülke bazında ayarlanmalıdır.

7- Devletin sınai ve ticari alandaki bütün faaliyetleri hep geçici, yol gösterici ve örnek olucu mahiyette görülmüş ve uygulamalar bu amacın gerçekleşmesi için yapılmıştır.

8- Tam çalışma benimsenmiş ve ülke çapında tam çalışmanın sağlanması için çiftçiye, işçiye ve bütün faal nüfusa iş imkanı sağlanması öngörülmüştür.

Atatürk görüldüğü gibi, her yönüyle mükemmel bir politika miras bırakmıştır. Oysa Atatürk'ten sonra ekonomiyi yönlendirenler gözlerini daima dışarıya çevirmişler, kendi sahip olduklarını incelemeden, sorunlara çareyi daima yabancı örneklerde aramışlardır. Mevcut olan bütün olumlu şartlara ve potansiyele rağmen uygulanan sistemler ülke kalkınmasını ve refahını sağlamaya çalışmışlar, ama ülkenin kalkınmış ülkeler arasında yer almasını sağlayamamışlardır. Bütün ümitlerin, marksist-sosyalist veya

Levent Sahverdi Arşivi

İslâmi ekonomi sisteminde görenlerin, büyük bir yanılgı içinde oldukları söylenebilir.

Atatürk İnkılâpları'nın üst yapı inkılâpları olduğu ve ekonomik politikasının bir yenilik taşımadığı, ülkenin ihtiyaçları neyi gerektiriyorsa onu yaptığı, ekonomik bir felsefe ve bir fikir yaratmadığı şeklinde son yıllarda öne sürülen görüşlerin Atatürk gerçeği ile hiçbir ilgisi yoktur. Atatürk'ün bütün inkılâpları gibi, bizzat yaptığı ve başarı ile uyguladığı "Ekonomi İnkılâbı"da Türk toplumunu temelden çağdaşlaştırmak amacına yönelmiştir.

Atatürk'ün ekonomik görüşleri, bugün gelişmekte olan ülkelerin başarı ile uygulayabilecekleri ve kısa süre içinde bu çabalarının neticesini alabilecekleri anlaşılır, tutarlı ve yeterli kurallara sahiptirler.

Atatürk'ün ekonomik görüşleri değerli bilim adamlarımız tarafından bütün yönleri ile teker teker ele alınarak uygulayıcı birimlere ışık tutacak, yol gösterecek bir seri tedbirler manzumesi haline dönüştürüldüğü takdirde, Türk Milleti'nin patentinden kurtarılacak bütün insanlığın hizmetine açık, uluslararası bir hüviyete kavuşabilecektir.

"Kılıç kullanan kol yorulur ve nihayet kılıcı kınına koyar, belki o kılıç kında küflenmeye ve paslanmaya mahkûmdur.

Lakin saban kullanan kol gün geçtikçe daha ziyade kuvvetlenir ve kuvvetlendikçe daha çok toprağa sahip olur."

"Yeni Türk Devleti temellerini süngü ile değil, süngünün dahi dayandığı iktisadiyle kuracaktır."

M. Kemal ATATÜRK

Levent Şahverdi Arşivi

UZMAN YURDAGÜL YÜKSEL'İN ANISINA

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

YURDAGÜL YÜKSEL'İN ANISINA

" Bir vurgun olmayacak artık yüreğimdeki
Ve yatağını değiştiren bir nehir gibi sanki

Geri gelmemek üzere giden bir şeyin
Kanat sesleri kalacak yalnız kulaklarında"

Değerli arkadaşımız Yurdagül'ü 20 Temmuz 1998'de kaybettik. O zamandan bu zamana geçen bir yıl boyunca O'nun yokluğunu hep içimizde taşıdık. Yeri geldi ağladık, yeri geldi güldük. Yurdagül olsaydı şöyle söylerdi, şunu yapardı dedik. Ama gerçek olan tek şey ve h,l, kabul edemediğimiz O'nun artık aramızda olmayışıydı. Yurdagül çok iyi bir dosttu, çok iyi bir insandı. O'nun gibi bir dostu kaybetmenin acısını yüreğimizde duyduk ve her zaman duyacağız. Zaman geçse de bu acı azalmayacak, çünkü biz O'nu çok sevdik.

Yurdagül'e ölümünün birinci yılında Allah'tan rahmet dilerken, bilimsel çalışmalarıyla her zaman Atatürk Araştırma Merkezi yayınlarına değerli katkılarda bulunduğunu belirtiyor ve O'nun 3-6 Ekim 1995 tarihinde yapılan Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu için hazırladığı "Atatürk ve Roosvelt" adlı bildirisini anısına yayınlıyoruz.

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK VE ROOSVELT

Uzm.Yurdagül YÜKSEL

Dışişleri Bakanlığı'nın resmi belgelerine göre, Cumhuriyet döneminde Amerika Birleşik Devletleri-Türkiye diplomatik ilişkileri ilkin 1927 yılı Mayıs ayında Amerika'nın Ankara'ya bir büyükelçi ataması ile başlamıştır. Şöyle ki Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Dr.Tevfik Rüştü Aras'la, Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı Frank B.Kellog'un 1927 yılı başlarında Cenevre'de biraraya gelmelerinden sonra iki ülke arasında o güne kadar konsoloslukları aracılığı ile yapılan ticari, siyasi ve kültürel her türlü ilişkinin bundan böyle her iki ülkenin başkentleri olan Ankara ve Washington'da büyükelçilikler kurarak diplomasi kurallarına uygun bir biçimde büyükelçilikler eliyle yürütülmesi kararlaştırılmıştır.

Bu karar gereğince ABD Ankara'ya Joseph Grew'u Büyükelçi sıfatıyla göndermiştir (Mayıs 1927). Joseph Grew, 12 Ekim 1927'de, ABD Cumhurbaşkanı Calvin Coolidge'nin imzasını taşıyan itimatnamesini Atatürk'e sunmuştur. İtimatnamede Başkan Coolidge, Atatürk'e en iyi dileklerini bildirmekte ve Büyükelçi Grew'un iki dostu ülke ilişkilerinin devamına çalışacağı ifade edilmektedir.

İki ay kadar sonra da, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Washington Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey, Başkan Coolidge'e güven mektubunu sunup göreve başlamıştır. Büyükelçilerin göreve başlamaları dolayısıyla Coolidge ile Atatürk birbirlerine en iyi dileklerini göndermişlerdir.

Böylece, Türkiye-ABD ilişkileri karşılıklı büyükelçilikler düzeyinde yeni bir döneme girmiştir.

Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde Atatürk ve ABD Başkanı Coolidge arasında teati edilen resmi mektuplar, büyükelçiler atanması ve 1927 yılı

Levent Şahverdi Arşivi

Aralık ayında bir kaza sonucu batan S/4 denizaltısı nedeniyle Atatürk'ün gönderdiği bir taziyet telgrafı ve bunun cevabından ibaret kalmaktadır.

1929 yılında ABD Cumhurbaşkanlığına seçilen Mr.Hoover'le Atatürk'ün yine diplomatik bir platformda yazışmaları elçilikler atanması, deprem gibi felâketler dolayısıyla üzüntülerini paylaşma, resmi bayramlarda karşılıklı kutlamalarla 1933 yılı Şubat'ına kadar sürüp gitmiştir. Bu arada daha sonra Atatürk hakkında bir kitap yazacak olan Charles H.Sherill, Başkan Hoover tarafından Ankara'ya ABD Büyükelçisi olarak atanmıştır. Charles H.Sherill 20 Mayıs 1932 günü Çankaya'da , Atatürk'e güven mektubunu sunmuştur.

Başkan Hoover'dan sonra, Mart 1933 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri Başkanlığı'na Franklin Roosvelt seçilmiştir. Atatürk, ABD başkanları arasında en çok Franklin Roosvelt'e yakın olmuştur. Atatürk doğrudan Roosvelt'e çektiği 4 Mart 1933 tarihli telgrafında onu yürekten kutlamış; Roosvelt 10 Mart 1933 tarihli cevabi telgrafında, şahsı ve Amerikan milleti adına Atatürk'e teşekkür etmiştir.

İktidara geldiği günden başlayarak Roosvelt ile Atatürk arasında oldukça yakın ilişkiler ve yoğun yazışmalar görülür.

İki başkan her vesileyle birbirlerine yakınlıklarını, dostluklarını gösterirler. Başkan Roosvelt'e suikast girişimi olur. Atatürk derhal suikastçıları lanetler, Roosvelt'e geçmiş olsun der. Los Angeles'ta deprem, Texas'ta büyük bir kaza olur. İki başkan arasında taziyet telgrafları teati edilir. İki devlet başkanı her vesileyle birbirlerine yakınlıklarını, dostluklarını gösterirler.

Roosvelt iktidara geldikten kısa bir süre sonra, büyük devlet başkanlarına, dünya siyasal ve ekonomik barışını sağlamak için işbirliği çağrısında bulunur. Atatürk'ten hararetli destek görür. Atatürk, Roosvelt'in 16 Mayıs 1933 tarihli uzun mektubunu 18 Mayıs 1933 günü aynı düşünceler

Levent Sahverdi Arşivi

ve dileklerle cevaplandırmıştır. Atatürk'ün bu mektubu 20 Mayıs 1933 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yayımlanmıştır.

Cumhuriyet'in 10.Yıldönümü! Bütün dünya ülkeleri devlet ve cumhurbaşkanları, krallar genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve Cumhurbaşkanı Atatürk'e kutlama mesajları göndermekte, Türkiye'nin 10 yıl gibi kısa bir sürede ulaştığı ilerlemeler ve çağdaş uygarlık dünyasında yerini alması övülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Roosvelt'in, Atatürk'e gönderdiği kutlama telgrafı şöyledir:

Amerika Birleşik Devleti Başkanı Franklin Roosvelt'ten

Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi M.Kemal'e

Tel. *Washington*

29.10.1933

Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yıldönümü münasebetiyle yapılan milli bayramda Zatı Alilerine en hâr ve samimi tebrikatımı arz eylerim.

Geçen bu on sene zarfında Zatı Alilerinin faal ve şuurlu idaresince Türkiye dünyanın en müterakki milletleri meyanına girmekle kalmayıp beynelmilel sulh cidalinin de başlıca lideri olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin mazhar olduğu inkişaf ve muvaffakiyetler dolayısıyla Zatı Alilerine en kalbî tebrikatımı takdim eder, gerek Amerikan milleti ve gerek kendi namına memleketinize daha büyük refah ve saadetler dilerim.

Franklin Roosvelt

Atatürk, Roosvelt'in bu içtenlik dolu tebriklerini şöyle cevaplandırmıştır:

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi M.Kemal'den
Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Franklin D.Roosvelt'e

Tel. *Ankara, 1.11.1933*

Cumhuriyetin onuncu yıldönümü münasebetiyle Zatı Devletleri tarafından bana gönderilen lütufkâr temenni ve tebriklerden derin bir surette mütehassis oldum. Bundan dolayı Zatı Devletlerine hararetli teşekkürlerimi beyan ederim. Bütün Türkiye Zatı Devletleri tarafından girişilen asîl işi hakiki bir alaka ile takip etmekte ve dost memleket için tamamiyle tahakkuk etmesini temenni eylemektedir. Büyük Amerika Cumhuriyeti'nin mümtaz reisinden bu bayram günlerinde gelen dostluk sözleri bütün Türk milletince hissolunacaktır. Şahsi minnettarlığıma ve çok samimi dostluk temenniyatıma itimat buyrulmasını Zatı Devletlerinizden rica ederim.

Gazi M.Kemal

Başkan Roosvelt bununla da kalmamış Türkiye Cumhuriyeti'nin 10.Yıldönümü münasebetiyle, Atatürk'e övgü dolu aşağıdaki mesajı yayımlamıştır:

Amerika Reisicumhuru Franklin D.Roosvelt'in Mesajı

Washington, 2.11.1933

Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yıldönümünü birlikte tesit etmek üzere toplanmış olan Amerikalı Türk dostlarına, toplantılarına karşı duyduğum alakayı bildirmek isterim. Bir milletin tarihinde on sene gibi kısa bir müddet bir dönüm noktası teşkil edebilir, fakat bu müddet bilhassa Türk milletinin tarihinde pek hususî bir ehemmiyeti haiz bir dönüm noktasıdır. Bu nispeten kısa müddet zarfında Türk milleti hayatında ve müesseselerinde husule getirdiği ve derin akisler yapan yenilikler ve değişiklikler sayesinde terakki yoluna büyük bir emniyetle girmiş ve bütün dünyanın dikkat ve hayranlığını üzerine celbtmeye muvaffak olmuştur.

Levent Sahverdi Arşivi

Dünyanın istikrar, sulh ve terakki içinde milli hayat süren memleketleri arasına girmeye ve hakikaten kendisine yaraşan mevkii almaya muvaffak olan Türkiye'nin Devlet Reisi Gazi Mustafa Kemal hazretlerinin bu uğur ve maksatta sarfetmekte olduğu kudretli hamleleri Amerikan milleti sempatik bir alaka ile takip etmektedir. Derin ve mütenevvi olan Türk reformlarının muvaffakiyetindeki harikulade ehemmiyettir ki samimi tebriklere sebep teşkil etmektedir. Bu fırsattan istifade ederek sizlere iştirak ediyorum. Türkiye Cumhuriyeti Reisi'ne devamlı muvaffakiyeti için kalb-i tebriklerimi ve Türk milletine refah ve saadeti için dost dileklerimi sunarım.

Franklin D.Roosvelt

İki başkan birbirlerinin milli günlerini kutlamayı hiç ihmal etmezler. Bu arada Başkan Roosvelt'in posta pullarına meraklı olduğunu öğrenen Atatürk 15 Haziran 1935'de Türk pullarından bir takım yaptırıp Washington Büyükelçiliği yolu ile Roosvelt'e göndermiştir.

Atatürk 1935 yılında dördüncü kez Türkiye Cumhurbaşkanlığı'na seçilir. Ertesi yıl Roosvelt ikinci kez ABD Başkanı seçilir. Atatürk ile Roosvelt yine birbirlerine mektuplar, telgraflar gönderirler.

1937 yılında Atatürk ile Başkan Roosvelt arasında geçen hoş bir olay, iki ülke başkanı arasındaki dostluğu daha ileri bir aşamaya eriştirmiştir. Olay basında da yankılar uyandırmıştır. Şöyle ki: Julian Bryan adında bir film operatörü Atatürk'ün, Çankaya'daki köşkünde çalışırken, Florya'da küçük Ülkü ile plajda oynarken filmini çekmiş, Amerika'ya dönünce bir kopyasını Başkan Roosvelt'e vermiştir. Başkan Beyaz Saray'da filmi izlemiş, çok hoşlanmış olacak ki Atatürk'e şu mektubu göndermiştir:

Beyaz Saray, Washington, 6 Nisan 1937

Azizim Bay Cumhurbaşkanı,

Ahiren Türkiye'de Bay Julien Bryan tarafından alınmış olan filmi, birkaç akşam evvel, Beyaz Ev'de seyrettim. Nispeten kısa bir zamanda

Levent Şahverdi Arşivi

meydana getirdiğiniz pekçok şayan-ı hayret hususatı görünce hissettiğim şevk ve heyecanı size arz etmek istedim.

Kıymetli şahsiyetinizin, evinde ve plajda küçük kızınız ile oynarken çekilmiş olan resimlerinizi seyretmekle bilhassa bahtiyar oldum. Bu, sizin ve benim bir gün birbirimize mülâkı olmak fırsatı bulacağımız ümidini bende bir kat daha takviye etti.

Nadir olan istirahat zamanlarımda, bana göndermek lütfunda bulunduğunuz Türk posta pulları koleksiyonunu seyretmekteyim. Bunlar üzerinde resmedilmiş olan manzaraları, bir gün kendi gözlerimle görmeyi ümit ediyorum.

Samimi saygılar ve halisâne temennilerimle.

Vefakârınız

Franklin D.Roosvelt

Atatürk, Başkan Roosvelt'in bu samimi mektubuna şu cevabı vermiştir:

Ankara, 25 Mayıs 1937

Azizim Bay Cumhurbaşkanı,

Ahiren Türkiye'de Bay Julian Bryan tarafından alınmış olan filmi seyretmekten duyduğunuz memnuniyeti bildiren 6 Nisan 1937 tarihli lütufkâr mektubunuzu hakiki sevinç ile aldım. Mektubunuzda, ahvalü şerait müsaade eder etmez, birbirimize bir gün mülâki olacağımız ümidini de izhar buyuruyorsunuz.

Samimi duygularınız ve modern Türkiye'de elde edilen terakki hakkındaki takdirkâr telakkinizden dolayı size fevkalâde müteşekkir olduğuma inanmanızı rica ederim, Bay Cumhurbaşkanı.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu fırsattan istifade ederek Amerika Birleşik Devletleri hakkındaki hayranlığımı tekrar bildirmek isterim, bilhassa ki, bizim iki memleketimiz, umumi sulh ve insanlığın saadetini istihdaf eden ayrı ideali gütmektedir.

Size bir an evvel mülâki olmak benim de samimi arzum olduğundan harikulade işler yapmış sevimli ve kuvvetli şahsiyetinizi Türkiye'de selâmlayacağım güne sabırsızlıkla intizar ediyorum.

Samimi duygular ve hâlisane temennilerimle,

Vefakârınız

K.Atatürk

Her iki mektup da o tarihlerde gazetelerde yayımlandığı gibi Ayın Tarihi Dergisi'nin Ağustos 1937 tarihli 44. sayısında da yayımlanmış, ayrıca Yunus Nadi "İki Büyük Cumhurbaşkanı Arasında" başlığı ile 11 Temmuz 1937 tarihli Ulus Gazetesi'nde birer başmakale yazarak iki devlet başkanının Türkiye ve Amerika arasındaki barışcıl yakınlığını övmüşlerdir.

Ancak buluşmak kısmet olmaz. Atatürk ertesi yıl hayata gözlerini kapar. Başkan Roosvelt TBMM Başkanı'na çektiği başsağlığı mesajında "en derin sempatilerini bildirir". Kemal Atatürk'ün " tüm dünyanın saygısını kazanmış" olduğunu belirtir.

Başkan Roosvelt, Atatürk'ün cenaze töreninde kendini temsil etmek üzere Ankara'daki Amerikan büyükelçisi Mac Murray'a özel görev vermiştir. 11 Kasım 1938 günü ABD Dışişleri Bakanı Mr.Hull, Washington'daki Türkiye Büyükelçiliği'ni ziyaret ederek Başkan adına taziyetlerini bildirmiş, Amerikan halkının derin üzüntülerini belirtmiştir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, ABD Başkanı Roosvelt'le Atatürk'ün diplomasi alanında da olsa birbirlerine karşı duydukları saygı iki ülkenin barışa dönük ilişkilerini daha da artırmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi